

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Protohistorya ve Önasya Programı**

KARİA VE LYKİA BÖLGELERİNDE ERKEN VE ORTA DEMİR ÇAĞI

Arzu BOYRAZ

**ARALIK - 2024
DENİZLİ**

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Protohistorya ve Önasya Programı**

KARIA VE LYKIA BÖLGELERİNDE ERKEN VE ORTA DEMİR ÇAĞI

Arzu BOYRAZ

**Danışman
Doç. Dr. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY**

**ARALIK 2024
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Arzu BOYRAZ

ÖNSÖZ

“Karia ve Lykia Bölgelerinde Erken ve Orta Demir Çağı” adı altında çalıştığım tez çalışmamda, MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 8. yüzyıl sonu/7. Yüzyıl başı arasındaki tarih diliminde Karia ve Lykia Bölgeleri’nin Erken ve Orta Demir çağı kültürleri incelenerek detaylandırılmıştır.

Tez çalışması için konuyu belirlerken ve tezin her aşamasında her türlü desteğini benden esirgemeyen sevgili danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY’a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bölüm başkanımız saygıdeğer hocam Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK’e, Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT, Prof. Dr. Bahadır DUMAN, Öğr. Gör. Dr. Koray ALPER, Öğr. Gör. Mehmet OKUNAK ve adını saymadığım tüm bölüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. 2022 yılında kazılarına katıldığım Çaltılar Höyük kazı başkanı Prof. Dr. Ayşegül AYKURT’a Lykia Bölgesi’nin erken dönemi hakkında bilgi edinmemi sağladığı ve höyükte çalışmama fırsat verdiği için teşekkürlerimi borç bilirim. Lisans Dönemi boyunca farklı üniversitelerden aldığım eğitimlerin bana kattığı farklı bakış açılarından dolayı burada hepsini saymasam da Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Gör. Ahmet GÖRMÜŞ’e, Gaziantep Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Atilla ENGİN ve Yrd. Doç. Dr. Timur DEMİR’e öğrettikleri her şey ve yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

Yüksek Lisans öğrenim dönemlerinde burs vererek eğitim hayatıma destek veren Öz Baran Etiket-Matbaacılık Hasan GÖKKORUK’a ve Mehmet Yücel ESENLIK’e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Eğitim hayatımın ilk anından bugüne kadar her zaman arkamda ve destekçim olan Anneme, kardeşlerime, aileme ve maalesef aramızda olmayan beni okutmak için elinden gelen her şeyi yapan Babam Seyit BOYRAZ’a sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak tez içinde yer alan Almanca ve İngilizce kaynakların çevirisinde bana destek olan meslektaşım ve can yoldaşım Abdullah Ardahan ERSÖZ’e yüksek lisans hayatım boyunca verdiği tüm destekler için minnettarım.

Arzu BOYRAZ

Denizli Aralık, 2024

ÖZET

KARIA VE LYKIA BÖLGELERİNDE ERKEN VE ORTA DEMİR ÇAĞI

Boyras, Arzu
Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji ABD
Protohistorya Programı
Doç. Dr. Umay Oğuzhanoğlu Akay

Aralık 2024, 273 Sayfa

MÖ 12. yüzyılda Geç Tunç Çağı'nın ekonomik, askeri, iklimsel ve göç dolaylı son bulmasının ardından tüm Ege ve Akdeniz'de olduğu gibi Anadolu'da da önemli değişimler yaşanmıştır. Başkent Hattuşa terkedilmiş, Troia VI deprem sonucu yıkılmıştır. Bu dönemle beraber Ege Akdeniz bölgesini etkisi altına alan göç dalgaları Anadolu'yu da etkilemiştir. Verimli coğrafyalarından dolayı göçle gelen halkın tercihi olan Güneybatı Anadolu Bölgesi'nde, yerleşik halklar ve göçle gelen halklar yeni kültür bölgeleri oluşturmuşlardır. Hem göçlerle gelen halkların geldikleri bölgelerden beraberinde getirdikleri kültürleri hem de ticaretle beraber yaşanan kültür aktarımı Karia ve Lykia Bölgeleri'nde hem mimari hem de seramiklerinde gözlemlenmektedir. Attika ve Dodecannese etkilerinin görüldüğü bölgede ayrıca Güneybatı Anadolu'ya komşu olan bölgelerin de etkileri de söz konusudur. MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 8. yüzyıl sonu/7. Yüzyıl başı arasındaki sürede hem Karia hem de Lykia Bölgeleri'nde Erken ve Orta Demir Çağı izleri özellikle geometrik bezemeler çevresinde şekillenmiş bu sebeple de Protogeometrik ve Geometrik Dönem olarak da adlandırılmıştır. Bu bağlamda tez kapsamında Karia ve Lykia bölgelerinde yer alan yerleşimlerin Erken Demir Çağı'na geçişinden, Orta Demir Çağı sonuna kadar gelişimi ve değişimi seramik, mimari ve küçük buluntular ışığında karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Lykia, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı, Protogeometrik Dönem, Geometrik Dönem

ABSTRACT

EARLY AND MIDDLE IRON AGE IN CARIA AND LYCIA REGIONS

Boyraz, Arzu
Master Thesis
Archeology Department
Protohistory and Near Eastern Archaeology
Assoc. Prof. Umay Oğuzhanoglu Akay

December 2024, 273 Pages

After the end of the Late Bronze Age in the 12th century BC, significant economic, military, climatic and migration changes occurred in Anatolia and all the Aegean and Mediterranean regions. The capital Hattusa was abandoned, and Troy VI was destroyed by an earthquake. During this period, migration waves from the Aegean and Mediterranean regions also affected Anatolia. In the Southwestern Anatolia Region, which was preferred by migrants due to its fertile geography, migrants and their peoples formed new cultural regions in large numbers. Both the cultures brought together by migrants and the cultural transfer experienced through trade are seen in both the architecture and ceramics of the Caria and Lycia regions. Relations between Attica and the Dodecanese Islands are also present in large regions and in regions adjacent to Southwestern Anatolia. Between the 12th century BC and the end of the 8th century/7th century BC. In the period from the beginning of the century to the Early and Middle Iron Age, traces in both Caria and Lycia regions were shaped especially around geometric ornaments and therefore also called the Protogeometric and Geometric Period. In this context, within the scope of the thesis, the development and change of settlements in Caria and Lycia regions from the Early Iron Age to the Middle Iron Age were examined according to the compatibility between ceramics, architecture and small finds.

Keywords: Caria, Lycia, Early Iron Age, Middle Iron Age, Protogeometric Period, Geometric Period.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DEMİR ÇAĞ KRONOLOJİSİ

1.1. Kronoloji	5
1.2. Demir Çağı Kronolojisi.....	6

İKİNCİ BÖLÜM ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA DEMİR ÇAĞI'NA GEÇİŞ SÜRECİ

2.1. Demir Çağı'na Geçiş Sürecini Etkileyen Faktörler	10
2.1.1. Doğal afetler.....	12
2.1.2. İklimsel Olaylar	13
2.1.3. Ekonomi / Saray Organizasyonunun Çöküşü	16
2.1.4. Askeri Sistemdeki Yenilikler	18
2.1.5. Göçler.....	20
2.2. Anadolu'da Erken ve Orta Demir Çağı.....	32
2.2.1. Erken Demir Çağı	34
2.2.1.1. Batı Anadolu Erken Demir Çağı.....	34
2.2.1.2. Güney Anadolu Erken Demir Çağı.....	48
2.2.1.3. İç Anadolu ve Orta Karadeniz Erken Demir Çağı	56
2.2.1.4. Doğu Anadolu Erken Demir Çağı.....	61
2.2.1.5. Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağı.....	64
2.2.2. Orta Demir Çağı.....	66
2.2.2.1. Batı Anadolu Orta Demir Çağı	66
2.2.2.2. Güney Anadolu Orta Demir Çağı	73
2.2.2.3. İç Anadolu ve Orta Karadeniz Orta Demir Çağı.....	80
2.2.2.4. Güneydoğu Doğu Anadolu Orta Demir Çağı	86
2.2.2.5. Doğu Anadolu Orta Demir Çağı	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KARIA VE LYKIA BÖLGELERİ TARİHİ COĞRAFYA

3.1. Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası	92
3.2. Lykia Bölgesi Tarihi Coğrafyası.....	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KARIA BÖLGESİ

4.1. Antik Kaynaklar Işığında Karia Bölgesi	107
4.2. Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı	111
4.2.1. Karia Bölgesi Erken Demir Çağı	112
4.2.1.1. Asarlık-Termera	112

4.2.1.2. Dirmil	116
4.2.1.3. Pedasa	120
4.2.1.4. Çömlekçiköy	123
4.2.1.5. Aphrodisias	130
4.2.1.6. Çine- Tepecik	131
4.2.1.7. Kalekiyığı Tepesi- Madnasa	133
4.2.2. Karia Bölgesi Orta Demir Çağı	134
4.2.2.1. Dirmil	135
4.2.2.2. Börükçü	138
4.2.2.3. Lagina- Bozukbağ	145
4.2.2.4. Damlıboğaz- Hydai	148
4.2.2.5. Beçin	151
4.2.2.6. Belentepe Mevkii	155
4.2.2.7. Hüsamlar Köyü Mengefe Mevkii	161
4.2.2.8. Hüsamlar Köyü Bakırlı Mevkii	164
4.2.2.9. Euromos	165
4.2.2.10. Gencik Tepe	168
4.2.2.11. Asarlık – Termera	168
4.2.2.12. İassos- Kıyıkışlacık	170
4.2.2.13. Değirmenderesi	172
4.2.2.14. Milas ve Çevresinden Ele Geçen Buluntular	173

BEŞİNCİ BÖLÜM

LYKİA BÖLGESİ

5.1. Antik Kaynaklar Işığında Lykia Bölgesi	177
5.2. Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı	179
5.2.1. Lykia Bölgesi Erken Demir Çağı	180
5.2.1.1. Tlos	181
5.2.1.2. Patara	183
5.2.1.3. Çaltılar	185
5.2.1.4. Uylupınar	186
5.2.1.5. Arykanda	187
5.2.1.6. Eceler	187
5.2.2. Lykia Bölgesi Orta Demir Çağı	188
5.2.2.1. Çaltılar	189
5.2.2.2. Tlos	194
5.2.2.3. Patara	198
5.2.2.4. Uylupınar	201
5.2.2.5. Rhodiapolis	204
5.2.2.6. Hacımusalar	205
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	206
KISALTMALAR	227
KAYNAKLAR	228
TABLolar LİSTESİ	262
FİĞÜRLER LİSTESİ	263
HARİTALAR LİSTESİ	273

GİRİŞ

“Karia ve Lykia Bölgelerinde Erken ve Orta Demir Çağı” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasına, söz konusu dönemlerin bu bölgelerde uzun süreli araştırmalara yeterince konu olmaması ve sonuçlarının da kapsamlı olarak yayımlanmamış olması nedeniyle gerek görülmüştür. Antik yazarlar, bu iki bölgenin Hellenistik Dönem öncesi kültürlerinden sıkça söz etmiştir. Kazılarda, Karia ve Lykia bölgelerinin Erken ve Orta Demir Çağı kültürlerine dair veriler elde edilese de çalışmalar daha çok bu bölgelerdeki kentlerin anıtsal kalıntılarını barındıran Roma Dönemi üzerine yoğunlaşmıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında bölgelerde yer alan höyük ile nekropolislerdeki çalışmalar ve geç dönem çalışmaları sırasında saptanan Erken ve Orta Demir Çağı verileri dönemler hakkında bir profil oluşturmamıza olanak sağlamıştır. Kıta Yunanistan’da Miken uygarlığının yıkılışının ardından (GH IIIC), Sub-Miken dönemde üretilen geometrik bezemeli seramikler, Protogeometrik Dönem olarak da adlandırdığımız Erken Demir Çağı’nın öncül buluntuları arasında sayılmaktadır. Tüm Ege ve Akdeniz coğrafyasında olduğu gibi Karia ve Lykia Bölgeleri’nde de Protogeometrik ve Geometrik Dönem seramikleri ile karşılaşılması, yakın ve uzak coğrafyalarında yer alan kültürler ile etkileşimini göstermesi açısından elzemdir. Karşılaşılan tüm bu veriler Karia ve Lykia Bölgeleri Demir Çağı katmanlarında daha detaylı yapılacak çalışmaların bizlere daha fazla bilgi vermesi açısından önemlidir.

Amaç

Karia ve Lykia bölgelerinde Erken ve Orta Demir Çağı araştırmalarına dair elde edilen verilerin bir bütün halinde sunulmamış olması kanımızca büyük bir eksikliktir. Bu bölgelerde farklı sebeplerden kaynaklı araştırmaların yetersiz oluşu hem bölgelerin kendi içerisinde kültürlerinin saptanmasını hem de bölgeler arası ilişkilerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Yapılan kaçak kazılar ve bilinçli/bilinçsiz tahribatlar Erken ve Orta Demir Çağı mimari verilerine çoğunlukla zarar verse de sağlam kaldığı kadarıyla dönem mimarisi ve inşaa teknikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Nekropolis alanlarında karşılaşılan seramik buluntuları ise bu iki dönemi tanımlamamızda anahtar görevi görmektedirler. Mimari ve seramik buluntuları dışında küçük buluntular ve diğer tüm verilerden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın ana amacı mimari, seramik ve küçük buluntular esas alınarak Karia ve Lykia’da Protogeometrik ve Geometrik Dönem olarak da adlandırılan Erken ve Orta

Demir Çağı'nda kültürel gelişim ve değişimlerini bir bütün halinde sunmaktır. Geç Tunç Çağı'nın ardından Erken Demir Çağı'nda Karia ve Lykia bölgelerindeki sosyo-ekonomik ve kültürel durumun tasnif edilmesi ve değerlendirilmesi, Orta Demir Çağı'nda devletler sisteminin yeniden oturmaya başlaması ile ticaretin bölgelere olan ekonomik ve kültürel etkisi çalışmanın diğer amaçları arasında yer almaktadır.

Kapsam ve Yöntem

Tez çalışmasının zamansal kapsamını, Batı Anadolu kronolojik sistemine göre Erken Demir Çağı'nın başladığı MÖ 1200 ile Orta Demir Çağı'nın son bulunduğu MÖ 700 arası oluşturmaktadır. Bu tarihleri takip eden Geç Demir Çağı/Arkaik Dönem, siyasi, kültürel ve ekonomik olayların önceki döneme göre farklılaşmasından dolayı tez zaman kapsamının dışında bırakılmıştır. Ancak, bazı verilerin tarihlendirmeleri konusunda yeterli bilginiz olmadığı için Geç Tunç Çağı ve Geç Demir Çağı'na ait veriler, karşılaştırma amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmanın coğrafi kapsamı ise Karia ve Lykia Bölgeleri olarak sınırlandırılmıştır. Ancak yine verilerin ve tarihlenmenin eksik oluşundan kaynaklı Karia ve Lykia Bölgeleri'ne komşu olan Psidia, Kabalis, Frigya, İonya ve deniz aşırı etkileşimin yoğun olduğu bir kısmı Karia sınırında yer alan On İki Adalar¹ ve Attika Erken-Orta Demir Çağı verilerinden karşılaştırma yapılarak sonuca varılmak için faydalanılmıştır.

Çalışma 5 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun tarihsel sürecinin daha iyi anlaşılması adına Demir Çağı kronolojisine yer verilmiştir. Tarihsel süreçte bölgeler arasında dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihleri farklılık gösterebilmektedir. Birinci bölümde bu konu irdelenerek tezin tarihsel çerçevesi oluşturulmuştur.

İkinci bölümde öncelikle Demir Çağı'na geçiş sürecine zemin hazırlayan doğal afetler, iklimsel ve ekonomik problemler, göçler ve askeri alanda gelişimlere yer verilmiştir. Tüm bu etmenlerin hepsi ayrı ayrı başlıklar halinde detaylandırılmış böylece Tunç Çağı'nın bir değil birden fazla sebeple ve en önemlisi aniden son bulmadığı aktarılmıştır. İkinci kısımda ise Anadolu'nun siyasi-sosyal ve kültürel yapısının anlaşılması adına Anadolu'da kazısı yapılmış Erken ve Orta Demir Çağı yerleşimlerinden genel olarak bahsedilmiştir.

¹ Metin içinde On İki Adalar terimi yerine Dodecanese terimi kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde Karia ve Lykia Bölgeleri'nin coğrafi sınırları, tarih sahnesindeki önemi, bu bölgelerde yaşayan halkların kökeni gibi konulara değinilmiştir.

Dördüncü bölümde Karia Bölgesi'ne dair yazılı ve arkeolojik veriler irdelenmiştir. Erken ve Orta Demir Çağı'na ait bire bir yazılı kaynaklar bulunmasa da Demir Çağı'nın hemen öncesine ait olan ve bizim için güvenilir kaynak niteliği taşıyan Mısır yazılı kaynakları ilk veriler olarak kabul edilebilir. Bu kaynaklarda Karia halklarından özellikle Demir Çağ için bu halkların öneminden bahsedilmektedir. Mısır yazılı kaynakları dışında antik çağ yazarları, seyyahları ve sanatçıların ele aldıkları destanlar, şiirler ve yazılarından faydalanılarak Karia Bölgesi'nin Demir Çağı yazılı verileri aktarılmıştır. Ardından Erken ve Orta Demir Çağı arkeolojik verileri ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle bölgenin araştırma ve kazı tarihçesi hakkında bilgiler aktarılmıştır. Yerleşimler ve buluntuların aktarıldığı alt başlıklarda, komşu bölgeler ve deniz aşırı bölgelerde karşılaşılan mimari, seramik ve küçük buluntu benzerliklerinden yola çıkılarak tarihledirmeler yapılmıştır.

Beşinci bölümde Lykia Bölgesi'ne dair yazılı ve arkeolojik veriler incelenmiştir Erken ve Orta Demir Çağı'na ait bire bir yazılı kaynaklar bulunmasa da Mısır yazılı kaynakları ilk veriler olarak kabul edilebilir. Lykia halklarının Demir Çağ içerisindeki rollerinden bahsedilmektedir. Ayrıca antik çağ yazarları, seyyahları ve sanatçıların ele aldıkları destanlar, şiirler ve yazılarından faydalanılmıştır. Ardından Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı arkeolojik verileri ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle bölgenin araştırma ve kazı tarihçesi hakkında bilgiler aktarılmıştır. Yerleşimler ve buluntuların aktarıldığı alt başlıklarda, komşu bölgeler ve deniz aşırı bölgelerde karşılaşılan mimari, seramik ve küçük buluntu benzerliklerinden yola çıkılarak tarihledirmeler yapılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç bölümlerinde ise Karia ve Lykia Erken ve Orta Demir Çağı buluntuları öncelikle kendi içerisinde daha sonra hem Kıta Yunanistan ve Adalar hem de Anadolu ile benzerlik ve farklılıkları irdelenerek genel değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı, Karia ve Lykia bölgeleri hakkında kütüphane araştırması ve internet taraması yapılmıştır. Ardından tüm veriler göz önüne alınarak yerleşimlerde daha önce yapılan çalışmalar incelenmiştir. Çalışmalardan yola çıkılarak veriler toplanmıştır. Bu kapsamda Pamukkale Üniversite Merkez Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır. Ayrıca daha önceki yıllarda yapılan Kazı Sonuçları

toplantıları, makaleler ve bu konularda yazılmış kitaplardan yararlanılmıştır. Tez çalışmasıyla ilgili oluşturulan tablolar, haritalar ve figürlere konunun daha anlaşılır olması adına metin içinde yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMİR ÇAĞ KRONOLOJİSİ

1.1.Kronoloji

Tarihsel süreç boyunca uygarlıkları ve dönemleri tanımlamada bize yardımcı olan kronoloji, arkeologlar ve eski çağ tarihçileri tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır. Hali hazırda kullandığımız *Üç Çağ Sistemi* 1836'da Danimarka Kopenhag Ulusal Müze müdürü olan C. J. Thomsen tarafından buluntuların ham maddesine göre Taş, Tunç ve Demir Çağı olarak tanımlanmıştır. 1815 yılında Thomsen'in öğrencisi J. J. Worsae tarafından Taş Çağı, Eski Taş ve Yeni Taş Çağı olarak ikiye ayrılmıştır. 1865 yılında Sir John Lubbock, bu teoriyi Paleolitik (Eski Taş) ve Neolitik (Yeni Taş) olarak güncellemiş ve bu iki dönem arasına 1866 yılında H. Westrabb, Mezolitik (Orta Taş) Çağı'nı eklemiştir².

Bölgelerin ham maddelere ulaşımı ve gelişmeleri yakalama imkanı eşit olmadığı için kronolojik ayrımlar yaşanmıştır. Özdoğan'ın aktardığı kadarıyla, R. J. Braidwood 1946 yılında yukarıda saydığımız çağlar sisteminde Neolitik Çağ ile Tunç Çağı arasına Kalkolitik (Bakır) Çağı da içine alacak bir öneride bulunmuştur (Tab. 1). Başka araştırmacılar tarafından da tarihlemeler yapılmış ancak hammadde teknolojisi sınıflandırması kullanılmaya devam edilmiştir³.

Gezginci Avcılık - (Eski Taş)	Eski Taş
Uzman Avcılık ve Balıkçılık	Orta Taş
İlk Çiftçi Köyler	Yeni Taş
Gelişkin Köyler	Bakır- Taş
Kentleşme	Erken Tunç Çağı
Devlet Oluşumu	Orta ve Son Tunç Çağı
İmparatorluklar	Demir Çağı

Tablo 1: Robert J. Braidwood 1946 Yılında Kurduğu Sistem, (Özdoğan 2012, 35)

² Özdoğan 2012, 33-34

³ Özdoğan 2012, 35.

1.2. Demir Çağı Kronolojisi

Tez konusu kapsamında Demir Çağı kronolojisine dönecek olursak isimlendirmeler bölgelere, uygarlıklara ve olaylara göre değişmektedir. Bölgelerde saptanan malzeme ve bu malzemelerin özelliklerine göre isimlendirmelerin değiştiğinden daha önce de bahsetmiştik. Demir Çağı kronolojisini büyük olayların etkilediğini bu sebeple Erken, Orta ve Geç olmak üzere bölümlere ayrıldığı bilinmektedir. Demir Çağı Ege dünyasında farklı isimlendirilerek Protogeometrik Dönem ve Geometrik Dönem olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır. Protogeometrik Dönem ve Geometrik Dönem kendi içerisinde Erken, Olgun ve Geç Dönemler olmak üzere üçerli alt gruplara ayrılmaktadır (Tab. 2)⁴.

Kıta Yunanistan-Batı Anadolu	Tarihleri	Anadolu	Tarihleri
Protogeometrik Dönem	MÖ 1000-900	Erken Demir Çağı	MÖ 1200-900
Geometrik Dönem	MÖ 900-700	Orta Demir Çağı	MÖ 900-600
Arkaik Dönem	MÖ 700- 490/80	Geç Demir Çağı	MÖ 600-330
Klasik Dönem	MÖ 490/80- 330		

Tablo 2: Kıta Yunanistan - Batı Anadolu ve Anadolu Kronolojisi'nin Karşılaştırılması

Erken Demir Çağ başlangıcı olarak kesin bir tarih verilememekle beraber yaklaşık olarak MÖ 1200'lerde başladığı bilinmektedir. Bu dönem ile alakalı bilgiler çalışmanın II. bölümünde daha detaylı olarak aktarılmıştır. Ancak kısaca değinecek olursak Demir Çağı'nı başlattığı öne sürülen etkenler arasında göçler, doğal afetler, ekonomik durum ve askeri sistem değişikliklerini sayabiliriz. Özellikle göçlerin büyüklüğü göz önüne alındığında coğrafyaları ve kültürel kimliklerini etkilemeleri kaçınılmaz olmuştur. Batı Anadolu kıyılarına Aiol, İon ve Dor halklarının göçler ile gelmesi, bölgedeki kentlerde kültürel gelişmelerin yaşanmasına ve kronolojinin şekillenmesine neden olmuştur⁵. Göçle gelen halkların MÖ 9. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçip siyasi kimlik kazanmalarıyla beraber Erken Demir Çağı son bulmuş ve Orta Demir Çağı başlamıştır⁶.

⁴ Kaya 2019, 25-26.

⁵ Akurgal 2008, 311-312; Eroğlu 2014, 44.

⁶ Akurgal 2008, 187-188.

Orta Demir Çağı'nın MÖ 9. yüzyılda başlaması ile beraber Anadolu'da yıllar boyunca varlıklarını sürdürecektir siyasi birimler ortaya çıkmıştır. Anadolu'da ön plana çıkan krallıklar arasında ise Lidya, Frigya, Urartu ve Geç Hitit Kent Devletleri yer almaktadır. Kendi bölgelerinde hakimiyet sağlamakla beraber diğer kültürlerle bağlantı kurmuş hatta zamanla ticari ilişkiler yaşamışlardır. Özellikle bu dönemde İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında Frigler egemen güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygarlıklar hakkında ikinci bölümde daha detaylı bilgi verilecektir. Batı Anadolu kronolojisine göre MÖ 700, Anadolu kronolojisine göre MÖ 600'lere kadar devam eden Orta Demir Çağı, Anadolu için bir dönüm noktası olmuş ve bu dönemle beraber siyasi ve kültürel sistemler gelişerek devam etmiştir. Geç Demir Çağı ise Arkaik Dönem olarak da adlandırılmakla beraber Batı Anadolu kronolojisine göre MÖ 700, Anadolu kronolojisine göre MÖ 600'lerde başlayıp Büyük İskender'in Anadolu'ya gelmesi yani MÖ 330 yılına kadar devam etmiştir⁷.

⁷ Akurgal 2000, 195.

İKİNCİ BÖLÜM

ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA DEMİR ÇAĞI'NA GEÇİŞ SÜRECİ

Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'nun merkezinde Hititler yer almaktaydı. Anadolu için büyük bir güç olan Hititler batısında yer alan Luvi kökenli halklarla ikili ilişkiler yönetmeye kalksa da başta Arzawa Konfederasyonu olmak üzere bu bölgedeki halklara karşı tam olarak güç kazanamamıştır⁸. Bu dönem için Anadolu hakkında bilgiler Hitit kaynaklarından bilinmekle birlikte Batı Anadolu'da yaşayan halkların lokalizasyonları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Batı Anadolu'da başta Arzawa konfederasyonu olmak üzere Ahhiyawa, Assuwa gibi irili ufaklı birçok ülkenin adları geçmekte ve bu ülkeler⁹ Batı ve İç-Batı Anadolu civarlarına konumlandırılmaktadır¹⁰.

MÖ 2. binyılın sonlarında hem Anadolu hem de Akdeniz coğrafyası siyasi, ekonomik ve kültürel olayların merkezinde yer almıştır. Özellikle askeri sisteme tuncun da dahil olması ile birlikte dönemin önemli güçleri kısa ömürlü de olsa geniş coğrafyalarda egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Tuncun yapımı için gerekli olan kalayın Doğu Akdeniz coğrafyasında bulunmaması ayrıca bu dönemde ihtiyaç duyulan diğer ürünlerin de farklı coğrafyalardan tedarik edilmesi gereksinimi, alışveriş ihtiyacını artırmış ve bu durum da kültürel etkileşime katkı sağlamıştır. Dönemin önemli politik güçlerinin arasında denge ve huzurun uzun süreli sağlanabilmesi için çeşitli yollara başvurulmuş ancak yine de kısa ya da uzun süreli savaşlarla bu huzur ortamının sürekli devamı sağlanamamıştır. MÖ 2. binyıl başlarında ticaret dolayısıyla Hitit ile Mezopotamya'nın merkezi gücü olan Asur'un kültürel etkileşimi, Asurlu tüccarların Hitit merkezinde yani Neşa/Kanesh'de koloniler kurması ile daha da gelişmiştir. Bu dönemde Kuzey Suriye'de Hurri kökenli Mitanni Devleti kurulmuştur. MÖ 2. binyılda Mısır'a kadar yayılım gösteren Mitanni Devleti, Doğu Akdeniz'de önemli bir lokasyona sahip olmasından ötürü Mısır, Hitit ve Assur arasında tampon bölge görevini görmüştür¹¹.

⁸ Aktüre 2003, 64.

⁹ Bu ülkeler arasında ayrıca Karkisa, Wilusa, Happala, Mira, Masa, Seha, Walma ve Lukka bulunmaktadır.

¹⁰ Arzawa ve Mira Yukarı Menderes Havzası'nda, Wilusa'nın Kuzeybatı Anadolu'da, Lukka Ülkesi'nin Güneybatı Anadolu'da (Umar 1999, 122-131,185), Ahhiyawa'nın Güneybatı Anadolu'da ya da Kuzey Yunanistan'da (Kale 1999, 8-20), Walma'nın ise Arzawa ile Hitit arasında tampon bir bölgede yer aldığı bildirilmektedir (Ünal 2003, 29).

¹¹ Erdem 2002, 19.

Daha batıda yani Ege’de ise bu devletlerin çağdaşı olan ve Anadolu’nun güneybatısıyla da ilişkiler kuran Minos Uygarlığı yer almaktaydı. Bu uygarlığın hakimiyeti ise MÖ 15. yüzyılda Yunanistan anakarasında ön plana çıkan Mykenae tarafından sona erdirilmiştir. Anadolu’nun batısında ve kuzeyinde bağlı yani *vasal* krallıklar bulunmaktaydı. Karasal bir krallık olan Hititler, denize kıyısı olmamasından ötürü hiçbir zaman denizlerde etkin bir ticarete sahip olamamıştır. Ancak I. Hattuşili Dönemi’nde Kuzeybatı Suriye’de bugün Antakya yakınlarında yer alan Alalakh (Tell Açana) kentini ele geçirerek Akdeniz ticaretine katılmış ve ekonomisine katkıda bulunmuştur¹². I. Murşili de Kuzey Suriye’de yayılım politikasını devam ettirmiş, önce Halep kentini sonra Babil’i alarak ticaret yollarının denetimini ele geçirmiştir. Anadolu’ya döndükten sonra çeşitli taht kavgaları yaşanmış ve Hitit Devleti’nin çekirdek bölgesi dışında tüm topraklar kaybedilmiştir. Taht kavgalarına son veren Kral Telepinu (MÖ 1510-1485), yasa çıkararak problemleri kısmen çözmeye çalışmıştır. Bu yüzyılın sonuna doğru devletler sistemi hasar görmüş, bazıları askeri sebepler ile bazıları ise bilinmeyen nedenlerle yıkılmıştır¹³.

Hitit Krallığı, Anadolu’nun güneydoğusunda ve Kuzey Suriye’de yayılcı politikasını devam ettirirken, Hurri kökenli kavimler ise Mısır’ın kuzey ve doğu kesimlerine istilalar gerçekleştirmiştir. Ancak bu çok uzun sürmemiş ve Mısır Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1549- 1069) ile birlikte siyasî olarak güçlü bir döneme girmiştir. I. Ahmose (Amosis) Dönemi ile dış saldırılara karşı savunmalar güçlendirilmiş, I. Thutmosis Dönemi’nde Mitanni gücüne karşı Karkamış’a sefer düzenlenmiş, III. Thutmosis (MÖ 1479-1426) döneminde ise kaybedilen Filistin yeniden alınarak Mısır’ın Suriye’deki varlığı güçlendirilmiştir. Ancak bu zafer de uzun sürmemiş, II. Amenophis (MÖ 1426-1404/1400) Dönemi’nde Fırat, Mitanni tarafından ele geçirilmiştir¹⁴.

Mitanni toprakları Dicle’nin doğusundan Antakya’daki Alalakh-Tell Açana’ya kadar uzanmaktaydı. Daha sonra egemenlik alanını bölge için önem arz eden Zagros dağlarından Akdeniz’e kadar genişletmiştir. MÖ 15. yüzyılda Hititler’in yeniden tarih sahnesinde ön plana çıkmasının ardından Mısır ile Mitanni arasında anlaşma yapılmıştır. Suriye ile Filistin arasında huzur sağlanmış ve Amarna Devri başlamıştır¹⁵. MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısında Mitanni Krallığı’nda, iç sorunların baş göstermesi Hititler’in

¹² Akurgal 1998, 57.

¹³ Aydıngün 2014, 40.

¹⁴ Özkan 2007, 82.

¹⁵ Erdem 2002, 36-37.

baskısına yenik düşmelerinde rol oynamıştır. Mısır Kralı Tutankhamon'un ölümünden sonra eşi, Mısır'a kendisiyle evlenecek bir Hitit prensinin hükümdarlık etmesi gerektiğini böylece Suriye'deki politik problemlerin sonuçlanacağını düşünse de, söz konusu prensin ölümü ve egemenlik bölgesi ile ilgili sorunlar problemleri daha da çözülmüş hale getirmiştir. I. Şuppiluliuma (MÖ 1344-1322) bir ayaklanmayı bahane ederek Suriye'nin merkezine yürümüştür. I. Şuppiluliuma ve ardılı II. Arnuwanda'nın arka arkaya ölmelerinin ardından MÖ 13. yüzyılın ilk yarısında Suriye, Mısır'ın denetimine girmiştir. Sürekli problem haline gelen sınır sorunları II. Muwattali ve II. Ramses döneminde Kadeş Savaşı'nın (MÖ 1274/1270) gerçekleşmesi ile son bulmuş ve Mısır-Hitit Barış Dönemi başlamıştır¹⁶.

Hitit ile Mısır arasında problemler son bulsa da Asur Kralı Adad-Nidari, Fırat'ın doğusunda bazı yerlere seferler düzenlemiş, Hititler ise ele geçirilen toprakları geri almaya çabalamıştır. Kral Salmanassar Dönemi'nde Hitit Asur'a karşı girişimlere başlamış ve politik dengeleri sağlamıştır. Ancak bu politik dengeler de çok uzun süre ayakta kalmamış, I. Tukulti Ninurta Dönemi'nde son bulmuştur. IV. Tudhaliya Dönemi'nde Asur Kralı, Nairi Ülkesi'ne saldırmış ve önemli ticaret güzergahlarını ve Ergani bakır yataklarını denetimine almıştır. Çıkarları doğrultusunda anlaşamayan iki kral savaşmış ve savaşı Asur Kralı kazanmıştır. Hititler bu süreçten sonra toparlanamamış ve Tunç Çağı'nın sonuna doğru gerçekleşen göçler, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi birçok sorun çoğu halk gibi Hititler'in de sonuna zemin hazırlamıştır¹⁷.

2.1. Demir Çağı'na Geçiş Sürecini Etkileyen Faktörler

MÖ 3. binyıl son çeyreğinde çeşitli sebeplerle başlayan göç hareketleri MÖ 12. yüzyıla gelindiğinde büyük bir hız kazanarak Ege coğrafyasından Doğu Akdeniz kıyılarına kadar geniş bir bölgede etkiler bırakmıştır. MÖ 14. yüzyılda Knossos'u kontrolünde tutan Akhalar'ın bu göçe öncülük yapmış olabileceği düşünülmektedir. Aynı tarihlerde insanoğlunun demiri de yaygın kullanmaya başlamasıyla birlikte kırsal bölgede yaşayan toplulukların uzak diyarlara göç edebilmeleri de kolaylaşmıştır¹⁸. Bu konuda en iyi yazılı bilgilerin bulunduğu kaynaklar Mısır'a aittir. Kalabalıklar halinde göç dalgasına katılan kavimler bahsi geçen Mısır yazılı kaynaklarında "*Deniz Kavimleri*" olarak adlandırılmıştır. Bu kavimleri ilk kez 1881 yılında Mısır Tarihi ve Dil Uzmanı olan

¹⁶ Dinçol-Dinçol 2006, 217.

¹⁷ Dinçol-Dinçol 2006, 218.

¹⁸ Aktüre 2003, 48, 53.

Fransız Gaston Maspero “*peuples de la mer*” olarak adlandırmıştır. Günümüzde ise bu halkların gerçekleştiği göçlere “Ege Göçleri” denilmektedir¹⁹.

Tunç Çağı’nın çeşitli sebeplerle son bulması ile birlikte hem Doğu Akdeniz hem de kavimlerin göç yolları üzerinde bulunan çoğu yerleşim tahribata uğramış ve bunun sonucu terk edilmiştir. Kronolojik verilere göre Geç Hellas (GH) IIIB adıyla adlandırılan dönemle birlikte yıkım sürecine girilmiş ve GH IIIC dönemini sonuna değin devam etmiştir. Hem Ege’de kullanılan Linear B yazısı hem de çivi yazılı Hititçe arşivler bu dönemde kesintiye uğramıştır²⁰.

E. Akurgal, göçler ve diğer etmenlerle birlikte MÖ 12. yüzyılda Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Geç Tunç Çağı yerleşimlerinin yakılıp yıkıldığı ve Anadolu’da bu yerleşim yerlerinin 400 yıl kadar yerleşime terk edilerek Karanlık Çağ’a girdiğini önermektedir. Ancak Akurgal bu teorisinin 30 yıl kadar ardından Orta Anadolu’da MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 8. yüzyıl arasına tarihlenen zaman aralığında az bir nüfusun yaşadığına dair mimari kalıntılarla karşılaştığından bahsetmiştir²¹. Diğer bir deyişle Akurgal Karanlık Çağ terimini mimari anlamda bir boşluğu değil, Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra MÖ 730’a kadar yazının kullanılmadığı bir süreci ifade etmek için kullanmıştır²². Yine aynı çalışmasında Troia’dan bahsederken “*Hitit ve Myken uygarlıkları ile çağdaş olan bu yerleşmede yazı bilinmemekle birlikte kültür çok yüksek bir düzeye ulaşmıştı*”²³ demesiyle de yazının uygarlığı belirleyen keskin bir ölçüt olmadığını altını da çizmiştir. S. Aktüre de Karanlık Çağ’ın olmadığını savunarak Hitit’in yıkılışından sonra mimari buluntuların yanı sıra küçük buluntu eserlerle karşılaşıldığını bildirmektedir. Ege ve Anadolu’da MÖ 1110-750 yılları arasında mekânsal hareketliliğin devam ettiğini ancak bu dönemde yazılı bir belgenin bulunamadığını savunmaktadır²⁴.

Tunç Çağı’nın sonunu hangi faktör ya da faktörlerin etkilediği yıllar boyu araştırmacılar tarafından irdelenmiş, neden sonuç ilişkisi içerisinde teoriler öne sürülmüş ve farklı çıkarımlar elde etmişlerdir. Ekonomik, askerî, iklimsel, tektonik ve volkanik

¹⁹ Maspero 1881, 118.

²⁰ Işık 1989, 1.

²¹ Akurgal 2007, 132-134.

²² Akurgal 2007, 294.

²³ Akurgal 2007, 132.

²⁴ Aktüre 2003, 75.

aktiviteler ile göç hareketlerinin çağın sonunu getiren faktörler arasında olabileceği düşüncesine varmışlardır.

2.1.1. Doğal afetler

Geç Tunç Çağı'nın sonuna birden fazla etmen zemin hazırlamıştır. Bunlardan yıkıcı özelliğe sahip olan etmenler doğal afetlerdir. Özellikle Doğu Akdeniz'de meydana gelen depremlerin dönemin sonunu getiren olaylardan olabileceğini ileri süren C.F.A. Schaeffer²⁵, Ugarit'in MÖ 1365'te ve MÖ 1200 yıllarının hemen akabinde depremle yıkıldığını ve yaklaşık aynı tarihlerde Alalakh, Hattuşa, Alışar, Alacahöyük'ün de benzer depremlerle tahribata uğradığını öne sürmüştür. Depremler günümüzde olduğu gibi Tunç Çağları'nda da beraberinde başka felaketlere sebebiyet vermiştir. Ege coğrafyası için önemli bir yerleşim olan Knossos'un benzer bir durumla karşılaştığını öne süren A. Evans²⁶ deprem sonucu çıkan yangınla Linear B tabletlerinin pişerek günümüze ulaştığını bildirmiştir²⁷. Bazı araştırmacılar C.F.A. Schaeffer ve A. Evans gibi düşünse de²⁸, K. Bittel²⁹ Schaeffer'in iddialarına karşı çıkmıştır. C. Blegen³⁰ Troia VIH için, Iakovidis Miken kenti, Killian³¹ ise Tiryns ve Argolid için deprem sonrası yangın felaketini öne sürmüşlerdir³².

Santorini/ Thera Adası'nda gerçekleşen volkanik patlama, Minos Uygarlığı'nın yıkımına da sebep verdiği düşünülen Tunç Çağı'nın bilinen en büyük afetlerindendir³³. MÖ 1600 Minoan patlaması olarak adlandırılan patlama sonucunda Santorini Adası'nın büyük çoğunluğu tahrip olmuş, 200 km²'lik bir alanda etki göstererek şiddetli bir tsunamiye de sebep vermiştir. Anadolu'da da birçok yerde bu patlamanın izlerine dair verilerle karşılaşmış, İzmir Bayraklı Höyük'te³⁴, İzmir Çeşme Bağlararası'nda³⁵,

²⁵ Schaeffer 1948,42.

²⁶ Drews 2014, 36.

²⁷ Yon 1992, 117; Gür 2012, 21.

²⁸ Schaeffer 1948, 44; Aydınğün 2014, 61.

²⁹ Bittel 1983, 26.

³⁰ Blegen vd. 1953, 330-332.

³¹ Killian 1980, 193.

³² Kıta Yunanistan'daki tahrip olmuş kentler için bkz. Gür 2012, 22-24; Aydınğün 2014, 59-76.

³³ Yiğitbaşoğlu 2003,69-73.

³⁴ İzmir Bayraklı Höyüğü güney ve kuzeyinde açılan sığ çukurlarda volkanik kül tabakaları ile karşılaşmış, yapılan analizler sonucunda küllerin Santorini püskürmesine ait olduğu anlaşılmıştır. Öner-Kayan 2006,15; Vardar-Öner 2016, 16-17.

³⁵ Çeşme Bağlararası sondajlarında açığa çıkarılan verilerin Santorini patlamasına ya da farklı bir volkana ait olup olmadığı ancak daha fazla araştırmalar ile sonuçlanabileceği kesindir. Şahoğlu 2012, 83-90; Vardar-Öner 2016, 16-17.

Ödemiş Gölcük Gölü'nde³⁶, Eşen Ovası'nda³⁷, Burdur Gölhisar Gölü'nde, Köyceğiz'de³⁸, Çine-Tepecik'te³⁹ özellikle sığ sular ve bataklıklarda bu patlamaya dair volkanik küllere rastlanılmıştır⁴⁰. Literatürde püskürme için farklı tarihlenmeler verilse de bunun nedeni mesafelere göre dağılımın farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Patlamada açığa çıkan sünger taşı ve kül tabakası dönemin önemli denilebilecek yerleşimlerini yok etmiş, denizde yaşanan tsunami, Doğu Akdeniz kıyılarına kadar etkisini göstermiş bu da doğal olarak deniz ticareti ile uğraşan halkların ekonomik ve sosyal yaşantılarını önemli ölçüde etkilemiştir. Ege kıyılarının tamamında patlama kaynaklı tsunami izlerine rastlanmasa da Girit, Didim, Fethiye ve Kıbrıs'ın batı kıyılarında tsunamiye ait izler görülmüştür⁴¹. Dolayısı ile doğal afetler Geç Tunç Çağı'nın sonunu getiren etmen olmasa da dolaylı olarak Tunç Çağı'nı derinden etkileyip, silsile halinde gelen diğer sorunlara da zemin hazırlamıştır.

2.1.2. İklimsel Olaylar

İnsanlığın varoluşundan itibaren yaşamını önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biri de iklimdir. İklimin başta tarım olmak üzere buna bağlı ekonomi, sosyal ve idari yapılanma üzerinde etkisi oldukça fazladır. Özellikle büyük sosyal, siyasal değişimler ve göçleri tetiklediği düşünülen iklimin, insanların hayati ihtiyaçları olan gıda, su ve barınma gibi ihtiyaçları üzerinde de etkisini her daim göstermektedir⁴².

Avcı toplayıcı yaşamdan, tarım toplumuna geçişle birlikte insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için artı ürüne yönelmişlerdir. Artı ürün için tarım yapılan alanlarda özellikle su, ışık ve uygun ısı ortamının olması gerekmektedir⁴³. Dünya'nın varoluşundan itibaren sürekli değişim içerisinde olan iklim, beraberinde bazen sıcak ve bazen soğuk hava dalgalarını getirmiştir. İklim değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (UNFCCC) "*Karşılaştırılabilir zaman dönemlerinde gözlenen doğal iklim değişkenliğine ek olarak, insan faaliyetlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak*

³⁶ Ödemiş Gölcük Gölü'nde üç ayrı sondajda bataklık ya da sığ ortamda karşılaşılan verilerin üstü alüvyal dolgu ile örtüldüğü için günümüze kadar ulaşabilmiştir. Sullivan 1990, 28; Vardar-Öner 2016, 16-17.

³⁷ Eşen Ovası'nda sondajlarda açığa çıkarılan ve günümüzden 3800 ile 4200 yıl önceye tarihlenen volkanik kül tabakasının alt sedimentine ait veriler, bu kül tabakasının bu tarihten daha sonraya ait olduğunu göstermektedir. Buradan yola çıkılarak kül tabakasının bu tarihler ile çağdaş olan volkanik patlamaya, yani Santorini'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Öner-Akbulut 2015, 12; Vardar-Öner 2016, 16-24.

³⁸ Sullivan 1990, 29; Vardar-Öner 2016, 16-17.

³⁹ Vardar-Öner 2016, 18.

⁴⁰ Öner-Kayan 2015, 14- 15; Vardar-Öner 2016, 17-34.

⁴¹ Vardar-Öner 2016, 24-34.

⁴² Şensoy vd. 2008, 1.

⁴³ Aydınğün 2014, 97

atmosfer bileşimini etkilemesi sonucu iklimde meydana gelen değişiklik” olarak tanımlanmaktadır⁴⁴.

M. Demircan’a göre, iklim, belirli bir bölgede uzun zaman diliminde atmosferde meydana gelen sıcaklık, yağış, rüzgâr, nem gibi meteorolojik hava olaylarının tümüdür. Dünya’da 10 farklı iklim çeşitli olmakla birlikte bu iklim türlerine bağlı olarak insanların kültürleri, barınma, giyinme ve beslenme alışkanlıkları değişmektedir. Süreç içerisinde iklimde meydana gelen olumsuz değişiklikler insanların hayatında olumsuz sonuçlara sebebiyet vermiştir⁴⁵. Özellikle yağışın az olması kuraklığı da beraberinde getirerek yaşamı zorlaştırmıştır⁴⁶.

Konumuz kapsamında Tunç Çağı’nın sonunu getiren etmenlerden biri de iklim değişiklikleridir. İlk kez A. Carpenter, MÖ 13. yüzyıldaki yaşanan kitlesel göç hareketleri ve sonuçlarını araştırırken, Miken Uygarlığı’nın iklimsel nedenler sonucu çöktüğü kanısına varmıştır⁴⁷. A. Carpenter, MÖ 12. yüzyıl civarında Doğu Akdeniz’in şiddetli bir kuraklığın insanların buldukları coğrafyayı terk etmelerine sebep olduğunu, bu dönemdeki söz konusu yıkım izlerinin tahıl ambarlarına da yansıdığı öne sürmüştür⁴⁸.

Gür’ün aktardığı kadarıyla MÖ 2. binyılın başlarında ve binyıl sonlarında yani MÖ 13-12. yüzyılda ani iklim değişiklikleri yaşandığına dair veriler ile karşılaşılmıştır. Bu durum P. Kuniholm’un Gordion’da incelediği ağaç halkalarından da anlaşılmakta, ona göre MÖ 1159 – MÖ 1139 yılları arasında Anadolu’da şiddetli kuraklığın yaşandığı öne sürülmektedir⁴⁹.

Ani iklim değişiklikleri kuraklık ve kıtlığa sebebiyet vermiş, tarıma dayalı toplumlar özellikle güçlü devletler bu dönemlerde ekonomik açıdan zorluklar yaşamıştır. Ugarit, Mısır ve Hitit arşivlerinde de kıtlık ve kuraklığa dair veriler bulunmaktadır. Mısır’da Merneptah’ın Libya zaferini kutlayan Büyük Karnak yazıtı ve Kraliçe Puduhepa’nın Mısır firavunu II. Ramses’e yazdığı mektubun kopyası bu durumu kanıtlar niteliktedir⁵⁰.

⁴⁴ UNFCCC,1992, E.T. 01.11.2024, 17:17.

⁴⁵ Demircan 2019, 2-3.

⁴⁶ Kuraklık, tarımsal kuraklık ve hidrolik kuraklık olarak ikiye ayrılmaktadır. Tarımsal kuraklık ürün kaybına, hidrolik kuraklık ise, yaşam için gerekli olan su miktarındaki azalmaya sebep olmaktadır. Türkeş vd. 2009, 130.

⁴⁷ Carpenter 1966, 15.

⁴⁸ Aydınğün 2014, 80-96; Gür 2012, 24.

⁴⁹ Gür 2012, 27; Kuniholm vd. 2011, 155-169.

⁵⁰ Gür 2012, 29.

‘‘Kardeşime aşağıdaki konuyla ilgili olarak yazıyorum. Kızıma çeyiz olarak sivil tutsaklar (köleler), sığır ve koyun mu verecektiğim? Benim ülkemde arpa bile yok.’’⁵¹

Yine başka bir Hitit belgesinde Hitit prensi Hishmi-Sharruma Mısır’a hububat getirmesi için gönderilse de Mısır’dan eli boş döndüğü, üzerinde yer alan dizelerden anlaşılmaktadır.

‘‘Şu hale bakın! Ülkemiz harap haldedir. Beyimiz Seth (Teşub) bize kızmıştır. Gök bir damla olsun yağmur akıtmamaktadır. Her yabancı ülke bize düşman kesilmiştir, bizimle savaştadır.’’⁵²

Hayatı önemli ölçüde etkileyen kuraklık ve kıtlıkla alakalı kanunlar, toplumsal örgütlenmeyi ve dayanışmayı beraberinde getirmiştir⁵³.

‘‘Eğer özgür bir adamı bir kıtlık yılında biri besleyip bakarsa, o zaman –yardım gören kimse- kendinin yerine geçen birini versin ama eğer bir erkek köle –ise- on şekel gümüş versin.’’⁵⁴

Kuraklık ve kıtlığı tanrılar tarafından verilen bir ceza olarak gören Hititler dışında Ugarit belgelerinde de kıtlıkla alakalı bilgiler yer almaktadır.

MÖ 13. yüzyılın sonlarına ait Hitit Kralı ve Ugarit Kralı arasında geçen mektuplarda, yine tahıl ve asker ihtiyaçlarından ölüm kalım meselesi olarak bahsedilmesi durumun ne kadar ciddi olduğunu düşündürmektedir⁵⁵. Verimli Anadolu topraklarının kıtlık seviyesindeki artış, Hititler’in Suriye’deki tahıllara ne denli muhtaç olduklarını, asker ihtiyacı ise yine kıtlıkla beraber iç karışıklıkların önemli boyutta devam ettiğini göstermektedir. Gür’ün aktardığına göre belgelerde açlıkla mücadele edildiği de anlaşılmaktadır.

‘‘..Açlık evimizde olduğundan beri, Evimizin kapısı mühürlendi. Açlıktan öleceğiz. Eğer gelmek için acele etmezseniz, Açlıktan öleceğiz. Bundan böyle, ülkenizde yaşayan bir can, bile göremeyeceksiniz’’⁵⁶

⁵¹ Ünal 1977, 436; Beckman 1996, 127.

⁵² Ünal 2007, 88

⁵³ Ünal 1977, 436.

⁵⁴ Ünal 2007, 84; Imperati 1992, 160-161;

⁵⁵ Gür 2012, 31.

⁵⁶ Gür 2012, 31-32; Singer 2000, 24.

Gür'ün aktardığına göre Boğazköy'de ele geçen başka bir belgede de kıtlığın devam ettiğine dair veriler yer almaktadır. Hitit Kralı'nın oğluna yazdığı mektupta,

*“Oğlum, bana 100 geminin vardığı ile ilgili yazmıştın... Bilmiyor musun ki Oğlum ülkemde kıtlık sürüyor? Şimdi, Oğlum onu (yükü gemiyi) bana gönder ve biz onu Ura ya da Lashti'de boşaltacağız. Sen hangi limana gönderirsen oraya boşaltacağız.”*⁵⁷

2.1.3. Ekonomi / Saray Organizasyonunun Çöküşü

İnsanoğlu varoluşundan itibaren doğal afetler, değişen iklimsel koşullar, önlenemeyen hastalıklarla baş etmeye çalışmıştır. Kuraklık kıtlığı, kıtlık ise açlıktan kaynaklı ölümleri beraberinde getirmiştir. Kıtlığın arttığı dönemlerde ise ortaya çıkan toplu ölümler salgın hastalıklara yol açarak halk sağlığını tehdit etmekteydi. MÖ 2. binyıl toplumlarında tarım ve hayvancılığın ön planda olmasından ötürü bu toplumlar doğal afetler ve diğer sorunlardan fazlaca etkilenmişlerdir. Geçimin sağlanabilmesi için gereken tüm iş alanlarında uygulanan, tarım ve hayvancılıktan elde edilen artı ürün ile sağlanan yeniden dağıtım sistemi, kıtlık ve salgın hastalıklardan dolayı değişen demografik yapı ile birlikte bozulmuştur. Tüm bu silsileden dolayı yönetsel idarede de yaşanan aksaklıklar Geç Tunç Çağı'nın güçlü devletlerini zora sokmuştur⁵⁸.

Bu dönemde ölümcül Hitit vebası olarak bilinen bakteri merkezli hastalık, hayvanları etkilemekle birlikte hayvanlardan da insanlara kene ve sineklerinin ısırması gibi çeşitli yollarla bulaşmıştır. Sadece Hitit topraklarını değil yakın coğrafyadaki çoğu kentleri de etkileyen bu hastalığa dair veriler yazılı belgelerde yer almaktadır. Mısır yazılı kaynaklarından biri olan Amarna kayıtlarında MÖ 1335 yıllarına ait bir mektupta, ticari yollar üzerinde yer alan kentlerde de bu hastalığın büyük ölümlere yol açtığı geçmektedir⁵⁹.

İlk kez I. Suppiluliuma'nın Kuzey Suriye seferinde, MÖ 1325'te Hattili tüccarların ölümü ile birlikte bu hastalıkla karşılaşan Hititler, hastalığı beraberlerinde Hitit topraklarına kadar getirip bu alanda yayılmasına istemeden de olsa neden olmuşlardır. I. Suppiluliuma ve II. Arnuwanda'nın ölümüne sebep olan bu hastalığın II. Muşşili devrinde Arzawa seferlerinde biyolojik silah olarak kullanıldığı kesin olmamakla birlikte bazı kaynaklarda yer almaktadır⁶⁰. Hastalığın Hitit toprakları ile sınırlı kalmadığı

⁵⁷ Gür 2012, 32; Robbins 2001, 195.

⁵⁸ Ünal 1977, 423-438.

⁵⁹ Trevisanato 2007, 1371.

⁶⁰ Gavaz 2008, 21-39; Ceylan 2019, 1-15.

Ahhiyawa vasıtasıyla Ege Adaları, Girit ve Kıta Yunanistan'a kadar ilerlemiş olabileceği düşünülmektedir⁶¹.

Tunç Çağı'nda hemen her yerde ekonomi çarkının dönebilmesi için bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Büyük saray ve tapınak komplekslerinin çevresinde dönen bu sistemde en önemli parça, devletlerin halktan tarımsal üretim fazlası olan ürünleri vergi olarak toplaması ve daha sonra topladığı bu ürünleri kamu görevlileri, dini görevliler ve askerlere maaş olarak dağıtmasıydı. “*Yeniden Dağıtım Sistemi*” yani “*redistribüsyon*”⁶² olarak bilinen bu sistem sayesinde devletler uzun süre ayakta durabilmiştir. Bu çağda özellikle “Saray Devleti” olarak tanımlanan Mykenae, Pylos, Tiryns, Thebai, Lefkandi gibi kentlerde saraylar Miken saray organizasyonu çerçevesinde şekillenmiştir⁶³.

Miken saray organizasyonu, megaron ve bu megarona bağlı bir taht odası, merkezinde bir ocak ve ocağı çevreleyen dört adet sütundan oluşmaktadır. Taht odasında yer alan merkezi ocak dini bir değere işaret ederken, monarşik yönetimin varlığını da kanıtlamaktadır. Ortada megaronun yer aldığı geniş bir avlu, yine megaronu saran bir podyum, avluda yer alan atölyeler, depolama alanları ve bu alanları çevreleyen savunma duvarından oluşmaktadır. Bu savunma duvarı, sarayı halkın normal yaşam alanından ayırma görevini de üstlenmektedir. Savunma duvarının varlığı, sosyal ve dini açıdan farklı sınıfların olduğunu gösterir niteliktedir⁶⁴. Miken toplumunun hiyerarşik yapısını incelemek adına “Linear B” tabletleri iyi bir başvuru kaynağıdır. Tablette geçen “*Wanax*” terimi üst düzey yöneticinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu üst düzey yönetici askeri ve ekonomik işlerin de başında yer almaktadır. *Wanax*'lara yardım eden yönetici “*Lawagetas*” olarak adlandırılmaktadır. Hititlerde ise bölge valileri “*Lawagetas*” ile eşdeğerdir. Kralın topraklarını yönetir, vergilerini toplar, kamuya ait alanların sorumluluklarını alırlardı. Ordunun generalliği ve başkomutanlığı ise veliaht prenslere verilmiştir⁶⁵.

Ekonomi çarkının sorunsuz bir biçimde ilerleyebilmesi için birden fazla etmen bulunmaktaydı. Bu topraklarda yetişen koyunların yünleri işlenerek ketene dönüştürülmekte bu ketenler ise yaşamda birçok alanda kullanılmaktaydı. Bunun dışında imar faaliyetlerine önem vermişler, drenaj sistemi ile gemilere içme suyu sağlayarak su

⁶¹ Trevisanato 2007, 1372-1373

⁶² Erdem 2002, 63-82; Aydınğün 2014, 43.

⁶³ Aydınğün 2014, 117.

⁶⁴ Jung 2006, 270; Barber 1992, 17-18.

⁶⁵ Bryce 2003, 44-47; Jung 2006, 270-273.

taşımacılığı yapmışlardır. Bu sistemle birlikte sıcak havalarda dahi saraylara hem kullanım için hem de tarım ve hayvancılık için su tahsis edilmiştir⁶⁶.

13. yüzyıl sonuna doğru yaşanan olumsuz hava şartları ile kuraklık ve kıtlığın artmasından ötürü saray ekonomisi de çöküşe geçmiştir. Çeşitli sebeplerden ötürü toplu ölümler, üretim ve iş gücünde aksamaya sebep olmuştur. Yani ekolojik, ekonomik, iklimsel olayların ve doğal afetlerin tümü çağın sonuna zemin hazırlamış olmalıdır. Bu sebepler dolayısı ile kitlesel göç hareketlerinin artışı, sarayların çevresinde yükselen savunma duvarlarından da anlaşılmaktadır⁶⁷. Araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ege'de saray organizasyonu ile Yakındoğu'da devletler farklı ekonomik ve politik sistemleri benimsemişlerdir. Ancak yine de aynı etmenlerden dolayı yeniden dağıtım sistemleri son bulmuştur⁶⁸.

2.1.4. Askeri Sistemdeki Yenilikler

Çeşitli sebepler ile farklı coğrafyalardan gelmiş halkların askeri sistemdeki gelişmeleri gittikleri bölgelere de taşınmaları ile var olan askeri sistemler zorlanmaya başlamıştır. Böylece yeni silahlar ve taktikler karşısında yetersiz kalan Geç Tunç Çağı krallıklarının çöküşü kaçınılmaz olmuştur⁶⁹.

Özellikle yenilenmiş, daha sağlam tekerleklere sahip çift atı bulunan savaş arabaları ve bu arabalarda savaşan birliklerin oluşturduğu ordular, oldukça masraflı olduğu için ekonomik açıdan durumu iyi olan devletler tarafından çok geçmeden kullanılmaya başlanılmıştır. Tüm ekipmanların maliyetli olmasının yanı sıra atların bakımı ve beslenmesi için yüksek bir gelire ve iş gücüne sahip olunması gerekiyordu. Bu sebeple yeniden dağıtım sisteminde oluşan tüm sıkıntılar orduları da etkilemekteydi. Kuraklık dolayısı ile oluşan kıtlık veya çeşitli sebeplerle ortaya çıkan salgın hastalıklar, seferlerin sıklığını olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu durum krallık topraklarında otorite problemleri ve dolayısı ile de iç karışıklıkları beraberinde getirmekteydi. Bu atlı savaş arabalarının Mısırlılar tarafından da kullanıldığı bilinmekle birlikte ciritin de bu dönemde kullanım gördüğü anlaşılmaktadır⁷⁰. Geç Tunç Çağı'nda ciritin varlığı kesin olarak bilinmese de Yunanistan'da farklı lokasyonlarda karşılaşılan Geç Hellas (GH) IIIC

⁶⁶ Jung 2006, 272-273.

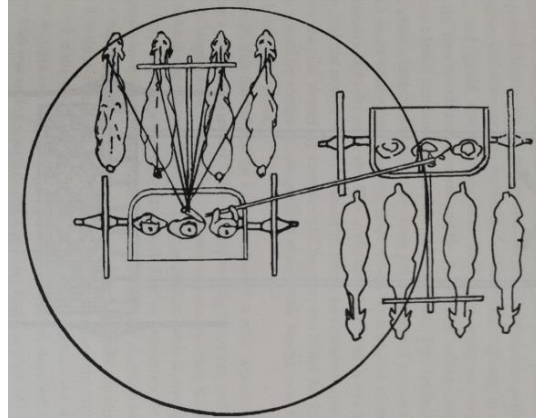
⁶⁷ Seeher 2006, 60-61.

⁶⁸ Eder 2003, 37.

⁶⁹ Drews 2014, 105.

⁷⁰ Drews 2014, 126-196.

tabakalarına tarihlenen seramiklerde, Anadolu’da ise Bademgediği Tepe’de bir seramik parçasında betimlendiği görülmektedir. R. Drews’e göre cirit, atlı savaş arabalarının etkisini azaltmak için kullanılan en etkili silah olmuştur (Fig.1). Atlı savaş arabasına sahip olmayan toplumların düşük maliyetle bu savaş arabalarına karşı mücadele verdiği bilinmektedir⁷¹.

Figür 1: Savaş arabaları arasındaki mücadelede kargı kullanımı. (Çınar 2022, 445, Res.3).

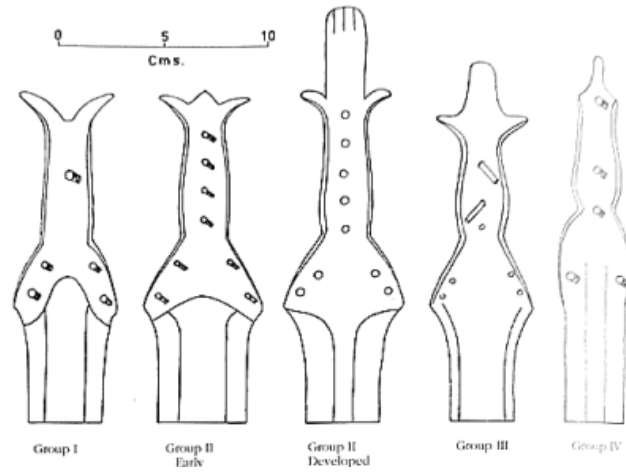
Savaş teknolojisinde MÖ 12. yüzyıl civarında Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan *Neue II* tipi adında iki tarafı birbirine paralel keskin kenarlı ve kabzası olan “Kabızalı Kılıç” bir başka yenilik olarak ortaya çıkmıştır⁷². Tek parça halinde dökülen bu kılıç hem saldırı silahı olarak hem de savurma silahı olarak kullanılabilirdi. Ege coğrafyası, Güneybatı Anadolu, Kıbrıs ve Ugarit’te yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır. Doğu Akdeniz’de bu kılıç tipinin ilk örneklerinin Geç Hellas (GH) IIIC erken evrede dışarıdan yabancı halklar ile geldiği düşünülmektedir. R. Jung ve M. Mehofer tarafından üç ayrı kategoriye ayrılan kılıçlar (Fig. 2)⁷³

- ✓ Topuzlu veya balık kuyruğu kabızalı olanlar: Orta Avrupa, İtalya Cetona’da ve Yunanistan’da görülmektedir.
- ✓ Topuzlu ve alçak çıkıntılı olanlar: Yunanistan’da görülmektedir.
- ✓ Topuz ve balık kuyruğu kabza arasında mahmuzlu olanlar: Orta Avrupa, İtalya ve Yunanistan’da görülmektedir.

⁷¹ Drews 2014, 119-134.

⁷² Molloy 2010, 409; Drews 2014, 209-210.

⁷³ Jung-Mehofer 2008, 114.

Figür 2: Akdeniz’de Kazılarda Ortaya Çıkmış “Neue II” Tipindeki Kesici Kılıçlar, (Catling 1961, Res. 5.)

Savaş teknolojisinde oluşan diğer bir köklü yenilik yeni bir savaşçı sınıfının ortaya çıkışıdır. Orta Akdeniz’den geldiği düşünülen boynuzlu veya tüylü sorguçlu miğferleri olan, gelişmiş hafif zırh, küçük yuvarlak kalkan ve uzun kılıç kullanan savaşçılardır. Bu savaşçı sınıf Mısırlılar tarafından “prw” veya “Sherden” olarak adlandırılmıştır (Fig. 3)⁷⁴.

Figür 3: Sherden Paralı Askeri, <https://www.gordondoherty.co.uk/writeblog/the-sherden> E.T. 17.10.2024

12:35

2.1.5. Göçler

İnsanoğlunun varoluşundan itibaren çeşitli sebeplerden ötürü hayatını devam ettirebilmek adına yerleşim yerini değiştirmesi gerektiği zamanlar olmuştur. Hali hazırda yaşanan ortamın hayat şartlarına uygun olmaması durumunda bir alandan başka bir alana göç eden topluluk, hem geride bırakılan alanda ciddi tahribatlara yol açıyor hem de varış noktasında yaşayan halklar ile sorunlar yaşıyorlardı⁷⁵. Bazen olumsuz etkilerinin

⁷⁴ Yakar 2007, 52-53; Drews 2014, 162-167.

⁷⁵ Ekici-Tuncel 2005, 66-68.

yanı sıra bazen de bu göçler kültürel açıdan farklılıklar yaratarak yeni medeniyetlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır⁷⁶.

Dini, politik, siyasi veya sosyo-ekonomik sebeplerle coğrafya değişikliği yapmak zorunda kalan insanlar kendilerinden önce göç eden tanıdıklarının gittikleri yerlere göç etmeyi tercih etmişlerdir. Başka bölgelere göç veren yerleşmelerde nüfusun azalması ve dolayısı ile doğum oranının düşmesi, çalışan ve üreten iş gücündeki eksiklikler zamanla göç veren bölgelerin tamamen terkedilmesine neden olmuştur. Varış noktasında ise yaşayan yerel sakinler ile göç eden halklar arasında bazen güç mücadeleleri ortaya çıkarken bazen de göç eden halkın kendi coğrafyalarından getirdikleri yenilik ya da değişiklikler, yerel halk ile göç eden halklar arasında evlilikler, kültürel etkileşimlere olanak sağlamıştır⁷⁷.

Tunç Çağı'nın sonunda yıkıcı bir etki bırakan Ege Göçleri iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki MÖ. 13. yüzyıl sonunda ve ikincisi ise MÖ 12. yüzyıl başında gerçekleşmiştir. Bu kitlesel göç hareketini tek bir nedene bağlamak yanlış bir düşünce olmakla birlikte birden fazla nedeni olduğu arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Ekonomik nedenler, verimsiz kurak topraklar ve bu sebeple gıda eksikliği gibi sorunlar göçlere sebebiyet veren nedenlerin başında gelmektedir⁷⁸.

MÖ 2. binyılda Balkan Yarımadası'nın Traklar'ın işgali altına girmesinin akabinde İlliryalılar'ın da bölgeye gelmesi burada yaşayan halkların problem yaşamalarına sebep olmuştur. Bu kabileler Anadolu'nun batısı ve kuzeyinden başlayarak buralarda yaşayan kavimleri de göç dalgalarının içine katarak doğuya Asur sınırlarına kadar ilerlemişlerdir. Bu sırada göç eden savaşçı kabilelerin Anadolu'nun merkezinde yer alan ve Tunç Çağı'nın önemli politik gücü olan Hitit'in siyasi varlığına son verdiği düşünülmektedir⁷⁹.

Buna kanıt olarak Akurgal, Troia'nın Mikenler tarafından değil Balkanlar'dan göçlerle beraber gelen savaşçı halklar tarafından MÖ 1200'lerde tahribata uğradığını bildirmektedir⁸⁰. Troia VIIB tabakasında Miken seramiğinin azalıp "Coarse Ware" yani "Kaba Mallar" olarak adlandırılan seramikte artışın görülmesi yıkımın Miken tarafından

⁷⁶ Akkayan 1979, 21.

⁷⁷ Eder 2006, 277.

⁷⁸ Memiş 2017, 165; Lehmann 2006, 285.

⁷⁹ Mansel 1971, 88.

⁸⁰ Akurgal 1997, 191

değil göçler dolayısı ile olduğunu kanıtlamaktadır⁸¹. Bu göçlerle beraber Troia'nın ardından MÖ 1200 – 1180 yılları arasında Hattuşa'nın da yıkıldığı düşünülmektedir. Bu süreçle birlikte “Coarse Ware” yani kaba mallar ile Ege ve Akdeniz coğrafyasında karşılaşmaya başlanılmıştır⁸².

Tunç Çağı sonunda Hitit Krallığı'nda yaşanan iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, kuraklık ve dolaylı olarak kıtlık imparatorluğun çöküşüne zemin hazırlamıştır. Tüm bunların üzerine kuzeyden gelen göç hareketleri de imparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır. Hitit, Anadolu'nun merkezinde denize kıyası olmayan bir krallık olarak bilinse de Wiluşa olarak bilinen Troia ve Tarsus gibi yerleşimlerin limanları sayesinde Ege ve Akdeniz ticaretinde kendi yerini edinmiştir. Bu sebeple Deniz rotasını kullanan halkların göçleri ile birlikte bu yerleşimlerin yıkılması Hititler'i de olumsuz etkilemiştir⁸³. Hitit kendi bünyesinde gerekli hububatı kendi kendine üretemeyince Mısır'dan destek sağlamaya çalışmış bu konuda da yeterli kaynağa erişim sağlayamayınca kıtlık artmıştır. Olumsuz durumların ardarda geldiği bu ortamda iç karışıklıklar başlamış ve ordunun zayıflaması da kaçınılmaz olmuştur. Tüm bu olumsuz etkilere daha fazla dayanamayan Hitit İmparatorluğu MÖ 1180 civarında yıkılmış, akabinde başkent Hattuşa da nüfus eskiye oranla azalmıştır⁸⁴.

Ege ve Akdeniz coğrafyasında Geç Tunç Çağı sonlarına doğru yaşanan çeşitli sorunlarla birlikte halkların göç hareketleri ilk kez MÖ 13. yüzyıl sonlarında başlayarak MÖ 12. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle MÖ 12. yüzyıl başlarında deniz rotalarını aktif olarak kullanan halklar bu coğrafyalarda önemli siyasi güçlerin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Mısır belgelerine göre MÖ 13. yüzyıl sonu ile MÖ 12. yüzyıl başında kitleler halinde deniz yolu ile göç eden topluluklar “Deniz Kavimleri” yapılan bu göç hareketi ise “Deniz Kavimleri Göçü” olarak literatürde yerini almıştır. İlk kez 1881'de Mısır Tarihi ve dil uzmanı Fransız G. Maspero, göç eden bu deniz halklarını “*Sea People*” yani “*peuples de la mer*” olarak adlandırmıştır⁸⁵.

Deniz rotasını kullanan göçebe halkların kitlesel göç hareketleri ile birlikte sadece Hitit İmparatorluğu değil, deniz ticareti ile uğraşan Ege ve Akdeniz coğrafyasında yer

⁸¹ El yapımı, kaba görümlü, koyu renkli, donuk siyah veya kurşunimsi kahverengi renkli, açık, parmak baskılı veya şerit bantlı Orta Tuna-Balkan seramiğidir. Daha fazla bilgi için bkz. Aydingün- Aydingün 2013, 65-66.

⁸² Akurgal 1997, 191.

⁸³ Drews 2014, 12.

⁸⁴ Seeher 2006, 181-182.

⁸⁵ Memiş-Bülbül 2014, 107-121; Maspero 1881, 118.

alan Yunanistan, Girit ve Ege Adaları gibi diğer halklar da aynı olumsuzluktan etkilenerek muhtemel son ile karşılaşmışlardır. Göç eden halkların Arkaik Yunanlılar ile aralarında bir bağı olduğu ve bu halkların Miken kültürü ile birlikte Hitit Krallığı'na son verdiği hatta Troia Savaşı'na neden olduğu düşünülmektedir. Yerel halk ile göç eden halk arasında yaşanan sıkıntılar sonucunda yerel halkın da başka yerlerde yurt edinme arayışına girdiği bilinmektedir.

Yazılı kaynaklar bakımından zengin olan Mısır'da bu halklara dair ilk veriler II. Ramses'in 5. Hükümdarlık döneminden bilinmektedir. I. Seti Dönemi'nden beri Meshwesh ve Libu isimli halklar ile uğraşan Mısır, II. Ramses Dönemi'nde ise daha önce Kadeş Savaşı'nda müttefiki olan Sherdenler ile karşı karşıya gelmiştir. İkinci saldırılar ise Firavun Merneptah'ın 5. yılında Libya halklarının Shekelesh, Teresh, Ekwehler'in desteği ile saldırmasıyla gerçekleştirildiği bilinse de bu halklar başarılı olamamışlardır⁸⁶. Mısır belgelerine göre birincisi MÖ 1207'de ikincisi ise MÖ 1192 tarihinde yapılmış iki ayrı deniz saldırısı bulunmaktadır. Medinet Habu Tapınağı'nda III. Ramses Dönemi'ne ait kabartmalarda ikinci saldırıya ait veriler yer almaktadır. Bu verilere göre aralarında Lukkar'ın da olduğu düşünülen halklar, denizde tekneler ve savaş teçhizatları ile; karada ise dört öküz tarafından çekilen iki tekerlekli kağnı tipi arabalar ve bu arabaların üzerinde aileleri ile birlikte betimlenmişlerdir⁸⁷. Akadca yazılmış Ugarit belgelerinde göçlere dair veriler kralların karşılıklı gönderilmiş uyarı mektuplarından ibarettir.

Merneptah Dönemi'nde ise göç eden halklara dair veriler ise Mısırlıların deniz kavimleri ile müttefik olan Libya ordusuna karşı kazandığı zaferi anlatan İsrail Steli'nde yer almaktadır. Ayrıca Karnak Tapınağı duvarlarında ve Medinet Habu' da yer alan kitabelerde Mısır'a saldıran halklar hakkında veriler bulunmaktadır⁸⁸. III. Ramses'in Medinet Habu'da bulunan Ölüm Tapınağı'ndaki duvar yazıtı ve Merneptah'ın Karnak Tapınağı'nda yer alan ve şu an Kahire Müzesi'nde sergilenen Athribis Steli bu göçler hakkında bilgi vermektedir⁸⁹. Araştırmacılara göre kavimler ve bugünkü adları aşağıdaki tablodaki gibidir (Tab.3).

⁸⁶ Woudhuizen 2006, 37.

⁸⁷ Drews 2014, 163.

⁸⁸ Filistler, Shekeleshler, Danunular ve Vavaşlar. Daha fazla bilgi için bkz. Woudhuizen 2006, 36.

⁸⁹ Woudhuizen 2006, 36.

ARAŞTIRMACI	DENİZ HALKLARI	GÜNÜMÜZDE BİLİLEN ADLARI
Champollion ⁹⁰	Peleset	Filistin
Rouge ⁹¹	Teresh	Tyrsen ⁹² (Batı Anadolu)
	Etrüsk	Sicilya
	Sherden	Sardinya
	Ekwesh ⁹³	Akha / Miken ?
	Lukka ⁹⁴	Likya
Maspero ⁹⁵	Shelekesh	Sicilya- Sagalassos?
	Teresh	Tyresenler
Chabas ⁹⁶	Tjekker	Troia

Tablo 3: Deniz halkları ve günümüzde bilinen adları

III. Ramses Dönemi'nde de devam eden saldırılarla özellikle Anadolu'nun kıyı hattı boyunca uzanan önemli yerleşim yerlerinin tahrip olması hem Anadolu'nun hem de diğer coğrafyaların Mısır ile iletişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer tüm yerleşimlerin aksine III. Ramses Dönemi'nde Mısır politik durumunu korumayı başarmıştır. III. Ramses'in 5. yılında Meshwesh, 8. yılında ise Peleset, Tjekker, Shekelesh, Denyen ve Weshwesh isimli halklarla karadan ve denizden mücadele edilmiştir. Bu halklar Mısır'a saldırırsa da yenilgiye uğratarak Kenan ülkesine sürülmüş ve burada paralı asker olarak Mısır emrine bağlanmışlardır. Hükümdarlığının 11.yılında gerçekleşen ikinci saldırı ise Libu ve Meshwesh halkları tarafından gerçekleştirilmiştir. III. Ramses bu saldırıları da başarılı bir şekilde püskürterek, Meshwesh komutanını tutsak etmiştir⁹⁷. Medinet Habu Tapınağı duvarlarında yer alan betimlemelerde denizden saldıran halklar yer almaktadır (Fig.4).

⁹⁰ Champollion 1836, 180.

⁹¹ Rouge 1867, 81-103.

⁹² Batı Anadolu halkları, Güney İtalya'ya göç ederek Etrüsklerin atası olmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Bryce 2005, 336.

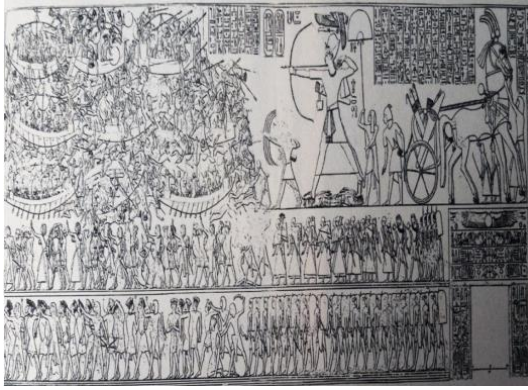
⁹³ Ekweshlerin Akhalar olduğu bazı araştırmacılar tarafından öne sürülse de Gür'e göre Mısırlı savaşçılar tarafından öldürülen Ekweshler'in sünnetli olmaları tam olarak Hellen olmadıklarını göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Gür 2012, 92-93.

⁹⁴ Kadeş Savaşı'nda Hitit müttefiki olan Hapiru yani Lukkalar'ın, Likya halklarından oldukları düşünülmekte, ayrıca paralı asker olarak diğer halklarca savaşlarda kullanılmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Yakar 2007, 323-324.

⁹⁵ Maspero 1881, 118.

⁹⁶ Woudhuizen 2006, 35.

⁹⁷ Gür 2012, 64.

Figür 4a: III. Ramses Dönemi
Denizden Saldıran Halklar
(Wachsmann 2000, 106.)

Figür 4b: III. Ramses Dönemi
Karadan Saldıran Halklar
(Wachsmann 2000, 107)

Geç Tunç Çağı'nda Kuzey Mezopotamya'da önemli bir siyasi güç olarak kendini gösteren Asur Devleti, komşusu olan diğer devletlerin zayıflamalarını bir fırsata dönüştürmüştür. MÖ 12. yüzyıl Asur metinlerinde kuzeyden gelen halkların göç dalgaları ve bu göç dalgalarının ekonomik ve siyasi tüm dengeleri nasıl bozduğuna dair veriler bulunmaktadır (Fig. 5).

A. M. Mansel'e göre İllirya Bölgesi'ndeki halkların Thrak kabilelerinin yerini almalarının sonucu olarak Frigler Anadolu'ya göç etmişler, savaşçı halk gruplarıyla birleşerek Hititler'in varlığına son vermişlerdir⁹⁸. E. Akurgal ise Anadolu'ya gelen bu Thrak kavimlerinin öncelikle Troia'ya zarar verdiğini, Mikenler'in Batı Anadolu'ya böyle bir sefer düzenleyemeyeceğini bildirmektedir. Bu durumu Troia VIIa'nın yıkımının ardından Troia VIIb'de Miken seramiği ile sıklıkla karşılaşılması ve bunun aksine "Coarse Ware" yani kaba malların yerleşimde daha sık karşımıza çıkması ile açıklamaktadır. Ayrıca Atina, Lefkandi, Mykenae ve Tiryns gibi yerleşimlerin tahribat tabakalarından sonraki tabakalarında, MÖ 1190'den sonra ise Ege, Anadolu, Kıbrıs ve Levant bölgesinde karşımıza çıkması ile de bu durum kanıtlanmaktadır. E. Akurgal'a göre Troia'nın yıkımı daha geç bir tarihte yani MÖ 1200 dolaylarındadır. Bu tarihten sonra, MÖ 1200-1180 yılları arasında Hattuşa yıkılmıştır. MÖ 1170-1160 yıllarında ise kavimler Asur sınırlarına kadar dayanmıştır⁹⁹.

⁹⁸ Mansel 1999, 88.

⁹⁹ Akurgal 1997, 191.

Figür 5: Balkanlardan ve Akdeniz'in Batısından Gelen Olası Göç Hareketleri,

<https://peripluscd.wordpress.com/tag/akrotiri/> E.T. 09.11.2024 12:31

Hint Avrupa kökenli olan Muşkiler'in, Güney Kafkasya'dan Anadolu'nun doğusuna Elâzığ ile Bingöl Dağları arasına göç ederek burada küçük köylerde yaşadıkları bilinmektedir¹⁰⁰. Muşkiler'e ait veriler Asur kaynaklarında ilk defa MÖ 12. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. I. Tiglat Pilaser yazıtında, Asur'a saldırıya da bir sonuç alamayan Muşkiler'den bahsedilmektedir¹⁰¹. Muşkiler'in, yakın coğrafyada yaşayan çağdaşı Frigler ile bağlantıları olduğuna dair düşünceler ortaya atılmakla birlikte kesin bir kanıya varılmamıştır. Asur ile Muşkiler arasında çıkan karşılıklı çatışma dönemlerinde I. Tukulti-Ninurta halkın yarısını soykırıma uğratarak çatışmaları sonlandırmıştır. Bu büyük hareketten sonra da Doğu Anadolu'ya ilk Muşki göçleri yaşanmaya başlanmıştır. MÖ 1165'te I. Tiglat-Pilaser Dönemi'nde yeniden saldırıya geçen Muşkiler bu hareketleri ile de başarıyı sağlayamamışlardır ve bugün, Murat Nehri ile Midyat arasında kalan Alzu ve Purulumzu bölgelerine yerleşmişlerdir. Muşkiler'in kralı olan Mita'ya dair ilk veriler II. Sargon döneminde karşımıza çıkmaktadır. Mita başta Karkamış, Tabal ve Urartu kralları ile olumlu ikili ilişkiler kurarak Asur'a karşı kısa bir süre müttefik olmuş, kısa süre sonra tarafsızlığı seçse de II. Sargon Dönemi'nde Asur, Muşki'yi vergiye bağlamıştır. II. Sargon'un torunu Asarhaddon Dönemi'nde ise Tabal ile savaşta başarısız olan Muşki Krallığı'nın Tabal ve Kimmerler ile müttefik oldukları kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁰².

¹⁰⁰ Sevin 1991, 96.

¹⁰¹ Kopanias 2011, 5.

¹⁰² Cura 2017, 120-121.

Hitit metinlerinden birinde geçen “Mita” ile “Frig Kralı Midas” isimlerinin benzetmesinden ötürü tıpkı Frigler gibi Mita ve halkının da Balkanlar’dan Anadolu’ya göç etmiş olabilecekleri Akurgal’ın önerisidir¹⁰³. Grek kaynaklarından bilinen, MÖ 8. yüzyıl ortalarında yaşayan Frigya ve Lidya’da etkin olan kral Midas’ın, II. Sargon dönemi Asur yazılı belgelerinde yer alan Kral Mita ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir¹⁰⁴. Ancak bu duruma karşı çıkan araştırmacılara göre, Muşki ve Frigler’in aynı etnik gruba bağlı farklı topluluklar olduğu görüşü öne sürülmektedir. Frig Kralı Midas’ın Muşki Kralı Mita’ya karşı zafer kazanması ile Frig-Muşki karmaşasının da sonlandığını savunmaktadırlar¹⁰⁵. Bunlar dışında Muşki ve Frigler’in kökenleri hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Frigler Hitit Krallığı yıkıldıktan sonra Balkanlar’dan Anadolu’ya ilerleyerek Asur sınırlarına kadar ilerlemiştir. Bazı araştırmacılar ise İlyada’yı öne sürerek bu halkların Anadolu halk olduğunu düşünmektedirler. İlyada’ya göre hem Priamos’un eşi Hekabe’nin Frigyalı olması hem de Sakarya Nehri kıyısında yaşadığı düşünülen Frigler’in Troia Savaşı’nda Troia’nın müttefiiki olarak yanında yer alması Frigler’in Batı Anadolu halk oldukları düşüncesini de desteklemektedir¹⁰⁶.

Herodot ise Frigler’in Troia Savaşı’ndan önce “Mysialılar” ve “Teucrialılar” ın yaptığı yolculuklar sırasında Anadolu’ya geldiklerini, geldikleri yerlerde ise Frigler olarak tanındıklarını bildirmektedir¹⁰⁷. Strabon da aynı kanıyı savunarak Frigler’in, kuzeyden gelen haklar olduklarını bildirmektedir¹⁰⁸. Hattuşa’da göç kaynaklı bir yıkıma dair izler bulunmasa da çanak çömlek kullanımında ve yerleşim düzeninde de bir gerileme yaşanmıştır¹⁰⁹. I. ve II. Tudhaliya veya I. Arnuwanda dönemine ait bir metinde Pahhuvalı¹¹⁰ Mita’nın, Hitit egemenliği altındaki bugün Elâzığ bölgesini kapsayan Isuwa topraklarına saldırdığı bildirilmektedir¹¹¹.

Pahhuvalı Mita metnine göre Muşkiler, Tunç Çağı sonunda Anadolu’da yaşayan yerli halk olarak bilinseler de Mita isminin hem Hitit anayurdunun batı ucunda hem de doğu ucunda yer alan belgelerde karşımıza çıkması ilgi çekicidir¹¹². Pahhuvalı Mita’nın

¹⁰³ Gür 2012, 126; Akurgal 1995, 65.

¹⁰⁴ Kopanias 2011, 6.

¹⁰⁵ Kopanias 2011, 7.

¹⁰⁶ Homeros İlyada, X, 434.

¹⁰⁷ Herodotos, VII, 73.

¹⁰⁸ Strabon VII, 326-327.

¹⁰⁹ Kopanias 2011, 9.

¹¹⁰ Pahhuwa şehrinin Yukarı Fırat Bölgesi’nde Tunceli’nin 19 km doğusundaki Pah kasabası olduğu düşünülmektedir. (Erdoğan 2015, 45-47.)

¹¹¹ Erdoğan 2015, 40, 45-47.

¹¹² Sevin 1991, 96.

bölgede sağladığı huzur ortamından memnun olan Muşkiler, olasılıkla “Mita” adını gelenekselleştirmişlerdir. N. Yıldırım’a göre Mita kralı olarak tarihi kişiliklerden çok mitsel bir karektere evrilmiştir. Yani Anadolu’da yaşamış krallıkların gelenekselleşmiş krali unvanı olarak kullanılmıştır¹¹³. Bazı araştırmacılar Muşkiler’in günümüz Makedonya topraklarında yaşadıklarını savunmaktadır. Buna karşın bazı araştırmacılar ise Muşkiler’i Homeros eserlerinde karşılaşılan anlatımları baz alarak Antik Mysia’ya dayandırmaktadır. Sevin’e göre daha önce de bahsettiğimiz Coarse Ware yani kaba mallar Doğu Gürcistan kökenlidir. MÖ 2. binyıl sonları ve 1. binyıl başlarında öncelikle Doğu Gürcistan’da karşımıza çıkan bu mal grubunun, Erzurum, Elâzığ ve Kuzeybatı İran’a göç yolu ile geldiği düşünülmektedir. Kaba mallarla özellikle Elâzığ çevresinde yoğun karşılaşılmasının sebebini MÖ 1350-1300 yılları arasında Hint-Avrupa kökenli bir topluluk olduğu düşünülen Muşkiler’in Elâzığ Bölgesi’ni yurt edinmesi ile alakalı olduğunu savunmaktadır. Yukarı Dicle havzasında MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 9. yüzyıl arasında yaşayan Muşkiler, MÖ 8. yüzyıl ikinci yarısına kadar Tabal ve Que Bölgeleri’nde hüküm sürmüşlerdir. Coarse Ware yani kaba malların hem Anadolu’nun batı ucunda Troia VIIb’de hem de doğu ucundaki birçok farklı yerleşmede karşımıza çıkması farklı alternatiflerin olabileceğini düşündürmektedir (Fig.6). Coarse Ware verilerine göre Sevin Muşkiler’in Anadolu’ya doğudan gelen bir halk olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Muşki topluluğu Batıya Frig topraklarına göç etmişlerdir¹¹⁴.

Figür 6: Balkan Kaba Mallarının Yayılım Alanları, (Troia, Düş ve Gerçek 2001, 51, Res. 50)

Söz konusu seramiklerin Doğu Akdeniz’de, Anadolu’da, Balkanlar’da ve Rusya steplerinde görülmesi, kaba malların belirli bir insan topluluğu tarafından üretildiğini düşündürmektedir. Farklı dönemlerde göçlerin benzer sebep ve sonuçları olduğu gibi stratejik hareketlerinde de benzerlikler görmek şaşırtıcı değildir. Nitekim MS 10- 11.

¹¹³ Yıldırım 2022, 498.

¹¹⁴ Sevin 1991, 97.

yüzyıl Orta Asya göçlerini göz önüne alırsak Kıpçak boylarının hareketleri ile Tunç Çağı'nda batıya göç eden Hint-Avrupa topluluklarının güzergahları da oldukça benzerdir¹¹⁵. Buradan çıkarılan sonuca göre MÖ 14. yüzyılda Asya'dan hareket eden Hint-Avrupa topluluklarının bir kısmı MÖ 12. yüzyılda Anadolu'ya girmiş, diğer kısmı ise kuzeyde Rusya stepleri üzerinden Balkanlar'a kadar ilerlemişlerdir. MÖ 12. yüzyıla gelindiğinde ise Kuzeybatı Anadolu'ya ve oradan da Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ilerlemişlerdir. Tunç Çağı'nda Rusya, Ukrayna, Moldovya ve Romanya'da farklı yerleşim yerlerinde görülen, kaba mallarla aynı özellikleri sergileyen Barbar Seramiği ile MÖ 12. yüzyılda Batı Anadolu'da karşılaşılması Anadolu'ya olası Frig ve Muşki göçlerinin kanıtlarındandır (Fig. 7)¹¹⁶.

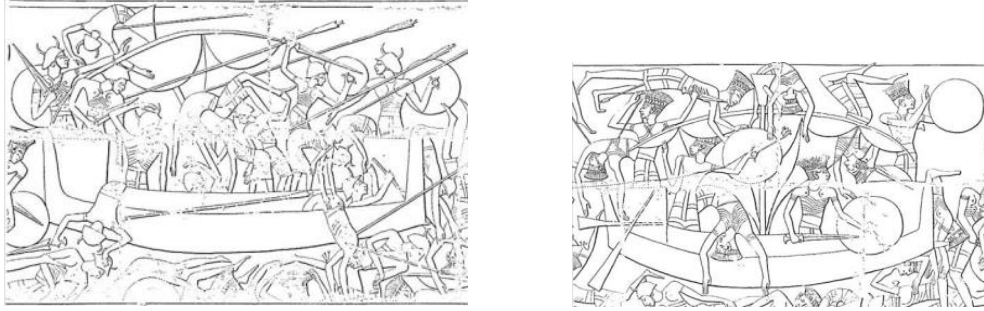
Figür 7: Muşki ve Balkan Halklarının Geç Tunç Çağı Sonunda Olası Göç Hareketleri

Anadolu'ya karadan göç eden toplulukların aksine deniz rotasını kullanarak Doğu Akdeniz ve Mısır'a göç eden halkların rotalarını tam olarak saptayabilmek maalesef mümkün değildir. Homeros ve Antik Çağ yazarları Akdeniz kıyılarında karşılaşılan Geç Hellas (GH) IIC seramikleri ve kullandıkları gemileri göz önünde bulundurarak buraya göç eden kavimlerin Kıta Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu'da yaşayan halklar olduklarını öne sürmüşlerdir. Deniz Kavimlerinin gemileri Miken gemilerine benzemekle birlikte Tunç Çağı'nın diğer gemilerinden düz omurgalı olması ve savaşçı platformuna

¹¹⁵ Kıpçakların bir kolu Transkafkasya güzergahını kullanarak Anadolu'ya gelmiş, geride kalanlar ilse Rusya güzergahından Romanya'ya gelmişlerdir. Korkmaz 2019, 15-25.

¹¹⁶ Aydıngün 2014, 118-120; Cura 2017, 128.

sahip olması gibi özellikler ile ayrılmaktadır (Fig. 8a). Miken gemilerine benzerliği dolayısı ile “Miken Tip V” olarak da adlandırılmaktadır¹¹⁷.

Figür 8a: Deniz Kavimlerinin Kullandıkları Gemiler, (Wachsmann 2000, 106.)

Kynos'ta bulunan Geç Hellas (GH) IIIC'ye ait seramik parçası üzerindeki betimlemede kürekli gemi üzerinde savaşçılar elinde apsis ve yuvarlak kalkan, başlarında ise boynuzlu ve kirpi saçlı miğferler ile betimlenmişlerdir¹¹⁸. Bu betimleme özelliklerine bakılarak savaşçıların Peleset ya da Sherden olabileceği düşünülmektedir. Batı Anadolu'da Bademgediği Tepe'de Geç Hellas (GH) IIIB geç ve Geç Hellas (GH) IIIC erken dönemine tarihlenen seramik parçasında benzer savaşçılar betimlenmiştir (Fig. 8b)¹¹⁹.

Figür 8b: Bademgediği Tepe'de, Krater Üzerinde Savaşçılar, (Yasur-Landau 2010, Fig. 12.)

Medinet Habu'da yer alan deniz kavimlerine ait kabartmalarda kuş başlı figürlerin kullanılmasını araştırmacılar farklı sebeplere bağlasalar da bu uygulamanın Balkan yarımadası kökenli olduğuna dair düşünceler ağır basmaktadır. Nitekim Geç Hellas (GH) IIIC dönemine tarihlenen seramiklerdeki bu betimlemeler Orta Avrupa kültürlerinde

¹¹⁷ Wachsmann 1998, 173-174.

¹¹⁸ Wachsmann 1998, 173-174.

¹¹⁹ Mountjoy 2005, 425.

görülmektedir. En erken örnekleri ile MÖ 13. yüzyıl ikinci yarısı ile MÖ 12. yüzyıl başlarında Romanya’da ve Macaristan’da yerleşimlerde karşılaşılmıştır. Deniz yolu ile savaşıyan halkların bu figürleri gemilerde kullanmasının sebebini gemilerin kimliklerini ayırt edebilme amacına bağlanıldığı düşünülmektedir. Mısır’da Eski Krallık Dönemi’nden beri gemileri ayırt edebilmek adına kullanılan figür uygulamaları MÖ 1. binyılda Doğu Akdeniz devletlerince kullanılmıştır. Kıta Yunanistan Messenia Bölgesi’nde yer alan Pylos kentinde çıkan Linear B tabletlerinde MÖ 13. yüzyıl denizciliği ve bu devri takip eden dönemde denizden gelen tehlikeler hakkında bilgiler yer almaktadır. Şehirdeki savunma duvarının noksanlığı, uzun kıyı şeridini korumanın önemini artırmış, ‘E-ge-ta’ adlı soylu bir yönetici denizden gelebilecek olası her türlü saldırı için birliklere önderlik etmiştir¹²⁰.

Mora Yarımadası’nda yer alan Pylos’a denizel saldırılar batısında yer alan ve Terramare kültürünün hâkim olduğu İtalya, Sicilya ve Sardinya tarafından gerçekleştirilmiştir (Fig. 9)¹²¹. MÖ 12. yüzyılın hemen öncesinde yaşanan ani iklim değişiklikleri ve kuraklık Avrupa ve Doğu Akdeniz’de olduğu gibi İtalya’yı da kıtlığa sürüklemiştir. Artan nüfus ile birlikte işlerin iyice yoldan çıkması Terramare toplumunda yaşayan insanların göç etmeye başlaması da kaçınılmaz olmuştur. Geç Tunç Çağı’na geldiğinde yüzbinlerce insanın yaşadığı Terramare yerleşimleri terk edilmiştir. Bu denli büyük bir göç hareketinin Deniz Kavimlerini başlatan hareketlerden biri olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple Pylos kentinde hem deniz saldırıları dolayısı ile alınan önlemler hem de kentteki Terramare etkileri bu bölgeye yapılan göçlerin ve bundan kaynaklı da kentin yıkımının Terramare halklarından dolayı olabileceğinin düşüncesini aklına getirmektedir. Ancak bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır¹²².

¹²⁰ Cura 2017, 133-134.

¹²¹ Orta Tunç Çağı’nda özellikle Geç Hellas (GH) IIIA döneminde ortaya çıkan Terramare kültürü Po Nehri, Cremona, Montova ve Verona bölgelerini kapsamakla birlikte bu kültüre dair ilk izlerle Erken Tunç Çağı’nda karşılaşılmıştır. Orta Tunç Çağı’nın ilk iki evresinde ise (MÖ 1650-1450) kültüre dair veriler yoğunluktadır. Tunç Çağı kronolojisi, Anadolu ile farklılık göstermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Eder 2006, 280.

¹²² Cardarelli 2010, 469-470.

Figür 9: Terramare Kültürüne ait Arkeolojik Materyaller <https://images.app.goo.gl/7z4TfbmLt6k5eMJ7>

E.T. 20.10.2024 14:57

Sonuç olarak Geç Tunç Çağı'nda yani MÖ 14. yüzyıl başlarında Orta Avrupa, İtalya, Balkanlar, Trankafkasya ve Asya'dan kara hareketi olarak başlayan, 12. yüzyıla gelindiğinde denizden ilerleyen göçler Doğu Akdeniz'deki siyasi otoriteleri derinden etkileyerek son bulmalarına sebep olmuştur. Özellikle Yunanistan, Ege Adaları, Anadolu ve Suriye'de yaşayan yerli halkla göçle gelen halkların kültürel özellikleri harmanlanmış ve ortaya farklı kültürlerin birleşimi olan yeni kültürler çıkmıştır¹²³.

2.2. Anadolu'da Erken ve Orta Demir Çağı

Anadolu'nun merkezi gücü olan Hitit Devleti üzerinde doğu etkileri ağırlıklı olarak görülmekle birlikte mimari ve kent planlaması açısından Miken ve Troia VI ile benzerdir. Ancak Troia hem geleneği hem de jeopolitik konumundan ötürü Batı ile ilişkilerini daha yoğun seviyede tutmuştur. MÖ 1800- 1275 yıllarına denk gelen Troia VI yerleşmesinde karşılaşılan Girit ve Kıbrıs etkili seramikler deniz yolu ticaretinin göstergesidir. Troia VI yerleşmesinin son tabakası olan VIA tabakasında İlyada'da bahsi geçen Priamos'un şehrine ait duvarlar ve megaron temeller ile karşılaşılmıştır. Dönem için önemli bir yerleşim olan Troia VII ve Hattuşa'nın yıkımından sonra Tunç Çağı son bulmuş ve 450 yıl kadar süren *Karanlık Çağ* başlamıştır. Yazının bu dönem aralığında kullanılmaması ile birlikte yerleşmeler yer yer ayakta kalmaya devam etmiştir¹²⁴.

Tunç Çağı'nda görülen Mezopotamya etkisi MÖ 12. yüzyıl göçleri ile birlikte yerini batı kültürünün etkisi ile harmanlanmış yeni kültüre bırakmıştır. MÖ 1. binyıl ortalarında Anadolu'nun batısında bulunan İon kentleri ile birlikte batı uygarlığı kendini göstermeye başlamıştır. İlyada'ya göre Akhalar Kuzeybatı Anadolu'ya gelerek bu alanda

¹²³ Cura 2017, 138.

¹²⁴ Morgan 1999, 221-224.

koloniler kurmak için savaşmışlardır. Troia'nın stratejik ve jeopolitik konumu bu savaşların en büyük sebeplerinden biridir. Homeros destanlarına göre Troia Savaşı 10 yıl sürse de antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu pek de mümkün değildi çünkü savaşlar havalar ısınmaya başlayınca yani baharda başlar ve hava şartları elverişsiz oluncaya dek yani kış mevsimi geldiğinde sona ererdi. Bununla beraber savaşın tek cepheli ya da Troia merkezli olarak devam etmediğini, Troia çevresinde ve Likya'da yağmaların yapıldığı araştırmacılar tarafından aktarılmaktadır. Savaşın, Troia Atı olarak bilinen Tahta At¹²⁵ içerisine yerleştirilen Akhalı savaşçıların gece vakti baskını ile sonuçlandığı destanlarda yer alsa da bir kurgudan ibaret olduğu araştırmacıların çoğu tarafından kabul görülmektedir. Bazı araştırmacılar Troia'nın yıkımını bir depreme bağlamakla birlikte Akhalar'ın Tahta At'ı, deprem tanrısı olan Poseidon'a bir adak olarak sunduğu düşünülmektedir¹²⁶.

Bu görüşü destekleyen araştırmacılarından biri olan C. Blegen'e göre Troia VIH şiddetli bir deprem sonucu, Troya VIIA ise göç eden kavimlerin saldırıları¹²⁷ ya da daha düşük bir olasılık ile höyük çevresinde yaşayan halk tarafından yapılan olası bir saldırı ile tahribata uğramıştır. Troia VII A yıkımından sonra kurulan Troia VII B1 tabakasında Myken kültürüne ait seramiklerin azalması, Coarse Ware adı verilen Güneydoğu Avrupa kökenli el yapımı seramiklerin artması, ardından Troia VII B2 tabakasında Buckel Keramik ile karşılaşılması tahribatın Avrupalı göçebe kavimlerce yapıldığını da düşündürmektedir¹²⁸. Yani buradan çıkarılan sonuca göre Troya İlyada'da geçtiği gibi Akhalar'ın saldırısı ile değil, göçler nedeni ile son bulmuştur. Bundan sonraki Troia VII B2 ile MÖ 700 yılları arasındaki dönem Troia için Karanlık Çağ olarak adlandırılmıştır. E. Akurgal'ın aktardığı kadarıyla ve birçok araştırmacının da öne sürdüğü üzere Myken Krallığı'nın Doğu Akdeniz Havzası'nda otoritesini kaybetmesi, Troia'nın önce deprem sonrasında saldırılarla tahrip edilmesi ve Hitit'in MÖ 12. yüzyıldaki sıkıntılı süreci Anadolu'ya kavimlerin dalgalar halinde göç etmesine sebebiyet vermiştir. Anadolu'nun

¹²⁵ Homeros, *Odyssea*, VIII.492-586.

¹²⁶ Kaya vd. 2016, 102.

¹²⁷ Troya VIIA tabakasının tahribatını Balkanlar'dan gelen göç dalgalarına bağlamaktadır. Blegen 1953, 330-332.

¹²⁸ MÖ 1140-30 ile 950 yılları arasına tarihlenen, İngilizce'de "knobbed ware", olarak ifade edilen yumru seramikler ilk kez Troia'nın Blegen dönemi kazılarında belgelenmiştir. Yüzeyi iyi açılanmış, siyah renkli, iç yüzeyi perdahsız, dış yüzeyi perdahlı, çok iyi pişirilmemiş, ince astarlı kaba görünümlü, el yapımı, üzeri çıkıntılı ve kabartmaların yanı sıra oluk ve çizgi bezemelerin olduğu, süslü S profilli seramiklerdir. Yumru bezemeler kapların karın ve omuzlarında yer alırlar. Bezeme türleri arasında kazıma, baskı, çentik, dolgu, plastik, çukur, çizgi, oluk bezek gibi türler de yer almaktadır. Blegen 1953, 330-332; Aydıngün- Aydıngün 2013, 68-70.

merkezi gücü olan Hitit'in bu dönemin devamında yıkımının ardından, sonraki tabakalarda Frig yerleşimleri ile karşılaşmıştır¹²⁹.

2.2.1. Erken Demir Çağı (MÖ 1200-700)

2.2.1.1. Batı Anadolu Erken Demir Çağı

Tunç Çağı'nın sonlanmasını takip eden, Erken Demir Çağ olarak adlandırılan dönem, bazı araştırmacılar tarafından Karanlık Çağ olarak adlandırılrsa da son dönemde yapılan çalışmalar ile bu hipotezin doğru olmadığı bahsedildiği gibi kültürel açıdan karanlık bir dönem olmadığı değişimin daha çok mimari düzeyde olduğu anlaşılmıştır¹³⁰ (Tab. 4).

Tarihlendirme	Erken Demir Çağ Dönemleri
MÖ 1200/1190-1075/1050	Geç Hellas IIIC Dönem
MÖ 1075/1050-1050/1000	Sub-Miken Dönem
MÖ 1050/1000-900	Protogeometrik Dönem
MÖ 900-830	Erken Geometrik Dönem
MÖ 830-750	Orta Geometrik Dönem
MÖ 750-700	Geç Geometrik Dönem
MÖ 700	Erken Arkaik Dönem

Tablo 4: Erken Demir Çağı Kronolojisi

Ege coğrafyası için etken bir güç olduğu düşünülen Mikenler'in Kıta Yunanistan'a Orta Geç Hellas III (MÖ 1200 – MÖ 1050) Dönemi'nde Avrupa'dan göç eden bir topluluk oldukları araştırmacılar tarafından öne sürülmekle beraber bu dönem Ege ve Akdeniz'de etki alanlarının güçlü olduğu dönemdir. Özellikle Anadolu'nun batı ve güneyinde kolonize oldukları, Batı Anadolu'nun kıyı yerleşimleri ile birlikte iç Ege bölgesine kadar varlıkları buluntularla desteklenmektedir. Troia Savaşı'nın Erken Demir Çağı başlarında, Troia VII A tabakasında meydana geldiği düşünülse de daha önce de bahsettiğimiz üzere Miken'in bu denli büyük bir savaşı kaldırabilecek gücü olmadığından çürütülmüştür. Bununla beraber sonraki tabakada yani tahribat tabakası olan Troia VIIB'de ele geçirilen Troia yerel halkına ait Gri Minyas Seramik grubu ve Güneydoğu

¹²⁹ Kaya vd. 2016, 102-104.

¹³⁰ Özdemir 2007, 501-518; Sevin 2007, 193; Aydıngün- Aydıngün 2013, 68-70; Gündüz 2019, 203-222.

Avrupa kökenli olan Barbar Seramik ile Buckel Seramik gruplarıyla da ortaya koyulmuştur. Güneydoğu Avrupa kökenli bu seramiklerin Troya topraklarında karşımıza çıkması MÖ 13. yüzyıl sonu ile MÖ 12. yüzyıl başlarında yani Erken Demir Çağı öncesinde Kıta Yunanistan üzerinden Anadolu'ya geldiklerini kanıtlamaktadır¹³¹. Bu kavimlerin Trakyalı kavimler ile Frigler olduğuna dair veriler hem Homeros destanlarında hem de Herodot ve Strabon'da yer almaktadır. Herodotos'un bildirdiğine göre Makedonyalılar ile Frigler, komşuydular ve o dönemde Brigler olarak adlandırılmaktaydılar¹³². Homeros destanlarına göre ise Frigler, Mygdon, Askanios gibi önderler ile aşiret düzeninde yaşamışlardır¹³³. Strabon ise Frigler'in Troia'dan sonra İznik Gölü ve Sakarya Nehri civarına doğru yayıldıklarını aktarmaktadır¹³⁴. Göçler hakkında güzergâh üzerinde önemli bir yerleşim olan Troia kazılarında elde edilen verilere göre Troia'nın yıkılışının ardından Orta Avrupa kökenli el yapımı, kaba çanak çömleklerin bu bölgeye geldiği anlaşılmıştır. Yine Troya VIIB 2 tabakasında mimari anlamda değişimler, eski binaların onarıldığı ve yeni tarzda yeni binaların inşa edildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca Buckel (Yumrulu) Seramik olarak adlandırılan üzerinde boynuz benzer çıkıntısı olan, baskı ya da kazıma tekniğinde yapılmış spiral ve halka motifleri olan seramikler ile karşılaşmıştır¹³⁵. Kökeni Balkanlar olan bu seramik türü ile birlikte yerel seramik örneklerine bir arada rastlanılmıştır¹³⁶. Bu verilere bakılarak Sevin'in aktardığı kadarıyla Frigler bir Trak boyu olarak kabul edilmektedir¹³⁷.

MÖ 1200'lerde Hitit'in yıkılması ile birlikte siyasi otorite sarsılmış, Anadolu kendi içerisinde farklı kültürel ve siyasi bölgelere ayrılmıştır. Frigler'in, Anadolu'ya gelişi hakkında farklı görüşler yer almaktadır. Bir grup araştırmacı MÖ 13. ve 12. yüzyıl arasında Frigler'in Trakya ve Makedonya üzerinden Çanakkale Boğazı'nı geçerek Anadolu'ya girdiğini savunmakta¹³⁸, MÖ 11. yüzyıldan itibaren ise göç hareketlerinin artarak devam ettiğini öne sürmektedir. Öncelikle Orta Anadolu'ya buradan da Güneydoğu'ya doğru ilerleyen Frigler, bu yayılımcı politika ile birlikte bölgede yaşayan halkları da egemenlikleri altına aldıklarını bildirmektedirler¹³⁹. E. Akurgal'a göre ise

¹³¹ Aydıngün- Aydıngün 2013, 68-70.

¹³² Herodotos, VII, 73.

¹³³ Homeros, III, 57.

¹³⁴ Strabon XII. 571- 576.

¹³⁵ İlk kez Troia VIIB2 evresinde karşılaşmıştır. Siyah renkli, açkılı, kabartma, oluk ve çizi bezemeli seramiklerdir. (Aydıngün- Aydıngün 2013, 68-70.)

¹³⁶ Dönmez 2010, 159.

¹³⁷ Sevin 2007, 193.

¹³⁸ Dönmez 2010, 15-16; Sevin 1982, 231; Sevin 2001, 193; Aydıngün ve Aydıngün 2013, 65-78.

¹³⁹ Brixhe 2007, 149.

Frigler, Balkan kökenli topluluklardan biridir ve siyasi varlıklarını ancak MÖ 8. yüzyıl ikinci yarısından sonra ön plana çıkardıkları öne sürülmektedir¹⁴⁰.

Bu dönem için önemli bir olay olan göçler ile alakalı olarak Trak- Frig göçleri hakkında Ş. Dönmez, Karadeniz kıyılarında göçlere dair veriler olmadığını bildirmekle beraber göçlerin kuzeyden gerçekleştiğine dair verilerin olduğunu aktarmaktadır¹⁴¹. Öncelikle boya bezekli çanak çömleklerin Karadeniz kıyı kesiminde ortaya çıkarak daha sonra geniş çevreye yayıldığı verilerle gözlemlenmiştir. Orta Anadolu'nun Demir Çağı çanak çömleği grupları arasındaki boya bezekli grup ilk olarak Karadeniz'in kıyı kesiminde ortaya çıkmış ve zamanla tüm bölgeye yayılmıştır¹⁴². Yayılım alanları hakkında farklı görüşler olsa da arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre Frigler, Lidya ile Kapadokya arasındaki kalan Frigya adı verilen bölgede yaşıyorlardı¹⁴³.

Erken Demir Çağ'ında hem Hitit İmparatorluğunun hem de Myken otoritesinin yıkılması Anadolu'yu ve verimli topraklarını göçlere en uygun alan konum haline getirmiştir. Son araştırmalar Troia'ya karşı ayaklanan Akhalar'dan sonra Anadolu'ya Aioliyalılar¹⁴⁴, İonialılar¹⁴⁵ ve Dorlar¹⁴⁶'ın göç ettiklerini düşündürmektedir.

Erken Demir Çağı Ege ve Akdeniz coğrafyasının sosyoekonomik yapısını gösteren net bir belge bulunmamakla birlikte bu coğrafyadaki halkların yaşam ve idari sistemlerinin birbirine benzedikleri düşünülmektedir. Kıta Yunanistan ve Anadolu'nun ekonomisinin temelinde tarım ve hayvancılığın yer aldığı kazılarda ele geçirilen ağırlık, ağırşak ve seramikler ile anlaşılmaktadır. Ege ve Akdeniz coğrafyasının yapısal özelliklerine bakıldığında nehirler ve verimli topraklar bu bölgeleri tarıma elverişli hale getirmiştir. Ayrıca madencilik, dokumacılık ve çömlekçilik gibi zanaatlar da dönemin ekonomisine katkıda bulunmaktaydı. Konumuz kapsamında Erken Demir Çağı Batı Anadolu yerleşmelerine bakıldığında hem kazıların yeterli oranda olmayışı hem de bulunan verilerin tam olarak anlaşılmayışından dolayı yeterli bilgiler edinilememektedir. Ancak eldeki verilere göre Batı Anadolu için önemli yerleşimlerden biri olan Troia Erken Demir Çağı'nın, Geç Tunç Çağı'na ait yapılaşmanın devamı niteliğinde olduğu fakat

¹⁴⁰ Akurgal 1995, 65.

¹⁴¹ Dönmez 2010, 15-16; Ökse 1999, 85-116.

¹⁴² Akurgal 1998, 191.

¹⁴³ Herodotos, VII, 423

¹⁴⁴ Teselya ve Boiotya'dan göç etmişlerdir. İon yerleşmelerinden daha erken bir tarihe verilmektedir. (Sevin 1982, 216.)

¹⁴⁵ MÖ 7. Yüzyıl'da Miletos, Myus, Priene, Efes, Kolophon, Lebedos, Teos, Klozomenai, Foça, Khios, Erythrai ve Sisam kentleri birleşerek Panionion birliğini kurmuşlardır. (Eroğlu 2014, 45.)

¹⁴⁶ Lakonia ve Argolis çevresinden Kos, Rodos ve Karia'ya göç etmişlerdir. (Sevin 1982, 217.)

yapılaşmanın önceki dönem kadar düzenli olmadığı hatta yer yer savunma duvarlarının dışına çıktığı görülmektedir.

Batı Anadolu Erken Demir Çağı'nda mimarisine bakıldığında ana yapı malzemesi kireçtaşı, volkanik ve tortul kayalardan elde edilen taşlardır. Üstyapı malzemesinin ise çoğunlukla kerpiç olduğu düşünülmektedir. Kerpiç kullanımına dair en güzel örnek Eski Smyrna yerleşimidir. Bununla birlikte çatı, dikme ve kapı gibi mimari unsurlarda ahşap ve bitkisel kökenli malzemeler kullanılmıştır. Kıta Yunanistan'da inşa teknikleri ve malzemeleri benzetmekle birlikte Doğu Ege Adaları'nda Erken Demir Çağ verileri yok denecek kadar azdır. Ege adalarının MÖ 10. yüzyıl ve sonrasına ait seramiklerin yapısal özelliklerine bakıldığında Attika sanatı ile ilişkilidir. Sosyal ve idari yapılanmada ise her ada kendi içerisinde kabile düzeninde yönetilmekteydi. Tıpkı Kıta Yunanistan'da olduğu gibi Ege Adaları'nda da sosyal yapılaşma mimari unsurlara yansımıştır. Ekonomileri hayvancılık ve balıkçılığa dayanmakla birlikte bazı adaların verimli toprakları sayesinde tarım ekonomiye katkı sağlamıştır¹⁴⁷.

Bu dönemde yapılar Megaron, Apsidal ve Oval planlı olarak tasarlanmıştır¹⁴⁸. Özellikle Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da yer alan megaronlara ilişkin farklı araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar olsa da temelde birbirine benzemektedir¹⁴⁹. Bu tanımlamalardan yola çıkarak Megaron, dörtgen planlı olmakla birlikte mekâna giriş sundurmaya sahip kısa kenardan yapılmaktadır. Buradan bir ön odaya ve ardından merkezinde ocak bulunan ana bölüme geçilmektedir. İlk kez MÖ 6. binyıl ikinci yarısında Sesklo ve Dimini'de daha sonra Anadolu'da Troya II- VII'de, Demirci Höyük, Thermi, Beycesultan, Karataş-Semayük ve Kültepe'de rastlanılmaktadır¹⁵⁰.

Apsidal planlı yapılar ise buldukları alanlarda daha sonradan megaron planlı yapıların inşa edilmesinden ötürü megaron planla yakından ilişkilendirilmektedir. Özellikle Anadolu'da çok fazla sağlam korunmuş örneği olmamakla birlikte Karataş, Tarsus Gözlükule, Troya IA'da karşımıza çıkmaktadır. Anadolu ve Mezopotamya'da erken örnekler görülmesine karşılık Ege Coğrafyası, Erken Hellas II döneminde Batı Anadolu'dan göç eden topluluklar sayesinde apsidal plan ile karşılaşmışlardır. Devam eden dönemde apsidal planlı yapıların kült ya da idari amaçlı kullanıldığı düşünülse de

¹⁴⁷ Kaytmaz 2019, 5-8.

¹⁴⁸ Akurgal 2007, 124.

¹⁴⁹ Ergüden 2003, 7-11.

¹⁵⁰ Akurgal 2007, 124-125.

kesin net veriler yapılacak olan kazılarla netlik kazanacaktır. Erken Hellas III dönemine ait kiremitli ev yapısı üzerine yapılan tümülüs içerisindeki yapılar apsidal planlı olup Orta Hellas Dönemi'ne geçiş süreci olarak da görülmektedir. Orta Hellas Dönemi'nde, MÖ 2050/2000-1550 apsidal yapılar, çoğunlukla iki odadan oluşmaktadır. Geç Hellas II döneminde ise Myken saray komplekslerinde yapılar genellikle dikdörtgen/kare planlı olarak karşımıza çıkmakta ve apsidal plan ile neredeyse hiç karşılaşmamaktadır. Nadiren de olsa konut mimarisinde basit yapılarda apsidal plan kullanılmıştır. Geç Hellas III Dönemi'ne gelindiğinde ise neredeyse çoğu yerleşim terk edilmiş ya da tahrip edilmiştir. Erken Demir Çağ Dönemi ile birlikte Kıta Yunanistan'da hem konut mimarisinde hem de idari ve dini yapılarda apsidal plan tercih edilmiştir¹⁵¹.

Anadolu'nun batısında dönem için önemli bir yerleşim olan Troia ciddi veriler sunmaktadır. Troia VIIB1 tabakasında Yumrulu ve Buckel Seramikler ile karşılaşılma ile beraber el yapımı seramiklerin oranı azalmış, gri ve tan boyalı seramiklerin oranı artmıştır. İki ya da çok odalı yapılar, kapısız bodrum ve kilerler, çamurla sıvanmış kulübeler ve çöp çukurları dönemin mimari unsurlarındandır. Troia VII B2 tabakasında gri ve tan boyalı günlük kullanım seramikleri yoğunlukta, el yapımı pişirme ve depolama seramikleri ise oran olarak daha azdır. Erken Demir Çağı'na tarihlenen VIIB1 ve VIIB2 tabakalarında hem seramik repertuarında hem de mimaride yaşanan değişiklikler yeni gelen halkın göstergesidir. Ancak bu değişime rağmen Balkan kökenli seramikler ile Anadolu kökenli seramiklerin bir arada görülmesi iki kültürün de bir arada yaşadığını göstermektedir. Daha önce yerleşimde bulunan Doğu Akdeniz kökenli seramiklere Troya VIIB1 tabakasında rastlanılmaması kültürel bağlamın koptuğunun kanıtıdır. VIIB2 tabakası ile birlikte nüfus agresif bir şekilde azalsa da Erken Demir Çağı buluntuları ile az da olsa karşılaşılmaktadır. Attika'da Protogeometrik sanat ile birlikte çömlekçi çarkı, pergel ve çok uçlu fırça seramik sanatına yeni bir etki katmıştır. MÖ 14. yüzyılda Myken sanatının bozulması ile beraber Protogeometrik Dönem gelişmiştir. Bezeme ve form açısından Myken etkisinde kalmıştır. Attika dışında yine anakarada yer alan Korinth'de de Protogeometrik dönem izleri görülmektedir¹⁵².

R. Catling , Protogeometrik ve Geometrik ithal Troia seramikleri incelenmiştir. Bu bağlamda 4 grup ile karşılaşmıştır. 1. Grup, boyundan kulplu amphoralar üzerinde gövde üst ve altında yatay bantlar yer almaktadır . Ayrıca omuzda düz dalgalı çizgiler,

¹⁵¹ Kaytmaz 2019, 11-14.

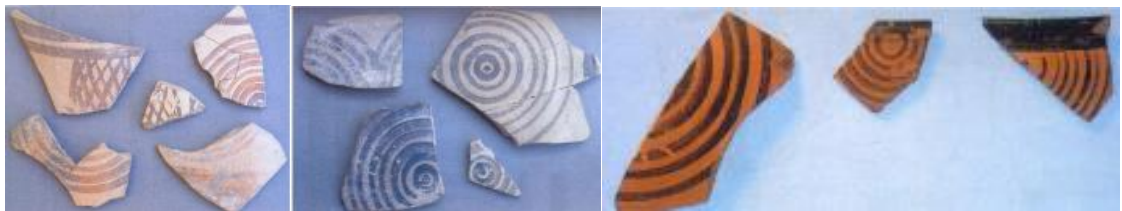
¹⁵² Zunal 2005, 7-8.

pergelle yapılmış konsantrik daireler ve yatay bantlardan oluşmaktadır. Soluk kahverengiden kırmızımsı kahverengiye doğru değişen yüzeyli, kırmızıdan kahverengiye değişen astarlıdır. Bu grup MÖ 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fig. 10)¹⁵³.

Figür 10: Troia Protogeometrik Dönem İthal seramik, I. Grup (Catling 1998, Fig. 1.)

II. Grupta yer alan amphoralar geniş oval gövdeli kısa dar boyunludur. Gri sarı kırmızımsı kahverengi hamurlu, açık kahverengi veya sarımsı kahverengi astarlı seramikler olasılıkla Tessaloniki ithalidir. Yatay bant, konsantrik daire ve çapraz taralı üçgenler seramikler üzerinde görülen bezemeler arasında yer almaktadır. Bu grup MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir. III. Grupta yer alan seramikler omuz ve boyunda daire bezemeli gövde üzerinde kalın bant bezemelidir. Bu grup MÖ 10. yüzyıl sonu 9. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. IV. grupta ise yarım ve tam konsantrik dairesel seramikler yer almaktadır. Bu grup seramikler de MÖ 10. yüzyıl sonu 9. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Fig.11 a,b,c). Protogeometrik ve geometrik seramikler ile karşılaşılması Troia'da yerleşimin devam ettiğini göstermektedir¹⁵⁴.

Figür 11a,b,c: Troia Protogeometrik Dönem İthal seramik II, III ve IV. Grup, (Catling 1998, Fig. 2-4.)

Troia VIIB2 tabakası Protogeometrik Dönem olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönem MÖ 1025-950'e tarihlendirilmektedir (Fig. 11d). I. Grup seramikler bu evrede karşımıza çıkmaktadır. Amphoralar, kaba seramikler, çark yapımı seramik parçaları ve

¹⁵³ Catling 1998, 154- 165.

¹⁵⁴ Catling 1998, 165-166

yerel seramikler karşılaşılan mal grupları arasındadır¹⁵⁵. Protogeometrik Dönemi takip eden dönem VIIB3 tabakasıdır. MÖ 950-850 arasına tarihlenen bu dönem taş yığıntılarının olduğu tabakadır. I Grup seramiklerin devamı niteliğinde, farklı formlara ait seramik parçaları ile karşılaşılmıştır. Bu seramik parçaları üzerinde kenarı noktalı üçgen bezemeler gözlemlenmektedir. Bu dönemde kale evresinde sık aralıklarla yapılmış taş temelli dikdörtgen planlı bitişik evlerle karşılaşılmaktadır.

Figür 11d: MÖ 1130 ile 1050 arasında (Troia VIIB2) kalenin çevresinde sık evler (Brandau 2015, 108.)

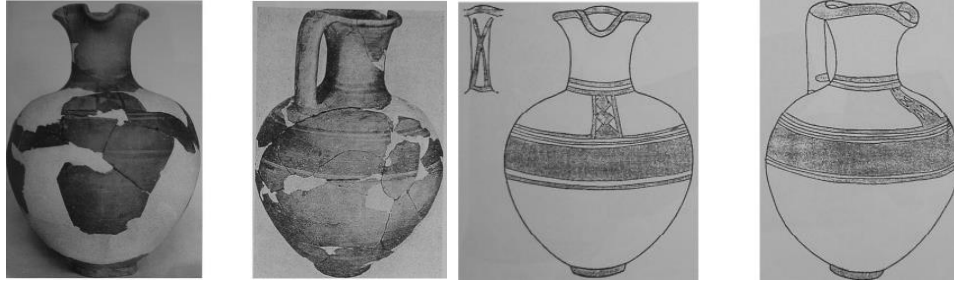
Daha güneye indiğimizde İzmir ve çevre yerleşimlerde de el yapımı seramikler, Anadolu kökenli seramikler, yerel üretim Miken seramikleri, Doğu Akdeniz kökenli seramikler ve Troya kökenli el yapımı parlak yumrulu seramikler ile karşılaşılmıştır. Mimari olarak ise Smyrna, Liman Tepe, Bademgediği gibi yerleşimlerde oval planlı yapılar ile karşılaşılmıştır¹⁵⁶.

İzmir Bayraklı'da yer alan höyük üzerinde MÖ 1000-875 yılları arasına tarihlenen Protogeometrik Dönem'de 3 yapı katı saptanmıştır. Atina etkilerinin olduğu yerleşimde, C. Özgünel bu etkilerin altında kendi yöresel ürünlerini ortaya koyduklarını savunmaktadır İlk evre Sub-Miken/Protogeometrik Dönem geçiş Dönemi'ne MÖ 1000/950 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Tek renkli gri seramik ve gövdesinde geniş boya bant bezemezi olan seramikler yerleşimin özellikleri arasındadır (Fig. 12a) İkinci evre MÖ 950-925 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Geometrik motifli seramik parçaları dönem özellikleridir. Üçüncü Evre MÖ 925-825 yılları arasına

¹⁵⁵ Aslan 2002, 81-84.

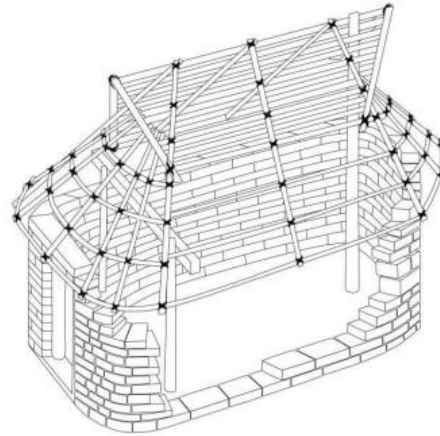
¹⁵⁶ Kaytmaz 2019, 14-16.

tarihendirilmektedir. Ağır yangın izlerinin bulunduğu bu evrede Protogeometrik Dönem seramikleri gri seramiklere oranla daha fazla ele geçmiştir¹⁵⁷. C. Özgünel, Atina etkisinde yapılmış en yüksek boyunlu kraterin burada olduğunu savunmaktadır¹⁵⁸. Gövde üzerinde yatay ve dikeyde kafes motifleri ortalarında ve omuzda konsantrik daire kümeleri ile kum saati yer almaktadır. Atina etkili özelliklerine bakıldığında Bayraklı çömlekçileri Atina çömlekçilerinden etkilenmişlerdir.

Figür 12a: Bayraklı I. Evre Oinochoe, (Zunal 2005, lev. 10)

Bu döneme tarihlenen Oval Ev yapısı, toprak zemine, tek odalı kerpiç duvarlı, çatısı sazdan yapılmıştır (Fig. 12b). Çatı 3 direkle taşınmaktadır. İlk iki yapı katında İonlar ile ilişkilendirilen Protogeometrik seramiğin az gri seramiğin fazla olması Aiol etkisinin göstergesidir. Bu durum Protogeometrik Dönem ile beraber İonlar'ın Bayraklı'ya geldiğini ve Aiollar ile birlikte yaşadıklarını göstermektedir.

Figür 12b: MÖ 10. yüzyıla tarihlenen oval eve ait rekonstrüksiyon önerisi.

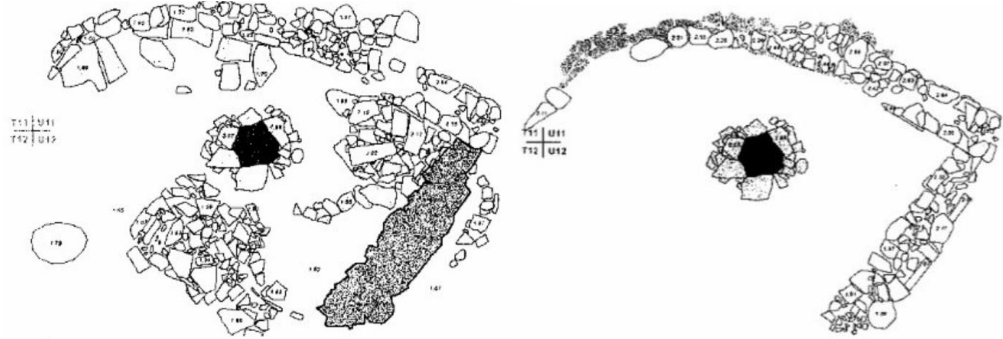
(Akurgal 1997, Şek. 8c'den tekrar çizilmiştir)

Klazomenai 1998-2004 kazılarında Protogeometrik-Geometrik Dönem verileri ile karşılaşılmıştır. Apsis planlı 3 yapı ile karşılaşılmıştır. İonialı halklar ile yerli halkın bir

¹⁵⁷ Akurgal 1993, 15-18

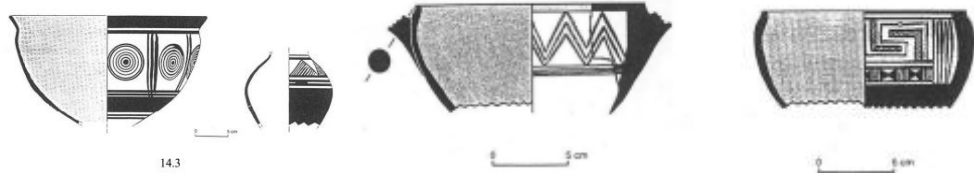
¹⁵⁸ Özgünel 1979b, 487-489.

arada yaşadığına dair veriler ile karşılaşılmıştır¹⁵⁹. I.Nolu apsisli ev 2 evrelidir. İlk evre MÖ 7. Yüzyıl sonunda tahrip olmuştur. Bu yapının depolama alanı olduğu düşünülmektedir (Fig. 13a)¹⁶⁰.

Figür 13a: I Nolu Apsis 1. Ve 2. Evre, (Sezgin 2001, Res. 5.)

Seramikler açık kahverengi hamurlu donuk koyu kahverengi- kırmızı kahverengi firnisli ve astarlıdır. İnce kısa boyunlu örneklerde omuzda yiv bezemesi görülmekle beraber konsantrik daire, dikey çizgiler, noktalar ve basit dalga çizgiler karşılaşılan motifler arasındadır (Fig. 13 b,c,d). Bu evrenin boyundan kulplu amphoraları ile Troia Grup I amphoraları bezeme ve form olarak benzemektedir. Bu sebeple I nolu evre MÖ 11. Yüzyıl sonu ile MÖ 10. Yüzyıl ilk yarısına tarihlenmektedir. II. evre ise MÖ 8. Yüzyıl sonuna tarihlenmektedir¹⁶¹.

Figür 13 b,c,d: I Nolu Apsis İlk Evre Seramikleri, (Ersoy 2004, Fig 3-5)

II nolu apsis MÖ 10. Yüzyıl ile MÖ 8. Yüzyıl 3. Çeyreğine tarihlendirilmektedir (Fig. 13 d). Taş plakalarla oluşturulmuş döşeme ile karşılaşılmıştır. Bu mekandan ele geçen amphora ve seramiklerde ince ve kalın bantlar, iç içe geçmiş dalgalı çizgiler, asılı yarım ve tam konsantrik dairelerle bezemeli seramikler ile görülmektedir.

¹⁵⁹ Bakır vd. 2004, 101-102; Bakır vd. 2001, 32-33, Bakır vd. 2002, 43-45, Bakır vd. 2003, 206-207; Gezgin 1988, 15.

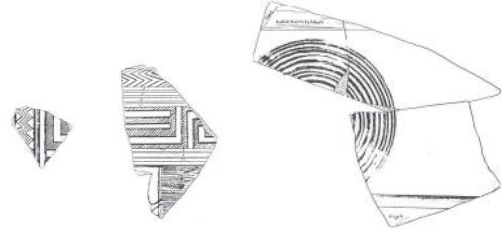
¹⁶⁰ Aytaçlar 2001, 20-21; Sezgin 2001, 36-37.

¹⁶¹ Aytaçlar 2004, 17-42.

Efes Artemision peripterosunda MÖ 9. yüzyıla kadar tarihlenen konsantrik daire bezemeli seramikler ile karşılaşmıştır(Fig. 14a)¹⁶². Efes-Ayasulluk'ta 1996 yılı çalışmaları sırasında MÖ 8. yüzyıl 2. yarısına tarihlenen kaliteli denilebilecek konsantrik daire bezemeli seramikler ve krater parçaları üzerinde çözümlü meander motifi ve zikzak motifi yer almaktadır(Fig. 14b)¹⁶³.

Figür 14a: Artemision Seramik parçaları
(Kerschner-Akurgal 2002, 17.)

Figür 14b: Ayasulluk Seramik parçaları
(Büyükkolancı 1997, Resim 9-10.)

Klaros'da Erken Demir Çağı tek renk bezemesiz seramikler, Troia VII B2 Gri seramikleri ile benzer seramik grupları ve el veya çarkta şekillendirilmiş farklı tekniklerde yapılmış Miken etkili figürinler ortaya çıkarılmıştır. Kentte Thera volkanik püskürmesine ait olduğu düşünülen 0.20 m'lik kül tabakasına 3 metrelik savunma duvarı altında 1 metre toprak kayması üzerinde karşılaşmıştır. Apollon Klaros Tapınağı altından MÖ 1100-1050 yıllarına tarihlenen birbiri üzerine inşa edilmiş üç altardan yuvarlak olanı Sub-Miken Dönem yani MÖ 1200/1150-1050 tarihlendirilmektedir. Diğer altarlara ise yarım daire ve dikdörtgen planlıdır (Fig. 15a)¹⁶⁴.

Figür 15a: Yarım Daire ve Dikdörtgen Planlı Altarlar (Zunal 2014, 327.)

¹⁶² Kerschner 2003, 44; Akurgal vd.2002, 148.

¹⁶³ Büyükkolancı 1997, 72-73, Res. 9-10.

¹⁶⁴ Zunal 2014, 327.

2001-2013 kazılarında Proto geometrik ve Geometrik Dönem seramikleri ile karşılaşmıştır. Apollon Tapınağı yuvarlak sunağı içerisinde farklı formlarda seramik parçaları saptanmıştır. İç içe konsantrik daire bezemeleri, zikzak bezemeleri, malta haç motifli, şerit bant bezemeli seramikler ile karşılaşılması coğrafyadaki yayılım alanını göz önüne aldığımızda şaşırtıcı değildir (Fig. 15a,b,c)¹⁶⁵.

Figür 15 b,c,d: Klaros Apollon Kutsal Alanı Proto geometrik Seramikler, (Zunal 2014, Lev. 14, 17, 70.)

Miletos Geometrik Dönem seramiği Atina kökenli olarak tasarlınsalar da Rodos etkileri de taşımaktadır. Konik ayaklı skyphoslar ve konsantrik daireler ile bezenmiştir. Ayrıca bezeme repertuarı arasında kırık ve tüm meanderler, dar bantlar, merdiven motifli ve ilmek motifli yer almaktadır. Athena Tapınağı çevresinde Sub-Miken ve Proto geometrik Dönem malzemeler bir arada bulunmuştur. Bu verilerden yola çıkılarak bölgeye İon göçünün MÖ 11. yüzyılda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Farklı seramik formları üzerinde konsantrik daireli zikzak bezemeli bantlar ve dalgalı çizgiler yer almaktadır (Fig. 16a,b,c,d)¹⁶⁶.

Figür 16a,b,c,d: Miletos Athena Tapınağı Çevresi Proto geometrik Seramikler (Hommel 1960, Res. 53, 1-4)

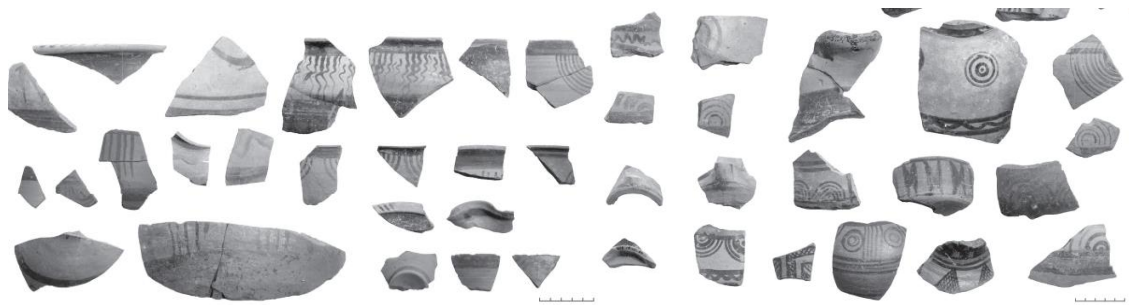
Sardis, Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Sart beldesinde yer almaktadır. H. C. Butler başkanlığında, 1958'de G. M. A. Hanfmann ve H. Detweiler başkanlığında, 1976-2007 yılları arasında C. H. Greenewalt başkanlığında, 2008 yılından bu yana N. Cahill başkanlığında¹⁶⁷ çalışmalar devam etmektedir. Sardis çalışmaları sırasında açılan 3 derin

¹⁶⁵ Zunal 2014,

¹⁶⁶ Greaves 2003, 119-120.

¹⁶⁷ N. Cahill ve yönetim kurulu üyeleri A. Ramage, B. Yıldırım, M. Rautman, S. Ebbinghaus, ve A. Alexandridis ve Ü. Güngör çalışmalara katılan diğer üyeler arasında yer almaktadır.

sondaj bize Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı hakkında bilgi vermektedir. Bol miktarda çanak çömlek parçası ile karşılaşılan bu sondajlardan en büyüğü C sondajıdır. Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı seviyesinde Yunan Protogeometrik ve Geometrik ithal ve yerel seramiklerle karşılaşılmakla beraber bu durum Kıta Yunanistan ile etkileşimin kanıtıdır. Seramik buluntular dışında tezgah ağırlıkları, demir oraklar ile karşılaşılmıştır. Sondajlardan elde edilen veriler Sardes'in Yunan ve Anadolu kültürlerinin kaynaştığı bir yer olarak kabul edilmesine olanak sağlamaktadır. Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'nda Sardes kültürel bağlantıları ve dış ilişkileri açısından hem İç Anadolu ile hem de kıyı Ege ile yakınlık göstermektedir¹⁶⁸.

Figür 17a: G.F. Swift, tarafından bir araya getirilen C sondajından Miken ve Lidya Protogeometrik çanak çömlek parçaları (Ramage vd. 2021, Fig. 3.11-3.12.)

C Sondajında konsantrik daire bezemeli kırmızı üzeri siyah boyalı seramik parçaları ile gri ve sarımsı astarlı seramiklerle karşılaşılmıştır. Yerleşimde dalgalı çizgilere sahip Geç Miken yerel üretim seramik parçaları ile karşılaşılmaması Sardis ve Ege arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir. MÖ 11. Yüzyıl sonlarına ait olabileceği düşünülen Protogeometrik seramik ile beraber SubMiken ve Gri seramikler bir arada ele geçmiştir (Fig. 17a). Lidyalı çömlekçiler içe dönük bir duruş sergilemekteydiler. İthal birkaç seramik parçaları dışında çoğunlukla yerel üretim seramik parçaları ile karşılaşılmıştır. Ayrıca krater parçası (Fig. 17b), fincanlar, sürahiler ve saklama kapları gibi mutfak kullanım kapları ile karşılaşılmıştır. Sondaj C'de daha çok Anadolu geleneğine uygun seramikler ile karşılaşılmakla beraber boyalı seramikler de görülmektedir. Ancak 8. yüzyıl ortalarında daha nadir görülmektedir. Kırmızı üzerin siyah ve Bej üzeri Kahverengi seramikler bu dönemle beraber yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Ramage vd. 2021, 39- 40.

¹⁶⁹ Ramage vd. 2021, 40- 41.

Alanda karşılaşılan bronz fibula İasos Protogeometrik fibulaları ile benzetilmektedir. Bronz fibula parçası Batı Anadolu'dan bilinen en eski parçalardan biri olma özelliği taşımakla beraber bu dönem için Ege kıyıları ile bağlantılar hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Sondajda karşılaşılan demir bıçak ağzı erken tarihte bölgede yaşayan halkın becerisini göstermektedir. Diğer buluntular arasında, dış tarafında zikzak deseni bulunan küçük, düzleştirilmiş ve delikli bir bronz boncuk ve kemik toka ile karşılaşılmıştır. Yakınlarında kazılan başka bir çukur içerisinde çocuk ve küpe ile karşılaşılmış ve stratigrafi de dikkate alınarak MÖ 11-10. yüzyıla tarihlenmesi gerektiği düşünülmektedir¹⁷⁰.

Figür 17b: C sondajı Erken Demir Çağı Kırmızı üzerine siyah bezeme geleneğinde krater parçası (Ramage vd. 2021, Fig. 4.3)

Sondaj B'de Erken Demir Çağı'na ait önemli örnekler yer almaktadır. El yapımı, dalga bezemeli küçük bir Gri seramiğin Truva'dan ithal edilmiş olabileceği düşünülmektedir. B sondajında karşılaşılan yanık tabakasının A ve C sondajlarındaki yanık tabakası ile çağdaş olduğu anlaşılmıştır. Bölgede bir yapının varlığına dair hiçbir kanıt olmamakla beraber yanık tabakasının saldırı sonucu değil doğal bir yangın sonucu olduğu düşünülmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak MÖ 8. yüzyıl sonlarında bir yıkım seviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Lidya IV evresiyle ilişkilendirilen bu tabakalardan gelen seramikler arasında, Siyah Üzerine Kırmızı seramiklerin daha mat versiyonları ile karşılaşılmıştır. Üzerinde meander motifi olan beyaz Bichrome krater parçası ile karşılaşılmıştır. Sondajda erken dönem Lidya çanak çömleğinin kanıtı olarak konsantrik yarım daire bezemeli örneklerle karşılaşılmıştır. Kırmızı astarlı üzerinde konsantrik daire bezemelerinin olduğu pithos (?) kapak parçasının belki de IV. Lydia'da yaygın olan ve yedinci yüzyıla kadar devam eden Anadolu geleneklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Kırmızı üzeri Siyah boyalı büyük bir seramik parçasının da aynı geleneğe ait olduğu düşünülmektedir. Sondaj B'de karşılaşılan dairesel kulübenin yakınlarında kremasyonda

¹⁷⁰ Ramage vd. 2021, 42-43.

kullanılan pithos mezar ile karşılaşılmıştır. Kulübe tabanının doğusunda küçük bir alanda kulübede karşılaşılan seramiklerle benzer seramiklerle karşılaşılmıştır¹⁷¹.

Sondaj A ise Geç Tunç Çağı ve Lidya IV evresine tanımlanan buluntular Yunan Geometrik seramiği veya Lidya taklidi olarak tanımlanmıştır. Daha alt seviyelerde de Geometrik çanak çömlekler ile hatta Sub-Miken ve Miken çanaklarının taklitleriyle ve ithal seramiklerle karşılaşılmıştır (Fig. 17c). Ayrıca cam boncuk ve bir bronz düğme ile karşılaşılmıştır. Daha alt tabakalarda ithal Miken seramikleri ile kaba mal ve pithos parçaları saptanmıştır. En alt seviyelere yaklaştıkça gri, kırmızımsı ve açık kahverengi monokrom seramikler artış göstermektedir. Büyük bir demir parçası karşılaşılan en eski demir nesnelere biridir. Yıkım seviyesinin altında farklı zemin seviyelerinde Yunan Geometrik Seramiği ve Lidya taklitleri, Miken ve Sub-Miken seramiklerle karşılaşılmıştır¹⁷².

Figür 17c: A Sondajından, Sub-Miken, Lidya Geometrik seramik parçaları ve bir adet ithal Yunan çanak çömlek parçası, (Ramage vd. 2021, Fig. 3.24)

A. Ramage Lydia IV en üst tabakasından bir metre aşağısından itibaren Gri Seramiğin azaldığını, pembe veya bej seramik ve pithosların arttığını belirtmektedir. Siyah Üzerine Kırmızı boyalı Geometrik desenli seramikler Boyalı seramikler açısından baskın stildir. Ancak bu seramikler diğer yandan da Frig veya Anadolu tasarımlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Lidyalılar'ın Batı ve Doğu arasında bir aracı rolü olduğu da araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Ayrıca 8. yüzyıla veya daha öncesine tarihlenen Bichrome seramiklerle karşılaşılmıştır. Lidya IV'ün sonundaki seviyeden Yunan ithal ve Lidya Geometrik ile Bichrome seramikler elde edilmiştir. Lydia IV

¹⁷¹ Ramage vd. 2021, 44-48.

¹⁷² Ramage vd. 2021, 48-51, 53-55.

parçaları arasında, konsantrik sarkıt yarım daire ve tamamlanmamış daire motifleri, şerit bant ve dalgalı bantlarla karşılaşmıştır¹⁷³.

2.2.1.2. Güney Anadolu Erken Demir Çağı

Bu başlık altında Anadolu'nun güneyi olarak bahsedeceğimiz bölge Lykia'nın doğusunda yer alan Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri olarak sınırlandırılmıştır. Öncelikle Lykia'nın doğusunda yer alan Pamphylia Bölgesi, doğuda Kilikia ve kuzeyde Pisidia bölgeleriyle komşudur. En önemli kentleri arasında Aspendos, Perge, Side ve Sillyon kentleri yer almaktadır. Ayrıca bölgede çok sayıda kırsal yerleşim ve buluntu noktaları bulunmaktadır. Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Güney Anadolu ile Kıbrıs arasında özellikle seramik buluntularda gözlemlenen ilişkiler devam etmekle beraber, Erken Demir Çağı ile birlikte Anadolu ve Kıbrıs'ta Miken etkileri artmıştır. Güney Anadolu'da çoğu yerleşimde yerel seramiklerin yanı sıra Kıbrıs ve Doğu Ege kökenli¹⁷⁴ seramiklerle karşılaşılması Ege kökenli halkların bölgeye göç ettiğini veyahut bölgeler arasında ticari ilişkilerin varlığını göstermektedir¹⁷⁵. Erken Demir Çağı'nda Güney Anadolu doğu¹⁷⁶, batı¹⁷⁷, güney¹⁷⁸ ve yerli kültürlerin kesiştiği bir coğrafyada yer almasından kaynaklı önemli veriler sunmaktadır¹⁷⁹.

Lykia'nın doğusunda Pamphylia'nın önemli kentlerinden biri olan Sillyon yüzey araştırmalarında karşılaşılan en erken seramik grubunu beyaz astar üzeri kahverengi-siyah boyalı (White Painted) seramikler oluşturmaktadır. Bu seramik grubu E. Gjerstad tarafından tanımlanarak 7 sınıfa ayrılmıştır¹⁸⁰. Son yıllarda Güney Anadolu'da yapılan çalışmalar sonucunda benzer seramiklerle Lykia¹⁸¹, Pampylia¹⁸² ve Kilikia'da¹⁸³ karşılaşılmış ve bu seramik gruplarının yerel üretim ile ilişkili olabileceği anlaşılmıştır¹⁸⁴. Sillyon araştırmalarında Geometrik ve Arkaik Dönem'e ait mimari bir yapı tespit

¹⁷³ Ramage vd. 2021, 53-55.

¹⁷⁴ Yoğun miktarda GH IIIC ve az da olsa GH IIIA-B seramikler ile karşılaşmıştır. Kozal 2003, 68; Postgate ve Baker 1995, 176- 177; Garstang 1953, 253- 259; Kozal 2003, 68; Arslan 2010, 14- 15.

¹⁷⁵ Salmeri 2003, 268; Momsen 2011, 912-913; Hanfmann 1948, 139; Jean 1999, 39.

¹⁷⁶ Asur, Suriye ve Fenike.

¹⁷⁷ Grek, Rhodos, Samos ve Dodecanese.

¹⁷⁸ Kıbrıs.

¹⁷⁹ Arslan 2010, 2.

¹⁸⁰ Gjerstad 1948, 48-59; Bilgin vd. 2020, 34.

¹⁸¹ Çevik vd. 2009, 297-316; Bilgin vd. 2020, 34.

¹⁸² Eschbach 2003, 87-102; Bilgin vd. 2020, 34

¹⁸³ Arslan 2010, 78; Bilgin vd. 2020, 34.

¹⁸⁴ Işın 2010, 96-99; Arslan 2010, 78; Durukan 2007a, 229; Bilgin vd. 2020, 35.

edilemese de Protogeometrik Dönem'den itibaren bilinen Beyaz Boyalı Seramikler (White Painted) yerleşimin kuruluş evresine dair bilgiler sunmaktadır¹⁸⁵.

Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı seramikleri olarak gruplanan seramikler soluk kahverengi ve soluk sarının tonlarında, hamur renginde astarlı, mat, pürüzlü ve gri-kahverengi tonlarında geometrik bezemelidir (Fig. 17d,e)¹⁸⁶. Amphora ya da hydriaya ait olduğu düşünülen bir seramik parçası üzerinde yer alan baklava dilimi bezemesi Tarsus Gözlükule Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmekle beraber, E. Gjerstad'a göre bu tip baklava dizileri Beyaz Boyalı I-IV (MÖ 1050-600) sıklıkla kullanılmıştır. Başka bir amphora ya da hydria parçası üzerindeki yatay baklava dizisinin benzerlerine yine Beyaz Boyalı I seramik grubu içerisinde¹⁸⁷ ve Kilikia bölgesi seramik buluntuları üzerinde rastlanmıştır¹⁸⁸.

Figür 17 d,e: Baklava motifli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı seramikleri (Bilgin vd. 2020, 79, Çiz.1-2)

Yerleşimde karşılaşılan bezemeli yatay kulp örnekleri incelendiğinde (Fig. 18a) üzerinde yer alan dikey çizgi kümelerinin benzeri Tarsus Gözlükule'den bilinmekle beraber Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir¹⁸⁹. Dikey kulp örnekleri üzerinde ise üçlü veya dördü dikey çizgi kümeleri yer almaktadır (Fig. 18b)¹⁹⁰.

Figür 18a: Bant Bezemeli Kulp Örnekleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 21)

Figür 18b: Dalga Bezemeli Kulp Örnekleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 17)

¹⁸⁵ Bilgin vd. 2020, 33.

¹⁸⁶ Yatay bant bezemesi, dalga bezemesi, birbirini takip eden içi taralı yatay ve dikey baklava dilimleri, konsantrik daire kümeleri karşılaşılan bezeme türleri arasında yer almaktadır. Bilgin vd. 2020, 35.

¹⁸⁷ Gjerstad 1948, 186-197.

¹⁸⁸ Arslan 2010, 126.

¹⁸⁹ Goldman 1963, 19, 163; Bilgin vd. 2020, 37.

¹⁹⁰ Gjerstad bu seramik kulplarının benzerlerini Beyaz Boyalı I-II grubu içinde değerlendirmiştir. Gjerstad 1948, 186-197. Perge'de MÖ 6-5. yüzyıla ait seramikler ile benzemektedir Eschbach 2003, 87-102. Bilgin vd. 2020, 37.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi seramikler bir mimariye bağlı bulunmadıkları için karşılaştırmaya başvurulmuştur. Karşılaşılan en erken seramik grubu olan içi taralı baklava dilimli motifli parçalar Protogeometrik-Geometrik Dönem sonuna kadar, konsantrik daire bezemeli ve bantlı seramik parçaları seramikler ise Geometrik Dönem-Arkaik Dönem içlerine kadar kullanılmıştır. Çizgi kümelerine sahip yatay ve dikey kulplar ise çoğunlukla Protogeometrik-Geometrik Dönem’de nadiren de Arkaik Dönem’de karşımıza çıkmaktadır¹⁹¹.

Figür 19a: Hileli Kap
Perge Akropolisi
(Martini & Eschbach 2017, 168a)

Figür 19b: Sub-Miken GHIIC Seramik Parçası
Perge Akropolisi
(Martini & Eschbach 2017, 426a)

Perge Akropolisi’nde yeme-içme depolama kapları Beycesultan ile benzemekle beraber karşılaşılan hileli kap (Fig. 19a) Kıbrıs seramikleri ile benzemektedir. Yerleşimde ayrıca Sub-Miken/Geç Hellas IIC parçaları ile de karşılaşılmıştır (Fig. 19b). Krem rengi kil üzerine kırmızımsı kahverengi veya koyu kahverengi astarla bezenmiş ithal parçalar bölgede Miken varlığını göstermektedir. Ancak bu ilişkinin doğrudan değil dolaylı olarak Kıbrıs ve Kilikia üzerinden sağlandığı araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir¹⁹².

Figür 20: Kıbrıs Geometrik Seramiği Perge Üretimi Taklidi (Martini & Eschbach 2017, 426a)

¹⁹¹ Bilgin vd. 2020, 38.

¹⁹² Recke 2009, 10-14.

Yerleşimde karşılaşılan bir diğer buluntu ise Kıbrıs Geometrik seramik taklidi olan seramik parçasıdır (Fig 20). MÖ 11. Yüzyıl ve sonrasına tarihlenen seramiklerle Kıbrıs'ın mat siyah, beyaz astarlı ve siyah astarlı kapları ile benzer Sillyon'da¹⁹³ ve Aspendos'ta karşılaşılmaktadır¹⁹⁴. Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı seramiği olarak tanımlanan MÖ 11-8. Yüzyıl Sillyon seramiklerinin benzerleri ile Pamphylia, Lykia ve Kilikia'da karşılaşılmıştır. Erken Demir Çağı'nda doğu ile ilişkiler tekrar ön plana çıkmış ve bitkisel motiflerle karışık yaratık betimlemelerin olduğu "Doğu esinli üslubun" sanata dahil olmaya başlamıştır¹⁹⁵. MÖ 10. yüzyıldan itibaren Kıbrıs ve Fenike topraklarında karşılaşılan Black on Red seramiklerin Orta ve Batı Anadolu'da görülmesi etkileşimi göstermektedir¹⁹⁶.

Seramik buluntular açısından Çukurova ile Kıbrıs arasındaki ilişkiler Erken Demir Çağ'da Geç Tunç Çağ'a göre daha zayıf olsa da devam etmektedir. Özellikle Kilikia'nın boyalı kaplarında bu durumu görmek mümkündür. Bu dönemde Anadolu ve Kıbrıs'ta daha çok Miken etkisi görülür. Daha sonra ise Yunan etkisi ağır basar. Çoğunluğu yerli yapım olma özelliği taşıyan devetüyü zeminli Kilikia seramikleri siyah ve mor renk boya ile yapılmış Sub-Miken ve Protogeometrik motiflerle süslenmiştir. Kıbrıs örneklerine göre daha basit yapılmış olan seramikler Kıbrıs ile benzerlik göstermektedir¹⁹⁷. Kıbrıs ile benzerlik gösteren Kıbrıs tipi Kilikya boyalı seramik grupları arasında devetüyü boyalıları¹⁹⁸, beyaz boyalıları¹⁹⁹, kırmızı üzeri siyah boyalıları²⁰⁰ ve çift renkli seramikler²⁰¹ olarak gruplara ayrılmaktadır.

¹⁹³ Bilgin vd. 2020, 34-38.

¹⁹⁴ Köse 2017, 185.

¹⁹⁵ Recke 2011, 174.

¹⁹⁶ Kepçe 2024, 182-187.

¹⁹⁷ Arslan 2010, 86.

¹⁹⁸ İnce astarlı, açık sarıdan kahverengiye değişen hamurlu, perdahlıdırlar. Özellikle Tarsus Gözlükule'de devetüyü boyalı seramikler diğer gruplara göre daha sık kullanım görmüştür. Arslan 2010, 87.

¹⁹⁹ Erken demir çağında ortaya çıkıp çağ boyunca kullanım gören seramik grubu sarımsak veya yeşilimsi-beyaz astarlı olmakla beraber boya bezemeler koyu kahverengi veya siyah boya ile yapılmıştır. Bölgede karşılaşılan en yoğun seramikler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Arslan 2010, 88.

²⁰⁰ Çoğunlukla Tarsus ve çevresinde ele geçen örnekler kırmızı parlak astar üzerine siyah boya ile bezemeli, perdahlıdır. MÖ 10-8. Yüzyılda Filistin'de ortaya çıktığı kabul edebilen bezeme türüne ait seramikler Suriye, Kıbrıs ve Kilikia'da da üretilmiştir. Arslan 2010, 88-89. Ancak J. Mellart bu görüşe karşı çıkarak kırmızı üzerine siyah boyalı seramik grubunun Anadolu kökenli olduğunu öne sürmektedir. burada dikkat edilmesi gereken konu bu seramiklerin Toroslar'ın kuzeyinde görülmemesidir. Arslan 2010, 109.

²⁰¹ Sen açık zemin üzerine çoğunlukla kırmızı ve siyah bazen de mor-kahverengi veya sarı-kahverengi renklerde boya ile yapılmış seramik grupları renk ve bezemelere göre gruplara ayrılmaktadır. Filistin kökenli olduğu öne sürülen seramik gruplarının erken örnekleri MÖ 9-8. Yüzyıla tarihlendirilmekle beraber Demir Çağı'nda Kıbrıs ve Kilikia'da üretildiği bilinmektedir. Arslan 2010, 110.

Kilikia Bölgesi Samos²⁰², Kyklad²⁰³, Anadolu²⁰⁴, Fenike²⁰⁵, Kıbrıs²⁰⁶ ve Rodos²⁰⁷ etkilerini bünyesinde barındırmaktadır. Kilikya Demir Çağı seramiği yerli seramikler, Kıbrıs seramikleri ve Doğu Yunan seramikleri olarak gruplara ayrılmaktadır. Yerli seramikler yatay bant ve paralel çizgilerle ortak merkezli daireler doğrudan vazo üzerine ya da kırmızı astar üzerine siyah boya ile yapılmıştır. Nadir de olsa Bichrome yani iki rengin kullanıldığı seramikler de bölgede karşımıza çıkmaktadır. II. Binyılın sonunda Mikenler MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Batı Anadolu ve Adalarda yaşayan halklar bölgeyi ziyaret etmişlerdir²⁰⁸. Dağlık Kilikia'ya göre Ovalık Kilikia daha çok yerleşime sahne olmuştur. Özellikle çağlar boyunca denizde yolculuk yapan halkların bu yolculuk sırasında kıyı kentlerinde molalar verdiği bilinmektedir. Konu kapsamında

²⁰² Geç Geometrik evre sonlarında çizgi grupları arasında zikzak motifi, Dağlık Kilikia Bölgesi'nde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kelenderis ve Nagidos MÖ geç 8. yüzyılda Samoslular tarafından kolonize edilmiş olmalıdır. Arslan 2010, 89-90.

²⁰³ Adalarda Protogeometrik ve Geometrik etkiler az olsa da MÖ 8. Yüzyıl itibari ile seramiklerde bir değişim görülmektedir. Çoğunlukla konsantrik dairelerin asılı olarak metoplar içinde betimlendiği seramiklerde dolgu motifi kullanımı azdır. Tarsus ve Yumuktepe'de karşılaşılan bu seramik gruplarının Kıbrıs, Suriye veya İonialılar tarafından bölgeye taşınmış olabileceği düşünülmekle beraber direk temasa dair verilerle karşılaşılmamaktadır. Arslan 2010,92-93.

²⁰⁴ Kilikia'nın Anadolu ile ilişkileri de oldukça dikkat çekicidir. Anadolu'nun batısında Milet üretimi olan Yaban Keçisi Stil Orta II, Fikellura seramikleri ve meander motifli seramikler ile Tarsus ve Yumuktepe'de karşılaşılmaktadır. (Dupont 1986, 61-63; Arslan 2010, 94). Orta ve Güney Anadolu ile ilişkilere bakıldığında J. Mellart'a göre konsantrik daire bezemeli kırmızı üzeri siyah seramikler Güney Batı Anadolu kökenlidir. Ayrıca bu seramiklerin Kıbrıs'tan Anadolu'ya gelmesi konusuna Anadolu'da karşılaşılan seramiklerin daha kaliteli olmasına ve Kıbrıs'ta birden karşılaşılmamasına bağlanmaktadır (Mellart 1955,119; Arslan 2010, 95). Perge'de konsantrik daireler ve dalga bantlı seramikler ile karşılaşılmış ancak iki bölge arası etkileşimin nasıl olduğu konusunda bir veriye rastlanmamıştır. Konya Ovası'nda da konsantrik daire bezemeli seramiklerle karşılaşılmıştır. Motifler Kilikia ile benzese de uygulamada farklılıklar bulunmaktadır. Orta Anadolu ile ilişkileri ise Porsuk yerleşiminde izlenmektedir. Kilikia ve Porsuk seramiğinin birbirine benzer ve aynı kalitede olmasını aynı etnik gruba bağlı halklar olduğu görüşü de ortaya atılsa da Porsuk seramikleri daha çok Orta Anadolu ile ilişkilidir (Arslan 2010, 96). Doğu Anadolu ilişkileri ise Karatepe, Domuztepe, Tarsus ve Mersin boyasız seramikleri ile anlaşılmaktadır. (Ökse 1988, 205; Arslan 2010,97).

²⁰⁵ Tarsus'ta az sayıda ele geçen Kenani Amphoraları Fenike ilişkilerinin göstergesidir (Zoroğlu 1994a, 63; Arslan 2010, 82-83)

²⁰⁶ Kilikia'da karşılaşılan erken dönem ithal seramikler Kıbrıs Geometrik I-II evresine ait Beyaz Boyalı seramikler ve kırmızı üzeri siyah boyalı seramikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğunlukla Orta Demir Çağı'na tarihlenen seramikler içerisinde Bichrome seramikler de yer almaktadır. Kıbrıs seramiklerinde en yoğun karşılaşılan bezeme konsantrik daire ve yatay çizgilerdir. MÖ 9-8. Yüzyılda ithal seramik etkisi ile yerel olarak üretilen kırmızı üzeri siyah seramikler üzerinde konsantrik daire bezemeleri ile karşılaşılmaktadır (Hanfmann 1963,156; Arslan 2010,87-88). Kıbrıs seramiği ile Kıbrıs tipi Kilikia seramiğinin arasındaki fark yerel seramiğin kilinin gri ve siyah kum katkılı olmasından kaynaklıdır. Tarsus ve Kinet Höyük'te Kıbrıs Tipi seramik üretimi yapan atölyelerin varlığı bölgeye göç eden Kıbrıslı çömlekçilerin varlığını düşündürmektedir. Gjerstad'a göre ise Kıbrıs-Kilikia seramik ilişkisi Suriye'deki Teukros sülalesi ile alakalıdır. Teukroslar'ın bir grubu Kıbrıs-Salamis'e göç ederken bir grubu ise Kilikia'ya göç etmiş olabilir (Gjerstad 1948, 429-430; Arslan 2010,87-88).

²⁰⁷ Atina Geometrik Dönem seramiği Rhodos'u etkilememiştir. Rhodos ve Dodecanese'de MÖ 8. Yüzyıl ortalarından itibaren yerel stiller ortaya çıkmıştır. Kilikia kolonizasyonunda etkileri konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Bunlardan ilki Tarsus'ta karşılaşılan Grek seramikleri ticari ilişkilerle ithal edilmiş olabilir. İkincisi ise Rhodos halkının bölgeyi sık sık ziyareti ile bu seramikler bölgeye gelmiş olabilir (Coldstream 1968,386; Arslan 2010,85-87).

²⁰⁸ Arslan 2010, 107.

Fenike ve İonialılar'ın deniz yolculukları sırasında Kilikia'ya uğramış olmaları yüksek ihtimaldir. Kıbrıs Tipi Boyalı seramikler ve İonia Bölgesi Doğu Yunan seramikleri en sık karşılaşılan ithal seramikler arasındadır. Kilikia ve Kıbrıs'ta benzer seramik türünün aynı anda ortaya çıkması dikkat çekici olsa da kil ve astar özellikleri farklıdır. Gjerstad aynı kökenli insalar tarafından üretilmiş olabileceklerini öne sürmektedir²⁰⁹. Grek seramiği MÖ 9. Yüzyıl itibariyle bölgede görülmeye başlanır. Kilikia'nın ilk ziyaretçilerinin olasılıkla Kykladlar'dır. MÖ 8. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Grekliler'in bölgeye gelmeye başladıkları karşılaşılan Milet, Rodos, Samos ve Ege Adaları seramiklerinden anlaşılmaktadır.

Hatay İl İskenderun İlçesi 30 km kuzeyinde, Erzin Ovasının güneyinde yer alan Kinet Höyük²¹⁰ 3. tabaka 12-8. yapı katı Erken ve Orta Demir Çağı'na tarihlenmektedir. 15.-13. yapı katlarında karşılaşılan seramik buluntuları arasında ticari Kenan amphoraları ile ithal Kıbrıs üretimi Beyaz Astarlı II²¹¹ seramikler, Hitit monokrom seramiği ve Miken Seramiği ile karşılaşılmıştır. 12. yapı katında daha basit bir mimari ve seramik repertuarı ile karşılaşılmakla beraber bu değişimin sosyo ekonomik bir gerilemeden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 12. yapı katına ait seramik buluntular arasında ise bikrom malzeme ile GH IIIC seramiklerle karşılaşılmıştır. Ayrıca Troya VII B tabakasından bilinen el yapımı kaba hamurlu seramikler²¹² de elde edilmiştir²¹³. Yerleşimde 12. Yapı katının erken evrelerinde az da olsa karşılaşılan kahverengi yada siyah renklerde yapılmış bant, dalga, kafes süsü ve içi taranmış üçgen bezemeli seramiklerle aynı yapı katının son evrelerine doğru bikrom seramiklerle karşılaşılmıştır. 12. yapı katında karşılaşılan seramik repertuarı incelendiğinde önceki yapı katının seramik repertuarından farklı olarak yeni tiplerin ile karşılaşılmaktadır (Fig. 21). Bu tabakada karşılaşılan homojen seramik grubu M. H. Gates'e göre Batı Suriye üretimi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir²¹⁴.

²⁰⁹ Gjerstad 1934, 200.

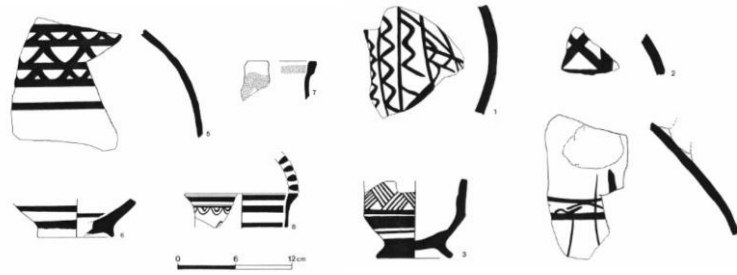
²¹⁰ Gates 1999 B, 303.

²¹¹ White Painted II olarak da adlandırılmaktadır.

²¹² Buckel Keramik olarak da adlandırılmaktadır.

²¹³ Gates 2006, 305-307; Korkmaz 2013, 156.

²¹⁴ Jean 2003, 81.

Figür 21: Kinet Höyük Erken Demir Çağı Seramikleri, (Gates 2001, 498, Şek. 7)

Mersin İli Tarsus İlçesi Gözlükule Mahallesinde D 400 karayolunun hemen kuzeyinde yer alan yerleşimde ilk çalışmalar 1934- 1939 yılları ile 1947-1949 yılları arasında H. Goldman başkanlığında yapılmıştır. İkinci dönem kazı çalışmaları ise A. Özyar başkanlığında 2001 yılından bu yana devam ettirilmektedir²¹⁵. Demir Çağı buluntuları in situ durumda yada Helenistik dönem buluntuları ile birlikte bulunmuştur. B sektörü W ünitesinde seramik ve madeni buluntular ile karşılaşılmıştır. Apsisli U ünitesi erken evresinde Hitit monokrom seramiği ile Miken seramiği bir arada karşılaşılmıştır. Bu evreden itibaren Hitit seramiği yerini Kilikya Boyalıları ve Transisyonel Seramik almaya başlamıştır²¹⁶. Geç Miken seramiğinin karşılaşıldığı yapı üzerinde Kıbrıs seramiği ile karşılaşılmıştır. Çark yapımı devetüyü zeminli seramiklerin üzerine kırmızı veya kahverengi boya ile şerit bant, dalgalı çizgi ve kafes süsü yapılmıştır. Kil ve bezeme işleyişi yönünden çokda kaliteli olmayışından yola çıkılarak Erken Demir Çağı'nın erken ile son tabakaları arasına transisyonel döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. B sektöründe Grek seramiği daha yoğun halde karşılaşılmaktadır. Ayrıca devetüyü, beyaz astarlı, kırmızı üzeri siyah (black on red) ve bikrom (Bichrom) seramiklerle karşılaşılmıştır²¹⁷. Yerleşimde Erken Demir Çağ, Kıbrıs Geometrik I ve II örnekleri ile karşılaşılması dolayısıyla MÖ 1100-850 arasına tarihlendirilmektedir²¹⁸. Erken Demir Çağı tabakasında konsantrik yarım daire bezemeli örnekler Proto-White grubu içinde değerlendirilmektedir. Ayrıca seramik malzemenin bir bölümü Kamankale Höyük ve Porsuk Höyük ile benzetilmektedir²¹⁹. B sektöründe trapezoid planlı odalardan oluşan, erken evrede zemine kazılmış buğday depolarının bulunduğu yapı tespit edilmiştir. Bu yapı katında ayrıca iki oda ve avludan oluşan bir yapı ile karşılaşılmıştır²²⁰.

²¹⁵ Özyar vd. 2009,48.

²¹⁶ Goldman 1956, 92-101; Özyar 2005, 4.

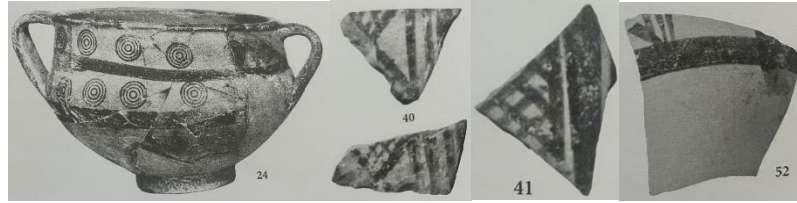
²¹⁷ Ünlü 2005, 150-155; Goldman vd. 1963, 92.

²¹⁸ Aslan 2010, 15.

²¹⁹ Matsumura 2005, lev. 127, 146, 340;

²²⁰ Goldman vd. 1963, 6.

Kilise Tepe, Mersin İli Mut İlçesi Kışla Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeyinde yer almaktadır. İlk kez Maltepe adı ile J. Mellaart tarafından tanıtılan yerleşim, 1965 yılında D. French, 1994-1998 yılları arasında Silifke Müzesi sorumluluğunda çalışılmıştır. 2007 yılından itibaren de araştırmalar devam etmektedir.²²¹ II. Tabaka e-f yapı katında karşılaşılan yapı kompleksi ve MÖ 8.-7. yüzyıllara ait seramik fırını ile karşılaşılmıştır. Kilise Tepe Erken Demir Çağı tabakası olan II e yapı katında taş temelli kerpiç duvarlı ikili ya da üçlü gruplar halinde birbirine bitişik tasarlanmış yapılar ve ortasında yer alan avludan oluşan yapılarla karşılaşılmıştır. Yapıların içerisinde ocaklar ve zemine gömülü depolama kapları ile karşılaşılmıştır²²². Kapalı mekanların üst örtüsü olduğuna dair çatıyı taşıdığı düşünülen ahşap hatıl kalıntılarıyla karşılaşılmıştır. Kuzeydoğuda açıklık alanda ağırşaklar, seramik diskler, bıçak, boncuklar ve seramik parçaları ile karşılaşılmıştır²²³. Bu yapı katında karşılaşılan seramikler üzerinde tam ve yarım konsantrik daire²²⁴, şerit bant, dilcik sırası, kelebek²²⁵, kafes ve diagonal ters ve düz V motifler²²⁶ gözlemlenmektedir. Benzer örneklerle Tarsus-Gözlükule'de²²⁷ de karşılaşılmaktadır. Ayrıca kırmızı şerit bant süslü kaseler, kafes süsü bezemeli örnekler ile karşılaşılmıştır. Ayrıca bu yapı katında hayvanların tasvir edildiği düşünülen pişmiş toprak figürinler ile de karşılaşılmaktadır²²⁸.

Figür 22: Kilise Tepe Erken Demir Çağı Seramikleri, (Arslan 2010, Lev.2-4)

Adana'nın 40 km doğusunda yer alan Sirkeli yerleşiminde 1936 yılında J. Garstang bir sondaj kazısı gerçekleştirilmiştir. Yıllar boyunca farklı araştırmacılar tarafından çalışılan yerleşimde 2006 yılından itibaren M. Novák çalışmalara başkanlık

²²¹ Jackson-Postgate 2011, 424-447;

²²² Postgate 2007, 152-154

²²³ Postgate 1997, 447; Postgate 1998, 212; Kilise Tepe 2007, 153-156

²²⁴ Bu motifin Anadolu'ya ait olduğu belirtilmiştir. Postgate 2007, 347, 361; Arslan 2010, 42-43.

²²⁵ Gözlükule örneklerinde çift kenar çizgili veya basit bir çarpı işaretiyle meydana getirilirken Kilise Tepe örneğinde ise içi doldurulmuştur. Tarsus-Gözlükule'de karşılaşılan bu örnekler Kıbrıs takliti olarak değerlendirilmekte beraber Bikrom IV (Bichrome IV) ve Kaman Kalehöyük buluntuları ile benzetilmektedir. Goldman vd. 1963, 144; Korkmaz 2013, 82.

²²⁶ Benzer örneklerle Porsuk Höyük, Kaman Kalehöyük, Boğazköy ve Zoldura Höyük'te karşılaşılmaktadır. Matsumura 2005, lev. 75, 102; Seeher 1995, lev. 23; Korkmaz 2013, 82.

²²⁷ Goldman vd. 1963, 191 fig. 121; Korkmaz 2013, 82.

²²⁸ Korkmaz 2013, 82.

etmiştir. Geç Tunç Çağı yapıları eklemeler ve sağlamlaştırmalar ile Demir Çağı'nda da kullanılmıştır. Demir Çağı katmanında kerpiç tuğlalar ve ahşap hatıllarla karşılaşmıştır. Yerleşimde Kıbrıs-Arkaik Bikrom IV, Beyaz astarlı I, Rhodos Kuşlu Kasesi, Kıta Yunanistan ve Dodecanese etkili konsantrik daire bezemeli seramiklerle (Fig. 23) çift başlı balta, mızrak-ok uçları, Frig çengelli iğnesi ile karşılaşmıştır²²⁹.

Figür 23: Sirkeli Höyük Erken Demir Çağı Seramikleri, (Novak vd. 2009, Res. 1)

2.2.1.3. İç Anadolu ve Orta Karadeniz Erken Demir Çağı

Batı Anadolu'dan doğuya doğru geldiğimizde iç Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgesi dönem verileri dikkat çekicidir. Tüm yerleşimler konunun dağılmaması adına aktarılmadan bölgelerin Erken Demir Çağı profili ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Gordion VIIB tabakasında kaba hamurlu, el yapımı, astarlı ve yumru seramiğe benzer seramikler²³⁰ ile sığ, dikdörtgen, duvar iskeleti sazdan yapılmış çukurlar ile karşılaşmıştır²³¹. VIIA tabakasında ise Frig seramiğinin öncülü olduğu düşünülen çarkta yapılmış, ince cidarlı, astarlı ve devetüyü renkli seramikler ile el yapımı kırmızı boyalı, boya ya da kazıma bezemeli seramikler²³² ile karşılaşmıştır. Bu evrede mimari özelliklere bakıldığında ise büyük konutların ahşap dikmeler ile geliştirilmiş duvarları kalın kerpiç sıva ile kaplanmıştır²³³.

Kaman Kalehöyük II d II safhasında görülen seramikler arasında ilk grubu elde veya çarkta yapılmış dalgalı ve şerit boyalı, siyah perdahlı, yivli seramikler diğer grubu ise polikrom seramikler²³⁴ oluşturmaktadır. Mimariye baktığımızda ise içerisinde iki gözlü ocakların olduğu, taş temelli, kare planlı, tek odalı, bodrumlu yapılar ile karşılaşmaktadır (Fig. 24a-b)²³⁵.

²²⁹ Novak 2009, 209, 301; Novak 2010, 481; Korkmaz 53-54.

²³⁰ Henrickson 1994, 104.

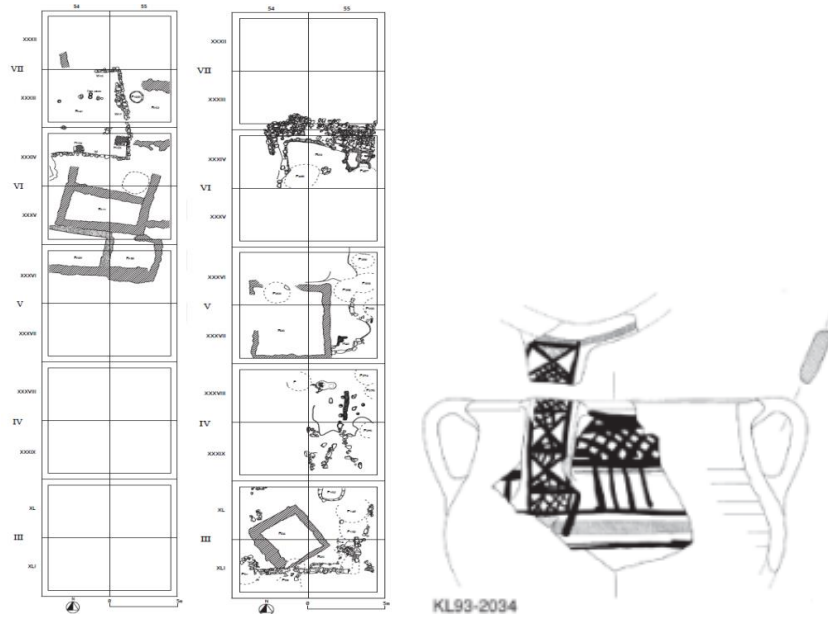
²³¹ Voigt-Henrickson 2000, 333.

²³² Henrickson 1994, 109.

²³³ Henrickson-Voigt 1998, 83-88.

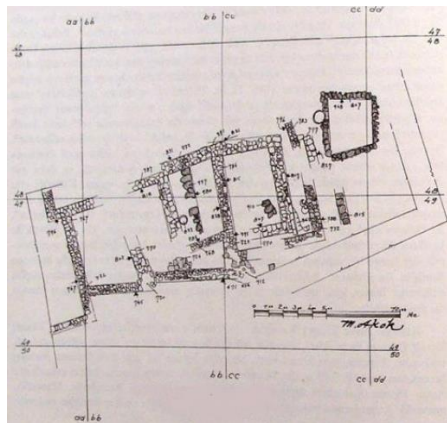
²³⁴ Omura 1994, 48-49.

²³⁵ Omura 1999, 220.

Figür 24a,b: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 mimari evre kalıntıları ve seramik örnekleri
(Matsumura 2005 312, Lev. 76a-82b)

Kültepe III. tabaka ile temsil edilen Erken Demir Çağı tabakası Alişar IVCM evresi ile paraleldir²³⁶. Seramik grupları arasında kaba hamurlu, kırmızı ve kahverengi tonlarında yüzeyle, sarımsı veya siyah astarlı ve perdahlı, bezemeli örnekler de bulunmaktadır. Dönem mimarisine bakıldığında tek ya da çift katlı yapılmış yapılar, dikdörtgen planlı tek veya çok odalı inşa edilmiştir. Yapı taş temelli devşirme taş duvarlıdır ve duvarları çamurla sıvanmıştır (Fig. 25). Benzer örneklere Alişar, Kaman-Kalehöyük, Alacahöyük, Ovaören ve dönemi farklı olsa da Oymaağaç gibi merkezlerde rastlanmaktadır²³⁷.

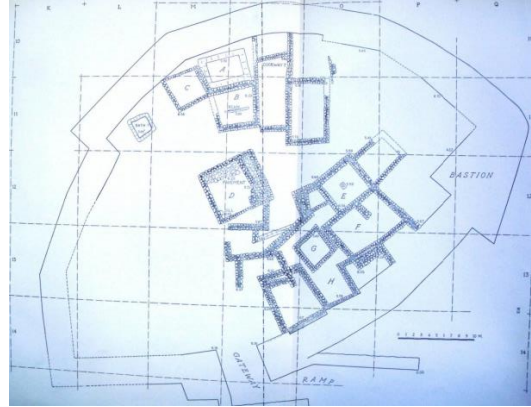

Figür 25: Kültepe Demir Çağı Mimarisine Ait Kalıntılar (Şahin 2012, 235, Lev. 94.)

²³⁶ Özgüç 1971, 2.

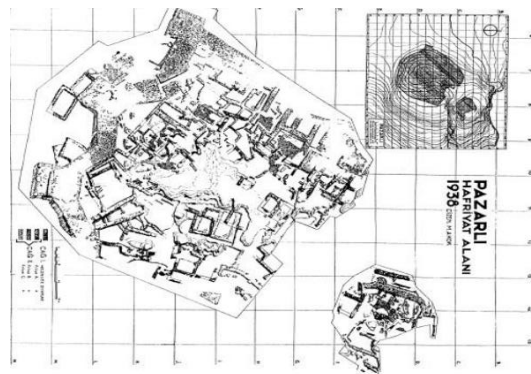
²³⁷ Özgüç 1971, 4-5.

Alişar IVCM tabakasında²³⁸ 11-9. yapı katlarında karşılaşılan Batı Frig Seramiği olarak da adlandırılan Alişar IV seramiği, çarkta yapılmış, perdeli, bezemeli veya tek renkli olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bezemeli örnekleri devetüyü sarı zemin üzerine mat kahverengi ya da mat siyah bezemelidir²³⁹. Taş temelli ahşap kirişli birbirine bitişik dikdörtgen odalardan oluşan yapılar yerleşim özelliklerindedir. Savunma duvarı yeniden onarılarak kullanılmıştır (Fig. 26)²⁴⁰. Alişar Höyük'ün IV. tabakası Boğazköy, Kaman-Kalehöyük ve Gordion Demir Çağ tabakaları ile paraleldir²⁴¹.

Figür 26: Alişar 4C M tabakası kent planı, (Şahin 2012, 214, Lev. 73)

Pazarlı'nın demir çağına tarihlenen en erken yapı katı III. yapı katıdır. Bu yapı katında iki katlı, ahşap çatılı ve beşik tonozlu yapılar ile karşılaşılmıştır (Fig. 27). Yapılar nüfus artışı ile kale duvarları dışına taşmıştır. Az sayıda gri siyah seramikler, çarkta şekillendirilmiş monokrom seramikler ve bitki, hayvan ve geometrik bezemeli seramikler ile karşılaşılmıştır²⁴².

Figür 27: Pazarlı Planı, (Şahin 2012, 150, Lev. 9.)

²³⁸ Şenyurt vd. 2019, 207-208.

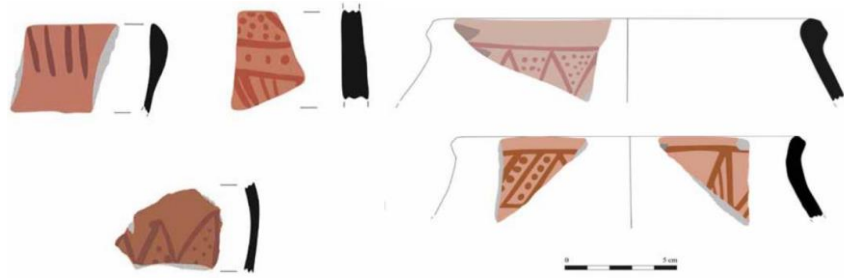
²³⁹ Yılmaz 2015, 243.

²⁴⁰ Bittel 1937, 287-450

²⁴¹ Yılmaz 2015, 245; Akurgal 1988, 191-195.

²⁴² Koşay 1938, 8.

Oluz Höyük'ün Demir Çağı'na geçiş tabakası VIIB tabakasıdır. Bu tabakada Hitit seramiği ve boya bezemeli seramiklerin bir arada görülmesi, yerleşimde etnik köken değişimlerinin yıkımlar ile olmadığını göstergesidir²⁴³. Bu tabakanın mimari özelliklerine baktığımızda taş temelli, kare planlı, tek odalı ve bodrumlu küçük bir köy yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. VIIA tabakasında ise boya bezemeli seramik buluntular ile (Fig. 28a,b), sıkıştırılmış bir toprak tabanlı, pise tekniğinde (dökme kerpiç, dal çamur)²⁴⁴ yapılmış tek odalı içinde ocak bulunan yapılarla karşılaşmıştır²⁴⁵. Seramikler üzerinde sarkık diltik kümeleri, içleri noktalı sarkık üçgen bezemesi, içleri taralı üçgen bezemesi? görülmektedir.

Figür 28a,b: Oluz Höyük Boya bezekli seramik örnekleri VIIA mimari yapı evresi
(Dönmez-Yurtsever 2016, 145 Fig. 9-10)

Boğazköy Büyükkaya Orta Plato'da karşılaşılan Erken Demir Çağı tabakaları VII, VI ve V. tabaka ile temsil edilmektedir²⁴⁶. Dal örgü tekniğinde basit yapılar, ocak ve işlikler mimari buluntular arasındadır (Fig. 29a)²⁴⁷. Erken evre olan VII. tabakada el yapımı, kaba hamurlu, taşçık ve mineral katkılı, seramikler ile karşılaşmıştır. VI-V. tabakada devetüyü zeminli açık kıızıl ya da kıızıl kahverengi boya bezemeli seramikler ve içerisinde Erken Demir Çağı'na ait ilk ocak özelliği barındıran dikdörtgen planlı demirci atölyesi ile karşılaşmıştır²⁴⁸.

²⁴³ Dönmez-Abazoğlu 2019, 239-240.

²⁴⁵ Dönmez-Yurtsever 2015, 40.

²⁴⁶ Seeher 1999, 419.

²⁴⁷ Seeher 2018, 91.

²⁴⁸ Seeher 1998, 502.

Figür 29a: Orta Plato (Şahin 2012, 166, Lev. 25.) Figür 29b: Alt Plato (Şahin 2012, 167, Lev. 26.)

Alt Plato'da (Fig 29b), karşılaşılan Erken Demir Çağı orta ve geç evresine ait veriler ise çukurlar ve seramikler ile kanıtlanmıştır (Fig. 29c,d)²⁴⁹. Bu seramikler üzerinde içleri taralı üçgenler, dalga bezemeleri, içi taralı kelebek motifi, içi nokta bezeli veya tamamen boyalı sarkık üçgen kümeleri ve sarkık dil kümeleri yer almaktadır.

Figür 29 c,d:Boğazköy Erken Demir Çağı seramik parçaları, (Genz 2000, 53; 2007, 132.)

Ladik-Köyüçü IVCM tabakasında bezeksiz, kabartmalı, bezemeli devetüyü açık kahve veya bej zemin üzerine koyu kırmızı renklerde geometrik motiflerin olduğu bezemeli seramikler ile karşılaşılmıştır (Fig. 30)²⁵⁰. Tapınak ya da megaron olduğu düşünülen planlı özel bir yapıda²⁵¹ karşılaşılan pişmiş toprak mimari kaplama levhaları ve çatı kiremitleri, Akalan örneklerine benzemektedir²⁵².

²⁴⁹ Genz 2004, 10.

²⁵⁰ Dönmez 2011, 66-69.

²⁵¹ Dönmez 2011, 70.

²⁵² Özsaıt 2003,26.

Figür 30: Ladik-Köyüçü IVCM tabakası seramikleri, (Dönmez 2011, 98, Res. 19.)

Erken Demir Çağı tabakası 2 mimari evreye ayrılan Ovaören’de kireç ve saman sıvalı silo amaçlı kullanılan tabanlar ile karşılaşılmıştır. Bu dönemde mimari taş temel üzeri kerpiç yapı tekniğindedir. Daha geç evrede yapılar zemin seviyesinde inşa edilmekle beraber, taş temelli, dökme kerpiç duvarlı, tek odalı planlanmıştır. Odanın doğusunda odaya bitişik ocak bulunmaktadır. Duvar tekniği bakımından Kaman-Kalehöyük, tek odalı, kare veya dikdörtgen planlı oluşu bakımından ise Boğazköy-Büyükkaya, Gordion ve Kaman-Kalehöyük gibi merkezler ile paralellik göstermektedir. Geometrik ve boya bezemeli seramik geleneği görülmektedir²⁵³.

2.2.1.4. Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağı

Anadolu’nun doğusu yani Doğu Anadolu Bölgesi, önce Mitanni ile Hitit arasında daha sonra da Asur ile Hitit arasında tampon bölge olarak konumlanmıştır. Tunç Çağı’nın sonunda Doğu Akdeniz’de değişen dengeler sonucunda ise ekonomik olarak gerilemiştir. Erken Demir Çağı’nı ekonomik olarak parlak geçirmeyen bölge Orta Demir Çağı’nda da tampon bölge özelliği göstererek Frig, Urartu, Geç Hitit Devletleri ve Asur arasında kalmış ancak önceki dönemlerde olduğu gibi ekonomik ve kültürel olarak bir ilerleme yaşamamıştır. Diğer merkezlere oranla bölgede özellikle Norşuntepe ve Korucutepe’den elde edilen veriler Geç Tunç Çağı’ndan Erken Demir Çağı’na geçiş süreci hakkında önemli veriler ortaya koymuştur²⁵⁴.

Elazığ, Malatya ve Elbistan Ovaları, Doğu Anadolu’nun diğer bölgelerine nazaran coğrafi yapısı, yerleşime daha uygun olan ılıman iklimi ve ovalık yerleşkesi ile bereketli yapıya sahiptir. Yol güzergahlarının kesişme noktasında kavşak görevini üstlenmesi sebebi ile de kültürel açıdan büyük bir rol üstlenmektedir. Keban ve Karakaya Barajları Projeleri sırasında yapılan çalışmalar ve ardından son yıllarda Elbistan’da yapılan yüzey

²⁵³ Aklan 2022, 107-115.

²⁵⁴ Demir 2015, 87-90.

araştırmaları²⁵⁵ ile Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı merkezleri ile karşılaşmıştır. Böylece Erken Tunç Çağı'ndan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na kadar Hitit egemenliğinde olan ve Hitit kültürü benimseyen bölgede bu dönemle birlikte hem Orta Anadolu kökenli seramikler ile hem de Habur Seramikleri ile bir arada karşılaşmıştır. Orta Tunç Çağı'na gelindiğinde ise Orta Anadolu kültürünü daha çok benimsediği Geç Tunç Çağı'nda bölgede ekonomik bir güç haline geldiği kazılarla ortaya çıkarılmış olsa da hiçbir zaman merkez konumuna ulaşmamıştır²⁵⁶.

Genel mimari özelliklere bakıldığında yapıların ana malzemesi taş temel ve kerpiç duvardan oluşmaktadır. Bazı yerleşimlerde önceki yıkılan tabakalar üzerine yapılan Erken Demir Çağı yapılarının yanı sıra birbirine bitişik nizamda ev gruplarının oluşturduğu mahallelerden oluşan yapı grupları da bulunmaktadır. Avlulu, tek ya da çok odalı, basit dikdörtgen planlı tasarlanan bu yapı gruplarında bir yerleşimde olması gereken tüm birimler bulunmaktadır. Mimaride çoğunlukla taşın ana malzeme olarak kullanılmış olması ise tabakalaşmayı olumsuz yönde etkilemiştir²⁵⁷.

Norşuntepe, Korucutepe, İmikuşağı, Habibuşağı, İmamoğlu ve Değirmen Tepe gibi bölgenin belli başlı yerleşimlerinde Erken Demir Çağı başlarında seramik geleneği önceki dönemden net bir şekilde ayrılmaktadır. Özellikle Fırat'ın doğusunda karşılaşılan kırmızı/kahverengi kalın astarlı, el yapımı veya ağır dönen çarkta şekillendirilmiş, açkılı, yivli seramikler dönemin karakteristik özelliğidir. Ayrıca Tepecik gibi bazı yerleşimlerde ise Orta Anadolu'ya paralel seramiklerle de karşılaşmaktadır. Ağız kenarı yivli seramik geleneği tüm yerleşimlerde aynı süreçlerde ilerlememiş bazı merkezlerde Orta Demir Çağı'nda kullanımı devam etmemiştir²⁵⁸. Yani yivli seramiklerin tüm yerleşimlerin tabakalarında spesifik olarak devam etmiyor olması bölge stratigrafisi için kesin veriler sunmamaktadır. Kesin bilinen şey ise önceki tabakaya göre Erken Demir Çağı tabakasının daha zayıf veriler sunduğudur. Bazı seramiklerin yüzeyleri fırınlamadan kaynaklı olarak devetüyü-krem portakal rengindedir. Kırmızımsı kahverengi yüzeyli seramiklerin yanı sıra boya ya da kazıma bezemeli örnekler de bulunmaktadır²⁵⁹. Köşkerbaba Demir Çağı'nın erken evresinde yivli mallar ile birlikte Frig, Batı Anadolu veya Kıbrıs kökenli malzemeler ile de karşılaşılması bölgeler arası ticaret ağının gücünü göstermektedir²⁶⁰.

²⁵⁵ Konyar, 2009, 45.

²⁵⁶ Sevin, 1998, 103.

²⁵⁷ Konyar 2004, 91-92.

²⁵⁸ Yerleşimler arasında Norşuntepe, Korucutepe vs. yer almaktadır.

²⁵⁹ Konyar 2004, 93-95.

²⁶⁰ Bilgi 1991, 12-13; Bilgi 2000, 136.

Ayrıca fibula, orak, ok ucu ve silindir mühür gibi küçük buluntulara bazı yerleşimlerde rastlanmıştır.

Erzurum Erzincan Bölgesi, topoğrafyası dolayısı ile ulaşım ve tarımda sıkıntılar çekse de yeraltı kaynakları ve otlakları sayesinde ekonomik olarak önemli bir bölgedir. Otlaklar dolayısı ile hayvancılığa yönelen insanlar genellikle göçebe bir yaşam tarzı sürdürdükleri için sık yerleşim dokusu görülmemektedir. Kafkasya ile Anadolu arasında kültürel aktarımda önemli bir rol oynayan bölgenin göçebe yaşam tarzından ve yeterli araştırmaların yapılamamasından ötürü Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı geçişi tam olarak aydınlatılamamıştır²⁶¹. S. Güneri, bölgede MÖ erken 14. yüzyıl- MÖ 12. yüzyılın arasındaki dönemde Urartu ve yüksek yayla yerleşimlerinin birbirleri ile kültürel ilişkisinin olduğunu savunmaktadır²⁶². Bununla beraber Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı arasında bir geçiş dönemi bulunduğunu öne sürmektedir.

Erzurum Erzincan Bölgesi'nde koyu ya da gri yüzeyli, açkılanmış, fırınlanmış seramikler yoğunlukta olmakla beraber pembemsi kremden koyu grimsi kahverengiye kadar değişen astarlı seramikler ile de karşılaşmıştır. Çark yapımı olan seramiklerde bezeme olarak yiv ve kazıma bezeme ile karşılaşmaktadır. Gri yüzey geleneği Kuzeybatı İran karakteristik özelliğidir²⁶³. Mimari geleneğe bakıldığında ise topoğrafyanın engebeli oluşundan kaynaklı kale tipi yerleşim yaygındır. Dağların ova ile birleştiği alanlarda ve dağların yüksek düzlüklerinde yerleşimler görülmektedir. Yuvarlak ya da dikdörtgen planlı yapılar, açık hava kutsal alanları sıklıkla görülen mimari yapılar arasındadır. Yapılar genellikle kuru taş duvar tekniğinde kaba işçilikle tasarlanmıştır. Bazı yerleşimlerde gözetleme kulelerine rastlanılmaktadır²⁶⁴.

Van Gölü Havzası'nda yüksek kayalık alanlar ve dağ yamaçlarına yerleşim korunaklı olduğu için tercih edilmektedir. Genellikle ana malzeme olarak topoğrafyadan kaynaklı taş tercih edilmiştir. Savunma duvarlarında tamamen işlevsellik ön plandadır. Yerleşime dair mimari unsurlar Urartu döneminde ikincil kullanımdan kaynaklı spesifik veriler sunmamaktadır. Bölgede görülen yerleşim tiplerinden ilki ova düzeyindeki höyükler²⁶⁵, ikincisi yüksek kayalık bir tepeye kurulmuş yerleşimler²⁶⁶, üçüncüsü ise

²⁶¹ Güneri 2008, 149- 155; Kökten 1943, 600-613; Kökten 1945, 465- 486.

²⁶² Güneri 2002, 6.

²⁶³ Konyar 2004, 125-127.

²⁶⁴ Konyar 2004, 121-124.

²⁶⁵ Yerleşimler arasında Karagündüz, Dilkaya, Van Kalesi yer almaktadır.

²⁶⁶ Yerleşimler arasında Ernis, Yoncatepe, Uncular, Aliler, Panz yer almaktadır.

dağların alçalan uzantılarına yapılan yayla tipi yerleşimler olarak 3 gruba ayrılmaktadır²⁶⁷. Yerleşimlerde ve nekropollerde yivli seramikler, çark yapımı kırmızı kahverengi astarlı iyi açkılanmış seramikler ve az da olsa pembe devetüyü ince astarlı seramikler ile karşılaşılmasıdır. Ayrıca Urartu bianili seramikler ile yivli seramiklerin aynı alanlarda karşılaşılması uzun yıllar seramiklerin bir arada kullanıldığını göstermektedir. Açığa çıkarılan buluntular arasında demir ve tunç takılar, fibulalar, ağırşaklar, demir silahlar yer almaktadır. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Ernis (Ünseli), Evditepe nekropol alanı Doğu Anadolu'daki en büyük Erken Demir Çağı nekropolü ve Anadolu'nun doğusunda Türk bilim insanları tarafından yapılan ilk kapsamlı bilimsel kazıdır. Nekropolde kromlekli mezarlar, kare veya dikdörtgen planlı, taşlarla çevrilmiş mezarlar ve ekstra çevre duvarı bulunan mezarlar karşılaşılan mezar tipleri arasındadır²⁶⁸. Kurgan geleneğinin Anadolu'da tek örneği Ağrı Dağı'nın batı eteğinde yer alan Bozkurt Kurgan Mezarlığı'dır. Taş örgü veya taş sandık mezarların üstlerine işlenmemiş küçük taşların yığılması ile kapatılan mezarlardır. Yüzeyle Geç Kalkolitik Çağ'dan-Urartu Dönemi arasına kadar tarihlenen buluntular saptanmıştır. Ele geçen seramiklerden bazıları Geç Tunç Çağı / Erken Demir Çağı özellikleri göstermektedir²⁶⁹.

2.2.1.5. Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağı

Güneydoğu Anadolu, konumu sebebiyle Geç Tunç ve Demir çağlarında çok sayıda yazılı kaynak ve arkeolojik veriye sahiptir. Bölgede yapılan baraj projeleri, arkeolojik yüzey araştırmaları ve kazıların artmasına olanak sağlamıştır. Bölgede yer alan Fırat ve Dicle nehirleri ile havzalarının ayrı kültürel bölgeler oldukları araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Dicle Bölgesi'nde yürütülen baraj projeleri kapsamında yapılan kurtarma kazıları hem tarımsal hem de hammadde açısından bereketli olan ve tarihsel süreç boyunca stratejik konumu dolayısı ile yerleşim için farklı toplumlarca tercih edilen Dicle Bölgesi'nin araştırılmasına büyük olanak sağlamıştır. Geç Tunç Çağı'nda Mitanni ve Orta Asur kültürü etkisi altında kalan bölgede bu kültür tabakalarının, mimari ve seramik buluntularının tam olarak ayrılamaması ve aralarında bağlantı kurulamaması bölgenin başlıca problemlerindendir. Bu sebeple Geç Tunç Çağı seramikleri, Mitanni seramikleri ile birlikte tanımlanmaktadır. Demir Çağı'nda ise, Erken Demir Çağı

²⁶⁷ Konyar 2004, 196, 292-294; Çilingiroğlu 1993, 478 ; Sevin 1996, 13; Saraçoğlu 1989, 447-448; Sevin-Özfirat 2000, 168. Sevin- Kavaklı 1996, 23; Sevin 2005, 102. Belli ve Konyar 2003, 68.

²⁶⁸ Etrafları kare, elips veya daire biçimli taşlarla çevrilmiş birden fazla mezar odasının bulunduğu mezarlardır. MÖ 2. binyılda mezarlar ile benzetmekle birlikte nekropolün en erken örnekleridir. (Özfirat 2010, 42; Özfirat 2013, 120.)

²⁶⁹ Özfirat 2013, 120; Özfirat 2010, 42.

İmparatorluk dönemi (Yeni Asur) ve Geç Demir Çağı olarak tanımlanmaktadır. Erken Demir Çağı seramikleri yivli mallar ve boyalı seramik grupları olarak ayrılmaktadır. Mimaride ise çukurlar dışında pek veri bulunmamaktadır²⁷⁰.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi de tıpkı Doğu Anadolu Bölgesi gibi farklı bölümlere ayrılmaktadır. Diyarbakır, Siirt ve Şanlıurfa illerinde yapılan araştırmalar dışında yazılı kaynaklar bölgenin tarihsel süreci hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle komşu bölge olan Asur'un, kuzey yayılım hareketleri ve bu hareketlerine dair belgeler döneme ışık tutmaktadır²⁷¹. Geç Tunç Çağı Erken Demir Çağı geçiş sürecinin arkeolojik veriler ve antik kaynaklar ile en iyi aydınlatıldığı bölgelerin başında Dicle Bölgesi gelmektedir. Yazılı belgelerde adı geçen Tuşhan ve Tidu yerleşimlerinin Üçtepe veya Ziyaret Tepe olabilecekleri araştırmacılar tarafından öne sürülmüş²⁷², Ziyaret Tepe'de açığa çıkarılan tabletler ile birlikte Tuşhan'ın Ziyaret Tepe olduğu anlaşılmıştır²⁷³.

Yerleşimlerin çoğunlukla Diyarbakır Bismil ilçesi çevresinde şekillendiği bilinmektedir.²⁷⁴ Bu yerleşimlerde taş temelli kerpiç duvarlı yapılar ve diplerinde ocakların bulunduğu, içleri külle dolu sıkıştırılmış kilden yapılmış çukurlar saptanmıştır. İçlerinde el yapımı, yatay oluk ve düğmecik bezemeli seramik parçaları saptanmıştır. Ele geçen verilerden ötürü bu çukurların göçebe yaşayan halklarca kışlık olarak kullanılan yarısı toprağa gömülü hasır üst yapılu kulübeler olabileceği düşünülmektedir²⁷⁵. Ayrıca kamış ve çamur tekniği ile yapılmış basit ev yapıları açığa çıkarılmıştır. Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilen hızlı dönen çark yapımı açık devetüyü zeminli seramikler²⁷⁶, yivli mallar, krem kahve ve bitki katkılı mallar, Nuzi türü boyalı mallar²⁷⁷ ile karşılaşmıştır. Yivli mallar²⁷⁸, boyalı seramikler ve Asur etkili yerel seramiklerin bir arada kullanılmış olması kültürel açıdan önemlidir.²⁷⁹ Giricano'da, MÖ 1069-1068 yıllarına tarihlendirilen

²⁷⁰ Demir 2015, 133-134.

²⁷¹ Giricano'da Orta Asur (MÖ 1068-1056) dönemine tarihlenen 15 tablet açığa çıkarılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Roaf-Schachner 2005, 119.

²⁷² Özfirat, 2006, 11.

²⁷³ Köroğlu 1998, 10-18.

²⁷⁴ Özfirat 2006, 33-36; Köroğlu 2002, 454-455.

²⁷⁵ Ökse ve Görmüş 2009, 167; Görmüş 2010, 365-366.

²⁷⁶ Tekin 2004, 425; Tekin 2007, 358-359; Tekin 2010, 40-42.

²⁷⁷ Soluk vişne rengi mat astar üzerine açık krem yatay şerit boyalı seramiklerdir. Yukarı Dicle ve Yukarı Habur havzasında MÖ 16. Yüzyılın ikinci yarısı ve 15. Yüzyılda Habur Boyalıları ile birlikte ortaya çıkar ve Geç Tunç Çağı sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ökse 2015, 69.

²⁷⁸ Dicle kuzeyinden geldiği düşünülmektedir. Ayrıca bölgedeki tüm yerleşimlerde eş zamanlı olarak görülmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Cresciol ve Laneri 2011, 115-124; Laneri 2013, 98.

²⁷⁹ Kozbe 2013, 340; Parker vd. 2002, 615-616; Parker vd. 2004, 554- 557.

15 adet hukuki içerikli çivi yazılı tablet bulunmuştur²⁸⁰. Erken Demir Çağı'na MÖ 1150 ile 1000/950 yılları arasına tarihlendirilen savaşı mezarı Güneydoğu Anadolu'da in-situ olarak ele geçirilen tek Erken Demir Çağı mezarıdır. Gre Dimse'de karşılaşılan bu mezarda demir kılıç, yüzük ve ok uçları ile iskeletin baş kısmında yivli bir çanak ile kapatılmış, boyalı bir çömlek ile karşılaşılmıştır. Bu yönüyle Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı arasında geçiş sürecinin tanımlandığı merkezlerden biridir²⁸¹.

Orta Fırat Bölgesi olarak adlandırılan Adıyaman, Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa illerinde karşılaşılan Erken Demir Çağı merkezlerinde sürekli ve büyük merkezi yerleşim modelinin benimsendiği anlaşılmaktadır. Bölge ekonomisini tarım ve ticaret ile kalkındırmaktadır. Stratejik konumu sebebi ile yol güzergahları üzerinde olması hem kültürel hem de ekonomik anlamda bölge için büyük bir avantajdır. Dicle Bölgesi gibi Orta Fırat Bölgesi de kazı sayılarının fazla olduğu bölgelerden biri olsa da uzun süreli kazı çalışmaları maalesef yeteri düzeyde değildir. Kazıların sürekli olmayışı ve Fırat'ın batısında yaşanan sürekli değişimler bölge içerisinde net bir kaniya varılmasını zorlaştırmaktadır. Bununla beraber Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş tam olarak çözümlenememiştir²⁸². Yapılar taş temelli kerpiç duvarlı inşa edilmiştir. Dicle Bölgesi'nde olduğu gibi silo çukurları yer almaktadır. Yerleşimlerde yivli seramikler ile boyalı seramikler ile karşılaşılmıştır²⁸³. Hitit İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde gözlemlenen "Drab Ware"²⁸⁴ ve Hitit mührü bölgenin Hitit kültürü ile etkileşimde olduğunu göstermektedir.²⁸⁵.

2.2.2. Orta Demir Çağı

2.2.2.1. Batı Anadolu Orta Demir Çağı

Batı Anadolu Orta Demir Çağı'na baktığımızda, Batı Anadolu'ya göçlerini tamamlayan kolonistlerin beraberinde getirdiği seramik ve motif repertuarı karşımıza çıkmaktadır. Erken Geometrik ve Orta Geometrik dönemlerde seramikler azalmış olsa da Geç Geometrik dönemde yeniden artmıştır²⁸⁶. Batı Anadolu'da Attika etkili seramikler

²⁸⁰ Hububat, sığır, gümüş borçları, insanın başka bir insana devredilmesi gibi konular içeren bu hukuki metinler Orta Asur ve Yeni Asur yazışma gelenekleri arasında bir geçiş dönemini yansıtmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Görmüş 2010, 365-366.)

²⁸¹ Karg 2001, 647-657; Bernbeck-Costello 2011, 653-655; Demir 2015, 130-185.

²⁸² Demir 2015, 149-150.

²⁸³ Özgüç 2009, 51-60; Özgen vd. 1997, 52-55; Özgen vd. 2011, 59-60; Özgen vd. 2013, 325.

²⁸⁴ Summers 1993, 14, 45-49; Summers 2013, 313-316.

²⁸⁵ Müller 1999, 124-139; Sertok-Kulakoğlu 2002, 353-360; Kulakoğlu 2012b, 265.

²⁸⁶ Kolonistlerin sürekli olarak yer değiştirmesi ile alakalıdır. (Ersoy 2004, 43-44).

üzerinde görülen geometrik bezemelerden ötürü, bu dönem araştırmacılar tarafından Geometrik Dönem olarak adlandırılmıştır. Yerleşik hayata geçildiği ilk dönemden itibaren geometrik bezemelerin seramikler üzerinde görülmesi geometrik bezemenin sadece bu döneme ait olmadığını göstermektedir. Bu dönemde geometrik bezemeler ile silüet görüntülü figürler yeniden seramik sanatına girmiştir. Geometrik Dönem'de Troia'dan İonia sınırlarına kadar olan bölgede Aiollere özgü gri monokrom seramikler ile karşılaşmaktadır. MÖ 10. yüzyıl sonu-9. yüzyılın ilk çeyreğinde ise bölgede boyalı seramikler baskın bir hal almıştır²⁸⁷.

Batı Anadolu üslubu, dalgalı çizgi ile konsantrik daireleri birbirine bağlamayı tercih ederken Attika kaplarında bu dalgalı çizgiler alanları birbirinden ayırmak için kullanılmıştır. Kıta Yunanistan'da dönem sonu ile beraber daireler ortadan kalksa da Batı Anadolu'da kullanılmaya devam edilmiştir. Batı Anadolu Erken Geometrik stili, Attika'nın Orta Geometrik evresi ile çağdaştır. Batı Anadolu seramiği MÖ 7. yüzyıl ve sonrasında yerleşimlerde sıklıkla görülmekle beraber seramikler Klazomenai'de Boiotia ve Euboia, Ephesos'da ise Atina etkili seramikler görülmektedir. Orta Geometrik stil, Protogeometrik stil kadar iyi bilinmemektedir. Önceleri yaygın kullanılmayan Geometrik stil, seramikler üzerinde yeniden görülmeye başlanmıştır. İçi dolu kanca motifi, çapraz taralı üçgen, çapraz taralı baklava dilimleri Geç Geometrik dönem Batı Anadolu karakteristik bezeme özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸⁸.

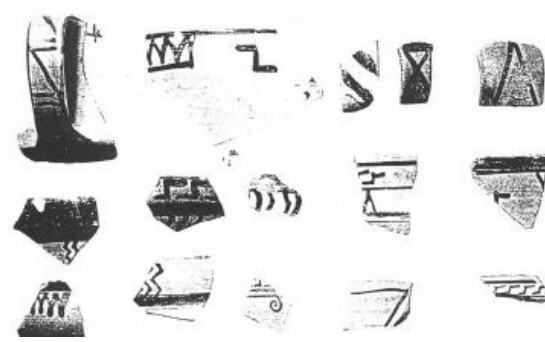
Troia VIIB3 tabakası üzerinde yer alan Troia VIII tabakasında Geometrik Dönem el yapımı ve kaba seramikler azalmış, gri seramikler ise artmıştır²⁸⁹. Bu tabakanın üstünde C. Boulten ve C. Blegen tarafından G 2/3 seramikleri olarak adlandırılan yerel gri seramik etkileri taşıyan, basamaklı çizgi, zikzak geometrik motiflerin bulunduğu Geometrik Dönem kaliteli seramikler ile karşılaşmıştır (Fig. 31)²⁹⁰.

²⁸⁷ Cura 2014, 140.

²⁸⁸ Cura 2014, 157.

²⁸⁹ Mommsen 2001, 196.

²⁹⁰ Fisher 1996, 120; Aslan 2002, 81-84.

Figür 31: Troia G 2/3 seramikleri, (Fisher 1996, Fig 4.)

Klazomenai'de apsis planlı evlerden ele geçen seramikler incelendiğinde oinochoe ve hydria seramik gruplarının repertuara girdiği anlaşılmıştır. Büyük boyutlu kaplar, genelde koyu zeminli yapılmakla beraber omuz ve gövde üzerinde bant bezemeleri hakimdir. Geç Geometrik dönem Kuşlu Kotyle ya da Nestor kapları İonia Bölgesi için karakteristik seramik grubudur²⁹¹. Geometrik Dönem'de yaygın form olan skyphoslar 3 alt gruba ayrılmaktadır. İlk grupta yüksek konik kaideli yüksek dik dudaklı asılı yarım daire bezemeli skyphoslar yer almaktadır (Fig. 32). Bayraklı, Sardis, Ephesos, İasos gibi yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Bu skyphoslarda ayrıca zikzak, çözü-k kırık meanderler de görülmektedir. Ayrıca dış yüzeyi tamamen firnisli örnekler ve silindirik gövdeli yatay bant bezemeli örnekler de görülmektedir. Diğer grupta kulplar arasında zikzak motifin bulunduğu skyphoslar yer almaktadır. Alttan iki ya da üç bant bezeme ile sınırlandırılan örneklerdir. Son grupta ise zikzak motifin her iki yanı dikey çizgilerle sınırlandırılmıştır. Klazomenai'de zikzak motif üst üste üç adet şeklinde verilmiştir. Çözü-k kırık meander ve üst üste zikzak bezemeli seramikler Orta Geometrik Dönem'den itibaren MÖ 8. yüzyıl ikinci çeyreğinde Atinalı çömlekçilerden etkilenildiğini göstermektedir²⁹².

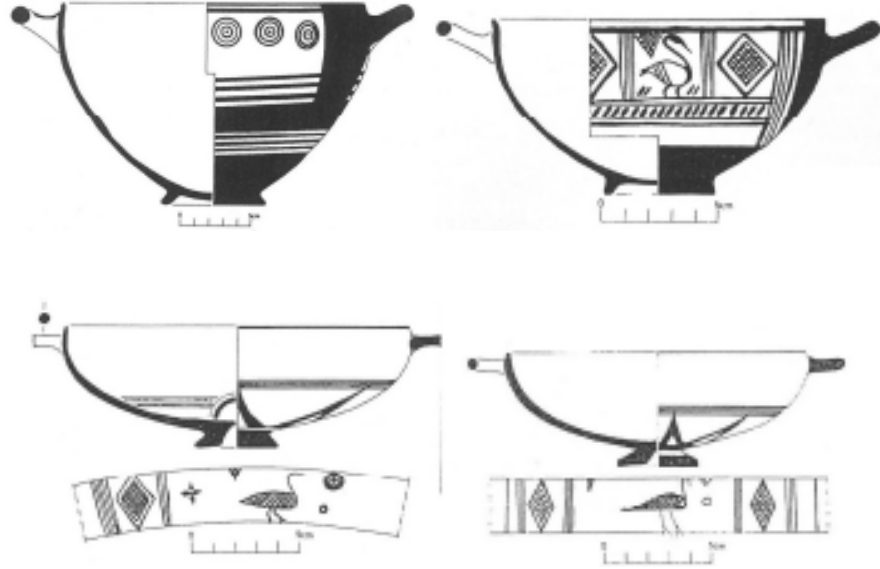

Figür 32: Klazomenai Geometrik Skyhos, (Ersoy 2004, Fig 4-5.)

²⁹¹ Cura 2014, 154-157.

²⁹² Ersoy 2004, 44-49.

Yerleşimin Geç Geometrik seramikleri Akpınar Nekropolisi'nde yoğun miktarda karşımıza çıkmaktadır²⁹³. Doğu-Yunan üretimi konsantrik daire bezemeli, baklava dilimli, bantlı, kuşlu kotyleler ile karşılaşmıştır (Fig. 33a,b)²⁹⁴.

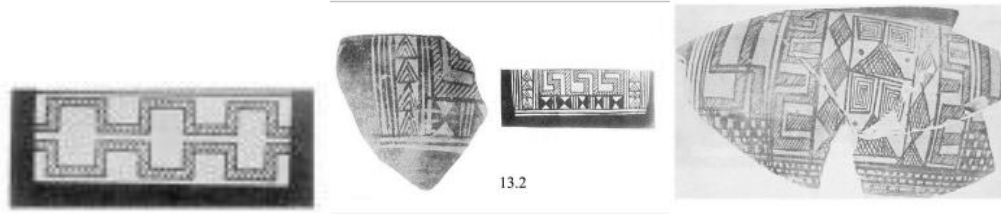
Figür 33a,b: Klazomenai Kotyleler, (Hürmüzlü 2003, Fig. 8,47,55,57.)

Smyrna/ Bayraklı'da geometrik malzeme ile birlikte basit, gri monokrom kapların bir arada ele geçmesi, yeni gelen göçmenlerin İon değil Aiol olduklarını göstermektedir. 8. yüzyıl ile birlikte seramiklerde İon karakterinin baskın hale gelmesi kentin İonlar tarafından tamamen egemenlik altına alındığını göstermektedir. Öncü atölye Bayraklı'nın Geometrik Dönem tabakası, yoğun yangın izlerinin görüldüğü ve Attika etkileri altında kalınan yerel özelliklerin keskin olduğu dönemdir. Konsantrik daire bezemeleri yerli üçgen veya stilize kuş figürleri sıklıkla karşılaşılan motifler arasındadır. Merkezi bezeme yan bezeme ile sınırlandırılmıştır. Triglyp-metop düzenlemesi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan bir krater parçası üzerinde merkez bezeme yanlarında içleri dolu baklava zinciri, içi kafes şeklinde taranmış kum saati ve üçgen dizileri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Attika etkili ağaç meander ve gamalı haç motifi göçlerle Bayraklı'ya gelen motifler arasındadır. Bir kantharos parçasında ise karşılıklı çizilmiş mazgal meander görülmektedir. Tüm bu seramikler ve bezemeler Orta Geometrik Dönem sonuna tarihlenmektedir²⁹⁵.

²⁹³ Hürmüzlü 2003, 236.

²⁹⁴ Ersoy 2004, 48-49;

²⁹⁵ Özgünel 1979, 491-499; Akurgal 1993, 24-29.

Figür 34a,b,c: Geç Geometrik Dönem Seramik Parçaları (Özgünel 1973, 285,a-b-c)

Geç geometrik dönemde ise iki yapı katı bulunan dörtgen ve apsisli odalar ile karşılaşmıştır. I. yapı katında taş döşemeli, orthostatlı oda ve avlulu megoranlı yapı; 2. yapı katında 2 odalı avlulu içinde ocak bulunan yapı ile karşılaşmıştır. Yerleşimde seramikler üzerinde meander, gamalı haç, dalgalı çizgi, zikzak, kelebek motifleri ve üçgenler en sık karşılaşılan motifler arasındadır (Fig. 34a,b,c). Bayraklı Geç Geometrik Dönem’de Attika ile paralellik yakalanabilmiştir²⁹⁶.

Miletos’ta ele geçen formlar arasında konsantrik dairesel skyphoslar, dikdörtgen panelli kraterler, merkezinde kum saati motifi olan, yarı konsantrik dairesel ve zikzaklı çizgilerle bezenen lekythoslar yer almaktadır. İnce yatay çizgiler ve ince zikzakların iki sıra konsantrik daireyi birbirine bağlaması Batı Anadolu üslubunu yansıtır. Geometrik dönemde kelebek motifleri insan ve kuş figürlerinin yer aldığı seramik parçaları ile karşılaşmıştır (Fig. 35a,b,c). MÖ 9. yüzyıla ait taş temelli dikdörtgen veya oval planlı yapılar ile karşılaşmıştır. Kalabaktepe Geometrik yerleşimde Orta Geometrik Dönem sonu ile Geç Geometrik Dönem başına tarihlenen boyalı seramikler olasılıkla Kuzey Argolis’ten ithal edilmiştir²⁹⁷.

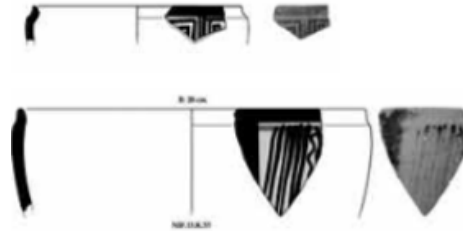
Figür 35a,b,c: Athena Tapınağı Geometrik Dönem seramikleri (Hommel 1960 57, 1-4)

²⁹⁶ Özgünel 1979, 491-499; Akurgal 1993, 25-33.

²⁹⁷ 1992 yılı kazı çalışmalarında Kalabaktepe’de ilk defa Geç Geometrik döneme ait yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu alandan elde edilen Geç Geometrik dönem seramik örneklerinin yapı ile ilişkisi kesin değildir. (Akurgal vd. 2002, 147-148; Greaves 2003, 103; Graeves 1995, 84. Res. 1-2.)

Anadolu'da Attika etkili Geometrik dönemin başlangıcı Attika'da Olgun Geometrik döneme denk gelmektedir. Anadolu'ya Smyrna atölyesi öncülük etmektedir²⁹⁸. Geometrik Dönemde Anadolu seramik sanatında fırça darbeleri daha hassas, konsantrik daireler ise hala devam etmektedir. Dalgalı çizgiler Anadolu'da bezeme olarak görülürken, Attika'da panel ayrımı için kullanılmıştır. MÖ 9. yüzyılda siyah glazürle boyanan seramiklerde boyun üzerinde bulunan rezerv alanlara geometrik motifler işlenmiştir. Zamanla motifler tüm yüzeyi kaplar hale gelmiş, özellikle yeni kap formları üzerinde köşeli meander motifi sıklıkla kullanılmıştır. Dönem ortalarına doğru bezeme alanı genişlemiş, MÖ 8. yüzyıl ile birlikte ise figürsel anlatım başlamıştır. MÖ 770 ile birlikte anıtsal vazolar tüm coğrafyayı etkisi altına almıştır. Orta geometrik dönem sonlarında Kuşlu Kotyle atölyesi Batı Anadolu'da kendini göstermiştir. Geometrik bezemelerle beraber kuş figürlü bezemeler görülmektedir. Bu dönemle beraber Attika etkileri azalmış, Rodos etkileri artmıştır. Geç Geometrik dönemde, kare metoplar geniş tutulmuş ve bezemeler omuz üzerinde daha gösterişli yapılmıştır. Gövdenin alt kısmı siyah renge boyanmış, paneller arasındaki şeritler iptal edilmiştir. Yüzyıl sonuna doğru Orientalizan dönem etkisi görülmektedir. Kıta Yunanistan'da öncü Attika Bölgesi, Sub-Miken Dönem ile Protogeometrik Dönem geçişini gösteren merkez durumundadır. Geometrik dönemin sonunda önderliği doğu ile ilişkili olan Korinth'e bırakmıştır.

Nif (Olympos) Dağı, İzmir Körfezi'nin doğusunda, Kemalpaşa, Buca, Torbalı ilçelerinin ortak sınırlarında yer almaktadır. 2006 yılında ilk kez E. T. Tulunay tarafından gerçekleştirilen kazılar 2020 yılında itibaren Müjde Peker başkanlığında devam ettirilmektedir. Nif Dağı'nın doğu kesiminde yer alan Karamattepe ve Ballıcaoluk yerleşimleri Geometrik-Arkaik Dönem'e dair izler taşımaktadır²⁹⁹.

Figür 36a: Karamattepe Geometrik Seramiği
(Bilgin 2013, 714, Res. 4.)

Figür 36b: Karamattepe Geometrik Seramiği
(Bilgin 2010, 168, Res. 4.)

²⁹⁸ Cura 2014, 154.

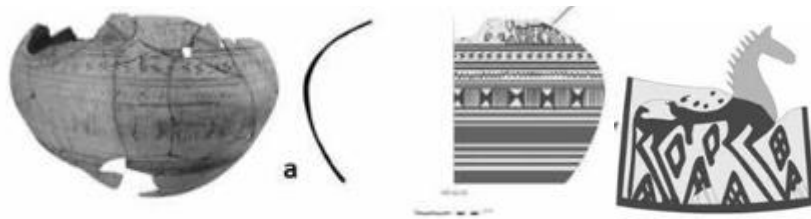
²⁹⁹ Tulunay 2010, 405; Tulunay 2011, 147.

Nif Dağı Karamattepe’de karşılaşılan mimari yapılardan anlaşıldığı kadarıyla taş temel taş duvar yapı tekniğine dair veriler yer almaktadır. Yerleşimde Geometrik-Arkaik Dönem’e tarihlenen apsisli yapının temelleri ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimde karşılaşılan MÖ 8. yüzyıla ait kotyle üzerinde koyu kahverengi siyah veya kırmızı renklerde geometrik bezeme yer almaktadır. Yatay bant bezemeler arasında dikey çizgi kümeleri ve bu kümeler arasında yer alan içi taralı baklava dilimi ya da köşeli çengel vb. motiflerden oluşmaktadır (Fig. 36a). MÖ 8. yüzyıl sonlarına ait dinos gövde parçaları üzerinde ise içi taralı üçgenler, merdiven, dama ve kelebek motifleriyle linear teknikte yapılmış kuş figürleri bulunmaktadır (Fig. 36b)³⁰⁰.

Figür 37: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2013, 354, Res. 3.)

Aynı tarihlere ait kuşlu kotyle fincan ve krater parçaları ile karşılaşılmıştır³⁰¹. Kotyle parçaları üzerinde meander, dikey dalga ve düz çizgi bezeme yer almaktadır³⁰². Geç Geometrik Dönem’e ait amphora üzerinde metop içinde kelebek devamlı zikzak hat ve motif bezeme görülürken omuz kısmında silüet teknikte yapılmış narin yapılı uzun bacaklı at figürü yer almaktadır (Fig. 37). Doldurucu bezeme olarak taralı üçgenler, içi boş veya taralı baklava motifleri ile nokta bezemeler kullanılmıştır. Ayrıca atın gerisine karşılıklı yerleştirilmiş yatay ağaç meander motifleri yer almaktadır (Fig. 38)³⁰³.

Figür 38: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2014, 404, Res. 5.)

Nif Dağı çalışmaları arasında araştırılan bir diğer yerleşim Balıcaoluk yerleşimidir. Bugüne kadar yapılmış kazılarda Geometrik Dönem’e dair yapılarla karşılaşılsa da dönem seramikleri ile karşılaşılmıştır. Herhangi bir yapıya bağlı

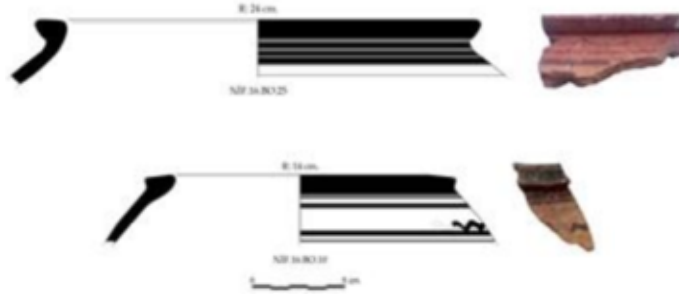
³⁰⁰ Tulunay 2012, 159.

³⁰¹ Tulunay 2012, 235.

³⁰² Tulunay 2014, 699.

³⁰³ Tulunay 2015, 386-387.

olmayan iki çukur kontekste geometrik-arkaik dönem verileri ile karşılaştırılır. Her iki Konteksten ağız kenarı çentikli kotyleler ve bezeme kompozisyonu farklı olan seramikler ve kemik parçaları ele geçirilmiştir³⁰⁴. MÖ 8. yüzyıl Bikrom teknikte yapılmış dinos ağız kenarı parçasının zemin rengi kırmızı olmakla beraber ek boya ile bezenmiştir. Yine başka bir dinos parçası beyaz bikrom teknikte yapılmış üzeri ise bant bezeme ve rezerv bezeme ile süslenmiştir (Fig. 39)³⁰⁵.

Figür 39: Balıcaoluk Geometrik Seramiği, (Bilgin 2016, 323, Res. 323.)

Kraterin ağız ve gövdesine ait parçalar yerleşimin en erken örneklerdir. Ağız kenarından gövdeye geçişte koyu kahverengi bant bezemeler yer almaktadır. Ağız kenarından gövdeye geçişte koyu kahverengi bant bezemeler yer almaktadır. Ayrıca Doğu Yunan üretimi MÖ 8. yüzyıl son çeyreği ile MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlenen kotyle ve skyphoslar tespit edilmiştir. Üzerinde dikey ve düz dalgalı bezemeler ve zikzak bezemeler yer almaktadır. Ayrıca dikey çizgi kümeleri arasında yer alan kelebek/yatay kum saati motifi olan örnekler de bulunmaktadır³⁰⁶. Yerleşimde diğer seramik buluntulara göre az görülen gri hamurlu³⁰⁷ gri astarlı tabaklar ile karşılaşılmıştır. MÖ 8. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen tabaklara yakın coğrafyada smyrnai pergamon gibi yerleşimlerde³⁰⁸ de rastlanmıştır³⁰⁹.

2.2.2.2. Güney Anadolu Orta Demir Çağı

Lykia'nın doğusunda yer alan Pampylia Bölgesi'nde Sillyon'da konsantrik dairelerin bulunduğu seramik parçalarının (Fig. 40a,b) benzerleri yine Kilikia'da

³⁰⁴ Tulunay 2013, 345.

³⁰⁵ Tulunay 2017, 311.

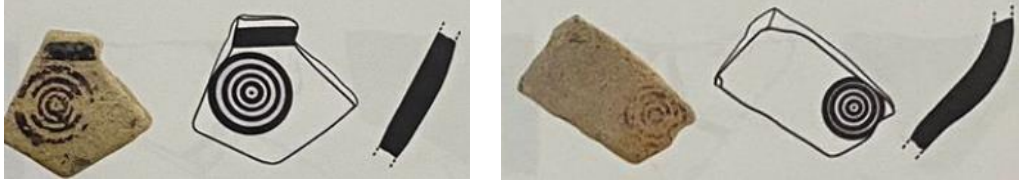
³⁰⁶ Tulunay 2017, 32-34.

³⁰⁷ Aioli kapları olarak da adlandırılmaktadır. (Blegen 1958, 252-253; Akurgal 1993, 14-20.)

³⁰⁸ Bayne 2000, 3-4; Polat 2002, 15-16.)

³⁰⁹ Tulunay 2017, 36-37.

yerleşimlerde³¹⁰, Gözlükule'de³¹¹, Nagidos'da³¹², Perge'de³¹³, Patara'da³¹⁴, Rhodiapolis'te³¹⁵ karşımıza çıkmaktadır. Ksanthos örnekleri ise daha çok Yunan Protogeometrik ve Geometrik Dönem konsantrik daire bezemeli seramikleri ile karşılaştırılmaktadır³¹⁶. Konsantrik daireli bezemeler ayrıca Kıbrıs Beyaz Boyalı III-V (MÖ 850-475) grupları arasında değerlendirilmiştir³¹⁷.

Figür 40a,b: Konsantrik Daire Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri
(Bilgin vd. 2020, Çiz. 3-4)

Hem Erken hem de Orta Demir Çağı'nda bir çok yerleşimde en sık karşılaşılan bant bezeme ile Sillyon (Fig. 41a) dışında Kilikia'da³¹⁸, Nagidos'da³¹⁹ ve Kıbrıs'ta³²⁰ karşılaşılmaktadır³²¹. Bir seramik kulp üzerinde (Fig. 41b) karşılaşılan "X" bezemesinin benzerlerine ise yine Kilikia'da³²² ve Tarsus Gözlükule'de³²³ rastlanmıştır.

Figür 41a: Bant Bezemeli

Figür 41b: "X" Bezemeli

³¹⁰ Yerleşimlerde benzer seramikler MÖ 700- 650 yılları arasına tarihlendirilmektedir. (Arslan 2010, 129; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹¹ Yerleşimde benzer seramikler MÖ 850- 700 yılları arasına tarihlendirilmektedir. (Goldman 1963, 19; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹² Yerleşimde benzer seramikler MÖ Geç 7. yüzyıl-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. (Durukan 2007, 73; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹³ Yerleşimde benzer seramikler MÖ 6. yüzyıl-5. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. (Eschbach 2003, 90-99; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹⁴ Yerleşimde benzer seramikler MÖ 7. yüzyıl sonu-6. yüzyıl ortaları arasına tarihlendirilmektedir. (Işın-Işık 2009, 338, 347; Işın 2010, 99-100; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹⁵ Yerleşimde benzer seramikler MÖ 8.yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir. (Çevik vd. 2009, 303, 315; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹⁶ Marksteiner vd. 2007, 86-87; Bilgin vd. 2020, 36.

³¹⁷ Gjerstad 1948, 186-197; Bilgin vd. 2020, 36.

³¹⁸ Yerleşimlerde benzer seramikler MÖ 750- 650 yılları arasına tarihlendirilmektedir. (Arslan 2010, 129; Bilgin vd. 2020, 36.)

³¹⁹ Yerleşimlerde benzer seramikler MÖ 7. yüzyıl 2. yarısına tarihlendirilmektedir. (Durukan 2007, 71-107; Bilgin vd. 2020, 36.)

³²⁰ Yerleşimlerde benzer seramikler MÖ 600- 475 yılları arasına tarihlendirilmektedir. (Gjerstad 1948, 186-197; Bilgin vd. 2020, 37.)

³²¹ Bilgin vd. 2020, 37.

³²² Arslan 2010, 124; Bilgin vd. 2020, 37.

³²³ Goldman 1963, 19; Bilgin vd. 2020, 37.

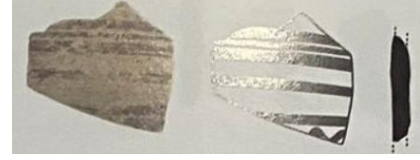
Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı
Seramikleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 5)

Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı
Seramikleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 7)

Bununla beraber zikzak motifli³²⁴ (Fig. 42a), dalga motifli³²⁵ (Fig. 42b) seramik parçaları da karşılaşılan buluntular arasındadır³²⁶.

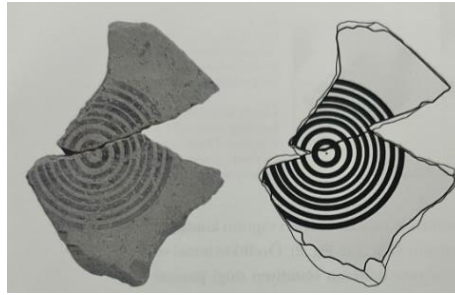

Figür 42a: Çapraz Bezemeli
Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı
Seramikleri (Bilgin vd. 2020, 9)

Figür 42b: Dalga Bezemeli
Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı
Seramikleri (Bilgin vd. 2020, 10)

Aspendos'ta dörtgen planlı kerpiç yapı içerisinde Geometrik ve Arkaik Dönem'e ait seramikler (MÖ 8-7. Yüzyıl) ile karşılaşılmıştır (Fig. 43). Yerel üretim konsantrik daire kümeli amphora gövdesi parçaları üzerindeki bezemelerin benzerleri ile Kıbrıs'ta da karşılaşılmaktadır³²⁷.

Figür 43: Konsantrik Daire Bezemeli Gövde Parçası (Aspendos Kazı Projesi Arşivi)

Antik Side doğusunda Melas Nehri kıyısında yer alan Eski Side'de Orta Demir Çağı'na dair verilerle karşılaşılmıştır. Tapınaklar alanında karşılaşılan bazalt kraterin Güneydoğu Anadolu/Kuzey Suriye Bölgeleri'nden Side'ye deniz yolu ile geldiğini düşünülmektedir. Yerleşimde karşılaşılan geometrik bezemeli dinos parçası (MÖ 8. Yüzyıl ikinci yarısı-7. Yüzyıl ilk yarısı) üzerinde çözümlenmiş meander motif ve sarkık dil kümeleri yer almaktadır(Fig. 44)³²⁸.

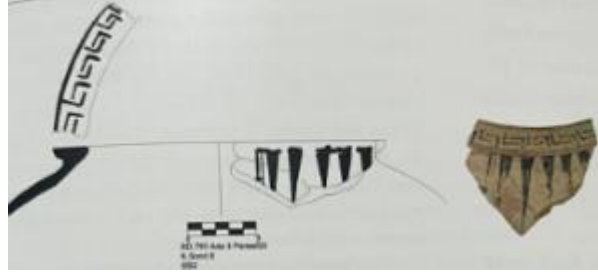
³²⁴ Tarsus Gözlükule Orta Demir Çağı verileri ile benzemektedir. Goldman 1963, 19; Bilgin vd. 2020, 37.

³²⁵ Genellikle Geometrik ve Arkaik Dönem seramikleri üzerinde karşılaşılan bezemelerdir. Gjerstad 1948, 186-197; Goldman 1963, 19; Arslan 2010, 129; Çevik vd. 2009, 303-315; Bilgin vd. 2020, 37.

³²⁶ Bilgin vd. 2020, 37.

³²⁷ Köse vd. 2024, 402-409.

³²⁸ Alanyalı 2024, 424-441.

Figür 44: Geometrik Bezekli Dinos Ağız Kenarı, (Side Kazı Arşivi)

Kinet Höyük 11. ve 10 yapı katı MÖ 10. yüzyıl ile MÖ 9. yüzyıl arasına tarihlendirilmekle beraber bu evre mimarisi taş temelli, kerpiç duvarlı ve dörtgen planlıdır. İçleri sıvalı depo olarak kullanılan çukurlar ve ocaklar yerleşimin yerel özelliği olarak nitelendirilmektedir. 9. yapı katında da devam eden yerleşim mimarisi iki evreli olmakla beraber yangın izleri ile karşılaşılmıştır. MÖ 740-720 yıllarına tarihlen yapı katının iki alt evreli olduğu, anıtsal dörtgen planlı, üç odalı yapı ile karşılaşılmıştır. Bu yapı katında zemini sıkıştırılmış taş tabanlı avlu ve üzeri harç ile kapatılmış çukurlar ile karşılaşılmıştır. 8. Yapı katı büyük oranda tahrip olmakla beraber iki evreli olduğu tespit edilmiştir. İlk evresinde erken taş döşeli avlu ve bu avru çevresine sıralanan bitişik mekanlar ile karşılaşılmıştır. Alanda karşılaşılan malzemelere bakıldığında işlik olarak kullanıldığı düşüncesine varılmıştır. Ayrıca MÖ 9.-MÖ 8. yüzyıllara ait Yeni Asur Dönemi mühürleri yerleşimde Yeni Asur varlığını da kanıtlamaktadır. İkinci evrede karşılaşılan üç odalı yapı çamur harçlı duvar hem işçiliğine sahip olmakla beraber MÖ 8. yüzyıl ikinci yarısına ait seramikler ile karşılaşılmıştır.

11. yapı katına kadar yani MÖ 1050/950 yıllarına kadar çoğunlukla el yapımı seramikler ile karşılaşırken bu evre ile beraber çark yapımı ve ustalıkla boyanmış mallar ile karşılaşılmıştır³²⁹. 11. yapı katında beyaz boyalı, bikrom ve kırmızı üzerine siyah (black on red) malzemede artış gözlemlenmiştir. 11. yapı katında karşılaşılan Orta Demir Çağı seramik örnekleri arasında kırmızı üzerine siyah, beyaz astarlı, bikrom seramik grupları ve Euboea etkili seramikler ile karşılaşılmıştır. 9. yapı katında yerel olarak nitelendirilen Kıbrıs-Kilikya seramikleri ile beraber Yunan Geometrik seramiği ve Frig Gri seramiği örnekleri saptanmıştır³³⁰. 8. yapı katında sıklıkla karşılaşılan Kıbrıs-Kilikya yanısıra Asur Seramiği imitasyonları ile konsantrik yarım daire bezemeli Euboea ve Yunan Geometrik grubuna ait seramik örnekleri ile karşılaşılmaktadır³³¹. Bu yapı katında

³²⁹ Jean 2003, 81.

³³⁰ Gates 2004, 408, Gates 2005, 166.

³³¹ Gates 2009, 360.

hem doğu hemde batı kültürleri ile ilişkilerin artışı gözlemlenmektedir. Bu dönemden itibaren sonraki tabakalarda Doğu Yunan seramik grupları ile sıklıkla karşılaşılacaktır³³².

Geç Tunç Çağı'nın ardından 12. yapı katında yerleşimde gerileme görülmekle beraber bu yapı katından itibaren daha karasal yerleşim izlenmektedir. 11. yapı katı ile beraber bölgeler arası etkileşim artmış ve kentleşme başlamıştır. Özellikle 11- 7.yapı katında Kıbrıs-Kilikya Seramik grubunun; 7. yapı katında ise Kıta Yunanistan ve Doğu Yunan seramiği ile karşılaşılması Doğu Akdeniz kültürü ile ilişkilerin arttığını göstermektedir. Yani yerleşimde üretimin deniz ticaretine bağlı şekillenmiştir³³³.

Kilise Tepe II. tabaka f yapı katı ise Orta Demir Çağ verileri içermektedir. Çapraz üç mekan ve dikdörtgen biçimli 2 seramik fırını ile karşılaşmıştır. Zemini sıvanmış olduğu anlaşılan meknlardan birinde sundurma tespit edilmekle beraber, kerpiç tuğlalarla iki katmanlı sekiler yapılmıştır. Zemine gömülü depolama kapları, öğütme taşı, ağırşak, kil top, demir çivi ve ciruf alanın üretim amaçlı kullanıldığını kanıtlamaktadır³³⁴. Etrafı taş sıraları ile çevrili, seramik fırınlarının iç yüzeylerinin tek sıra taşlarla çevrili ve sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Seramik fırınlarından birinde boya bezemeli seramik örnekleri ile karşılaşmıştır. Karşılaşılan bezemeler arasında konsantrik daire, şerit bant ve çizgi kümeleri yer almaktadır. Karşılaşılan örnekler Kıbrıs Beyaz Boyalı IV (White Painted IV) seramikleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Benzer seramik örneklerine Tarsus-Gözlükule Orta Demir Çağı seramik fırınlarında da rastlanmıştır³³⁵. Bezemesiz Yalın Beyaz Astarlı IV (Plain White IV) seramiklerin benzer örnekleri ise Kıbrıs'ta³³⁶ ve Gözlükule'de³³⁷ ve Kelenderis'te³³⁸ karşılaşmaktadır.

Mersin ili Demirtaş Mahallesi içinde yer alan Soğuk Su Höyük olarak da bilinen Yumuktepe Höyük'te, ilk araştırmaları Gjerstad tarafından 1930'da³³⁹, 1936-1939 ve 1947-1948 yılları arasında ise J. Garstang³⁴⁰ tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. Höyükte ikinci dönem kazıları 1993 yılında V.Sevin başkanlığında başlamış, günümüzde ise I. Caneva tarafından devam ettirilmektedir. Demir Çağı'nın hemen öncesine ait

³³² Erhan 2009, 33-34; Korkmaz 2013, 46-51.

³³³ Arslan 2010, 25- 26; Gates 2006, 370; Korkmaz 2013, 70-72.

³³⁴ Postgate 2007, 162-164; Korkmaz 2013, 70-72.

³³⁵ Goldman vd. 1963, 116; Korkmaz 2013, 70-72.

³³⁶ Gjerstad 1948, fig. XLIV-XLV; Korkmaz 2013, 70-72.

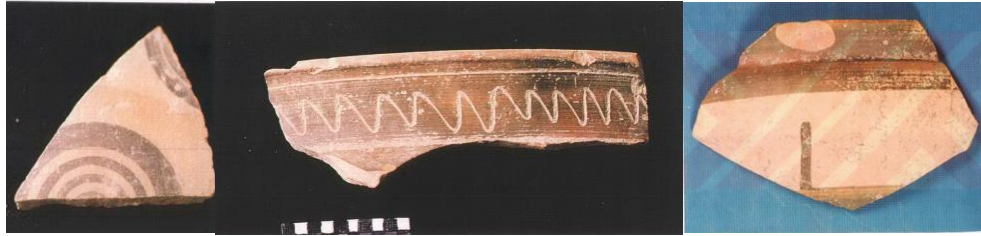
³³⁷ Goldman vd. 1963, 71; Korkmaz 2013, 70-72.

³³⁸ Arslan 2010, 50, 51,127, 129; Korkmaz 2013, 70-72.

³³⁹ Gjerstad 1934, 176-177, 181; Korkmaz 2013, 70-72.

³⁴⁰ Garstang 1953, 125; Korkmaz 2013, 70-72.

tabaka olan V. Tabaka Hitit yerleşimi son evresi olmakla beraber yangınla son bulmuştur. IV. ve III. tabaka Demir Çağı'na tarihlenmekle beraber önceki tabaka ile ilişkisi bulunmamaktadır. IV. ve III. tabakalarda küçük ölçekli mekanlar ve döşemelerle karşılaşmıştır³⁴¹. Garstang'a göre³⁴² IV. Tabakada MÖ 11. yüzyıl ile MÖ 9. yüzyıl arasında ait tarihlenen Miken dub Sub-Miken seramiği parçaları ve bir adet protogeometrik seramikle beraber yoğunlukla MÖ 8. Yüzyıl seramiği ile karşılaşmıştır³⁴³. Yumuktepe tahrip edilmiş IV. tabakada karşılaşılan seramiklerden yola çıkılarak MÖ 11-9. yüzyılda yerleşim olduğunu göstermektedir. III. tabakada ise MÖ 8. yüzyıl sonrasına ait Rodos Kuşlu kasesi, yaban keçisi üslubunda seramikler³⁴⁴ ve Kıbrıs kökenli malzemeler ile karşılaşmıştır (Fig. 45). Yumuktepe'de Demir Çağı tabakalarına dair izler tahrip olsa da seramik malzemedan anlaşıldığı kadarıyla Doğu Yunan ve Kıbrıs ticari ve kültürel bağlantıları olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁵.

Figür 45: Yumuktepe Orta Demir Çağı Seramikleri, (Özaydın 1999, Lev. 24-25,27)

Kelenderis, Mersin İli Aydıncık İlçesinde yer alan Kelenderis yerleşiminin akropol batı yamacında aşağı şehir sondajı kuzeybatı ve güneydoğu kanatlarında, V. Tabakada Orta ve Geç Demir Çağı'na dair verilerle karşılaşmıştır³⁴⁶. Sondajın kuzeyinde taş temel ve kerpiç duvarlı bir yapı ile karşılaşılmasıyla beraber güney kanadında ise herhangi bir mimari veri ile karşılaşılmamıştır. İki alanda da yangın izleri saptanmıştır. Aşağı şehir sondajında MÖ 8. yüzyıl ve 7-6 yüzyıla tarihlenen Kıbrıs, Rhodos, Samos Geometrik Dönem ve Orientalizan Dönem seramikleri ile karşılaşmıştır. Karşılaşılan seramikler arasında İonia Kasesi, yatay veya dikey şerit ve dalga bant bezemeli, zikzak bezemeli, taralı üçgen veya dörtgen motifleri izlenmektedir (Fig. 46)³⁴⁷. Kelenderis

³⁴¹ Sevin-Caneva 2006, 76

³⁴² Garstang 1953, 254-257

³⁴³ Sevin-Caneva 1996, 76; Sevin 2001, 96; Caneva-Köroğlu 2008, 381

³⁴⁴ Arslan 2010, 177-284, 456, lev. 16-24.

³⁴⁵ Garstang 1939, 99; Arslan 2010, 123-124.

³⁴⁶ Zoroğlu 1992, 241-244; Zoroğlu 1993, 165-168; Zoroğlu 1995, 189-197; Zoroğlu 1998, 487; Zoroğlu 2004, 451-453; Zoroğlu 2005, 333-335; Zoroğlu 2006, 241-243

³⁴⁷ Seramikler bezeme ve form açısından İyonya ve Samos örneklerine kısmen benzemektedir. (Zoroğlu 1994, 193- 194; Zoroğlu 1993,189- 209.) MÖ 8. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz Bölgesi ile sosyal ve

yakınların denizde karşılaşılan amphoralara benzer örnekler Kıbrıs MÖ 8. yüzyıl sonlarına ait örneklerle benzemektedir. Zeytinyağı taşımacılığında kullanılan bu amphoralarla Ege ve Akdeniz coğrafyasında sıklıkla karşılaşılmaktadır³⁴⁸. Kelenderis’hem doğal limanı hem de Taşeli Platosu’na ulaşımının kolay olması hem İonialı hem de Samoslu tüccarların bölgeye ilgi duymasını sağlamıştır³⁴⁹.

Figür 46: Kellenderis Orta Demir Çağı Seramik Parçası (Arslan 2010, Lev. 16)

Gözlükule Höyük’te Orta Demir çağ tabakalarında iki yada üç odalı, avlulu yapılar ve caddelerle karşılaşılmıştır. MÖ 8. yüzyıl öncesine tarihlenen Erken Grek seramiği, Kıbrıs Geometrik III seramiği ile çağdaştır³⁵⁰. MÖ 850-700 tarihleri arasında tarihlenen mekanların avlularında ocak ile karşılaşılrken sadece bir yapıda depolama alanı ile karşılaşılmıştır. Yangınla son bulan bu yapı katına çağdaş olan A sektöründe seramik fırınları ile Kıta Yunanistan, Doğu Akdeniz, Asur, Dodecanese ve İonia örnekleri saptanmıştır. Erken evrede İonya kaseleri, Rodos ve Dodecanese örnekleri geç evresinde ise Rodos ve Dodecanese kökenli seramiklerle karşılaşılmıştır³⁵¹. Yerleşimde karşılaşılan seramik grupları arasında Kıbrıs Geometrik II-III³⁵², Kilikya Beyaz Boyalıları³⁵³, Bikrom III³⁵⁴, Kırmızı üzerine siyah seramikleri³⁵⁵, Yerel Üretim Kıbrıs Seramiği³⁵⁶, Kilikya Deve Tüyü ve Kilikya Beyaz boyalıları³⁵⁷ yer almaktadır. Orta Demir Çağı ile beraber yerleşimde doğu izlerinden çok batı izlerine rastlandığı Kıbrıs ve İonia ile ilişkilerinin artışı ile de kanıtlanmaktadır. Yerel üretilmiş olan Kilikya Boyalı seramiklerinde Erken

ticari ilişkilere giren İonia ve Yunan halkları yol güzergahında yer alan limanları yerleşim yeri olarak benimsemişlerdir. (Arslan 2010, 89- 90.)

³⁴⁸ Zoroğlu 2013, 20-25; Coldstream 1985, 58.

³⁴⁹ Korkmaz 2012, 94.

³⁵⁰ Arslan 2010, 22.

³⁵¹ Goldman vd. 1963, 111-115.

³⁵² Goldman vd. 1963, 44.

³⁵³ Goldman vd. 1963, 121, 200.

³⁵⁴ Goldman vd. 1963, 53.

³⁵⁵ Goldman vd. 1963, 121.

³⁵⁶ Goldman vd. 1963, 208.

³⁵⁷ Goldman vd. 1963, 239-240, 243.

Demir Çağı'na ait bezemeler geliştirilerek kullanılmıştır. Sanherib'in MÖ 696'da Tarsus'u tahribi ile Orta Demir Çağı son bulduğu düşünülse de yangın tabakasına ait herhangi bir veri saptanmamıştır³⁵⁸. Ancak B sektöründe karşılaşılan yoğun miktarda kül içeren dolgunun taşınmış olabileceği veya yangın sonucu tahrip olmuş başka bir yapıya ait olduğu düşüncesi düşünülmektedir³⁵⁹. Bu dolgu tabakası içerisinde MÖ geç 9. yüzyıl ile MÖ 8. yüzyıl sonlarına ait olabilecek seramikler ile karşılaşılsa da (Fig. 47) bu yapının çevresindeki yapılardan MÖ 725-650 arasına tarihlen Kıbrıs-Geometrik IV ve III, Protokorinth, Kiklad ve Doğu Grek gruplarına ait seramikler ile karşılaştırılması ilgi çekicidir. Karşılaşılan seramikler ve kül içeren dolgu tabakasına dair araştırmacılar farklı tarihleri verseler de Goldman³⁶⁰ ve Hanfmann'ın³⁶¹ stratigrafi önerileri (MÖ 725 öncesi) birbirinin tekrarı niteliğindedir³⁶².

Figür 47: Tarsus Gözlükule Orta Demir Çağı Seramik Parçası (Arslan 2010, Lev. 15)

2.2.2.3. İç Anadolu ve Orta Karadeniz Orta Demir Çağı

Doğuda ve batıda Toros dağları kuzeyde ise Karadeniz Dağlarının arasında çukurda kalan bölge hem siyasi otoritenin kurulması açısından hem de kendinden korunaklı bir yapıya sahip olması açısından önemlidir³⁶³. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölge halkı yaşamlarını yaylalar ve ovalarda sürdürmektedir. Antik çağ yazarlarından Strabon da bu durumu savunmaktadır, bölge halkının geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunu bildirmektedir. Tarımın ne denli önemli olduğunu tarıma verilebilecek zararlara karşın verilen cezalardan da anlaşılmaktadır³⁶⁴. Tarım ve hayvancılığın yanında Bolkar Madeni verimliliği açısından önem arz etmekteydi. Kurak

³⁵⁸ Goldman vd. 1963, 8, 19.

³⁵⁹ Boardman 1965: 10

³⁶⁰ Tarsus'un MÖ 696 yılı ile M.Ö. 681 yılı arasında tahrip edilip yeniden inşa edildiği fikri oluşmaktadır. Goldman 1937, 272

³⁶¹ Goldman vd. 1963, Kat. 1519.

³⁶² Aslan 2010, 22

³⁶³ Güngördü 2006, 168.

³⁶⁴ Bülbül 2009, 87

bir coğrafyaya sahip olan bölgede ormanlık alan fazladır. Bu sebeple de mobilyacılık ve ahşap oymacılığı gelişmiştir³⁶⁵.

A.M. Mansel'in aktardığı kadarıyla, Mısır Kralı III. Ramses'in kazandığı zafere karşı MÖ 1190'da Medinet Habu mabedi duvarlarında işlenmiş hiyeroglif ve resimlerde

*“Hatti ülkelerinden hiçbiri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alasya (Kıbrıs), Ugarit tahrip edildi. Bu insanlar, Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Bunlar arasında Pelest, Tursa, Serdana, Sekeles, Zakkari, Danuna ve Vavaslar vardı. Bu insanlar, dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine planlarımızı başarıyoruz diyorlardı”*³⁶⁶.

Troia kazılarında C. Blegen'in VIIb2 tabakasında karşılaştığı kaba çanak çömlek grubunun, Orta Avrupa kökenli olduğunu öne sürmektedir. Troia VIIb2 tabakasında karşılaşılan bu seramik türünün Macaristan'ın Geç Tunç Çağı tabakalarında rastlanan el yapımı, kaba, boynuz kulplu, baskı ya da kazıma bezemeli seramik grubu ile benzerliği göçlerin bu bölge ile bağlantısı olabileceğini akla getirmektedir³⁶⁷. E. Akurgal bu bilgilerden yol çıkarak Troia VIIa tabakasının destanda anlatıldığı gibi Akha ordusu tarafından değil güneydoğu Avrupa kökenli kavimlerce tahrip edildiğini savunmaktadır. VIIb2 tabakası mimari buluntulara bakıldığında duvar işçiliğindeki değişim ile MÖ 7. yüzyıla kadar Hellen seramiği ile karşılaşılması Trak kavimlerinin burada bu süre zarfında ikamet ettiğini göstermektedir³⁶⁸. Bu süreçle beraber Akhalar Batı Anadolu'ya, Trako-Frig halkları ise Anadolu içlerine doğru ilerlemişlerdir.

Asur Kaynakları ise Kızılırmak'ın doğusunu Muşkiler'in işgal ettiğini, MÖ 12. yüzyıl civarında Muşki ordusunun Asur egemenliğini kabul ederek Alzi ve Purulumzi eyaletlerine yerleştiğini bildirmektedir. Muşki konfederasyonu batısında Frigler doğuda ise Muşki ve Tabal yer almaktadır³⁶⁹. Asur belgelerine göre Muşkiler, MÖ 12.yüzyıl ile 9. yüzyıla kadar Elâzığ bölgesinde yaşamışlardır. Sevin'e göre ise Güney Kafkasya'dan gelen Muşkiler batıda Keban Barajı ile doğuda Bingöl Dağları arasına konumlanmış

³⁶⁵ Sevin 1982, 231.

³⁶⁶ Mansel 1971, 88

³⁶⁷ Bülbül 2009, 82.

³⁶⁸ Sivas 1999, 26.

³⁶⁹ Çapar 1987, 48.

göçebe veya yarı göçebe olarak yaşamışlardır³⁷⁰. Yunan kaynakları ise Orta Anadolu'nun büyük bir bölümüne hükmeden Midas isimli bir kraldan bahseder. Bu iki kralın aynı kişi olmadığı Kızılırmak'ın doğusunda ve batısında karşılaşılan çanak-çömlekler ile diğer buluntuların farklılıklar göstermesinden de anlaşılmaktadır. Troia VIIB1 ve VIIB2 tabakalarında Güneydoğu Avrupa kökenli, Coarse Ware ve Buckel Seramik buraya göçle gelen bir halkın olduğunu kanıtlamaktadır. El yapımı benzer seramikler ile Gordion VIIB tabakasında karşılaşılmaması, bu halkın buraya da geldiğini göstermektedir. Ancak Balkan etkileri boyalı seramiklerde görülmemektedir³⁷¹.

Kızılırmak batısında gri renkli, çark yapımı seramikler ve tümülüs geleneği görülürken Kızılırmak doğusunda ise çok renkli doğu özelliği taşıyan seramikler ile karşılaşmış, tümülüsler ile bu bölgede karşılaşılmamıştır³⁷². MÖ 8. yüzyıl Asur kayıtlarına göre Muşkiler, Kızılırmak kavsi içinde, Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda yer almaktadır. Muşkiler'in kuzey ve kuzeybatısında ise Frigler yer almaktaydı.

Alişar'da IVCm, IVBm tabakalarında Orta Demir Çağı boyalı çanak çömleği ile karşılaşmıştır. Boğazköy'de MÖ 9. yüzyılda başlayan II. katmanda Demir Çağı yerleşimi üç evrelidir (Fig. 29). Gordion'da ise Kale alanında atölye olarak kullanılan megaron tipi yapılarda depo alanları, tezgâh ağırlıkları, yün eğirme gereçleri gibi buluntular atölyelerin işlevlerini yansıtır. Bu veriler merkezi bir tekstil üretiminin olduğunu göstermektedir.

Figür 48: Alişar IVbM tabakasına ait sitadel planı, (Kızıl 2020, 214, Lev. 73.)

³⁷⁰ Sevin 2005, 67.

³⁷¹ Sivas 1999, 25-27.

³⁷² Sevin 1982, 233-234.

Orta Demir Çağı'nda Kızılırmak kavsi içinde³⁷³ ve güneyinde³⁷⁴ yer alan yerleşimlerde Alişar IV olarak bilinen seramik grubu ile çoğunlukla karşılaşmaktadır (Figür 49)³⁷⁵. Kızılırmak kavsinin batısı ile güneybatısında³⁷⁶ Alişar IV seramikleri sayıca daha az görülürken linear teknikte yapılmış seramikler ile daha fazla karşılaşmaktadır³⁷⁷. Kızılırmak kavsinin hem doğusunda hem de batısında tek merkezli daire motifi kullanılmaktadır. Anadolu çömlekçilerinin buluşu olduğu düşünülen bezeme Kilikya'da da kullanılmıştır³⁷⁸.

Figür 49: Kızılırmak Kavsi

<https://destinasyonkapadokya.com/blog/anadolu-bozkirinin-can-suyu-kizilirmak/>

E.T. 21.10.2024 16:40

Orta Demir Çağı Frig seramiği iki farklı stil grubuna ayrılmaktadır. Doğu Frig Stili yani Silüet teknikte tek merkezli küçük daireler, stilize edilmiş ağaçlar ve silüet geyik figürler yer almaktadır. Silüet tekniğinde yapılmış hayvanlarda proporsiyon hataları görülmektedir. Hayvan figürleri çizgisel üsluptadır (Fig. 50). Batı Frig Stili yani Linear Teknik ise Frig ahşap ve metal eserlerinde de görülen motiflere ve kompozisyonlara sahip stildir. Linear tekniğin ilk örnekleri MÖ 7. yüzyıl başlarında tümülüslerden elde edilen verilerle saptanmıştır. Yüzyıl sonunda ise iki rengin kullanıldığı örnekler ile karşılaşmaktadır (Fig. 51). E. Akurgal'ın bildirdiğine göre boyalı seramik örnekleri MÖ 8. yüzyıl ikinci çeyreğinde, J. Mellaart ve K. Bittel'e göre ise MÖ 8. Yüzyılın başlarından itibaren karşılaşmıştır. Ancak buna rağmen Gordion'da bu dönem öncesinde de boyalı

³⁷³ Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Maşat Höyük, Kayapınar, Eskiyaapar, Alişar Höyük.

³⁷⁴ Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı ve Porsuk.

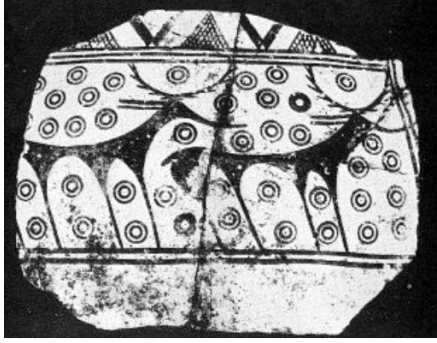
³⁷⁵ Özellikle stilize edilmiş silüet tekniğindeki geyik figürleri ile tek merkezli daire motiflerinden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş boya bezekli çanak-çömlek grubudur.

³⁷⁶ Gordion, Midas Şehri ve Alaattin Tepe.

³⁷⁷ Dönmez 1994, 336.

³⁷⁸ Sevin 2003, 266.

seramik kalıntıları bulunduğu, bu seramik kültürünün Alishar IVbM ve Büyükkale II'nin erken evreleri ile paralel olduğu düşünülmektedir³⁷⁹.

Figür 50: Doğu Frig Stili,
(Kızıl 2020,113, Lev. 5a)

Figür 51: Batı Frig Stili,
(Kızıl 2020, 131, Lev. 23.)

Linear stil³⁸⁰ ile Kızılırmak kavsi batısında karşılaşıp Kızılırmak doğusunda karşılaşılmaması, doğu ve batının kendi içerisinde teknikler geliştirdiğini göstermektedir³⁸¹. Kimmer saldırıları ile son bulan bu stilin yerine yüzyıl sonuna doğru açık kahverengi ve fildişi yüzeyli, koyu kahverengi bezemeli, parlak yüzeyli başka bir stil ortaya çıkmıştır. Bu stilde profilden verilmiş, hayvanlarda baş ve gövde sağa yöneliktir. Bununla beraber ağaç ve rozet motifleri sık kullanılan bitkisel tasvirler arasındadır.

Son yapılan araştırmalar sonucunda Hitit tabakasında yangın veya göçlerden kaynaklı bir kesintinin olmadığı anlaşılmıştır. Kızılırmak kavsinin batısında ve doğusunda Hitit Boyalı Seramiği etkileri az da olsa görülmektedir³⁸². Bezemeler arasında yer alan dalgalı çizgilerin Transkafkasya etkili olduğunu savunan araştırmacıların yanı sıra Anadolu geleneği olduğunu ve Friglere Gordion ve Kültepe³⁸³ vasıtasıyla aktarıldığını bildirmektedirler.

Frig seramiklerinde görülen linear tekniğin, adalara göre daha erken döneme tarihlenmesi adaların Frigler'den etkilendiği düşüncesini akla getirmektedir. MÖ 7. yüzyıla ait Frig kökenli, Rodos ihracatı olan seramik, bölgede bilinen en erken Grek kökenli seramiktir. Yine MÖ 7. yüzyıl başlarına ait Rodos kuşlu kâse parçaları ile tümülüs de karşılaşılmıştır. Yani Frig seramiklerinde Grek etkisi bulunmamaktadır. Kuzey

³⁷⁹ Özkaya 1995, 73.

³⁸⁰ Devetüyü zemin üzerine kahverengi boya bezemeli seramiklerdir.

³⁸¹ Özkaya 1995, 112-113.

³⁸² Özgüç 1982, 53.

³⁸³ Erken örneklerde kırmızı ya da kahverengi zemin üzerine beyazımsı krem astarının kullanılmasıdır. (Özgüç 1953, 262.)

Suriyeli sanatçılar veya kuzey Suriye sanatından etkilenmiş yerel sanatçılar tarafından yapıldığı düşünülen MÖ 9. yüzyıla ait Ankara Orthostadları³⁸⁴ bölgedeki Kuzey Suriye etkilerinin göstergesidir. Ayrıca, Muşkiler tarafından Anadolu'ya aktarıldığı düşünülen, Nuzi seramiklerinin³⁸⁵ devamı niteliği taşıyan, MÖ 9. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında tarihlenen siluet teknikte yapılmış Hama amphorası Frig seramikleri ile çağdaş olması açısından da önemlidir³⁸⁶. Urartu merkezlerinde karşılaşılan siluet teknikte yapılmış seramiklerde yer alan geometrik bezemeler, ağaç ve hayvan betimlemeleri Frig seramikleri ile benzese de bu konuda kesin bir kanıt bulunmamaktadır³⁸⁷.

Sonuç olarak Kızılırmak kavsi batısında buckel seramik ile benzer seramikler, doğusunda ise yivli seramik³⁸⁸ ile karşılaşılmıştır. Orta Anadolu bölgesinde karşılaşılmayan bu seramik türü ile özellikle Malatya-Elâzığ bölgesinde karşılaştırılması oldukça dikkat çekicidir. Çilingiroğlu'na göre Muşkiler³⁸⁹, Kafkasya'dan göç ederek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Sevin'in aktardığı kadarıyla Asur belgelerine göre ise MÖ 8. yüzyıl 2. yarısında Tabal ve Que bölgelerinde Mita önderliğinde yaşayan Muşkiler³⁹⁰, bu bölgeye Urartu ve Asur baskısı ile göç etmişlerdir. Kültepe'nin hem Tabal'ın en önemli kentlerinden biri hem de Frig merkezi olarak değerlendirilmesine T. Özgüç karşı çıkar ve Frig halkının bu bölgede yaşamadığını savunur³⁹¹. Orta Anadolu'da birbirinden farklı bezeme stilleri olduğu için, çanak çömlekleri yapım tekniklerine göre yani Siluet tekniği veya Linear Teknik olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Orta Demir Çağı'nda Kızılırmak doğusunda görülen siluet tekniğinde işlenmiş seramikler, Kızılırmak batısında görülen linear teknik örneklerine göre daha erkene tarihlenmektedir. Linear tekniğin kökeninde Kuzey Suriye etkileri, silüet tekniğin kökeninde ise Yunan Geometrik Sanatı ve Hitit etkileri olduğu düşünülmektedir³⁹².

³⁸⁴ Akurgal 1955, 67.

³⁸⁵ MÖ 12. yüzyıl ile MÖ 11. yüzyıl arasında Kuzey Suriye'de görülmektedir. (Özgüç 1978, 47)

³⁸⁶ Özkaya 1995, 66-67.

³⁸⁷ Çilingiroğlu 1990, 163-169.

³⁸⁸ Elde ya da ağır dönen çarkta yapılmış, koyu kırmızı veya kahverenginde kalın bir astarla kaplanmış, iyi açkılanmış, ağız kenarlarından boyun ya da omuzlarına kadar yatay yivlerle bezenmiştir. (Çilingiroğlu 1990, 163.)

³⁸⁹ Çilingiroğlu 1987, 109.

³⁹⁰ Sevin 1988, 56.

³⁹¹ Özgüç 1971, 71.

³⁹² Özgüç 1971, 72.

2.2.2.4. Güneydoğu Anadolu Orta Demir Çağı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Demir Çağı verilerinin çoğunluğu Üçtepe, Lidar ve Tille Höyük yerleşimlerinden gelmektedir. Devetüyünden kahveye kadar değişiklik gösteren hamurlu, hamur renginde ya da krem renginde astarlı, açkılanmamış, çark yapımı, orta pişmiş seramikler elde edilen veriler arasındadır. Güneydoğu Anadolu Orta Demir Çağı seramiği Yeni Assur seramik sanatından etkilenmiştir. MÖ 8. yüzyılda Asur hakimiyetinde olan Doğu Akdeniz Bölgesi yani İslâhiye Ovası, Amuk Ovası ve Kilikya’da “Kilikya Boyalıları” olarak adlandırılan Orta Demir Çağı boyalı seramikleri ile karşılaşmaktadır. Özellikle Tarsus Gözlükule ve Mersin Yumuktepe Orta Demir Çağı tabakalarında Kilikya boyalı seramikleri saptanmıştır. Geniş seramik repertuarına sahip olmakla birlikte geometrik motif, kuş ve zincir motifleri seramikler üzerine görülen bezemelerdendir. Amuq Ovası kazılarında ise kırmızı astarlı parlatılmış mal, kiremit astarlı açkılı mal, Kıbrıs Geometrik seramiği, Asur saray seramiği ve az da olsa ithal İonia ve Attika boyalı seramikleri ile karşılaşmıştır³⁹³.

Bu dönemde iki seramik grubu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunlar “Saray malları³⁹⁴” ve “common ware” yani günlük kullanım kaplarıdır. Saray malları, Geç MÖ 8. yüzyıl ortasından MÖ 7. yüzyıl sonuna kadar Üçtepe Höyüğü erken ve geç evrede karşımıza çıkmaktadır. Yukarı Dicle ve Orta Fırat Vadisi’nde karşılaşılan günlük kullanım kapları Asur İmparatorluğu ile paralellik göstermektedir.

Dicle yivli seramikler için bir doğal sınır olmakla beraber yivli seramikler özellikle Diyarbakır-Bismil ilçesi ve kuzeyinde görülmektedir. Asur’un bölgedeki hakimiyeti jeopolitik açıdan önem arz etmektedir. Bölgenin, Fırat ve Dicle Nehirleri dışında, ticari yollara sahip olması ve tampon bölge görevi görmesi Asur’un dikkatini çekmeye yetmiştir. MÖ 9. yüzyılda güçlenen Asur’un , sınırlarını Güneydoğu Toroslar’a kadar genişletmesi çanak çömleklerde de izlenmektedir. Bunun dışında aynı yüzyıla tarihlenen Kurkh (Üçtepe) Stelleri ile Birklinçay Yazıtları³⁹⁵ Asur’un kuzeydeki yayılımı hakkında da bilgi vermektedir. Bölgenin kendi içinde farklı izler taşıdığını söylemek

³⁹³ Demir 2015, 130-148.

³⁹⁴ İnce cidarlı, kısa boyunlu, küre gövdeli, yuvarlak veya düğme dipli, “*Saray seramiği*” denilen örnekler de bulunmuştur. Demir 2015, 177-180.

³⁹⁵ II. Ashur-nasir-apli (MÖ 883- 859) ve III. Sulmanu-aşerid’e (MÖ 858-824) aittir.

mümkündür. Batıya doğru gidildiğinde Gaziantep ve Kahramanmaraş yerleşimlerinde Geç Hitit etkisi görülürken, doğuda Asur etkileri görülmektedir³⁹⁶.

Sam'al merkezlerinde Arami kültürü görülürken Yukarı Dicle Havzası'nda Arami izleri görülmemektedir. Aynı durum Geç Hitit seramik gelenekleri için de geçerlidir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde karşılaşılan seramikler ile Kuzey Suriye ve Kuzey Irak çanak çömleği ortak kültür bölgesi olarak düşünülebilir. Batıda İslahiye ve Amuk Ovaları kuzeyde Güneydoğu Toroslar, doğuda Dicle ve Zap vadileri güneyde ise Orta Mezopotamya bu kültürün sınırlarını oluşturmaktadır³⁹⁷.

Melid krallığı yukarı Fırat'ın batı yakasında yer almaktadır. Hitit İmparatorluğu yıkılınca Karkamış Kralı Kuzi-Teşup Melid'e egemen olmuştur. MÖ 9. yüzyıl ortasından itibaren sorunların yaşandığı bölgeye MÖ 8. yüzyılda Urartu egemen olmuştur. Asur kralı III. Tiglat-Pileser bölgeye gelene kadar bu egemenlik devam etmiş ve II. Sargon dönemine kadar bölge Asur'a bağlı kalmıştır. Bölgede bulunan yazıtlardan birinde "Kuzi-Teşup" hakkında bilgiler yer almaktadır. Melid'de görev yapan bir yönetici olduğu düşünülen PUNGUS-mili oğlu Runtiya ise Melid'in ilk resmi kralıdır. Yine bölgeden ele geçen stelde yazılı ve figürlü anlatımla II. Arnuwanti'nin soyağacı hakkında bilgi vermektedir. Malatya- Darendede yakınlarında karşılaşılan bir stelde de Tanrıça Hepat, Tanrı Sarruma ve bir libasyon sahnesi yer almaktadır. Kahramanmaraş-Elbistan ilçesinde karşılaşılan bir stelde ise Melid hükümdarı Taras ve seferleri hakkında bilgi verilmektedir³⁹⁸.

Arslantepede höyüğünün kuzey yamacında karşılaşılan domestik yapılarda karşılaşılan verilere göre Geç Hitit Dönemi'nde Melid Krallığı'nın başkenti haline gelmiştir. Taş temelli, kerpiç duvarlı, dikdörtgen planlı yapı saray olarak kullanılmıştır. Şehre girişe ait olduğu düşünülen sütunlu yapı, bu yapı altında ise savunma sistemi kalıntıları görülmektedir. İç kaleye giriş kapısının yanında da iki orthostat ile karşılaşılmıştır. Yerleşimde yüksek kabartma tekniği ile yapılan Aslanlı kapı ve alçak kabartma tekniğiyle yapılan üzerinde libasyon ile kutsal av sahnelerinin yer aldığı orthostatlar girişe görkemli bir hava katmıştır. Seramik geleneğinde ise Geç Tunç Çağı özellikleri ile beraber Orta Anadolu ve Kuzey Mezopotamya izleri görülmektedir³⁹⁹.

³⁹⁶ Demir 2015, 130-148.

³⁹⁷ Köroğlu 1994, 450-457.

³⁹⁸ Demir 2015, 88-99.

³⁹⁹ Demir 2015, 95-96.

Karkamış, Fırat nehrinin batısında yer alan nehir ovası düzlüğünün kuzey ucunda yer almaktadır. Yukarı şehir ve kale kalıntıları Gaziantep/Nizip Karkamış köyünde, aşağı şehir ise Suriye- Cerablus köyündedir. MÖ 12. yüzyıla doğru Hitit Hattuşa, Tarhuntaşa ve Karkamış idari bölgelerinden kontrol edilmekteydi. İmparatorluk son bulunca, Tarhuntaşa'da Hartappu, Karkamış'ta ise Kuzi-Teşup büyük kral olarak bilinmektedir. Lidar Höyük'te ele geçen iki bulla üzerinde Kuzi-Teşup adının geçtiği tespit edilmiştir. MÖ 9. yüzyılda Karkamış'ın Asur egemenliğini kabullendiği Kırık Obelisk yazıtından öğrenilmektedir. Dikdörtgen, taş temelli kerpiç duvarlı surlarla çevrili, kule ve poternleri bulunan yerleşimde yığma toprak setler yapılmıştır. Kapı aslanları, yazıtlı kapı pervazları ve orthostatlar burada da görülmektedir. Kral Kartuvaz Kabartması'nda hiyeroglif yazıt ve kral tasviri ile karşılaşılmıştır. Kabartmalı uzun duvarda Arabalı Savaş Sahnesi'nde figürler Asur etkili tasvir edilmiştir. Yine büyük merdiven yakınlarında bulunan bir orthostat parçasında Tanrıça Kupapa'nın giysi süslemeleri, Kuzey Suriye- Arami etkilidir⁴⁰⁰.

Gaziantep İslâhiye ilçesinde yer alan Sam'al Krallığı, Zincirli Höyük olarak da bilinmektedir. Kuzeyde Gurgum, güneyde Unqi, batısında Que ile komşudur⁴⁰¹. Arami kökenli olduğu düşünülen kentte Luwiler de barınmaktadır. Krallığın kurucusu Gabbar, Asur'a karşı Bit-Adini liderliğinde çevre kentler ile anlaşma yapmıştır. Ancak Asur kralı III. Salmaneser bu ittifakı yaptığı seferler ile sonlandırmıştır. Aşağı şehir ve iç kale, daire formunda çift sur duvarı tekniği ile çevrelenmiştir. Üç ayrı kapısı bulunan kentte, kale içerisinde avluları çevreleyen anıtsal yapılar yer almaktadır. Yerleşimde "Hilani" olarak adlandırılan, Asur yapılarında görülen birkaç basamak ile çıkılan ve sütunlar arasından geçilerek girilen yapı tipi ile karşılaşılmıştır. Yerleşimde karşılaşılan hilanilerin kapılarında aslan kabartmalı orthostatlar ile karşılaşılmıştır. MÖ 9. yüzyıl ikinci yarısında figürler cepheden Asur- Arami etkili verilmiştir⁴⁰².

Kummuh Krallığı, bugünkü Adıyaman ilinin bulunduğu coğrafyaya eş değerdir. Kuzeyinde Melid, güneyinde Karkamış ile komşu olan krallığın başkentinin Samsat höyük olduğu düşünülmektedir. Aynı alanda hem Komagene Krallığı'nın kurulması, hem de Atatürk Baraj Gölü sularının bölgeye zarar vermesi net bilgiler elde edebilmemizi zorlaştırmaktadır. Demir Çağı başlarında Karkamış Krallığı'na bağlı olan Kummuh, MÖ

⁴⁰⁰ Demir 2015, 150-151.

⁴⁰¹ Özyar 2011, 376.

⁴⁰² Demirel 2012, 65.

9. yüzyıl başında Karkamış'tan ayrılarak kendi devlet haline gelmiştir. Pazarcık Steli, Kummuh Krallığı için de önemlidir. MÖ 8. yüzyılda Asur zayıflayınca Urartu'ya daha sonra Asur yeniden bölgede söz sahibi olunca Asur'a vergi vermişlerdir. Adıyaman I-II Stelleri, Boybeyınarı Blokları ve Ancoz Stelleri Kummuh hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Samsat Höyük'te savunma duvarı kerpiç temelli, kerpiç duvarlı olmakla beraber Potern kalıntıları ile karşılaşmıştır⁴⁰³.

Kahramanmaraş ve çevresi Gurgum Krallığı olarak adlandırılmaktadır. Batıda Que, doğuda Kummuh, güneydoğuda Karkamış, güneyde ise Sam'al ile komşudur. MÖ 9. yüzyıla tarihlendirilen III. Salmaneser'e ait "Kurkh Anıtı"na göre Gurgum kralı Asur'a vergi ödemekteydi. Kahramanmaraş Pazarcık yakınlarında çivi yazılı bir stelde Asur Kralı II. Sargon'un Gurgum'u eyaleti haline getirdiğine dair veriler yer almaktadır. Yine Pazarcık yakınlarında Asur çivi yazılı sınır taşı ile karşılaşmıştır. Kahramanmaraş'ta bir kapı aslanı üzerinde Gurgum soyağacını içeren hiyeroglif yazıt bulunmuştur. Maraş mezar stellerinde yer alan kabartmalarda ziyafet sahneleri ve gündelik sahneler ile karşılaşmıştır. Konu bakımından diğer Geç Hitit merkezlerinden ayrılan özelliği stellerde halktan insanlara dair verilerin görülmesidir⁴⁰⁴.

2.2.2.5. Doğu Anadolu Orta Demir Çağı

Orta Demir Çağı'nda Anadolu'da diğer önemli uygarlık Urartulardır. Urartu ve Urartu kültürüne dair bilgiler oldukça fazladır. Tezimizin ana konusundan uzaklaşmamak adına kısaca değinilecektir. Ana yerleşmelerini, göl, nehir, dağ geçitleri ve tepelere kuran Urartular özellikle mimaride gelişmişlerdir. Askeri, sivil ve dini mimari olarak gruplanan yapıları anıtsal nitelik taşımaktadır. Kale mimarisi ön planda olan bölgede kyklopik taşlar en yoğun kullanılan mimari elemanlar arasında yer almaktadır. Bununla beraber "Klasik Urartu"⁴⁰⁵ ve "Uç Kale"⁴⁰⁶ tekniği denilen teknikler de mimaride kullanılmıştır. Kalelerde su ihtiyacının karşılanması için su sarnıçları ve su tünelleri inşa edilmiştir⁴⁰⁷. Kalelerin eteklerinde evlerin bir araya gelerek oluşturdukları kent yerleşimleri yer almaktadır⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Hawkins 1982, 164. Mutlu 2015, 1- 96-101.

⁴⁰⁴ Özkan 1993, 67-70.

⁴⁰⁵ Dış yüzeyi hafif bombeli kareye yakın taşlar, bağlayıcı bir malzeme kullanılmadan ana kayaya açılan taş yuvalarına oturtularak yapılmıştır. Her sırada 1-2 cm içeri çekilerek duvara eğim verilmiştir. (Çilingiroğlu 1983, 33-34.)

⁴⁰⁶ Küçük boyutlu ve dikdörtgen formlu taşların, dış yüzeyleri oldukça iyi işlenmiştir. Duvarda eğim azdır. (Çilingiroğlu 1983, 33-34.)

⁴⁰⁷ Salvini 2006, 160.

⁴⁰⁸ Körzüt kalesi, Nörgüh Kalesi, Karmir-blur, Ayanis Kalesi ve Zernaki Tepe. (Çilingiroğlu 1997, 82.)

Çoğunlukla düzensiz planlı evler⁴⁰⁹, nadiren de düzgün planlı, cadde ve sokakları olan yerleşim alanları ile de karşılaşmaktadır⁴¹⁰. Urartu evleri genelde ön avlulu ev tipindedir. Erken dönem ve MÖ 7. yüzyılda evlerinde oda sayıları ve boyutları farklılıklar göstermektedir⁴¹¹.

Urartu dini mimarisi açık hava kutsal alanları, tapınaklar ve mezar yapıları başlıkları altında incelenmektedir. Urartu tapınak mimarisinde ilk plan tipi, kare planlı ve cellalı kule tipli tapınaklardır. Standart planı olmayan ikinci tip tapınak, dikdörtgen planlıdır ve tek örneği vardır. Üçüncü tip ise önünde sütunlu bir salon, arkasında dikdörtgen planlı mekân ve bu mekânla bağlantılı biri cella olan iki oda bulunur⁴¹². Tapınaklar dışında kayalara oyularak oluşturulmuş, açık hava kutsal alanları, kayalara oyulmuş simgesel tapınak kapıları ve dikilitaşlar yer almaktadır. En bilindik örneği Meher Kapı açık hava kutsal alanıdır. Kutsal sayılan diğer yapılar ise mezarlardır. Mezarlar, kaya, tekne, oda, urne, basit toprak ve küp mezarlar gibi çeşitli formlarda yapılmışlardır⁴¹³. Maden bakımından zengin olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurşun, gümüş, altın, demir ve bakır yataklarının Urartulular tarafından etkin kullanılması madencilikte özellikle hem mimari de hem silah yapımında ön plana çıkmalarını sağlamıştır⁴¹⁴.

Orta Demir Çağ'da Urartu Krallığı'nın en belirleyici çanak çömleği "*Bianili Seramik*" ya da "*Saray Seramiği*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırmızı- kiremit astarlı, perdahlı örnekler Ayaniş, Çavuştepe, Anzaf, Toprakkale, Van Kalesi, Altın-tepe, Karmir-Blur gibi kalelerde rastlanmaktadır. Bölgeler arasında katkı maddeleri ve formlarda değişiklik görülmektedir. Monokrom seramik geleneğinin hakim olduğu Urartu'da 5 mal grubu ön plana çıkmaktadır⁴¹⁵. En yaygın kahverengi mal grubudur. Form çeşitliliği fazla olmamakla beraber basit çanaklar, kâseler, omurgalı veya keskin omuzlu çanaklar, tabaklar, uzun ve kısa boyunlu çömlekler, vazolar, testiler, depo kapları/pithoslar, meyvelikler, kadehler ve ritonlar repertuarı oluşturmaktadır. Çanak-çömleklerin bazılarında kazıma, çentik, yiv ya da baskı bezemeler boyun, kulp, gövde bazen de dip

⁴⁰⁹ Körzüt Kalesi. (Tarhan- Sevin 1976, 287-288.)

⁴¹⁰ Ayaniş Karmir-Blur, (Tarhan- Sevin 1976, 287-288.)

⁴¹¹ Çilingiroğlu 1997, 85.

⁴¹² Çilingiroğlu 1997, 72.

⁴¹³ Konyar 2011, 206-231; Çilingiroğlu 1997, 89.

⁴¹⁴ Belli 2000, 371; Yıldırım 1996, 118.

⁴¹⁵ Kırmızı-Kiremit Astarlı, Pembe-Kiremit Hamurlu, Devetüyü-Krem Astarlı, Kahverengi hamurlu-nastarlı ve Kaba Mallar olarak sınıflandırılmaktadır. (Erdem-Konyar 2011, 269.)

kısmına yapılmaktadır. Bu bezemelerin “çömlekçi işareti” olarak nitelendirildiği de düşünülmektedir⁴¹⁶. Seramik geleneği, Erken Demir Çağ seramik geleneğinin devamı niteliğindedir⁴¹⁷. Ayrıca Anadolu genelinde görülen bant içi tarama, geometrik bezemeler, birbirine paralel ya da ters çizgiler halinde kullanılan genel motifler de Urartu seramikleri üzerinde görülmektedir⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Erdem-Konyar 2011, 280.

⁴¹⁷ Omurgalı, dudak kısmı yivli çanak ve kâseler kullanım görmektedir.

⁴¹⁸ Erdem 2009, 303.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARIA VE LİKYA BÖLGELERİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

3.1. Karia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası

Antik Çağ'da Muğla ve Aydın illerini kapsayan bölge Karia Bölgesi olarak bilinmektedir. Bölgeyi kuzeyde Büyük Menderes Vadisi, Messogis ve Karanlık Dağı, doğuda Salbakos, Kadmos ve Bozdağ, güneyde Indos (Dalaman), batıda ise Ege Denizi çevrelemektedir. Lykia ve Frigya ile doğu ve güneydoğuda, Lydia ve Ionia ile kuzeyde komşudur (Fig. 52)⁴¹⁹. Karia ve Lydia arasında Tralleis sınır görevi görmektedir. Homeros, Karia sınırları içine Myous ve Priene'yi dahil etmektedir⁴²⁰. Diodoros⁴²¹ ve Strabon sınırı Büyük Menderes'in çizdiğini bildirmektedir. Livius'un bildirdiğine göre de bu durum MÖ 188 Apameia Barış Antlaşması ile kesinleşmiştir⁴²². Herodotos'un Priene, Myous ve Miletos'u Karia içerisine dahil ediyor olması Maiandros sınırını desteklemektedir⁴²³. Karia'nın İonia sınırınının Latmos kuzeyinde kalan bölge olduğu düşünülmele beraber⁴²⁴ kuzeydoğuda Karura⁴²⁵, Frigya ile sınırını ise Olympos yakınlarındaki Sultan Dağ oluşturmaktadır⁴²⁶. Doğuda Kabalis ile komşu olan Karia ve Lykia arasında ise sınır Telmessos-Doidala olarak kabul edilmektedir⁴²⁷. MS 2. yüzyıl itibari ile İndos (Dalaman) Çayı, 5. yüzyıl ortalarından sonra ise Kaunos sınır olarak kabul edilmektedir⁴²⁸.

Bölgenin topografik özellikleri arasında önemli bir yer tutan dağlar Toroslar 'ın devamı niteliğinde kıyıya dik olarak konumlanmıştır. Bölge dağlar ve bu dağlar arasında kalan ovalar açısından oldukça zengindir. Bölgenin ovaları arasında kuzeyde doğudan batıya doğru genişleyerek ilerleyen Maiandros Ovası, güneyinde Çine Ovası, Soda Dağı eteğinde Mylasa Ovası, kuzeydoğuda Tabai Ovası sayılmaktadır. Bunlarla beraber Labranda yakınlarında Koca Yayla ve Kalem Yaylası da bölgenin verimli düzlükleri arasında sayılmaktadır. Topografik olarak engebelere sahip olan Karia Bölgesi'nde

⁴¹⁹ Sevin 2001, 105.

⁴²⁰ Homeros, 2. 2.858.

⁴²¹ Diodorus 14.36.3; Strabon 14.2.1; 29.3-4.

⁴²² Livius, 37.55

⁴²³ Herodotos. 1.142.3.

⁴²⁴ Kızıllı 2002, 110

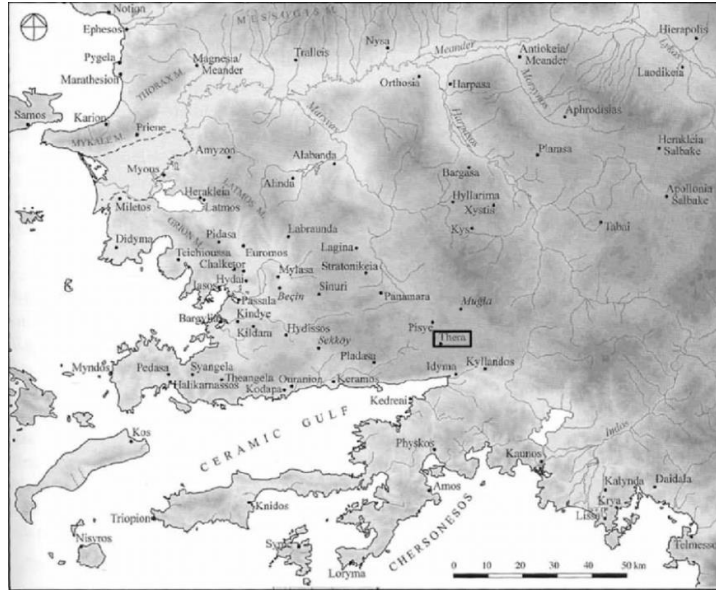
⁴²⁵ Strabon 12.8.17

⁴²⁶ Ramsay 1923, 283.

⁴²⁷ Akşit 1967, 50.

⁴²⁸ Akşit 1967, 50.

dağlar kuzeyden güneye Messogis Dağı⁴²⁹, Mykale Dağı⁴³⁰, Latmos Dağı⁴³¹, Çomak Dağı, Gökbel Dağı⁴³², Grion Dağı⁴³³, Kurukümes Dağı⁴³⁴, Sodra Dağı⁴³⁵, Akdağ⁴³⁶, Asardağ⁴³⁷, Marcal Dağı⁴³⁸ ve Karadağ⁴³⁹ olarak sayılmaktadır. Ortada Kıran Dağı, doğu sınırı yakınlarında kuzeyden güneye doğru Salbakos Dağı, Kadmos Dağı bulunmaktadır. Gökbel Dağı güneybatısında ise Latmos'a paralel Grion Dağı yer almaktadır⁴⁴⁰.

Figür 52: Karia Bölgesi ve Yerleşimleri, Karia Bölgesi Haritası (O. Henry)

Bölgenin en önemli nehri olan Maiandros (Büyük Menderes) bölgenin Karia ile Lydia arasındaki kuzey sınırını oluşturmanın yanı sıra Maiandros Ovası'nı da beslemektedir⁴⁴¹. Nehrin ağzında yer alan Priene, Myous kentleri alüvyonal dolgu katmanı ile iç kente dönüşmüştür⁴⁴². Maiandros'un kolları arasında Morsynos (Vandalos), Harpagos (Akçay) ve Marsyas (Çine) sayılmaktadır. Bunun dışında ise

⁴²⁹ Messogis uç kısmında Tmolos ile güneybatı ve batıda Thoraks ve Paktyes ile birleşmektedir.

⁴³⁰ Maiandros'un batısında Toroslar'ın başlangıcı olduğu düşünülen Mykale Dağı ve kuzey eteğinde Panionion (Güzelçamlı) kutsal alanı yer almaktadır.

⁴³¹ Bafa Gölü'nün doğusunda, Mylasa- Çine arasında konumlanmıştır. Yukarısında Phtheiron Dağı yer almaktadır. Strabon Latmos ile Homeros'un Phtheiron Dağı olarak adlandırdığı dağların aynı dağlar olduğu düşünülmektedir. Strabon 14.1.14; Homeros 2, 2.868

⁴³² Latmos Dağı güneydoğusunda yer almaktadır.

⁴³³ Gökbel Dağı güneybatısında, Latmos'a paraleldir.

⁴³⁴ Mylasa yakınlarında yer almaktadır.

⁴³⁵ Kurukümes eteğinde yer almaktadır.

⁴³⁶ Mentşe Dağları, güneyinde yer almaktadır.

⁴³⁷ Akdağ'ın güneybatısında yer almaktadır.

⁴³⁸ Asardağ güneyinde yer almaktadır.

⁴³⁹ Kıyıya yakın bölümdedir.

⁴⁴⁰ Strabon 12.8.14.

⁴⁴¹ Strabon 12.8.15.

⁴⁴² Strabon 12.8.17.

Khrysaoras (Sekendere), Eudonos (Tabakhane Deresi) ve Thebaites dereleri bölgenin akarsuları arasındadır⁴⁴³. Marsyas çayı güneye doğru akarak, Maiandros'a karışmaktadır. Strabon Marsyas ve Maiandros'un kaynaklarını Kelainai yakınlarında yer alan gölden aldığını savunmaktadır⁴⁴⁴. Kybersos (Sarıçay), Milas Ovası ve çevresini beslemekte, Kalbis (Dalyan) Çayı ise sularını Köyceğiz Gölü'ne akıtmaktadır. Ayrıca bölgede Karia ile Lykia sınırını oluşturan İndos Çayı, Akson Çayı ve Glaukos Deresi bölgenin diğer akarsuları arasındadır. Bölge denize kıyısı ve dereleri ile meşhur olsa da Maiandros ve İndos'un suladığı alanlar dışında su sıkıntısı bulunmaktadır⁴⁴⁵.

Karia Bölgesi'nin kuzeyde, doğuda ve güneyde diğer bölgelerle bağlantısının olduğu yollar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Efes Güney Yolu olarak adlandırılan yoldur. Bu yol güzergahı, Efes güneyinden başlar ve Tralleis, Magnesia ad Meadrum, Maiandros son olarak da Stratonikeia üzerinden devam eder⁴⁴⁶. Stratonikeia'dan Mylasa'ya oradan da Halikarnasos'a bağlanan yol, Halikarnasos satraplığı ile Pers arasındaki tek bağlantı kanalı olması açısından çok önemlidir. Karia ve Likya'yı birbirine bağlayan Keramos, Physkos, Kaunos, Pamphylia hattı ise Likya'nın en önemli yolu olma özelliğine sahiptir⁴⁴⁷.

İkincisi ise Efes Doğu Yolu'dur. Bu yol Doğu kral yoluna bağlanır. Efes'ten başlayan yol, Magnesia, Tralleis, Nysa, Antiocheia, Karura, Laodikeia, Apameia, Metropolis, Alinda, Labraunda, Mylasa hattı olarak devam eder⁴⁴⁸. Mylasa-Labraunda arasındaki yola ise "Kutsal Yol" denilmektedir⁴⁴⁹. Helenistik Dönem'de Alexandros'un, Miletos'tan Halikarnasos'a ulaşmak için Latmos Körfezi'nin güney kıyısını kullandığı düşünülmektedir⁴⁵⁰. Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi sırasında Rodos'a bağlı olan Kos, Bedye ve Dünbeki Kaleleri'ni fethetmiştir. Buradan Marmaris'e ardından ise Rodos Kalesi'ne ulaşmışlardır⁴⁵¹.

Akdeniz ikliminin egemen olduğu bölgede Menderes Nehri ova boyunca akarak bu dağlar arasında yer alan Morsynos, Harpasos ve Marsyas ile birleşir. Bölgenin coğrafi özelliği olarak karşımıza çıkan yarımada ve koylar, aktif deniz ticareti

⁴⁴³ Sevin 2001, 111; Kozak-Okumuş 2004, 4.

⁴⁴⁴ Strabon 12.8.15.

⁴⁴⁵ Sevin 2001, 111.

⁴⁴⁶ Özer 2007, 14.

⁴⁴⁷ Hornblower 1982, 4.

⁴⁴⁸ Strabon 14.2.29.

⁴⁴⁹ Akarca 1987, 122.

⁴⁵⁰ Akarca-Akarca 1954, 122; Uzunçarşılı 1998

⁴⁵¹ Uzunçarşılı 1998, 134.

yapılmasına olanak sağlayan limanlar için elverişli hale gelmiştir. Karia kıyı kesiminde yaşayan halklar ticaret ve verimli topraklar sayesinde zenginleşirken iç kesimlerdeki halklar çareyi paralı askerlikte bulmuşlardır. Bölgede tahıl, meyve, zeytin ve zeytinyağı, şarap ve bal üretimi hatta ihracatı yüksek seviyedeydi. Ayrıca kaliteli mermer ocakları ile de ünlüydü⁴⁵².

Karia'nın en eski halkı Hitit yazılı belgelerine göre Anadolu'nun yerli halkı olan Luwiler'dir. Yine aynı bölgede yaşayan bir diğer halk ise Troia güneyinde Pedasos'ta yaşayan savaş sonrası ise güneye göç ederek Karia'da Halikarnasos çevresine yerleşen Lelegler'dir. Karialılar hakkında bilgilere ulaştığımız en erken eski kaynak Homeros'un olasılıkla MÖ 8. yüzyıl ortasına tarihlenen İlyada isimli eseridir⁴⁵³. Ancak bu konuya sonraki bölümde değinilecektir.

Karialılar'ın Mısır ordusunda ücretli askerlik yaptıkları ve denizlerde korsanlık faaliyetlerinde buldukları bildirilmektedir⁴⁵⁴. İonia Ayaklanması'nda Perslere karşı ayaklanınca, Daurises Karialılar'a Marsyas kıyısında karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırıda başarılı olamayan Karialılar bir atak yaparak Pers ordusunu bozguna uğratmışlardır⁴⁵⁵. Kariyalı tiranlardan bahseden Herodotos, Tiran Lygdamis'in kızı Artemisia'nın Pers donanmasının başında komutan olarak savaştığını bildirmektedir⁴⁵⁶.

Latmos'da (Beşparmak Dağı) üzerinde mağara ve kayalarda, Batı Anadolu'da bilinen ilk prehistorik kaya resimleri olma özelliği taşıyan veriler ve Hava Tanrısı ile ilişkili 500'ün üzerinde insan figürü saptanmıştır. İsa ve Malkayası mağaralarından ele geçirilen verilere göre figürlerin MÖ 10.000 ile MÖ 5.000 yılları arasına tarihlenmesi gerektiği düşünülmektedir⁴⁵⁷.

2. binyılda Anadolu'nun önemli gücü olan Hititler, Anadolu'nun batısında yer alan toprakları Miken gücüne karşı tampon bölge olarak kullanmıştır⁴⁵⁸. Hitit metinlerinde adı Karkisa olarak geçen Karia ve buraya komşu olarak Lukka,

⁴⁵² Uzunçarşılı 1998, 134.

⁴⁵³ Homeros II. 2.867-870.1.

⁴⁵⁴ Herodotos 3.11.1; Herodotos 2.152.4

⁴⁵⁵ Herodotos 5.117.1; Herodotos 5.119-121.

⁴⁵⁶ Herodotos 5.121.

⁴⁵⁷ Balamir 2010, 7.

⁴⁵⁸ Batı ve Güneybatı Anadolu, Hititler'in Miken Krallığı karşısında tampon bölgesi olarak kullanılmaktaydı.

Millawanda ve Mira⁴⁵⁹ ülkeleri yer almaktadır. Latmos dağında üç işaretten oluşan Mira kralı Maşuiliwa'nın evlatlık oğlu Büyük Prens Kupanta-Kurunti-ya'ya ait Hitit Krallık mührü, Mira – Millawanda – Karkissa'nın sınırı olarak görev görmüştür⁴⁶⁰.

Bununla beraber Milawanda ile Ahhijawa'nın ilişkisinin kuvvetli olduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Miletos'da MÖ 17. ve 16. yüzyıllara ait Minos ticaret kolonisinin varlığın gösteren çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Bunlar arasında MÖ 13. yüzyılda şehir surunda yapılan değişiklikler ve İasos, Bodrum (Ortakent-Müsgebi) kazılarında karşılaşılan Miken nekropol ve seramiğinden de anlaşılmaktadır⁴⁶¹. Erken Demir Çağı döneminde Sub-Miken seramiklerinin en iyi karşılaşıldığı yerlerden biri olan Karia bölgesinde özellikle Asarlık ve Dirmil mezarlıkları bu dönem için oldukça önemlidir⁴⁶². Ahhijawa ülkesi lokasyonuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ahhijawa'nın, merkezde Rodos çevresinde adalar ve Karia bölgesi kıyı kesimleri olduğuna dair görüşler olmakla beraber son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde Ahhijawa'nın Kıta Yunanistan'da olabileceği düşünülmektedir⁴⁶³. MÖ 15. yüzyıla ait Linear-B tabletinde ve MÖ 13. yüzyılın yarısına kadar karşılaşılan Hitit belgelerinde Ahhijawa ülkesine dair veriler bulunmaktadır⁴⁶⁴. II. Murşili'nin Arzawa seferi ardından Arzawa kralı ile oğulları ülkeyi terk etseler de oğullarından biri Arzawa'ya geri dönerek Hitit kralı ile yeniden savaşır ve kaybedince de Ahhijawa kralına sığınır; ancak Ahhijawa kralı Arzawa prensini Hitit kralına teslim eder⁴⁶⁵. Bunun dışında Ahhijawa'lı prenslerin Hattuşa'ya savaş arabası kullanmaya gittikleri, III. Hattuşili döneminde Hitit-Ahhijawa arasında Wiluşa (Troia) kaynaklı problemlerin son bulduğu tabletlerde karşılaşılan bilgiler arasındadır⁴⁶⁶.

Ö. Balamir'in önerdiği üzere MÖ 12. yüzyılda Troia Savaşı'nın ardından Dor kavimleri adalar dışında Knidos ve Halikarnassos gibi kıyı kentlerine yerleşmişlerdir. Karia'nın iç kesiminde yaşayan halk savaşçı oldukları için Dorlar'a karşı direniş

⁴⁵⁹ Karabel geçidi ile Latmos dağı arasında kalan bölgeye verilen addır. Latmos dağında Mira, Millawanda ve Karkissa arası sınır işareti olduğu düşünülen, II. Murşili'nin (MÖ 1318-1290) evlatlık yeğeni ve Mira kralı Maşuiliwa'nın evlatlık oğlu Büyük Prens Kupanta-Kurunti-ya'ya ait mühür saptanmıştır. Balamir 2010, 6.

⁴⁶⁰ Balamir 2010, 7.

⁴⁶¹ Boysal 1967, 2-29.

⁴⁶² Özgünel 2006, 15.

⁴⁶³ Boysal 1971, 71.

⁴⁶⁴ Çapar 1985, 388.

⁴⁶⁵ Boysal 1967, 29.

⁴⁶⁶ Tawagalava Mektubu, Hawkins 2015, 22; Coşkun 1996, 1-10.

göstermişler ve bu sebeple koloni kurmak için iç kesimlere ilerleyememişlerdir. Ege adalarında yaşadıkları düşünülen Lelegler Karia'ya göç ederek burada yaşayan yerli halk yani Luwiler ile kaynaşmışlardır. Miken gücü ticari ve askeri çıkarlar doğrultusunda Ege Denizi'nin önemli noktalarında koloniler kurmuşlardır⁴⁶⁷.

MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Anadolu'da Luwice birçok bölgede konuşulmaktaydı. Arzawa Bölgesi'nde⁴⁶⁸ Luwice konuşulduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kaunos kentinde karşılaşılan Karca-Yunanca çift dilli yazıt⁴⁶⁹ Karca'nın çözümlenmesine olanak sağlamıştır. Karşılaşılan Karca 250 adet yazıtın büyük bir kısmı, Karialıların paralı askerlik yaptıkları Mısır'da bulunmaktadır⁴⁷⁰.

Göçlerin ardından Halikarnassos, Iassos, Knidos ve Kaunos limanları Hellen ticaretini olumlu yönde etkilemiş, Hellenleşme sürecinin de bu ticari faaliyetler ile hız kazandığı anlaşılmıştır⁴⁷¹. MÖ 1.binyılın ilk yarısında Mısır ile ticari ilişkilerin varlığı bilinmekle birlikte Börükçü Mevkiinde MÖ 5. yüzyıl sonu MÖ 4. yüzyıl başında ikinci kez kullanılan mezar buluntuları⁴⁷² arasında Mısır tanrılar kültürünün varlığına işaret eden veriler ile karşılaşılmıştır. MÖ 7. yüzyılda yaşamış olan Mısır Kralı I. Psammetikhos sürgündeyken öğrendiği bir kehanete göre denizden gelen tunç adamlar sayesinde kral olabilecekti. Korsanlık yapan Karialılar kıyıya çıkınca Psammetikhos, Karialı savaşçıların yardımını da alarak krallığı yeniden birleştirmiştir⁴⁷³.

MÖ 1. binyıl ilk yarısında Karia bölgesinde çeşitli yerleşimlerdeki mezarlıklarda⁴⁷⁴ geometrik döneme ait eserler ile karşılaşılmıştır. Dirmil'de karşılaşılan Anadolu-Hellen etkili en eski gömü anıtı olan MÖ 1. binyıla ait tümülüste Geç ProtoGeometrik Dönem'e ait seramikler ile karşılaşılmıştır⁴⁷⁵.

Hellen kent devleti sistemi olan polisler Karia'da görülmemektedir. Bunun yerine dağlık bir yapıya sahip olan Karia'da tepelerin üzerine kurulu küçük yerleşimler

⁴⁶⁷ Balamir 2010, 10.

⁴⁶⁸ Güneybatı Anadolu Karia ve Lydia bölgeleri. Sevin 2003, 166; Alparslan 2009, 47, 160.

⁴⁶⁹ 3 parça halinde olan yazıtın 18 satırı Karca, 8 satırı Grekçe'dir. Özdemir 2015, 99-120.

⁴⁷⁰ Friedrich 2000, 215.

⁴⁷¹ Balamir 2010, 11.

⁴⁷² Mısır tanrısı Ra'nın gözünün betimlendiği bir kolye bulunmuştur. Tırpan 2008, 401.

⁴⁷³ Herodotos I, 151- 155

⁴⁷⁴ Asarlık, Dirmil, Sinuri, Stratonikeia, Lagina, Çömlekçiköy, Milas-Beçin, Euromos ve Hydai. (Özgül 2006, 14.)

⁴⁷⁵ Akurgal 1998, 296.

“*deme*” (*δήμη*) olarak adlandırılır ve demeler birleşerek yerel birlikler olan “*koinon*” (*κοινόν*) yani federasyonları oluşturmaktadır. Bunlardan en eski olanı MÖ 6. yüzyılda kurulan Karia Koinon’udur. Toplantı yerleri ise Mylasa’daki Zeus Karios Tapınağı’dır. Bundan sonra ise Karia’da Stratonikeia yakınlarındaki Zeus Khrysaor Birliği koinon olarak görev üstlenmiştir⁴⁷⁶.

Karia’nın zor ve engebeli coğrafyası bölgeye hâkim olmak isteyen her kralın en büyük problemlerinden biri olmuştur. MÖ 546’da Persler tüm bölgeyi eline geçirmiş ancak MÖ 499 İonia ayaklanması ardından merkezi otoritede boşluklar oluşmuştur. Bunu engellemek adına geliştirilmiş synoikismos sistemi denenmiş ve bir süre de olsa bu sistem işe yaramıştır⁴⁷⁷.

MÖ 499 İon ayaklanmasına katılan Kariyalılar ile Pers ordusu 3 kere karşı karşıya gelmiştir⁴⁷⁸. İlki Çine çayı (Marsyas Çayı) kıyısında, ikincisi desteğe gelen Miletos ve diğer müttefiklerin katılımı ile üçüncüsü ise Pedasa yolu üzerinde gerçekleşmiştir⁴⁷⁹. İlerleyen yıllarda MÖ 431-404 yapılmış olan Atina- Sparta arasında yaşanan Peloponnes Savaşları sırasında bazen Atina bazen de Sparta donanmasını bünyesinde barındırmıştır. Anadolu’nun büyük bir bölümüne yayılmış olan Persler’i Anadolu’dan tamamen çıkarmak için tüm gücüyle savaşan Spartalılar Menderes Vadisi ve Karia Bölgesi’ni kolonize etmişlerdir⁴⁸⁰.

MÖ 394’te Knidos yakınlarında Atina ve Sparta Donanması, Pers birleşik donanmalarını yenerek zafer kazanmıştır. Ancak Pers gücüne uzun süre direniş sağlanamamıştır. MÖ 387-386 yılında Persler ile Sparta arasında Antalkidas yani Kral Barışı imzalanmıştır. Bu imzalanan antlaşmaya göre Anadolu’daki tüm şehirler Pers hakimiyetine bırakılmıştır. Böylece satraplık sistemine giren Karia’da Hekatomnos sülalesi synoikismos sistemini uygulamıştır. Synoikismos sistemi en başarılı şekilde Halikarnassos’ta uygulanmıştır. Ancak Karia’da arazinin engebeli oluşundan kaynaklı bölgenin her yerinde synoikismos sistemi kullanılamamıştır. Bunun yerine Koinon⁴⁸¹ ve Polis⁴⁸² sistemleri kullanılmıştır. Büyük İskender MÖ 334 yılında Granikos Savaşı ile Pers satraplarını mağlup etmiş, bölgedeki Pers egemenliğine son vermiştir. Karia’daki

⁴⁷⁶ Balamir 2010, 13.

⁴⁷⁷ Yunan kültürüne göre Synoikismos yani birkaç kentin birleşerek oluşturduğu kent devleti sistemine benzer olarak Persler de satraplık sistemini kullanmaktaydı. Özer 2007, 59-61.

⁴⁷⁸ Herodotos V, 118-121.

⁴⁷⁹ Varinlioğlu 1993, 214.

⁴⁸⁰ Ksenophon II, 1, 15.

⁴⁸¹ Kentlere göre daha küçük olan yerleşimlerin bir araya gelmesi ile oluşan birlikler.

⁴⁸² Hellenleşme için en büyük adımdır.

tüm kentleri egemenliği altına alan Büyük İskender, Karia'yı yönetmesi için Ada'ya bırakarak bölgeden ayrılmıştır⁴⁸³.

Karia'nın Pers satrapları tarafından yönetilmesi ile Hellenleşme sürecine adımlar atılmıştır. Bölge, Hekatomnos (MÖ 392/391-377/376) ve sonrasında oğlu Mausollos (MÖ 377/376-353/352) ile eşi ve kız kardeşi Artemisia dönemlerinde Hellenleşme adı altında parlak bir dönem geçirmiştir. Daha sonra Idrieus ile, kız kardeşi ve eşi Ada MÖ 344'e kadar yönetimi devam ettirmişlerdir. İdrieus'un vefatının ardından ise Piksodoras tahta geçerek Ada'yı Alinda'ya sürgüne göndermiştir⁴⁸⁴.

MÖ 333 yılındaki Issos Savaşı ile tüm Anadolu'da Pers egemenliğine son veren Büyük İskender'le birlikte Helenistik Çağ başlamıştır. MÖ 323'te ölümünün ardından toprakları komutanlar arasında paylaşılmış böylece Diadokhlar Dönemi başlamıştır. Karia bölgesi satrap Asandros'a, MÖ 313 yılında ise savaş sonucu Antigonos Monophthalmos'a kalmıştır. Büyük İskender'in diğer komutanları birleşerek MÖ 301'de Antigonos Monophthalmos'a savaş açmışlardır. İpsos Savaşı denilen bu savaş sonucu Karia'nın hakimiyeti Lysimakhos'a kalmıştır. MÖ 3. yüzyıl başlarında Makedon komutan Pleistarkhos bölgede egemenliğini ilan ederek, Latmos Herakleia'sını başkent yapmıştır. MÖ 281-280 yıllarında yapılan Kyroupedion Savaşı ile beraber Seleukos krallığı egemenliği altına girmiştir. Mısır'ın hâkimi Ptolemaiosların Karia kıyılarına ara sıra seferler düzenleyerek kentleri kontrol altında tutma isteği MÖ 246'da III. Ptolemaios'un komutanı Ksanthoslu Tlepolemos ile Kildara kenti arasındaki yazışmalardan bilinmektedir. MÖ 3. yüzyıl son çeyreğinde Mylasa Bölgesi'ne Tiran Olympikhos, Karia Bölgesi'ne ise Podilos komutan olarak görevlendirilmiştir. Makedon Kral V. Philippos Güneybatı Anadolu ile özel olarak ilgileniyordu. MÖ 3. yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıl başında Pergamon, Rodos Krallığı ve Ptolemaioslar yeniden savaşa girmişlerdir. MÖ 201'de Rodos donanması Myndos limanına sığınmıştır. V. Philippos MÖ 2. yüzyıl başında Karia'yı egemenliği altına alarak, Iasos'u bölgenin merkezi haline getirmiştir. MÖ 197 Kynoskephalai meydan savaşı ardından MÖ 196 yılında Roma baskısına dayanamayıp geri çekilmişlerdir⁴⁸⁵.

Suriye Kralı III. Antiokhos Karia'ya egemen olduktan sonra, MÖ 190 yılında Roma ordusu Asia'ya gelmiş ve III. Antiokhos'u bozguna uğratmıştır. Bu hamle ile Roma, Batı Anadolu'da egemen güç olmuştur. MÖ 188 Apameia Barışı ile Karia

⁴⁸³ Özer 2007, 56-57.

⁴⁸⁴ Özer 2007, 65- 86.

⁴⁸⁵ Tırpan 1987, 168.

Rhodos'a bırakılmış ancak Kariyalılar Rodos hakimiyetini kolay kabullenmeyerek, buna karşı olarak Karia federasyonunu kurmuşlardır. Karia bölgesi yönetimi için bölge *phyle*lere yani kabilelere ayrılmıştır⁴⁸⁶.

MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreğinde Mylasa ve Kaunos'un önderlik yaptığı Rodos'a karşı ayaklanma başarıyla sonuçlanmasa da Karia kentleri özgürlüklerine kavuşmuşlardır. MÖ 133 yılında Pergamon Kralı III. Attalos krallığını Roma'ya bırakınca MÖ 129 yılında Asia eyaleti adı altında tüm Batı Anadolu Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Kariyalı Pyrrhokos Mithridates Savaşları öncesinde Roma ile Mithridates arasında suların durulması için çabalasa da başarılı olamamıştır. Nysalı Kahiremon ise Roma yandaşı tavır sergileyerek Mithridates'i karşısına almış ve komutan Leonippos'u bu konuda uyarmıştır. MÖ 40 yılına gelindiğinde ise Parthlar Karia'ya saldırmış, MÖ 39 yılında ise Antonius Anadolu'ya egemen olmuştur⁴⁸⁷.

Julius Caesar'ın MÖ 44'te öldürülmesinin ardından yeğeni Octavianus MÖ 27'de Augustus ünvanı alarak Roma İmparatorluğu'nu kurmuştur. MÖ 27-MS 192 yılları arası Pax Romana yani barış dönemi olarak adlandırılmıştır. MS 1. yüzyıl ortasında Anadolu Roma İmparatorluğu'na katılmıştır. Roma imparatorluğunun çoğu yerinde olduğu gibi Karia bölgesinde de yapısal faaliyetlere başlanmış, önceki dönem yapıları onarım görmüştür. İmparator Vespasianus döneminde yani MS 75 yılında doğuda eyaletlerine dolaşımı kolaylaştırmak için Asia eyaletinde yollar inşa edilmiştir. MS 140 yılında Karia Bölgesi'ni derinden etkileyen deprem yaşanmıştır. İmparator Caracalla Dönemi'nde yani MS 212'de köleler dışında sınırlar içerisinde yaşayan her bireye Roma yurttaşlık hakkı verilmiştir. MS 258-262 yıllarında gerçekleşen Goth akınları Karia bölgesine de kadar ilerlemiştir⁴⁸⁸. Hristiyanlığın yayılmaya başlaması Karia bölgesinde de çok gecikmemiş, Latmos Herakleia ve Aphrodisias durumu kabul etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun son döneminde Batı Anadolu'da askeri güvenlik sağlanamamıştır. 1278'de ise Türkler Karia Bölgesi'ne hâkim olmuştur⁴⁸⁹.

3.2. Lykia Bölgesi Tarihi Coğrafyası

Likya, Anadolu'nun güneybatısında bugün Teke Yarımadası olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Doğu sınırı Pamphylia yani Antalya Körfezi, batı sınırını Karia,

⁴⁸⁶ Topluluk içerisinde kendi memurları, rahipleri ve temsilcileri bulunan gruplar. Balamir 2010,19.

⁴⁸⁷ Balamir 2010, 20.

⁴⁸⁸ Balamir 2010, 21.

⁴⁸⁹ Balamir 2010, 22.

kuzey sınırını Frigya, güney sınırını ise Akdeniz oluşturmaktadır (Fig. 53). Bölgenin doğu ve batı sınırları zaman zaman değişiklikler yaşamıştır. Doğu sınırında yer alan Phalasis bazen Likya bazen de Pamphylia'ya dahil olmuş, kuzey sınırdaki Milyas'ın da önceleri Frigya daha sonra ise Lykia'ya bağlandığı bilinmektedir. Aynı zamanda batı sınırının da önemli kenti olan Telmessos'un da bölge için önemi bilinmektedir. Büyük oranda Batı Toroslar içerisinde yer alan Likya Bölgesi'nde en göze çarpan dağlık alan Massiktyos (Bey Dağları) dikkat çekicidir. Batı'da Telmessos güneyinde yer alan Kragos (Akdağ) ve Antikragos (Boncuk Dağları) dağları, doğu uçta Phoinikos (Musa Dağı) yer almaktadır. Dağlar tarafından çevrilen Likya, korunaklı olmakla beraber halkın savaşçı kimlik kazanmasına olanak sağlamıştır⁴⁹⁰. MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıllar arasında yaşamış olan Gaius Plinius Secundus, Khimairas Oros⁴⁹¹, Kragos⁴⁹², Massiktyos, Olympos, Patareis, Tauros⁴⁹³ dağlarının lokasyonundan bahsetmiştir. Bölgenin en önemli sıra dağlarından biri olan Tauros hakkında bilgi veren bir diğer kişi ise Titus Livius'tur⁴⁹⁴. MS 2. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasında yaşamış olan Plutarkhos bölge dağları olarak Klimaks ve Olympos'tan⁴⁹⁵ bahseder. Arrianos'un bahsettiği dağlar arasında Klimaks⁴⁹⁶ ve Tauros⁴⁹⁷ yer almaktadır.

Figür 53: Lykia Bölgesi ve Yerleşimleri Haritası, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lykia>
ET. 10.10.2024, 12:54

⁴⁹⁰ Çığır 2003, 16-17.

⁴⁹¹ Gaius Plinius Secundus, II, CX, 236-237.

⁴⁹² Gaius Plinius Secundus, V, XXVIII, 100-103.

⁴⁹³ Gaius Plinius Secundus, V, XXVIII, 100-103.

⁴⁹⁴ Titus Livius, XXXVII, LV, 4-7.

⁴⁹⁵ Plutarkhos, XXIV, 5.

⁴⁹⁶ Arrianos, I, 26.

⁴⁹⁷ Arrianos, III, 6, 6.

Topoğrafyasından dolayı ulaşım bölgeye zor olsa da Anadolu'nun içleri ile bağlantıyı sağlayan vadileri bulunmaktadır. Batıda Telmessos üzerinden Ksanthos Vadisine, Kuzeyde Ksanthos vadisinden Seki Ovasına, doğuda Pamphylia Ovasından Kemer ve Kumluca ovalarına geçiş sağlanmaktadır. Nüfusun yoğun olduğu bölgeler, Telmessos (Fethiye), Ksanthos (Kınık) Ovası, doğusunda Myra (Derme) ve bölgenin en büyük ovası olan Phoinikos (Fenike) ovaları olarak sayılmaktadır. Massikytos'un kuzeyinde yer alan Elmalı Ovası da elverişli düzlükler arasındadır. Su kaynakları açısından zengin olan coğrafyada altı büyük nehir yer almaktadır. Bunlar, doğudan batıya doğru Limyros (Alakır Çay), Arykandos (Başgöz Çay), Myros (Demre), Ksanthos (Eşençay), Glaukos (Kızıldere), Indos (Dalaman Çayı) olarak sayılmaktadır⁴⁹⁸. Ayrıca nehirler ve akarsular hakkında antik yazarlar da bilgiler aktarmıştır. Homeros⁴⁹⁹ ve Kallimakhos⁵⁰⁰ Ksanthos Nehri'nden, Strabon Ksanthos Nehri⁵⁰¹ ve Limyros'tan, Gaius Plinius Secundus⁵⁰² Aedesa Arykandos, Gages, Glaukos, Indos, Ksanthos Nehri, Limyros, Titus Livius ise Karalıtıs'ten⁵⁰³ bahsetmektedir. Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgede yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Bölge kuzeyinde örneğin Kabalis ve Kibyrtis'te ise şartlar kış aylarında daha sert baş göstermektedir⁵⁰⁴.

Lykia hakkında bilgilerimiz Lykialılar hakkında bilimize nazaran daha fazladır. Dilleri ise tam olarak çözülebilmemiş değildir. Luwice ile gramer açısından benzerliği akrabalık bağının olduğunu göstermektedir. MÖ 2. binyılda bu toprakların Lukka olarak anıldığı bilinmektedir. Hitit yeni krallık dönemi boyunca verdi ödemiştir. Hitit belgelerine göre isyankâr ve kavgacı bir halk olan Lukkalar, Kadeş Savaşında Hitit müttefiki olarak yer almıştır. Deniz aşırı faaliyetlerde bulunduğu yani korsanlık yaptığı anlaşılan Lukkalılar'dan Alaşiya Kralı da bahsetmektedir. MÖ 8- 7. yüzyılda gerçekleşen kolonizasyon hareketine bölgede çoğu kent direnerek karşı çıkmıştır⁵⁰⁵.

MÖ 546 yılında Kyros, komutanı Harpagos'u Lykia'ya göndermiş, böylece tüm Anadolu gibi Likya kentleri direnseler de Ksanthos'un düşüşü ile tamamen Pers

⁴⁹⁸ Çığır 2003, 19- 25

⁴⁹⁹ Homeros, VIII, 550-560; Çığır 2003,

⁵⁰⁰ Kallimakhos, HYMN, 300-310

⁵⁰¹ Strabon XIII, III, 6.

⁵⁰² Gaius Plinius Secundus, V, 28.

⁵⁰³ Titus Livius, XXXVIII, XV, 1-6.

⁵⁰⁴ Akşit 1976, 61-62; Sevin 123.

⁵⁰⁵ Çığır 2003, 15-27.

egemenliğine hapsolmuştur. Bu saldırıya direniş bir federasyon oluşturulamadığı için geri püskürtülemedi. Dareios, MÖ 518'de Anadolu'yu yönetmek için satraplıklara bölmüştür. Likya'yı yıllık 400 talent gümüş vergiye bağlamıştır. Likya'daki ilk Pers Hanedanı (MÖ 485-440) Kuprllı'dır. Bu hanedan ile ilgili ilk bilgiler sikkeler⁵⁰⁶, Ksanthos Steli ve Letoon'da bulunan iki yazıttan bilinmektedir. Kuprllı 50 gemi ile MÖ 480'de Kserkses ile Yunanistan'a karşı sefere çıkmıştır. MÖ 479'da Plataia ve Mykale savaşları ile birlikte Persler Batı Anadolu'dan çıkarılmıştır. Likya MÖ 478- 477'de Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulmasının ardından MÖ 466 Eurymedon Savaşı'nın hemen öncesinde birliğe dahil olmuştur. Kimon'un Kallias Barışı ile Yunanistan ile Lykia bağları güçlendirilmiştir. Bu durum Mısır'a giden hububat yolu açısından önemlidir. Lykia'nın adına listelerde MÖ 452/451'de rastlanmaktadır. MÖ 431- 404 Peloponnesos Savaşı'nda iki tarafın da müttefiki olmamıştır. Lykia MÖ 429'dan önce birlikten ayrılmış, Atinalı kumandan Melesandros Lykia kıyılarına gelerek Lykialılar ile savaşmıştır. Bu dönemin ardından Persler tekrar Lykia, 'ya egemen olmuştur⁵⁰⁷.

MÖ 4. yüzyıl ilk safhalarında Likya'da hüküm süren satraplık hanedanı etkisi azalmış, Errbina'nın Ksanthos, Telmessos ve Pınara'yı fethinin ardından, bölgenin batı kesiminde parçalanmalar başlamıştır. Kurpllı'nın egemenliği de böylece zayıflamaya başlamıştır. Doğu ve batı ayrılıklarının olduğu dönemde batıda Telmessos'da Errbina sikke bastırması, aynı yerde Kuprllı hanedanı ile bağlantısı olan Artumpara isimli bir yönetici de sikke bastırması⁵⁰⁸. Artumpara'nın egemen olduğu şehirler arasında Kadyanda, Telmessos, Pınara ve Ksanthos sayılmaktadır. Artumpara'nın Pers hayranlığı çok uzun sürmemiş ve satrap isyanının hemen öncesinde MÖ 370'lerde sikkelerinde Grekli savaşçı olarak tasvir edilmiştir. Perikles doğu Lykia'da hakimiyet kurduktan sonra batıya doğru hareket ederek Artumpara ile karşı karşıya gelerek onu mağlup etmiştir. MÖ 362'de Satrap İsyanı⁵⁰⁹ sırasında Mausolos taraf değiştirmiş, Persler isyanı bastırınca da MÖ 4. yüzyıl ortalarında Lykia Karia'nın egemenliği altına verilmiştir. Mausolos bölgenin batısında daha çok egemen olmuş ve Kondalos adında bir valiyi burada görevlendirmiştir. Letoon 3 dilli yazıtı ve Tlos'da bulunan bir yazıttan anlaşıldığı kadarıyla bu hakimiyet çok da kısa sürmemiştir⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Dış işlerde Persler'e bağlı, iç işlerde ise sikke bastırabilecek kadar bağımsızdır. Çığır 2003, 28.

⁵⁰⁷ Ksanthos Steli üzerindeki Pers isimlerinden ve sikkelerden anlaşılmaktadır Çığır 2003, 28.

⁵⁰⁸ Sikkelerdeki Pers Satrapı tasvirleri, Persler'e olan bağı hakkında da bilgi vermektedir. Çığır 2003, 30

⁵⁰⁹ Persler'e karşı isyan eden satraplar arasında Ariobarzabes, Mausollos, Orontes, Autophrates, Pisidialılar, Kilikialılar, Pamphyliyalılar ve Lykia halkı yer almaktadır. Çığır 2003, 35

⁵¹⁰ Çığır 2003, 33-35.

MÖ 334'te İskender'in Persler'e karşı mücadelesi Granikos ile başlamıştır. Anadolu'nun kıyı şeridini takip ederek Güneybatı Anadolu'ya doğru ilerleyerek Halikarnassos, Telmesos, Ksanthos, Pınara, Patara ve diğer bölgedeki diğer şehirleri egemenliği altına almıştır. Bölgede bu dönemden sonra sikke basılmamış, MÖ 330-276 arasında karşılaşılan sikkelerin ise İskender'e ait olduğu anlaşılmıştır⁵¹¹.

Helenistik Dönem'den itibaren kent devleti statüsünde olan Lykia dış işlerde devlete bağlı olmakla beraber iç işlerinde idareyi sağlamaktaydılar. Bölgeye satrap olarak Nearchos'u atamış, ancak İskender'in ani ölümü ile birlikte daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi kargaşa dönemi başlamıştır. Diadokhlar Dönemi olarak baş gösteren bu dönemde konumuz kapsamında Antigonos Monophtalmos Lykia, Pamphylia ve Büyük Frigya'ya egemen olmuştur. Daha sonra Antigonos'un bölgede olmadığı düşünüldüğü dönemde Eumenes için Lykialılar'ın paralı askerlik yaptıkları bilinmektedir. MÖ 317'de Eumenes ile Antigonos karşı karşıya geldiğinde ise Lykialı ve Pamphylialı askerler bu defa Antigonos tarafında savaşmışlardır. Uzun süren mücadele sonucu Eumenes kumandanları savaştan geri çekilmiş, Antigonos ise Makedonlar ile anlaşarak Eumenes'i öldürmüştür. Bunun ardından Asia'da mutlak hakimiyete sahip olan Antigonos'un gücünden rahatsız olan Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos karşı müttefik olmuşlardır. MÖ 315- 301 arasında bu krallar arasında savaşlar gerçekleşmiştir⁵¹². 301 yılında gerçekleşen Ipsos muharebesi ile Seleukos, Lysimakhos kazanmış, Antigonos ise ölmüştür. Bu tarihle beraber Lykia Lysimakhos egemenliğine girmiştir. MÖ 281'de Lysimakhos ve Seleukos'un Kurupedion'da karşılaşması, Lysimakhos'un ölümü ile sonuç bulmuştur. Böylece tüm Asia'nın olduğu gibi Lykia'nın da egemenliği Seleukos'a geçmiştir. Ancak bu durum da çok uzun sürmemiştir. MÖ 287-275 yılları arasında bölgede Ptolemaios egemenliği görülmektedir. Bu dönemde Yunanca'yı kullanmaya başlamışlardır. MÖ 197'de III. Antiokhos Ptolemaioslar'ın elinde olan Lykia'yı egemenliği altına almak için harekete geçmiştir⁵¹³.

MÖ 189 yılında Roma Cumhuriyeti ile III. Antiokhos arasında yapılan Apemeia Barış Antlaşmasıyla Karia ve Likya Rodoslulara verilmiştir. Rodos egemenliğini tanımayan Lykia ile Rodos arasında 3 savaş yaşanmıştır. Birincisi 187'de Eumenes

⁵¹¹ Çığır 2003, 36; Akşit 1971, 123; Mansel 1999, 434.

⁵¹² Detaylı bilgi için bkz. Çığır 2003, 37-42; Akşit 1971, 23-24; Mansel 1999, 434.

⁵¹³ Çığır 2003, 42-50. Akşit 1971, 41-47; Mansel 1999, 434.

Rodos'a yardım ettiği için Rodos lehine sonuçlanmıştır. MÖ 181'de ikinci savaşta Ksanthos önemli bir rol oynamıştır. MÖ 174'te Lykia Rodos'a karşı yeniden isyan etmiş, ancak bağımsızlığa III. Makedon Savaşı'nda (MÖ 168-167) kavuşabilmişlerdir. Bu savaşın ardından Roma Likya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Aynı yıl Likya kentleri "*Likya Federasyonu*" nu oluşturmuşlardır. Pontos Kralı VI. Mithridates, Roma egemenliğine son vermek adına MÖ 89-63 arasında Hellen kurtarıcısı olarak ortaya çıkmıştır. MÖ 88'de Lykia, Pisidia ve Pamphylia'yı hakimiyeti altına almak için harekete geçmiştir. Uzun süren savaşlar sonucu, MÖ 85'te Sulla ile Mithridates arasında gerçekleşen Dardanos Barışı ile savaş sona ermiştir. Sulla tarafından Lykia'ya bağımsızlık verilmiştir⁵¹⁴. Bu dönemde bölgede baş gösteren korsan tehdidine karşı MÖ 79'da Publius Servilius Vatia 4 yıl boyunca bu saldırılarla baş etmeye çalışmıştır. Doğu Lykia için büyük tehdit olan Korsan lideri Zeniketes'i mağlup etmiştir. Julius Caesar'ın yanında yer alan Lykia, Caesar ölünce yine valilerin insafına kalmıştır. Caesar sonrası Triumvirlik karşısında karşı atağa geçen Cassius Rodos'a, Brutus ise Lykia'ya yürüyerek yağmalamışlardır. M. Antonius, zor durumda kalan Lykia'nın borçlarını silmiş, vergiden muaf tutmuştur. M. Antonius ile Octavianus arasında yaşanan savaşlar sırasında Octavianus'un gazabına uğramamak adına onun için heykeller yaptırmışlardır⁵¹⁵.

Augustus döneminden itibaren Cladius dönemine kadar çok iyi ilişkiler kuran Lykia, bu dönemle beraber Roma eyaleti ilan edilince bağımsızlıkları bir nevi ellerinden alınmıştır. Bölgede çekişmeler ortaya çıkmış ve çok geçmeden bu çekişmeler iç savaşa dönüşmüştür. Bu kargaşa döneminde Lykia'daki Romalı vatandaşların öldürülmesinin ardından Cladius, Lykia Birliğini iptal etmiş ve Lykialılar'ı köle ilan etmiştir. Nero döneminden itibaren Pamphylia Lykia eyaletine bağlanmış, bu durum çok uzun sürmemiş ve MS 69'da Galatia eyaletine bağlanmıştır. İmparatorluk süresince eyalet valilerince yönetilen bölge, yeniden korsan ve Pers tehdidi ile karşı karşıya kalmış, sonunda da Persler'e esir düşmüştür. Diocletianus dönemi ile birlikte (MS 284-305) Roma mutlak hakimiyet sağlamıştır. Likya MS 2. ve 3. yüzyıllardaki büyük depremler ve MS 6. ve 8. yüzyıllarda arasında yaşanan veba salgını ile oldukça yıpranmıştır.

⁵¹⁴ Çığır 2003, 55- 70; Demircioğlu 346-370; Akşit 1971, 80-87; Mansel 1999, 435-440.

⁵¹⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. Çığır 2003, 71-72.

Ardından MS 8. yüzyılda Arap akınları ve korsan saldırıları sonucu bölge terk edilse de 13. yüzyıl Türk Beylikleri ile yeniden yerleşime açılmıştır⁵¹⁶.

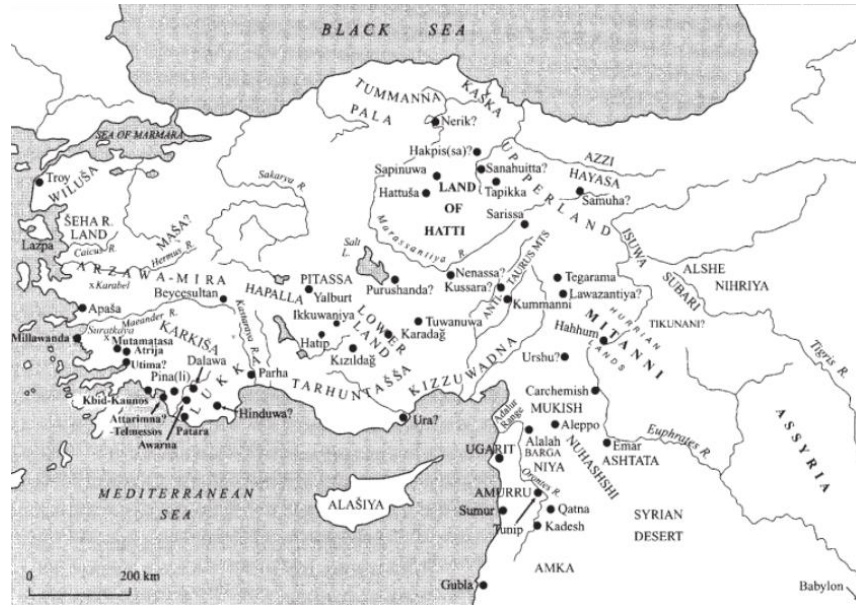
⁵¹⁶ Çığır 2003, 73-79; Ramsay 1961, 437-438.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARIA BÖLGESİ

4.1. Antik Kaynaklar Işığında Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Erken Demir Çağı'nda, yazılı kaynaklar suskun olduğu için direkt olarak bu dönemde yazılmış ve Karia hakkında bilgi veren kaynak ne yazık ki bulunmamaktadır. Ancak antik çağ yazarları o dönemlerde yaşamamış olsalar da Ege Göçleri, Troia Savaşı ve sonrasında Karia ve Karialılar hakkında az da olsa bilgiler vermektedirler (Fig. 35)⁵¹⁷. Öncelikle Erken Demir Çağı başlamadan hemen önce gerçekleşen Kadeş Savaşı'nda Karialılar'a dair verilere rastlanmıştır. Bizim için tarihe ışık tutan Mısır kaynaklarına göre MÖ 1274 Kadeş Savaşı'nda Hitit kralı yanında *Qu-re-qa-ša* adı ile savaştıkları ve bu sürede Karialılar'ın kendilerine *Kar(a)kiša* veya *Karkiya* dediklerini bilmekteyiz⁵¹⁸.

Figür 54: Anadolu ve kuzey Levant coğrafyasında Karkışa ve Lukka topraklarının dağlık Güneybatı Anadolu'daki konumu, (Herda 2009, 50, Res. 5'ten uyarlanmıştır.)

Homeros İliada Destanı'nda, Karialılar'ın Troialılar'ın müttefiki olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Barbarca konuştuklarını, Karlar ile Lelegler'in aynı halk olmadıklarını, Lelegler'in adalardan karaya göç ederken Karialılar ile karıştıklarını bildirmektedir. Homeros'a göre Lelegler Karialı Altes önderliğinde Troia güneyinde,

⁵¹⁷ Yüksel 2001, 25-40.

⁵¹⁸ Heinhold 1980, 121.

kıyıya yakın bir yerde yaşıyorlardı. Troia savaşının ardından güneye doğru ilerleyerek Halikarnassos'a yerleşmişlerdir⁵¹⁹.

Hesiodos MÖ 7- 6. yüzyılda Kariyalılar'ın ve akrabaları olduğunu düşündüğü Pelasglar ve Lelegler'in *Deukalion Seli*⁵²⁰ ardından Yunan Anakarası ve Ege Adaları'na göç eden ilk halklar olduğunu öne sürmektedir⁵²¹. A. Herda ve daha sonraki dönemde farklı yazarlar bu teriminin sebebini Karia-Yunan ortak köken görüşünü yayma amacına bağlamaktadır⁵²².

MÖ 7. yüzyılda yaşamış Paroslu şair Arkhilokhos Kariyalı ve paralı asker terimlerini eş tutmaktadır⁵²³. MÖ 6. yüzyılda yaşayan Lesboslu Şair Alkaios, Kariyalılar'ın tanınmış üç askeri icadından biri olan miğferler hakkında “*ve kariyalı miğferinin tepeliğini sallayarak*” şeklinde bilgi vermektedir⁵²⁴. MÖ 6-5. yüzyılda yaşamış şair Anakreon da Kariyalılar'ın kalkanlarından “*Gel sen kolunu Karia'luların yapımı olan kalkan kulpuna sok*” şeklinde bahsetmesi Kariyalılar'ın zanaatkar yönlerini de ortaya koyması açısından önemlidir⁵²⁵.

Herodotos eserinde, Kariyalılar'ın Dor ve İon göçleri sırasında adalardan anakaraya göçe zorlandıklarını bildirmektedir. Herodotos'a göre eskiden Leleg adı altında adalarda Minos uyruğunda yaşayan halk, Minos'a vergi olarak gemide çalışacak adam göndermekteydi. Kariyalılar'ın Lelegler olarak da adlandırıldığını yani aynı halk olduklarını, hatta bölgenin ilk yerleşimcilerinin Lelegler olduğunu daha sonra Kariyalı olarak adlandırıldıklarından bahsetmektedir⁵²⁶.

“Harpagos İonia'yı boyunduruk altına aldıktan sonra yanına İonialılar ve Aiolleri alarak Kariyalılar, Kaunoslular ve Lykialılara karşı bir sefer düzenledi. Bunlardan Kariyalılar anakaraya adalardan geldiler; çünkü geçmişte onlar adalıydılar, Lelegler olarak adlandırıldılar ve Minos'un yönetimi altındaydılar, (raporlarla

⁵¹⁹ Homeros İliada, X, 426-429.

⁵²⁰ Yunan mitolojisinde 'Deukalion Tufanı' adıyla anılmaktadır. Athena ile Poseidon arasında geçen mücadeleyi anlatması açısından da önemlidir. Athena ve Poseidon Akropolis'e talip olurlar. Bunun için Athena, Akropolis'te yer alan ve toprağın oğlu olarak adlandırılan Erekteus'a ait olan tapınağın içinde bir zeytin ağacı dikerken; Poseidon ise üç dişli yabasıyla tuzlu bir kaynak yaratır burada. Hakemliğine danışılan Kekrops, Poseidon'un hediyesini beğenmez ve ödülü Athena'ya verir. Buna öfkelenen Poseidon Attika'yı dev bir sele boğar. Herodotos 55; Erhat 2009,66; Akmaz 2019,825-843.

⁵²¹ Hesiodos, 234.

⁵²² Herodot I, 171; Strabon VII, 7, 1-2; Herda 2020, 14-24.

⁵²³ Herda 2013, 193; Herda 2020, 14-24.

⁵²⁴ Lobel 1955, 338; Herda 2013, 442; Herda 2020, 14-24.

⁵²⁵ Strabon, XIV, 2, 27.

⁵²⁶ Herodotos, V, 119; VII, 31.

öğrenebildiğim kadarıyla) vergi ödememekteydiler ancak o [Minos] onlara ihtiyaç duyduğunda gemilerinin mürettebatını sağlamaktaydılar.”

Strabon ise Kariyalılar ve Lelegler'in adalardan anakaraya göç ettiklerini Minos egemenliğindeyken Leleg olarak adlandırıldıklarını bildirmektedir. Bununla beraber MÖ 12. yüzyıl ortalarından itibaren Leleg ve Kariyalılar'ın Ege'de korsanlık faaliyetleri yürüttüklerinden de bahseder⁵²⁷. Ayrıca Homeros'un aksine Yunanca konuştuklarını da aktarmaktadır⁵²⁸. Thukydides ise Delos 'ta yer alan Karia mezarlarından kaynaklı olarak adada yaşayıp korsanlık yaptıklarını daha sonra Minos tarafından anakaraya sürüldüklerini bildirmektedir⁵²⁹. Sicilyalı Diodoros'a göre Troia Savaşı'ndan önce Kariyalılar Troia'yı zaptederek denizlerde güçlerini artırmışlar. Bunun ardından Kykladlar'ı da alarak orada oturan yerleşik halkları sürmüşlerdir. Ancak Akhalar güçlenince Kykladlar'dan Kariyalıları kovmuşlardır. Bunun üzerine Kariyalılar yeniden anakaraya göç etmişlerdir⁵³⁰.

Antik kaynaklar dışında döneme dair bazı eserler de bize Karia ve Kariyalılar hakkında bilgi vermektedir. Persler, Kariyalılar'ın miğferlerindeki sorguçlarını horoz ibiğine benzettikleri için onları “*karka*” olarak adlandırmışlardır. Bu horoz ibiği meselesi Kariyalı savaşçıların horoz savaşçıları olarak benimsenmesine yol açmıştır⁵³¹. MÖ 7. yüzyıla ait Analatos Krateri'nin kaidesinde Protoattik stilde, çenesiz, yüzleri kuş gagası şeklinde, kavisli burunlu 9 hoplit betimlemesini R. Hampe, Kariyalılar'a atfetmektedir (Fig. 36)⁵³². Karşılaştırmalı dilbilimci Luvî dilleri uzmanı C. Melchert⁵³³ ve bazı araştırmacılar⁵³⁴ Lykia dilinde kartal anlamına gelen “*Xerēni*” veya “*Xa/eriga*” kelimesinden de yola çıkarak Kariyalı horoz diye adlandırılan halkın belirteç anlamının muhtemelen “Kartal” olmasını gerektiğini savunmaktadır. Demir Çağı'nı takip eden Arkaik Dönem Karia seramiklerinde de bu kartal figürlü betimlemeler gözlenmektedir⁵³⁵.

⁵²⁷ Strabon, VII, 7, 2.

⁵²⁸ Strabon, XII, 3, 27; XIV, 1, 14-48; XIV, 2, 22

⁵²⁹ Thukydides I, 14.

⁵³⁰ Diodoros, VII, 2.15.

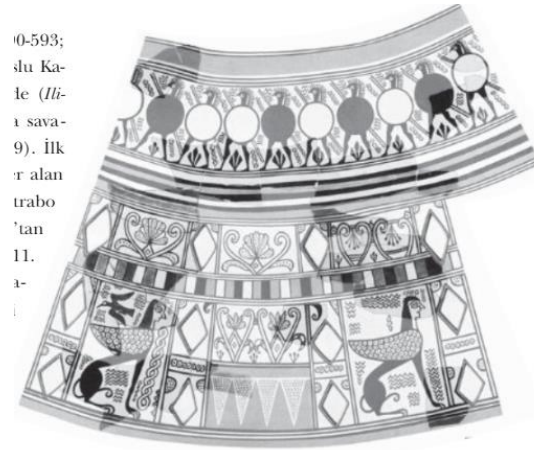
⁵³¹ Hampe 1960, 17-21, res. 10, lev. 12.2.

⁵³² MÖ 690-680'lere ait Ressam Analatos'un boyadığı Protoattik krater kaidesi üzerinde sola doğru yürüyen dokuz hoplit, yüzlerinde çene betimlemeleri olmayan, burunları kuş gagası gibi kavislidir. Hampe 1960, 17-21, res. 10, lev. 12.2.

⁵³³ Melchert 2003, 9; 2013, 37.

⁵³⁴ Carruba 1977, 291; Starke 1990, 76; Simon 2015, 794.

⁵³⁵ Melchert 2003, 23-24.

Figür 55: Analatos Krateri, MÖ 690-680'lere tarihlenen, Protoattik krater (Hampe 1960, lev. 13)

A.Herda'nın aktardığı kadarıyla olasılıkla MÖ 7. yüzyıldan beri Karialı ve Yunanlı paralı askerlerin ve gemi yapımcılarının bazıları Babil'de *Karsāja* adı altında yaşıyorlardı⁵³⁶. Ancak bu duruma karşı çıkan araştırmacılar da bulunmaktadır⁵³⁷. Deniz Kavimleri'nin Levant bölgesi kıyılarına yerleşerek Filistin pentapolis birliğini kurdukları ve bu birliğin MÖ 6. yüzyıl başına kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir⁵³⁸. I. Singer "*Filistin*" isminin köken araştırmaları sırasında Troia müttefiki olarak savaşan komşu bir halk olan Pelasglar'dan bahsetmektedir⁵³⁹. Kuzey ve orta Levant bölgelerinde karşılaşılan Karia kökenli yer isimleri, şahıs isimleri ve etnik grup isimleri, Karkişa halkının göçlerle beraber bölgeye gelmiş hatta kuzeyde Asi Nehri'nin batı kıyısında yer alan *Karkar* (Tell Karkur) Karia ile ilişkili olarak kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Filistin pentapolisinin beş şehriden biri olan, Gat/ Tell es-Safi'de MÖ 10-9 yüzyıllara ait Proto-Kenan alfabesiyle yazılmış graffitoda Semitik kökenli olmayan iki isimle karşılaşılmıştır. Ayrıca MÖ 9. yüzyılda Samaria ve Megiddo'da duvarlarda karşılaşılan taş ustası işaretlerinin, taş işleme konusunda oldukça yetkin Proto-Karialılar'a ait olabileceğini düşündürmektedir⁵⁴⁰. Ancak bu görüşü reddeden araştırmacılar da bulunmaktadır⁵⁴¹.

MÖ 9- 8. yüzyıllarda Levant bölgesinde ortaya çıktığı düşünülen Karca'ya dair en erken belge Kos Adası civarlarında bulunan ve bugün İsviçre'de Chur Müzesi'nde korunan, yaklaşık MÖ 850-750 yıllarına tarihlenen, üzerinde boyayla yazılmış yazı

⁵³⁶ Höckmann 2013, 358-364; Herda 2013, 442-451.

⁵³⁷ Oreshko 2019, 141.

⁵³⁸ Singer 2013, 326-331

⁵³⁹ Singer 2006, 257-258

⁵⁴⁰ Avishur-Heltzer 2003

⁵⁴¹ Adiego 2007, 26.

bulunan, Orta-Geç Geometrik stilde amphoradır. Tıpkı Frig yazısı gibi Proto-Kenan, Fenike veya Arami alfabelerinden türediği düşünülmektedir⁵⁴².

Alkaios⁵⁴³ ve Anakreon⁵⁴⁴ isimli iki şair sorguç ve kalkan kulpunun kaşiflerinin Kariyalılar olduklarını bildirmişlerdir. Atinalı hatip olan İsokrates, Kariyalılar'ın adalarda yaşadıklarına dair veriler sunmaktadır⁵⁴⁵.

4.2. Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Daha önceki bölümler de bahsettiğimiz gibi, Karia Bölgesi Antik Çağ'da Muğla ve Aydın illerini kapsamaktadır⁵⁴⁶. Ege göçlerinin ardından bölgede siyasi, ticari ve ekonomik değişimler yaşanmıştır.⁵⁴⁷ Tüm bu değişimler bölgede yer alan kentleri de aynı orantıda etkilemiştir. Ancak bölgenin sarp coğrafyası ve özellikle Erken Demirçağı'na denk gelen katmanların üzerinde yeniden yapılaşmanın olması bu dönem için bilgilerimizi sınırlamaktadır.

Rönesans Dönemi'nin ardından 1734'te bir İngilizler'den oluşan bir grup soylunun kurduğu Dilettanti Cemiyeti, Ege coğrafyasında geziler ve araştırmalar yapılması için destek vermiştir. Bölgedeki ilk araştırmalar 1736-40 yılları arasında Dilettanti Cemiyeti adına D. Chandler, 1816'da D.Turner, 1826'da L. Laborde ve 1830'da C. Texier, ardından S.G.Elliot, 1838-1840'ta C. Fellows, 1824-1844'te Le Bas, 1844'te V. Ross, 1871-1872'de E. Seiff, 1872'de E.J.Davis tarafından yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen araştırma ve çalışmalara 19. yüzyılın ikinci yarısında C.T.Newton, W. R. Paton ile J. L. Myres, 1981'de E.Petersen ve F.V.Luschan, son olarak da D.Deschamps devam etmiştir. Bölgede isimleri sayılamayacak kadar çok bilim insanı araştırma yapmıştır. Bunun dışında aşağıda da aktaracağımız üzere bölgede yer alan yerleşmelerde farklı araştırmacılar tarafından yüzey araştırmaları ve kazılar yapılmıştır⁵⁴⁸.

Erken ve Orta Demir Çağı yerleşimlerini başlıklar halinde aktarırken maddi kültür varlıklarının izlerinin yoğun olduğu yerleşimlerden başlamak üzere en az buluntu içeren yerleşim yerlerine doğru sıralamanın konunun daha anlaşılabilir olması adına daha faydalı olacağını düşünmekteyiz.

⁵⁴² Herda 2013, 465-504; Herda 2020, 14-24.

⁵⁴³ MÖ 620-580 yılları arasında yaşamış Lesbos'lu Arkaik Dönem Hellen şiir yazarıdır.

⁵⁴⁴ MÖ 582-485 yılları arasında yaşamış, aslen Teoslu olan Arkaik Dönem Hellen lirik şiir yazarıdır.

⁵⁴⁵ İsokrates, 2.43.

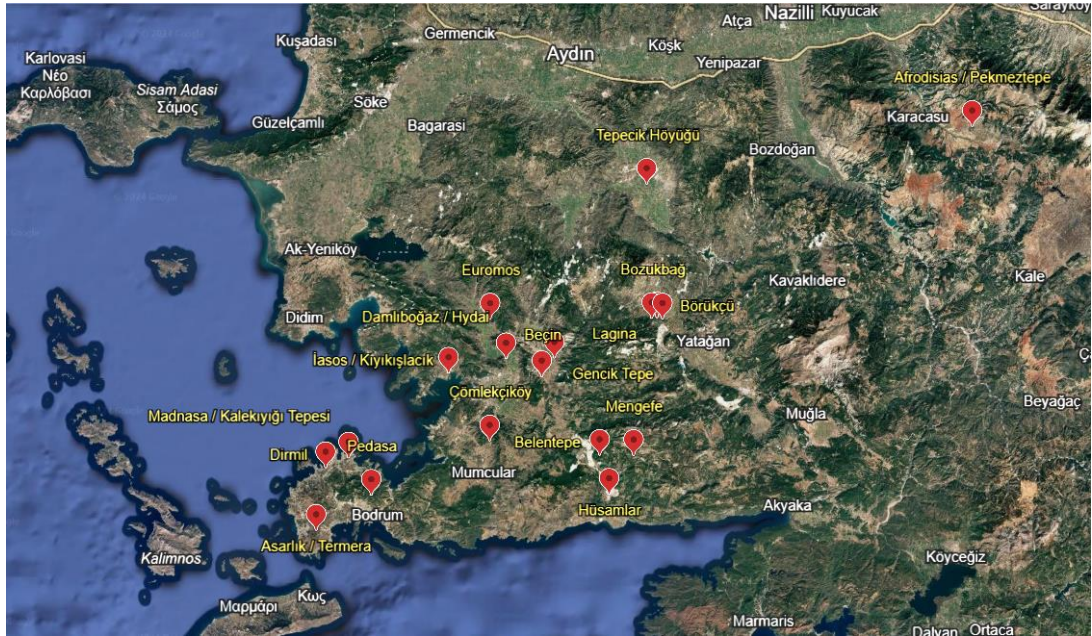
⁵⁴⁶ Sevin 2001, 105.

⁵⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Herodotos I, 151- 155

⁵⁴⁸ http://www.tayproject.org/downloads/Karia_MA.pdf E.T. 10.10.2024 12:34

4.2.1. Arkeolojik Veriler Işığında Karia Bölgesi Erken Demir Çağı

Karia Bölgesi bulunduğu coğrafya açısından çağlar boyunca farklı toplulukların tercih ettiği bölgeler arasında yerini almaktadır. Kıyısallığı dolayısı ile ticarete uygun limanları ve iç bölgelerde akarsuların zenginliği yerleşimlerin hemen her dönem iskân görmesine de olanak sağlamıştır. Geç Tunç Çağı'nın sonlanmasının ardından tüm Ege ve Akdeniz coğrafyasında yaşanan değişimler, yerleşimlerin maddi kültür kalıntılarını da etkilemiştir. Karia'da da aynı durum söz konusudur. Bu dönemle beraber kimi yerleşimler terkedilirken kimi yerleşimler de bir süre daha iskân devam etmiştir. Ancak maalesef hem bu yerleşimlerin çoğunluğunun üzerine yeni yerleşimler yapılırken tahrip edildiği için hem de coğrafyanın zorlu olmasından kaynaklı yeterince araştırılmadığından Erken Demir Çağı'na ait tüm verilere ulaşılamamıştır.

Harita 1: Çalışma içerisinde bahsi geçen Karia yerleşimlerinin harita üzerinde konumları

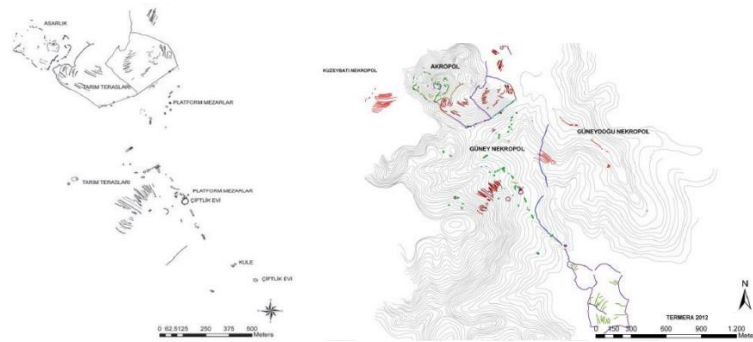
Yine de son dönemlerde bölgede yapılan yüzey araştırması ve kazıların artması, Erken Demir Çağı'na ait bir şemanın zihnimizde oluşmasına olanak sağlamıştır. Bölge'nin Erken Demir Çağı daha önce de bahsettiğimiz üzere Protogeometrik Dönem olarak da adlandırılmaktadır. Karia Bölgesi Protogeometrik Dönem izleri taşıyan yerleşimler aşağıda verilerin en yoğun olduğu yerleşimden, en az olduğu yerleşimlere doğru sıralanmıştır (Harita 1).

4.2.1.1. Asarlık / Termera

Muğla ili Bodrum (Halikarnassos) Yarımadası batı kıyısında, Karatoprak'ın ise güneyinde bir dağ zirvesinde konumlanmış olan Asarlık, Batı Anadolu'nun Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş süresi hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.

Bozburun adasında yer alan yerleşimde 1863 yılında C. Newton, daha sonra 1887 yılında W. R. Paton Asarlık nekropolünde araştırmalar yapmıştır⁵⁴⁹. 1998-2000 yıllarında M. Benter yüzey araştırmaları gerçekleştirmiş, 2002 yılında ise topografik planı oluşturulmuştur⁵⁵⁰. Yoğun buluntu veren Asarlık nekropolis alanlarında 7 farklı mezar tipi ile karşılaşmıştır. Bunlar tümülüsler, platform mezarlar, tekne mezarlar⁵⁵¹, pithos mezarlar, urne mezarlar, örgü oda mezarlar, dromoslu örgü oda⁵⁵² mezarlar olarak gruplandırılmaktadır (Fig. 37)⁵⁵³.

Asarlık'ın Erken Demir Çağı nekropolisleri güneydoğu ve kuzeybatı nekropolisleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Güneydoğu Nekropolis'in konumlandığı bu bölgenin aynı zamanda taş ocağı olmasından kaynaklı platform mezarlar tahribata uğramıştır. Platformu sınırlayan çevre duvarlarında iri andezit bloklar, taş dolguda ise küçük boyutlu taşlar kullanılmıştır⁵⁵⁴.

Figür 56: Asarlık – Termira Haritası (Diler – Gümüş – Eryılmaz 2012, harita 2)

Kuzeybatı Nekropolis'te yuvarlak mezarlar, örgü oda mezarlar, urne mezarlar ve platform mezarlar ile karşılaşmıştır⁵⁵⁵. Kentin kuzeydoğusunda platform mezarlar ve taş tümülüsler ile karşılaşmıştır. Bu taş tümülüslerden sadece Paton A tümülüsü sağlam

⁵⁴⁹ Paton 1887, 64-80.

⁵⁵⁰ Benter 2011, 659-660; Boysal 1967, 14-15.

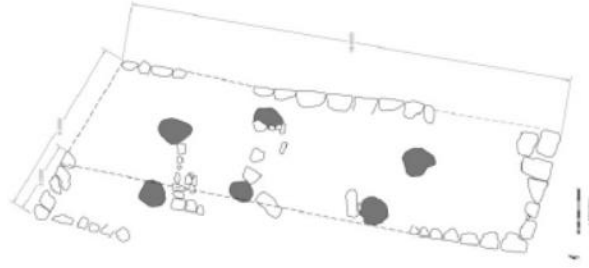
⁵⁵¹ Tekne mezarlar temelde ana kaya veya toprağın dikdörtgen biçiminde açılması ile meydana getirilen mezar tipleridir. Örgü-tekne tipi mezarların, açılan çukurun içerisine taşlar ve kısmen düzleştirilmiş plakalarla kuru duvar tekniğinde örülmesiyle oluşturulmuştur. Mezarların üzeri 3 veya 4 kapak taşı ile kapatılmıştır. Bazı mezarlarda birleştirici malzeme olarak çamur harç kullanılmıştır. Oygu tekne mezarlarında ise kayaların uygun kısımları derin bir şekilde oyularak dikdörtgen bir forma getirilmiş, mezarların üzeri ise genelde üçgen biçimli bir kapak taşı ile örülmüştür. Bu tip mezarların adlandırılmasında ortak tek bir literatür oluşmaması bu mezarlara oygu tekne terimi dışında, bazen kayaya bağlı lahitler (khamosorion), kaya kesme lahitler (khasoria) gibi tanımlamalar yapılmıştır. Er-Sögüt 2005, 100; Zeyrek 2007, 815; Yılmaz 2007, 176; Doğanay 2010, 51-55; Üngör-Özgül 2016, 75-76.

⁵⁵² Dromosa sahip olduğu için Tekne mezarlar altında bahsedilmemiş ayrıca ele alınmıştır.

⁵⁵³ Kara 2017, 25-26.

⁵⁵⁴ Diler vd. 2013, 420; Diler vd. 2012, 257.

⁵⁵⁵ Diler vd. 2013, 421.

Figür 58: Termera Platform Mezar 1 Planı (Diler vd. 2013, Çiz. 1)

Asarlık'ta karşılaşılan örgü oda mezarlar dikdörtgen ve yuvarlak planlı tasarlanmışlardır. Dromoslu oda mezarların üzeri kademeli olarak içe doğru taşlarla örülerek tümülüs şekli verilmiştir⁵⁶⁰. Bu mezarların ikincil kullanım gördüğü karşılaşılan veriler ile anlaşılmıştır. Örgü oda mezar olan Mezar O'da bölgede yer alan en eski eserleri⁵⁶¹ içerisinde barındırma özelliği taşımaktadır. Üzengi kulplu konik kaideli testi Sub-Miken Dönem sonuna veya Protogeometrik Dönem başlangıcına yani MÖ 11. yüzyılın sonuna ait olmalıdır (Fig 40a-b) ⁵⁶².

Figür 59a-b: Asarlık Mezar O Buluntuları, Üzengi Kulplu Kap ve Askos
(Carstens 2008, 79; Eryılmaz 2019, Kat. 10)

Asarlık'ta karşılaşılan yuvarlak planlı mezarlarda ise karından kulplu amphoralar, akıtacaklı sürahiler, skyphoslar, amphoriskoslar, askos ve üç ayaklı kap formu ele geçmiştir. Amphoriskos'un gövde ve boyun üzerinde şerit ve rezerv bant bezemeleri, omuz-boyun geçişinde sarkık dil motifi, altında ise nokta dizisi yer almaktadır. Gövdede ise rezerve alan alt ve üstten şerit bant ile sınırlandırılmış, içerisinde çapraz boyama bezeme şeridi görülmektedir. Skyphos'un kurları arasında rezerve alanda yan yana üçlü konsantrik daire motifleri, merkezinde ise nokta bezemesi yer almaktadır (Fig. 60a-b)⁵⁶³.

⁵⁶⁰ Boysal 1967, 10 – 14.

⁵⁶¹ Boysal 1967, 10 – 14.

⁵⁶² Kara 2017, 23-24; Özgünel 2006, 34-35; Caner 1983, 30.

⁵⁶³ Eryılmaz 2019, 110-111.

Figür 60a: Asarlık yuvarlak mezardan Amphoriskos (Mountjoy 2018, Fig.477; Eryılmaz 2019,Kat. 19) Figür 60b: Asarlık yuvarlak mezardan Skyphos (Desborough 1952, Res.10;Eryılmaz 2019, Kat. 17)

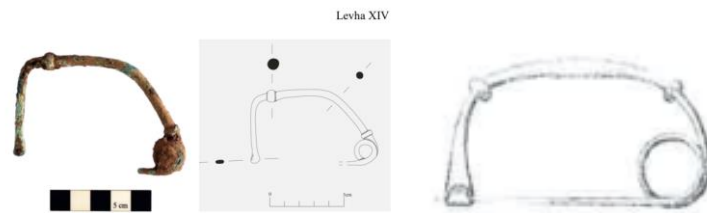
Yuvarlak mezardan ele geçen bir diğer buluntu ise halka gövdeli kaplumbağa-askostur. İçi boş dairesel gövdeli, gövdenin iki tarafına karşılıklı akıtacak, gövde ortasında ise bu akıtacakları birbirine bağlayan tutamak yer almaktadır. Kulp karşısında çizgisel boya bezeme bulunmaktadır. (Fig. 60c). Üç ayaklı kabın ayakları üzerinde çentikler, zik zak kazıma bezeme yer almaktadır (Fig. 60d) ⁵⁶⁴. Ele geçen küçük buluntular arasında Tip II grubuna dahil olabilecek fibulalar yer almaktadır (Fig. 60e).

Figür 60c: Asarlık yuvarlak mezardan Askos (Eryılmaz 2019,Kat. 25)

Figür 60d: Asarlık yuvarlak mezardan üç ayaklı kap (Eryılmaz 2019,Kat. 26)

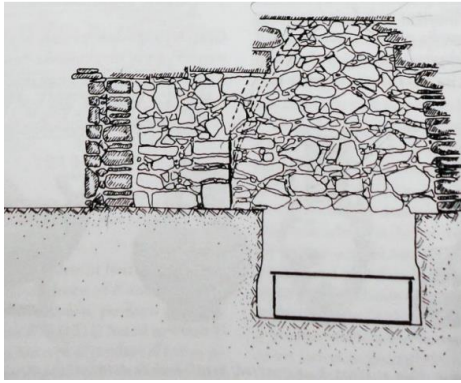
Figür 60e: Asarlık fibulalar, (Eryılmaz 2019,Lev. 15/1a; Öztekin 2023, Kat 70b)

4.2.1.2. Dirmil

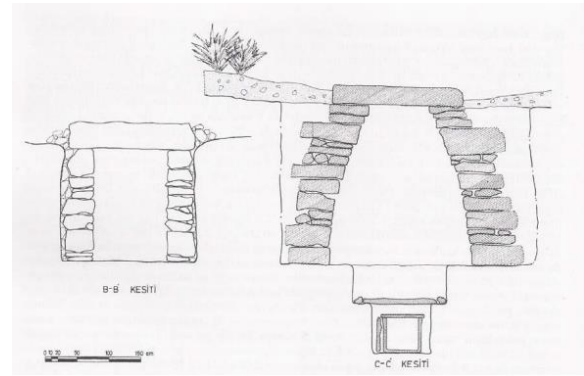
Muğla İli Bodrum İlçesi'nin 20 km kadar kuzeybatısında yer alan Dirmil'de köylüler tarafından bulunan mezar müzeye bildirilmiştir. Bu gelişmenin ardından G. Bass, Dirmil hakkında ilk bilgileri bilim camiasına duyurmuştur. 1963 yılında E. Akurgal

⁵⁶⁴ Eryılmaz 2019,117, Kat. 25.

başkanlığında yapılan çalışmalarda Protogeometrik Dönem'e ait veriler ile karşılaşılmıştır. Bu döneme tarihlendirilen tümülüs mezarın yapım aşamasında, kaya kütlesi kısmen oyularak, tepesi sahte tonoz tekniğinde inşa edilmiştir (Fig. 61a ve 61b)⁵⁶⁵. Duvarlar aşağıdan yukarıya daralarak eğimli inşa edilmiş ve üzeri kapak taşı ile örtülmüştür. Dromoslu oda mezar olarak da tanımlanmış olan mezar, S.T. Kara tarafından Asarlık Paton A Mezarı ile benzerliği açısından tümülüs mezar grubuna dahil edilmiştir. Mezar buluntuları Sub-Miken Dönem sonu ile Protogeometrik Dönem başına tarihlenmektedir⁵⁶⁶. Küçük kayalık tepenin güney yamaçlarında karşılaşılan dromoslu dikdörtgen planlı mezar odasının çevre duvarları bloklarla bindirme tekniğinde inşa edilmiş, üzeri kapak taşı, dromosu ise büyük bloklarla kapatılmıştır⁵⁶⁷.

Figür 61a: Dirmil Tümülüsü
(Carstens 2008, 80)

Figür 61b: Dirmil Tümülüsü Mezar Kesiti
(Özdemir 2009, Çiz. 1)

Yerleşimde Karia Protogeometrik Dönem seramiği olarak tanımlanan boyundan ve karından kulplu amphoralar, krater, skyphos ve oinochoelerle karşılaşılmıştır. Karından kulplu amphorada, Attika etkisi dışında Karia yerel seramiği etkileri de görülmektedir. Karşılaşılan seramiklerin çoğunluğunun Geç Protogeometrik Dönem Attika etkili yerel üretim oldukları anlaşılmaktadır⁵⁶⁸.

Dirmil oda mezarda karşılaşılan boyun-omuzdan kulplu amphoraların bu dönemde yakın benzeri bulunmamaktadır. Doğu-Yunan ve Attika Geometrik dizileri içinde bu kulp özelliği olarak ünik ve olasılıkla dış kökenlidir. Vazoda görülen dikey nokta sıraları ile hem Kıta Yunanistan hem de İonia örneklerinde karşılaşılmaması kökeni hakkında kesin bir kanıya varılmasını güçleştirmektedir. Yüksek boyunlu, dışa taşkın

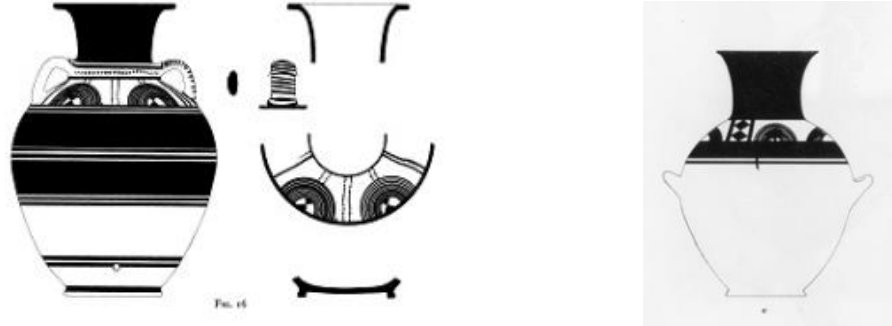
⁵⁶⁵ Boysal 1967, 10 – 14; Özgünel 2006, 20.

⁵⁶⁶ Kara 2017, 23-24; Diler vd. 2013, 423.

⁵⁶⁷ Özgünel 2006, 21.

⁵⁶⁸ Diler vd. 2013, 423; Özgünel 2006, 13-15.

dudaklı karından kulplu amphora ise Kerameikos mezarlarındaki örneklere benzemektedir. Omuzda daire kümeleri arasında iki baklava zinciri görülmesi Attika etkisinde Karia düzenlemesidir (Fig.62a, b)⁵⁶⁹.

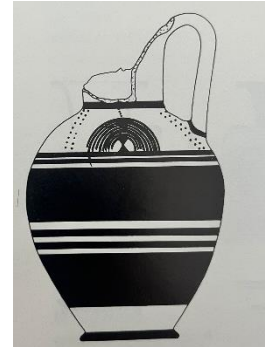

Figür 62a,b: Geç Protogeometrik Boyundan ve Karından Kulplu Amphoralar (Özgünel 1979, lev. 1b-c)

Mezarda küresel gövdeli ve küresel gövde formunu kaybetmiş oinochoeler ile karşılaşmıştır. Bunlardan biri de yonca ağızlı oinochoe formundadır. Oinochoe üzerinde uzun çubuk veya dilcik kümeleri doldurucu motif olarak görülmektedir (Fig. 63a, 63b)⁵⁷⁰.

Figür 63a: Geç Protogeometrik Yonca Ağızlı Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 1d)

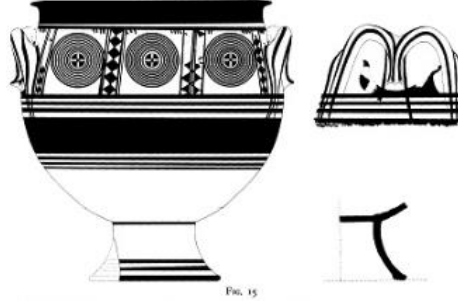
Figür 63b: Geç Protogeometrik Boynu Kırık Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 2a)

Dirmil’de karşılaşılan krater, Bayraklı kraterinden sonra karşımıza çıkan ikinci örnektir. Attika etkilerinin çok fazla görülmediği bu krater Münih ve Teselya kraterlerine benzemektedir. Ortasında St. George haçı bulunan, tam çemberler ve merkezinde kum saati betimlenen çemberler ile bezenmiştir. Ayrıca doldurucu kısa dilcik kümeleri de krater üzerinde görülmektedir. Kulplar arası yüzey 3 metopa bölünmüştür. Metoplar içleri dolu baklava ve karşılıklı testere dişi ile ayrılmaktadır. B yüzünde hem Attika hem de

⁵⁶⁹ Özgünel 1979, 4.

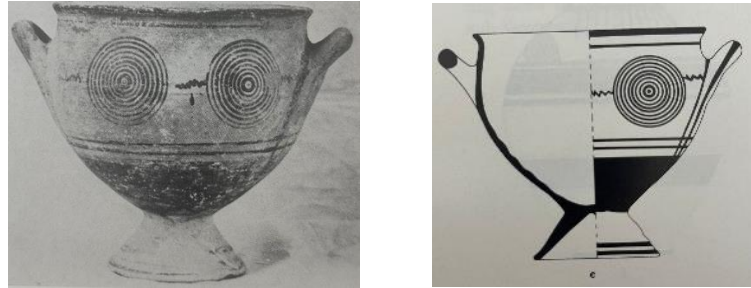
⁵⁷⁰ Özgünel 1979, 5.

Dodecanese etkisi görülmektedir. Metop ayırımında birbirini eğri biçimde kesen araları boyalı çizgi kümelerin oluşturduğu bezeme Attika etkisi olsa da metop ayırıcı olarak kullanılması Dodecanese etkisidir (Fig. 64)⁵⁷¹.

Figür 64: Geç Protogeometrik Dirmil Krateri (Özgünel 1979, lev. 2b-b1)

Dirmil’de karşılaşılan skyphos üzerinde merkezlerine kadar sığ çizilmiş daire bezekleri yer almaktadır. Konik ayaklı skyphoslarda Attika etkileri gözlemlenir. Konik kaidesi yivli yapılmıştır. Başka bir yerde örneği olmayan yivli konik kaideli seramiklerin Batı Anadolu buluşu olup olmadığı belli değildir. Aynı alanda karşılaşılan diğer skyphosla ayak biçimi dışında bir benzerliği bulunmamaktadır. Desborough bu üretimin Batı Anadolu etkili olduğunu bildirmektedir (Fig. 65)⁵⁷².

Figür 65: Geç Protogeometrik Dirmil Konik Ayaklı Skyphos (Özgünel 1979, lev. 2c-d)

Dodecanese çömlekçileri Attika’ya karşı betimlemelerde daha bağımsızdır. Karia bölgesinde farklı etkileşimler görülse de asıl etken Attika’dır. Doğu Yunan çömlekçiliğinde sarkık dil kümeleri ve daire takımları arasındaki dalga karalamaları Dodecanese tarafından sevilerek kullanılmıştır. Anadolu’ya ise Attika etkisinde girmiştir⁵⁷³.

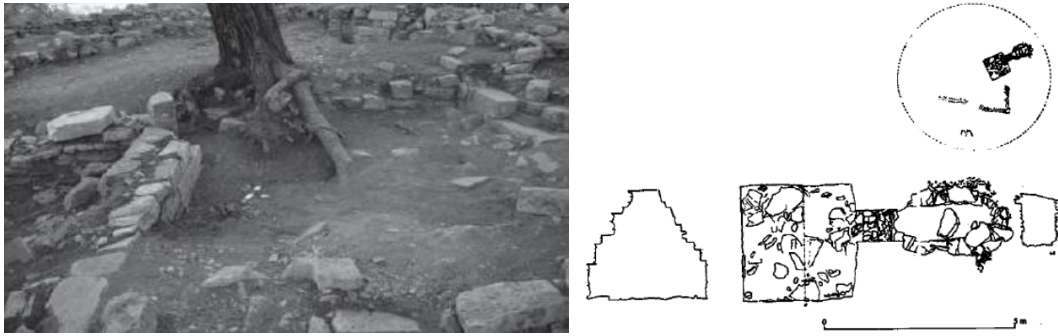
⁵⁷¹ Özgünel 1979, 6.

⁵⁷² Özgünel 1979, 7.

⁵⁷³ Özgünel 1979, 9-10.

4.2.1.3. Pedasa

Halikarnassos 4 km. kuzeyinde Gökçeler Mahallesi sınırında yer alan Pedasa 'da 19. Yüzyıl sonlarında W. R. Paton ve J. L. Myers, 1920 yıllarında Mauri, 1950 yıllarında A. Bean-Cook araştırmalar yapmıştır. 1990 yılından itibaren ise A. Diler tarafından çalışılmaktadır⁵⁷⁴. Yerleşimde platform, pithos, urne, tekne, örgü oda mezarlar ve tümülüsler ile karşılaşmıştır. Pedasa Akropolisi'nin güneydoğusunda Sivriçam Tepe ve çevresinde tekne mezar ve tümülüsler yer almaktadır. Sivriçam Tepesi'nde yer alan tümülüs, 15 metre çapında 3 metre yüksekliğindedir (Fig. 66a). Mezarın iç duvarları alışılmadık biçimde küçük moloz taşlarla örülmüştür. Kare ya da kareye yakın mezar odası taş plakalar ile kapatılmış, kuzeyinde ise bir dromos yer almaktadır. Dışarıdan duvarla çevrelenmiş tümülüsler bu alanların uzun süre kullanım gördüğünün de göstergesidir. Tümülüsten Protogeometrik-Geometrik Dönem malzemeleri saptanmıştır (Fig. 66b)⁵⁷⁵.

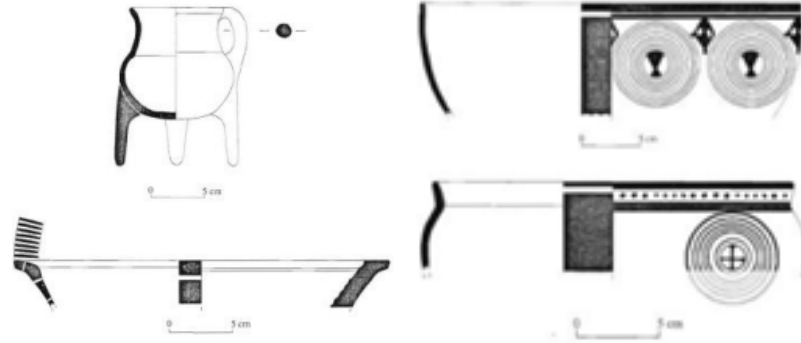
Figür 66a,b: Pedasa Sivriçam Protogeometrik Tümülüsü ve Planı (Diler 2006, 112)

Tümülüste yaban keçisi veya geyik avı sahneli silindir mühür, fibula, pişmiş toprak kap ve Geç Protogeometrik Dönem seramik parçaları ile karşılaşmıştır. MÖ 8. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen seramikler mat gri bej renklidir. Pedasa protogeometrik seramik verileri arasında ağız kenarında yatay bant bezemeleri ve bu bezemeler arasında nokta sıralarının olduğu, ortasında haç bulunan konsantrik daire kümelerinin olduğu seramikler ile karşılaşmıştır. Tümülüsün Protogeometrik Dönem'den MÖ 7. yüzyıl içlerine kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fig. 67a)⁵⁷⁶.

⁵⁷⁴ Diler 2003, 14-15.

⁵⁷⁵ Diler vd. 2008, 125.

⁵⁷⁶ Diler 2005, 136-137.

Figür 67a: Pedasa Protogeometrik Tümülüs (Diler 2006, Res. 6)

Güneydoğu alt yamacında yer alan 1 numaralı Tümülüs, tabanında mezar odasına girişi sağlayan dromos, mezar odasının kuzeybatı köşesinde ise pişmiş toprak lahit için bir çukur saptanmıştır. Odanın üzeri iri taş plakalar ile kapatılmıştır. Mezara girişi sağlayan kapı doğuda yer almaktadır. Tarihlemede kullanılabilen seramiklerle karşılaşılsa da iri ve kaba taşların kullanılması mezarın Protogeometrik Döneme yani MÖ 1. binyılın erken evresine tarihlenebileceği olarak sağlamaktadır⁵⁷⁷. Bu tümülüste karşılaşılan boyundan kulplu amphora; dışa taşkın ağızlı, uzun boyunlu, ovoid gövdeli, konik kaideli, şerit dikey kulpludur (Fig. 67b).

Figür 67b: Pedasa Tümülüs 1 Amphora (Diler 2006, Res. 6)

Sivriçam Tepe'nin doğu yamacında yer alan başka bir tümülüsün batı ve kuzey duvarları tahrip olsa da mezar odası tavan seviyesine kadar korunmuştur. Mezar odası kuzeydoğu ile güneybatı doğrultusunda, dromos ise batı duvar üzerinde yer almaktadır (Fig. 68). Pedasa Geç Protogeometrik-Geometrik Dönem tümülüsleri mezar odaları kare ya da kareye yakın dikdörtgen şeklinde, dar ve alçak dromoslu, içerisinde hem inhumasyon hemde kremasyon gömülerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Tümülüs içerisinde karşılaşılan silindir mühür MÖ 2. binyılın ikinci yarısı Levant Bölgesi

⁵⁷⁷ Diler 2005, 138.

örneklerine benzemektedir. Pedasa seramiklerindeki çark izleri Protogeometrik Dönem belirtileridir⁵⁷⁸

Figür 68: Pedasa Güneydoğu Nekropolisi 2 No'lu Tümülüs (Özer vd. 2008, resim 11)

Sivriçam Tepenin batısına yani Konacık'a doğru yer alan bölgede platformlar büyük oranda tahrip olmuştur. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu platform mezarlardan ilki arazinin kuzey kenarında yer almaktadır. Platform mezarın taş dolgusu içerisinde 3 gömü çukuru ile karşılaşmıştır. Yerleşimde karşılaşılan 1 numaralı mezar doğu-batı doğrultulu tasarlanmış, üzeri plaka taşlar ile kapatılmıştır (Fig. 69). Gömü çukuru içerisinde pithos parçaları ile karşılaşmıştır. Mezarda çift kulplu monokrom seramik ve bronz fibula parçası ile saptanmıştır⁵⁷⁹.

Figür 69: Pedasa Batı Nekropolisi 1 No'lu Gömü ve Buluntuları (Özer vd. 2008, Res. 8-12)

Batı Nekropolis'te Protogeometrik Dönem'e ait platform mezar eklentisinde karşılaşılan Geometrik Dönem amphorası, mezarın MÖ 8. yüzyıla kadar kullanıldığını göstermektedir. Platform mezarlardan ve çevresinden Sub-Miken Protogeometrik Dönem'e ait veriler ile karşılaşılmaması platform mezarların tümülüslerle çağdaş olduğunu

⁵⁷⁸ Özer vd. 2008, 275-276.

⁵⁷⁹ Özer vd. 2008, 277.

göstermektedir⁵⁸⁰. Bunların yanı sıra yerleşimde 3 adet urne mezar görülmüştür. 2, 3 ve 5 numaralı gömüler olarak adlandırılan mezarlardan 2 ve 3 numaralı gömüler dörtgen derin çukurlar şeklindedir (Fig. 70). 5 numaralı gömü ise kuzey güney doğrultulu yatay ve sığ örgü dörtgen şeklinde tasarlanmıştır⁵⁸¹. Dar ve yüksek tasarlanan urne çukurları dışında, kül çukurları da görülmektedir (Fig. 71a).

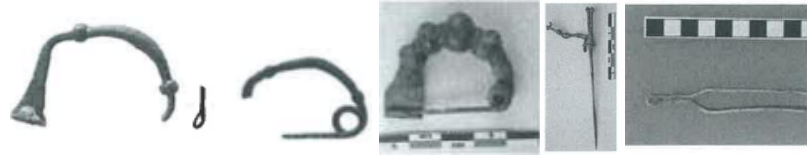

Figür 70: Batı Nekropolis 2 No'lu Gömü
(Özer vd. 2008, Res. 13)

Figür 71a: Batı Nekropolis 5 No'lu Gömü 2
(Özer vd.2008, Res. 14)

Pedasa nekropolisinde karşılaşılan küçük buluntular arasında fibulalar, iğneler ve bızlar yer almaktadır (Fig. 52b).

Figür 72b: Pedasa küçük buluntular, (Öztekin 2023, Lev. 86,88)

4.2.1.4. Çömlekçiköy

Muğla ili Bodrum İlçesi 40 km uzağında, Bodrum-Milas yolu doğusunda, yer alan Çömlekçiköy döneme dair erken verilere sahip birkaç yerleşimden biridir. Bodrum Müzesi'nde karşılaşılan Sub-Miken seramikler, 1967 yazında bölgede araştırmaların başlamasına olanak sağlamıştır⁵⁸². Çömlekçiköy yakınlarında yer alan Kadınören Mevkii'nde, 1968 yılı çalışmalarında dikdörtgen ve yuvarlak mezarlardan Sub-Miken etkili seramikler elde edilmiştir. Yerleşimde urne mezarlar, örgü tekne mezarlar ve örgü yuvarlak mezarlar ile karşılaşılmıştır⁵⁸³. Örgü tekne mezarlar, farklı boyutlarda tasarlanmış, tek sıra işlenen duvarları da yine farklı kalınlıklarda işlenmiştir. Kapak taşları

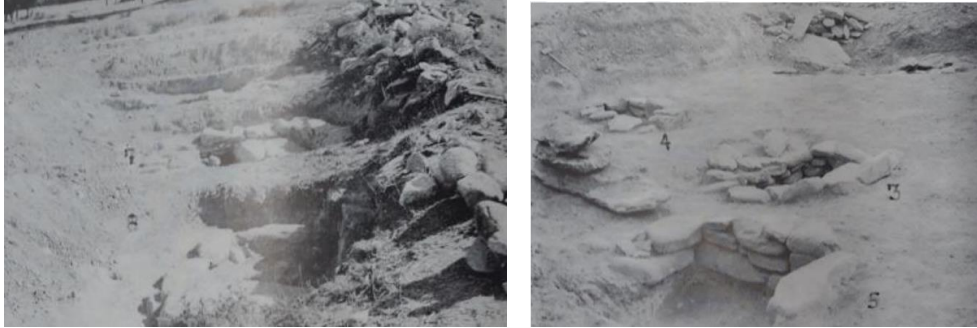
⁵⁸⁰ Özer vd. 2008, 277

⁵⁸¹ Kara 2017, 37.

⁵⁸² Bodrum Müzesi Müdürü Halük Elbe ve Yusuf Boysal tarafından yapılmıştır.

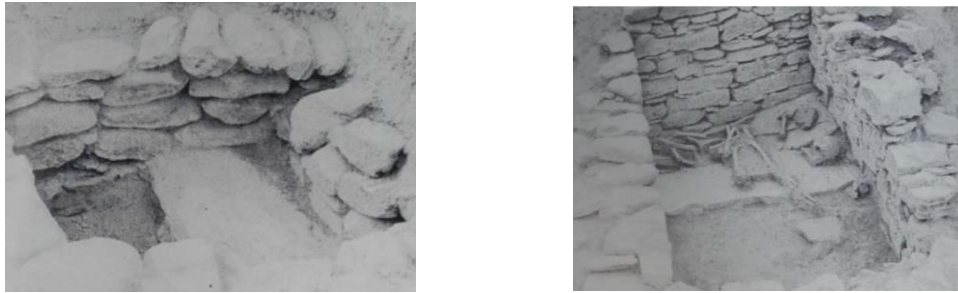
⁵⁸³ Boysal 1967, 10-14

in-situ halde ele geçmiştir. Mezar tabanları taşlarla döşenmiş veya doğrudan toprağa yerleştirilmiştir. Küçük mezarlarda toprağa dikey yerleştirilen levha taşlar duvar olarak kullanılmıştır (Fig. 73)⁵⁸⁴.

Figür 53: Çömlekçi Örgü Tekne Mezarlar (Boysal 1967, levha 12, resim 15-16)

Sub-Miken döneme tarihlenen örgü tekne mezarın üzeri düz kayalar ile birbirinden farklı genişlik ve yüksekliklerde örülmüştür. Üç örgü yuvarlak mezarın çapları 3 metreye yakın olmakla beraber üst kısımları tahrip olduğu için yükseklikleri tam olarak saptanamamıştır. Kaba taşlarla örülmüş duvarları içe doğru daralmaktadır (Fig. 74). Kayalara kuyu şeklinde oyulmuş urne mezarlar aşağı doğru genişlemektedir. Mezarın tamamını kaplayan taş levha ve levhanın altından sivri dipli amphora parçaları ile karşılaşmıştır. Karia Bölgesi yerli Sub-Miken Dönem seramiklerinin özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Çömlekçiköy çalışmaları Karia sahil bölgesinde Sub-Miken Dönem'den beri yerleşimde iskanın olduğunu göstermektedir.⁵⁸⁵

Figür 74: Çömlekçiköy Örgü Tekne Mezarlar (Boysal 1967, levha 12, resim 17- 19a)

Son yıllarda Hüsamlar köyünde, TKİ dekupaj çalışmaları sırasında gerçekleşen kurtarma kazıları, Keramos kentinin gerisindeki kırsal alanın Tunç Çağı başlarından itibaren yoğun iskan gördüğünü göstermektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda yine Çömlekçiköy Erken Demir Çağı'na ait önemli veriler ile karşılaşmıştır. Hüsamlar'da,

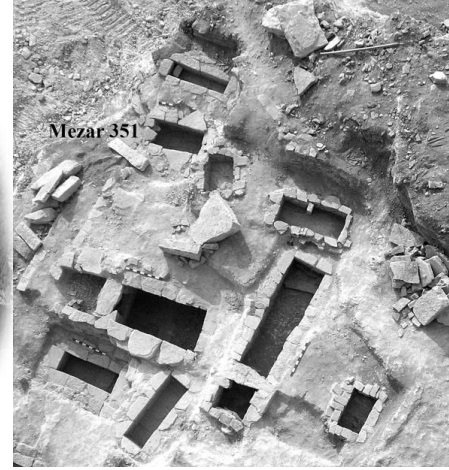
⁵⁸⁴ Boysal 1967, 10-14

⁵⁸⁵ Boysal 1967, 10-14; Kara 2017, 37.

Mezar 342 (Fig. 75) ve Mezar 351 (Fig. 76) olarak numaralandırılan mezarlar, tepenin zirve noktasının batısında yer almaktadır. Mezarların Erken Demir Çağı başlarında Hüsamlar nekropolisinin ilk mezarları olma ihtimali çok yüksektir. B. Özer'e göre, nekropoliste karşılaşılan veriler bölgenin Erken Demir Çağı başlarına ait ilk kalıcı belgeleri olma özelliği taşımaktadır⁵⁸⁶.

Figür 75: Mezar 342, (Özer 2019, Fig. 2.)

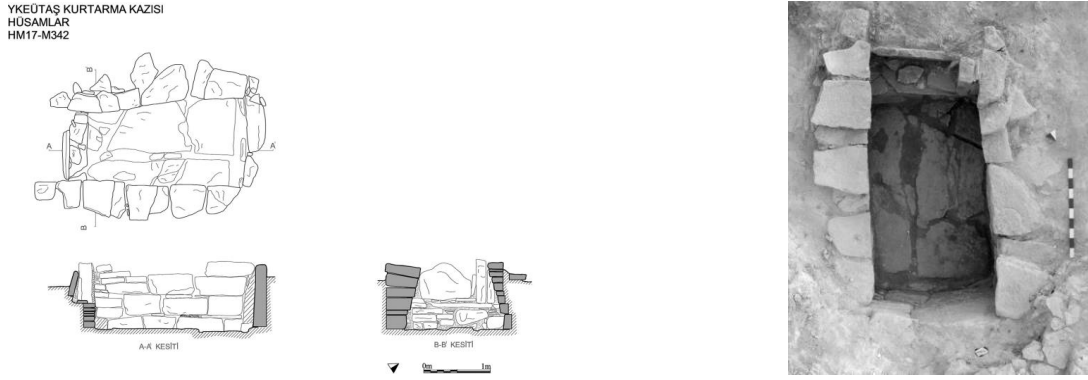
Figür 76: Mezar 351, (Özer 2019, Fig. 3.)

Kuzeybatı güneydoğu doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı mezarlar ana kaya içine açılan çukurlara inşa edilmiştir. Tabanları döşeme izlenimi veren doğal anakayadan oluşmaktadır (Fig. 77a,b). Kısa yan kenarda mezar odasına girişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Mezar odalarının uzun duvarları bindirme tekniğinde inşa edilmiş, bu sebeple mezar odası yukarıya doğru daralmaktadır. Girişler, bölgeden çok iyi bilinen Erken Demir Çağı mezarlarında olduğu gibi dörtgen veya oval planlı tasarlanmış olmalıdır⁵⁸⁷. Mezar 342'de kapı dik bir plaka taş ile üzeri ise büyük plaka taşlar ile kapatılmıştır⁵⁸⁸.

⁵⁸⁶ Özer 2019, 27.

⁵⁸⁷ Özbey 2014, Res. 2; Savran 2017,104-118.

⁵⁸⁸ Özer 2018, 136-137.

Figür 57a,b: Mezar 342 Plan ve Kesit, (Özer 2019, Fig. 4,5.)

Mezarda karından kulplu amphoriskos, minyatür sürâhi, demir fibulaya ait iğne parçası, demir kılıç veya kama parçaları ile karşılaşmıştır. Karından kulplu amphoriskos, dışa açılan ağızlı, kısa içbükey geniş boyunlu, küresel bikonik gövdeli, kalın oval kesitli kulplu ve kısa halka kaidelidir (Fig 78). Bu formu ile Karia bölgesi'nde yeni bir tip amphoriskos olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağız kenarı üzerinde dörtgen formlu firnis leke bezeme sırası, boyun dış kenarında ise tamamen firnis yer almaktadır. Omuzda iki band, kulplar arasına yerleştirilmiş ve bezeme alanını üstten sınırlandırmıştır. Bu alana sarkık üçgen sırası⁵⁸⁹ yerleştirilmiş ve bu sıra gövde ortasına yapılmış iki bant sırası ile sınırlandırılmıştır. Gövde altında ise yeniden üç bant sırası vazoyu çevrelemiştir.

Figür 78: Mezar 342 Amphoriskos, (Özer 2019, Fig. 9)

Üçgen üzerine akan firnis, üçgenin uçlarında nizam bulunmaması ve sınırlayıcı bant üzerine taşması ve özellikle bandların dalgalı çizgiyi andıracak şekilde düzensiz yapılması erken döneme ait olduğunu akla getirmektedir. Bezeme özellikleri ve kalın cidarı Geç Hellas III C Geç evreye tarihlenen amphoriskoslar ile benzemektedir. Form özellikleri ve bulunduğu mezarda iskeletin bir tarafa doğru çekilmiş olması mezarın ilk

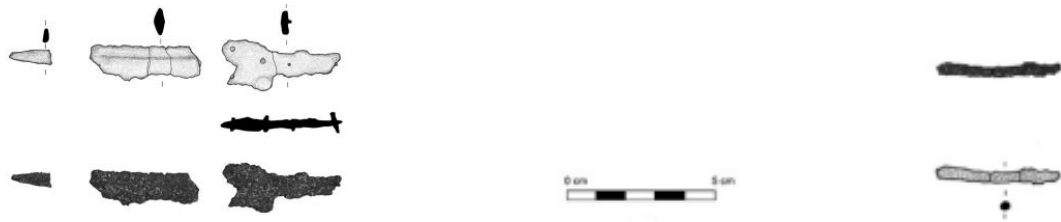
⁵⁸⁹ Özgünel tarafından Geometrik Dönem Karia seramiği bezeme elemanlarından biri olarak tanımlanmıştır. Özgünel 1979, 19.

sahiplerine ait olduğunu akla getirmektedir. Tüm bu veriler göz önüne alındığında mezarın en geç MÖ 12. yüzyılın sonlarında kullanıldığını bize sunmaktadır⁵⁹⁰.

Figür 79: Mezar 342 Sürahi, (Özer 2019, Fig. 9)

Mezarda karşılaşılan bir diğer buluntu bölge Erken Demir Çağ mezarlarında sıklıkla karşımıza çıkan sürahi formudur (Fig. 79). Dışa doğru açılan ağızlı, uzun içbükey boyunlu, bikonik bodur gövdeli ve kısa halka kaideli yapılan sürahinin ağız dış kenarı, boyun altı ve omuz başlangıcında bant bezeme yer almaktadır. Bikonik küresel gövde profili farklı yerleşimlerde karşılaşılan Geç Hellas IIC örnekleri ile benzerdir. Karia bölgesinde benzer seramikler olmasa da Kos Geç Hellas IIC Geç evre örnekleri ile benzerdir⁵⁹¹.

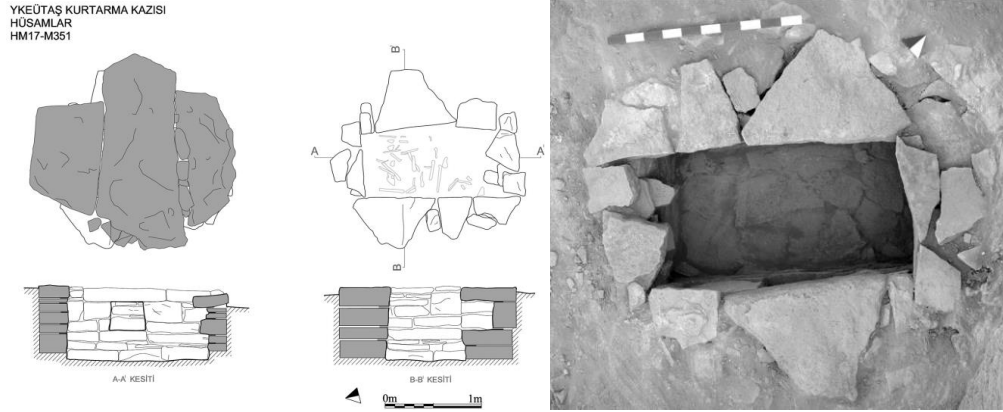
Figür 80a,b: Mezar 342 Kılıç/kama kabza bölümü, (Özer 2019, Fig. 9)

Mezarda kılıç/kamanın kabza bölümü, balçak ve namlu parçaları ile karşılaşılmıştır. Korozyona uğrayan parçalar bir tip içerisinde değerlendirmeye olanak sağlamamaktadır (Fig 80a,b). Ancak yine de kesit özelliklerinden, Erken Demir Çağ içerisinde tarihlenebileceğine dair fikirler vermektedir. Mezar için önerilen kullanım sürelerinin MÖ 12. yüzyılın sonlarından başlayarak MÖ 11. yüzyıl içerlerine kadar devam etmesi ve demir kılıç/kamaların daha çok Erken Demir Çağ'nda kullanılması, mezarda karşılaşılan parçaların MÖ 11. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısına ait olabileceğini düşündürmektedir. Kılıç/kamaya ait parçaların metal kalitesinden dolayı bu şekilde korunmuş olabileceği gibi, bilinçli olarak parçalı bırakılmış olabileceği de

⁵⁹⁰ Özer 2018, 137-138.

⁵⁹¹ Mountjoy 1999, 805; Eder 2009, 137-138.

düşünülmektedir. Erken Demir Çağı'nın ilk yüzyıllarında metal objelerin bilinçli olarak küçültülüp mezarlara bırakıldığı bilinmekle beraber mezarda karşılaşılan demir bir fibulaya ait olduğu düşünülen iğne parçası da aynı sebebi akla getirmektedir⁵⁹². B. Özer, Mezar 342'nin ilk inşa edilen mezar olması gerektiğini, MÖ 12. yüzyılın sonları ile en geç MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısı içlerine kadar kullanıldığını savunmaktadır⁵⁹³.

Figür 81a,b: Mezar 351 plan ve kesit, (Özer 2019, Fig. 5-7)

Bölgede diğer karşılaşılan Mezar 351'in mimari özellikleri, kısa yan kenardan mezar odasına girişi sağlayan kapının yapılışı dışında Mezar 341 ile aynıdır (Fig 81a,b). Mezar 351'in mezar odasına girişi sağlayan kapı düzensiz taşlarla örülmüştür. Uzun yan duvarlarından birinde içerisinde amphoriskos olan niş düzenlemesi ile karşılaşılmıştır. Erken Demir Çağı mezarlarından bilinen niş uygulamasının belki de ilk örneği olduğu düşünülmektedir (Fig. 82a,b)⁵⁹⁴.

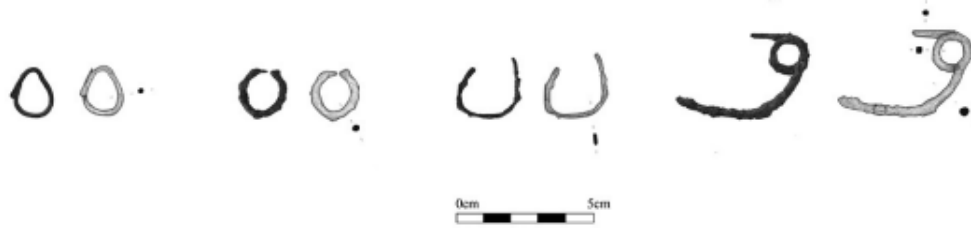
Figür 82a,b: Mezar 351, Niş ve Amphoriskos, (Özer 2019, Fig. 8-10)

⁵⁹² Özer 2018, 139-140; Özer-Özer 2017, 139-162.

⁵⁹³ Özer 2018, 146-147.

⁵⁹⁴ Özer 2018, 136-137.

Karından kulplu amphoriskos, dışa açılan ağız kenarlı, yüksek boyunlu, yarı küresel gövdeli, kısa halka kaidelidir. En belirgin form özelliklerinden biri, boynun ile omuz arasındaki geçişin keskin olmasıdır. İçte, boynunun üst yarısına kadar dışta ise ağız kenarından gövde ortasına kadar firnislidir. Boyun ortasında ince rezerve, gövde altında iki yatay boya bant bezeme yer almaktadır. Karia’da benzer bir örneği bulunmamaktadır. Bu mezarda da çoklu gömünün yapılmış olması tarihlemeyi güçleştirmektedir. Form bezeme açısından değerlendirildiğinde 11. yüzyıl sonlarından 10. yüzyılın başlarının öncesine kadar olan zaman aralığına ait olduğu düşünülmektedir. Form ve bezeme özellikleri açısından benzer örnekler ile karşılaşılsa da firnis ve rezerv bant bezemesi, Geç Hellas IIC geç dönem özelliğidir. Kerameikos Sub-Miken Dönem örnekleri ile benzemesi, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına ait olma ihtimalini de güçlendirmektedir. Amphoriskosun, niş içinde ele geçmiş olması mezara bırakılan ilk hediye olabileceğini kesin olmamakla beraber düşündürmektedir⁵⁹⁵.

Figür 83: Mezar 351 Küçük Buluntular, (Özer 2019, Fig. 9)

E. Caner tarafından, Asarlık, Çömlekçi ve Beçin’de karşılaşılan bazı fibulaların Karia üretimi olduğu düşünülmeyle beraber Tip IId grubu altında incelenmektedir⁵⁹⁶. Çömlekçi örneği asimetrik yay biçimli, boğum kenarından başlayan geniş halka spirallidir. Boğumlar üzerinde kazıma çizgiler yer almaktadır. Benzer örnek Asarlık Mezar O’dan bilinmektedir. Bu sebeple Mezar 351’de karşılaşılan fibulanın MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu düşünülmektedir⁵⁹⁷. Diğer buluntular arasında ise benzerleri MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen, yuvarlak kesitli halka ile dörtgen kesitli açık halka yüzük ve bronz iki ucu karşılıklı olarak üst üste gelecek şekilde biten küpelere rastlanmıştır (Fig. 83)⁵⁹⁸. Tüm veriler göz önüne alındığında mezara MÖ 11. yüzyılın ortaları ile sonları arasında gömülerin gerçekleştirildiği düşünülmektedir⁵⁹⁹. Her iki

⁵⁹⁵ Özer 2018, 140-141,

⁵⁹⁶ Caner 1983, 28-30; Özer 2018, 145.

⁵⁹⁷ Caner 1983, 2-11; Özer 2018, 145.

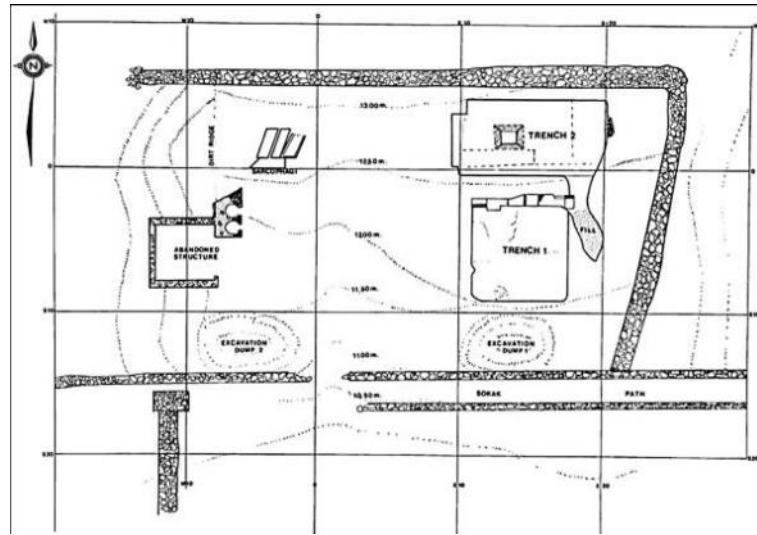
⁵⁹⁸ Thomatos 2006, 234-241; Özer 2018, 145.

⁵⁹⁹ Özer 2018, 145.

mezardan çıkarılan sonuca göre ilk yerleşimciler birkaç aile biriminden oluşmaktaydı. Adından yerleşimin güvenli ve yaşama elverişli oluşu göçle gelen bireylerin kalıcı yerleşimciye dönüşmesine olanak sağlamıştır⁶⁰⁰.

4.2.1.5. Aphrodisias

Aydın İli, Karacasu ilçesi, Geyre Köyü yakınlarında yer alan Aphrodisias yerleşiminde 1961 yılında K. Erim tarafından ilk kazılar başlatılmıştır⁶⁰¹. 2002 yılından itibaren de R. R. Smith tarafından devam ettirilmektedir. Yerleşimin güneydoğusunda Pekmeztepe Höyüğü'nde Erken Demir Çağı'na ait veriler Akropolis Tepesi'nde iki evreli A5 yapı katından bilinmektedir(Fig. 84)⁶⁰².

Figür 84: Pekmeztepe Höyük Açmalar Plan, (Joukowsky 1986, 49)

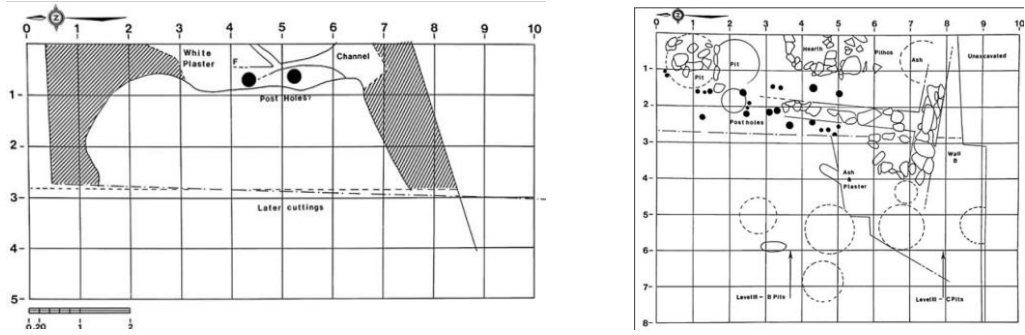
A5 yapı katının II. evresi erken, I. evresi geç döneme tarihlenmektedir (Fig. 85). Açmanın güneydoğusunda II. evreye ait, tabanında kırmızımsı-sarı renkte yanık izleri olan iki oda ile karşılaşmıştır. Aynı alandan kare planlı, taş ve kerpiçten yapılmış içerisinde bol miktarda kül olan ocak tespit edilmiştir. Kuzeydoğusunda ise iki çukur bu çukurlar içinde kül, kemik ve pithos parçaları saptanmıştır. Erken evrede karşılaşılan obsidyen, taş aletler, tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar buranın bir işlik olduğunu akla getirmektedir⁶⁰³.

⁶⁰⁰ Özer 2018, 146-147.

⁶⁰¹ Erim 1970, 87- 111; Erim1972, 55-86; Marchese 1976, 373.

⁶⁰² Joukowsky 1986, 151

⁶⁰³ Joukowsky 1986, 152-153.

Figür 85: Akropolis Tepesi A5 I-II no.lu Yapı Katı Plan, (Joukowsky 1986, 153; Fig. 179)

İlk evrede karşılaşılan seramiklerden 29 tanesi, GH IIIB – GH IIIC geçiş dönemine tarihlenmektedir. Miken stilinde üretilmiş seramiklerde konsantrik yarım daireler, paralel çizgi bantlar, spiraller, dalgalar, baklava motifleri, çapraz bant bezemeler karşılaşılan motifler arasındadır. Miken stilinde üretilmiş, altın renkli astarlı, kırmızı-kahverengi ve siyah boya ile yapılmış bant bezemeli seramiklerdir. Seramik grubunu ağırlıklı açık kırmızı mallar oluşturmakta, ayrıca gümüş-altın mika astarlı örnekler de karşımıza çıkmaktadır. II. evrede de mimari özellikler aynı şekilde devam etmektedir. Bu alanda da yine obsidyen, taş aletler, tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar ile karşılaşılmaması bu alanın da işlik olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 86)⁶⁰⁴.

Figür 86: Aprodiasias Miken İmitasyonu Boyalı Keramikler, (Marchese 1976, Fig. 5-6)

4.2.1.6. Çine- Tepecik

Aydın ili Çine ilçesinde yer alan höyükte S. Günel, Karia Geometrik Dönem izlerine rastlamıştır. 4 yapı katı bulunan yerleşimde I. yapı katı Geometrik Dönem ve Klasik Dönem izleri bulunan iki evreli bir yapıya sahiptir. II. yapı katı ise Orta ve Geç Tunç Çağı izleri bulunduran iki evreli yapıya sahiptir (Fig 87a,b). II. yapı katının ilk

⁶⁰⁴ Joukowsky 1986, 153, 702-705.

evresinde Geç Tunç Çağı'na ait kale planlı kulelerle desteklenen savunma sistemi ortaya çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan iki kuleden kuzeydoğudaki tunç çağına tarihlendirilmekle beraber yangın izleri ile karşılaşılmıştır. Diğer kule ise tahrip olsa da içerisinde karşılaşılan Miken boya bezemeli seramik ve diğer buluntular diğer kule ile kronolojik olarak bağdaşmaktadır⁶⁰⁵.

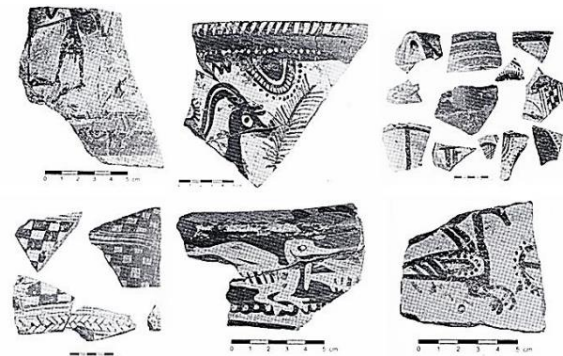

Figür 87a: Çine Tepecik Höyük
(Günel 2015, 632; Fig.6)

Figür 87b: Çine Tepecik Höyük Savunma Sistemi
(Günel 2015, 635; Fig.12)

Karşılaşılan depolama ünitelerinin Geç Tunç Çağı son evresinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bu depolardan biri kule yapılarından birine bitişik tek odalı dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Yerel ve imitasyon seramikler, ithal Miken seramikleri ve ağırşaklar depo içerisinde karşılaşılan buluntular arasındadır. Bu yapının doğusunda aynı plana sahip deponun taş temelleri ile karşılaşılmıştır. Bu alandan pithoslara ait parçalar ve tabandaki diplerin varlığı buranın magazin olduğunu düşündürmektedir. Bu alandan ayrıca yerel seramiklerle GH IIIC Miken seramikleri saptanmıştır (Fig. 88)⁶⁰⁶.

Figür 88: Çine-Tepecik GH IIIC Dönemi Miken Seramikleri, (Günel 2015, 63; Fig. 13-18)

⁶⁰⁵ Günel 2006, 19; Günel 2015, 629-632.

⁶⁰⁶ Günel 2015, 636.

Karşılaşılan kraterlerden birinde bir savaşçı küçük yuvarlak kalkan taşırken ve mızrağını atarken tasvir edilmiş, diğerinde ise geyik ve kuşa saldıran hayvanlar tasvir edilmiştir⁶⁰⁷. Bu alanda tunç delgi, tunç iğneler, ok ucu ve içlerinden biri Hitit İmparatorluğu'na tarihlenen mühür baskılar açığa çıkarılmıştır. Hem Miken verileri hem de Hitit verileri Anadolu ve Ege kültürleri arasında sosyo- ekonomik ve ayrıca politik öneminin göstergesidir. Batı Anadolu coğrafyasındaki diğer yerleşimlere kıyasla kendi içerisinde farklılıklar barındıran yerleşimde MÖ 12. yüzyıla ait yoğun yangın izleri görülmesi bu dönemde bir yıkımın olduğuna işaret etmektedir. Devamında Erken Demir Çağı'nı temsil eden Protogeometrik Döneme ait kalıntılarla henüz karşılaşılmaması yerleşimde kesintinin olduğunu göstermektedir. Yerleşimde Geometrik Dönem'den itibaren iskân devam etmiştir⁶⁰⁸.

4.2.1.7. Kalekiyığı Tepesi - Madnasa

Muğla ili Bodrum İlçesi'nde yer alan Gölköy/Türkbükü batısında yer alan Madnasa- Kalekiyığı Tepesi'nin kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarında Erken Demir Çağı yerleşim alanları ile karşılaşılmıştır. 19. Yüzyıl sonunda W. R. Paton ve J. L. Myres, 1921 yılında ise Guidi tarafından araştırılan kentte, 1950 yıllarında A. Bean ve D. Cook tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Tepenin güneyinde Mandıra Kayası Mevkii'nde yer alan Erken Demir Çağ nekropolisinde kayalık alan üzerinde yer alan platform mezar, Pedasa ve Termera'da görülen örnekler ile benzetilmektedir. Nekropoliste, platform, pithos, urne, örgü tekne, oyuğu oda ve örgü oda mezarlar olmak üzere 6 farklı mezar tipi ile karşılaşılmıştır⁶⁰⁹.

Figür 69: Madnasa- Kalekiyığı Tepesi Platform Mezar (Diler vd. 2014, resim 2)

⁶⁰⁷ Günel 2015, 638-639.

⁶⁰⁸ Günel 2014, 247.

⁶⁰⁹ Diler-vd. 2014, 429; Günel 2015, 638-639.

İlk olarak platform mezarlar tepenin güneybatısında, iri ve tek sıra platform bloklardan yapılmış ana toprak üzerine dikdörtgen planlı olarak yerleştirilmiştir (Fig. 89). Çevirme duvarları içerisinde kremasyon çukurları ve bu çukurların kapatılması için kapak taşları ile karşılaşmıştır. Mezarlardan Erken Demir Çağı ve daha geç döneme tarihlenen seramik parçaları elde edilmiştir. Platform tipinde 13 mezar tespit edilmiştir. Bunlar PM olarak kısaltılarak numaralandırılmıştır⁶¹⁰. Çoğunluğunu kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen veya yuvarlak planlı örgü tekne iri andezit blokların kullanıldığı mezarlar oluşturmaktadır. Akropolis kısmına en yakın örnekler ise kayalık alanda örgü tekne tipi platform mezarlar ve kaya mezarlardır. Bazı platform mezarlarda ise kremasyon çukurları kareye yakın veya dikdörtgen tasarlanmıştır⁶¹¹.

Örgü oda (yuvarlak) mezar tipine örnek olarak 2 adet mezar bulunmuştur. Kuzey Nekropolis'te yuvarlak çevirme duvarına sahip oda mezarın odası dikdörtgen planlıdır. Mezar odası içinde pişmiş toprak lahit ait parçalar ile karşılaşmıştır. Platform mezarın batısında başka bir yuvarlak mezar fazla tahrip olmuş, mezar içinde urne çukuru ve kapağı ile karşılaşmıştır⁶¹². Kaleyıkığı Tepesi'nin güney ve doğusuna doğru yamaçlarda oygu oda mezar örnekleri ile karşılaşmıştır. Güneybatı yamaçlarında ise 5 adet, üç yönde ölü yatakları bulunan oygu oda mezar ile karşılaşmıştır⁶¹³.

4.2.2. Arkeolojik Veriler Işığında Karia Bölgesi Orta Demir Çağı

Erken Demir Çağı yani Protogeometrik Dönem, göçlerin son bulup halkların siyasi kimliğini oturtması ile son bulmuş ve bundan itibaren Orta Demir Çağı başlamıştır. Hem deniz aşırı hem de iç bölgeler ile ticaretin artması, kültürel kimliğin oluşmasına etken olmuştur. Bu durum yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarına da yansımıştır. Her ne kadar coğrafyanın zorlu şartları ve araştırmaların yetersizliği bizi bazı bilgilerden noksan bıraksa da bu dönem önceki döneme göre veri açısından daha zengindir. Dönem çağdaşları Lykia, Lydia, Phrygia, Atina ve Dodecannese ile ilişkileri maddi kültür öğelerine de yansımıştır. Özellikle geometrik bezemelerin seramik sanatı içine dahil oluşu dönemin de adını etkilemiş ve bu dönem aynı zamanda Geometrik Dönem olarak adlandırılmıştır. Dönem kendi içerisinde Erken Geometrik Dönem, Orta Geometrik Dönem ve Geç Geometrik Dönem olarak sınıflandırılmaktadır. Karia

⁶¹⁰ Kaya 2017, 28-33.

⁶¹¹ Kara 2017, 23-31; Diler-Gümüş 2015, 159- 160

⁶¹² Diler-Gümüş 2015, 161

⁶¹³ Diler vd. 2014, 430; Kara 2017, 31.

Bölgesi Orta Demir Dönem- Geometrik Dönem izleri taşıyan yerleşimler aşağıda verilerin en yoğun olduğu yerleşimden, en az olduğu yerleşimlere doğru sıralanmıştır.

4.2.2.1. Dirmil

Muğla İli Bodrum İlçesi 20 km kadar kuzeybatısında yer alan Dirmil’de bölgedeki diğer yerleşimlere göre seramikler, bezeme ve işçilik açısından çok daha kalitelidir⁶¹⁴. Yerleşimde bulunan boyundan kulplu amphora, Attika Olgun Geometrik Dönem örneklerine ve Olgun Geometrik Dönem’e tarihlenen Asarlık amphorasına benzemektedir. Omuz alanında içleri kafes biçiminde taranmış balık ağı şeklindeki bezeme ve boynunda plastik halka bulunmaktadır. Dirmil Boyundan kulplu amphoranın omuz kenar profili küresel formdadır. Attik ve Dodecanese etkisi olarak boyunda ve omuz geçiş metobunda bezeme görülmektedir. Attika etkisinde mazgal, çengel ve T çengel meander motifleri görülmektedir(Fig. 80a,b)⁶¹⁵.

Figür 80a,b: Dirmil Boyundan Kulplu Amphora, (Özgünel 1979, lev. 1b)

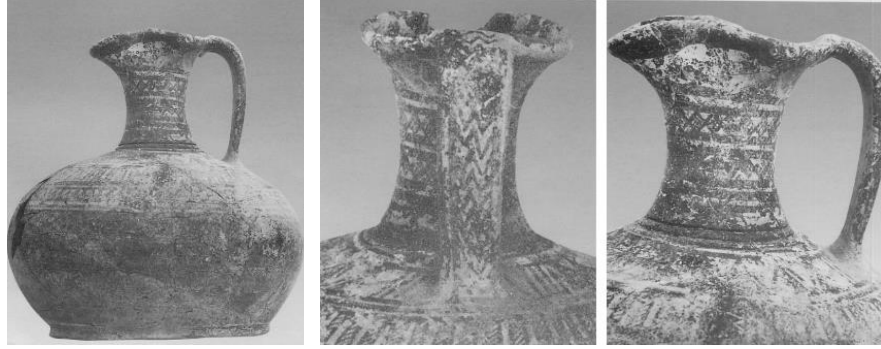
Dönemin ilerleyen safhalarında yani Geç Geometrik Dönem’de yerleşimde oinochoeler sıklıkla karşılaşılan biçimler arasındadır. İstanköy’de karşılaşılan oinochoeler ile benzerlik Dirmil örneğinin geç geometrik dönem başına yani MÖ 730 yıllarına tarihlenmesi gerektiğini düşündürmektedir⁶¹⁶. Karia oinochoeleri form ve çömlekevi açısından üç kümeye ayrılmaktadır. Birinci kümede yer alan oinochoeler, geniş taban kaideli, geniş karınlı, basık-bodur gövdeli, kalın kısa boyunlu, boyun-omuz geçişleri belirli ve yonca ağızlıdır. Dış etkilerle yöresel biçimde üretilmiştir. Doğu-Yunan ve Attika örnekleri ile çok benzemezken yine de etki alanı Attikadır. Geniş kaideli

⁶¹⁴ Özgünel 1976, 3-8.

⁶¹⁵ Coldstream’a göre 12 Ada’da görülen lekythos biçimli kapların boyunlarında görülen plastik boğumlar ile benzemektedir. Özgünel 1976,14-20.

⁶¹⁶ Özgünel 1976, 21-39.

oinochoeler Doğu- Yunan dünyasında Orta Geometrik Dönem'den itibaren görülse de Karia da ele geçmemiştir. Buna örnek olarak Dirmil oinochoesi, ince boyunlu küresel biçimli Attika ve Dodecanese etkilidir. Omuz birinci frizinde içleri kafesle taranmış üçgen ve tepeleri arasında kısa üçlü çizgi kümeleri yer almaktadır. Üçüncü omuz frizinde ise çizgi kümeleri olmayan üçgen dizileri yer almaktadır (Fig. 81a,b,c)⁶¹⁷.

Figür 81a,b,c: Dirmil Küresel Gövdeli Oinochoe, (Özgünel 1979, lev. 2)

İkinci kümedeki oinochoeler yonca ağızlı ince boyunlu hafif küresel omuzlu, kısa uzun silindirselsel karınlı, kaideye geçişte sert profilli, geniş düz ince taban kaidelidir. Üçüncü kümedeki oinochoeler ise yonca ağızlı kısa kalın boyunlu geniş düz tabanlı halka kaideli, küresel omuzlu ve basık gövdelidir. Farklı bir varyasyon olarak Dirmil küçük oinochoesi ise Karia ve Doğu-Yunan çömlekçiliği için ünük bir örnektir. Konik gövdeli, uzun ince boyunlu, yonca ağızlı oinochoe Korinth kökenli olmakla beraber, Napoli Oinochoesi ile benzetilmektedir. Boyunda bantlar arasında rezerve alanlarda bezemeler görülür. Burada içi taralı ya da boş olarak yapılmış üçgenler, gövde altında ise yatay bantlar vardır (Fig. 82)⁶¹⁸.

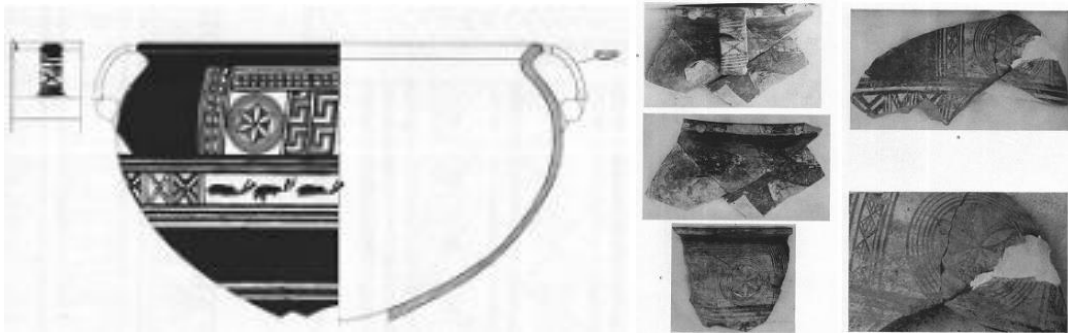

Figür 82: Dirmil Küçük Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 3c)

⁶¹⁷ Özgünel 1979, 17.

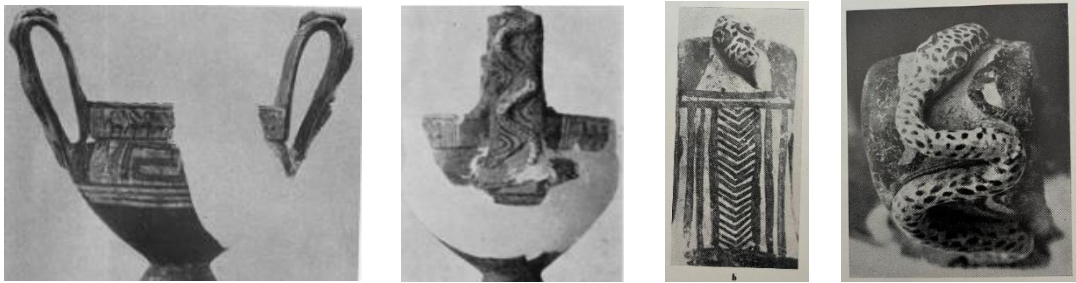
⁶¹⁸ Özgünel 1979, 18-19.

Karia Bölgesi'nde karşılaşılan kraterler üçe ayrılmaktadır. Bunlar Attika etkisinde yüksek ayaklı kraterler, derin gövdeli Adalar etkisindeki kraterler ve Euromos krateri olarak ayrılmaktadır. Attika etkili yüksek ayaklı krater silindirik gövdeli, konik kaideli, ağız kenarından çıkan küçük kulplu, dışa dönük ağızlıdır. Bezemeler kulp hizasında ve gövde altında yer amaktadır. Kulp hizasında metop içinde rozetler ve meanderler bulunmaktadır. Metoplar, içi taralı baklava dilimi bezemesi ile sınırlandırılmıştır. Gövde altında ise bir sıra geyik figürü yer alır. Birbirini izleyen bu geyik dizisinin Attika etkili olduğu düşünülür. Dirmil'de Attika etkili Doğu-Yunan üretimi tek bir krater ile karşılaşılmıştır (Fig. 83a,b)⁶¹⁹.

Figür 83a,b: Dirmil Krateri, (Özgünel 1979, lev. 17)

Dirmil Kantharusu da yine Attika etkilidir. Konik kaideli oluşu ayırıcı ve en dikkat çekici özelliğidir. Kulpları üzerinde yılan bezemesi bulunmaktadır. Derin vücutlu, dik kulplu, yüksek konik ayaklı, ağızdan gövdeye geçişte boğumludur. Kulplar üzerinde plastik yılan betimlemeleri Rodos ile benzerken, dudak bandında yer alan silüet teknikte kuş betimlemeleri Dodecanese ile benzerdir. Gövdede yer alan kırık meander ise Attika etkilidir (Fig. 84a,b,c,d)⁶²⁰.

Figür 84a,b,c,d: Dirmil Kantharusu, (Özgünel 1979, lev. 20a-d)

⁶¹⁹ Özgünel 1979, 19-20.

⁶²⁰ Özgünel 1979, 20-21.

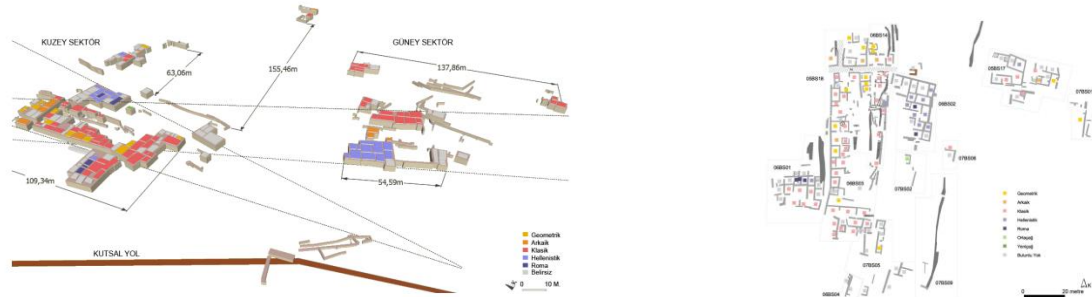
Yerleşimde karşılaşılan skyphos derin gövdeli, yükselen yuvarlak yatay kulplu, halka kaidelidir. Metop içinde zik zak, meander ve yatay kum saati bezemesi yer alır. Bezeme olmayan alanlar siyah firnislidir. Yatay kum saatinin Rodos etkili olduğu, kırık meanderin ise Attika etkili olduğu düşünülmektedir. Batı Anadolu'da korunmuş tek örnektir (Fig. 85)⁶²¹.

Figür 85: Dirmil Skyphosu (Özgünel 1979, lev 17d)

4.2.2.2. Yatağan Börükçü

Muğla İli, Yatağan İlçesi, Yeşilbağcılar Beldesinde yer alan Börükçü yerleşimi Geç Geometrik, Arkaik ve Klasik dönemlerde kesintisiz yerleşim görmüştür. 2003 yılından itibaren A. Tırpan ve B. Söğüt tarafından çalışmalar yapılmıştır. Yerleşimde yamaca paralel olarak inşa edilen teraslarda Kuzey sektörü yapıları kuzey-güney, güney sektörü yapıları ise kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmışlardır (Fig. 86a,b)⁶²².

Figür 86a,b: Börükçü yerleşim modeli ve mekanlardaki buluntu dağılımı (Demir 2010, Plan 2-4)

Birbirine bitişik ikili üçlü gruplar halinde konumlanan yapılar, iki odalı, avlulu ve dörtgen planlıdır. Börükçü yapıları plan ve duvar işçiliği bakımından Geç Geometrik Dönem özellikleri göstermektedir(Fig. 77a)⁶²³. Kuzey sektöründe karşılaşılan Armudi

⁶²¹ Özgünel 1979, 21-22.

⁶²² Tırpan-Söğüt 2005, 371-372; Demir 2010, 11.

⁶²³ Demir 2010, 11-16.

formlu seramik fırınında Geometrik ve Klasik döneme tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur (Fig. 87b)⁶²⁴.

Figür 87a: Kare Planlı Mekan
(Demir 2010, Res. 14)

Figür 87b: Armudi Formlu Seramik Fırını
(Demir 2010, Res. 5)

Mezar tipleri olarak tekne mezarlar, pithos mezarlar, urne mezarlar, dromoslu ve dromossuz örgü tekne mezarlar ve oyuğu oda mezarlar görülmektedir. Yerleşimde aile mezarlığı geleneği olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 8. yüzyıl sonu ve MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlenen mezarların üst bölümünde teras duvarı ile karşılaşılmıştır. Aynı aileden uzakta ölen kişiler için anıt mezar yani kenotaph inşa edilmiştir. Gömü alanlarındaki sıkışıklıktan kaynaklı örgü tekne mezarlar ve pithoslar yan yana veya altlı üstlü olarak gömülmüştür. Çocuklar genellikle örgü tekne ve urne mezarlar içine inhumasyon olarak oyuncakları ve pişmiş toprak biberonları ile gömülmüşlerdir. Börükçü Nekropolü'nde Geç Geometrik dönem mezarları örgü tekne (Fig. 88a) ve plaka tekne (Fig. 88b) olarak gruplandırılmaktadır⁶²⁵. Örgü tekne mezarın zemini kireçtaşı plaka taşlarla döşenmiş, duvarları düzgün yassı taşlarla harç kullanılmadan örülmüştür. Börükçü mezarları Bozukbağ Geç Geometrik dönem mezarları ile aynı özelliklere sahiptir⁶²⁶.

En erken gömülerden birisi örgü tekne mezar MÖ 7. yüzyıl sonlarına tarihlenmekte ve mezarda tek gömü tespit edilmektedir. MÖ 6. yüzyıl başına tarihlendirilen örgü tekne mezarda duvar içine yerleştirilen plaka, basamak olarak kullanılmıştır. 10 adet gömünün bulunduğu mezarda duvar örgüleri Geometrik Dönem mezarlarına benzese de daha geç döneme ait buluntular ile karşılaşılmıştır. Kutsal yolun doğusunda yerleşimin güney, doğu ve kuzeyinde mezarlar ile karşılaşılmıştır.

⁶²⁴ Tırpan-Söğüt 2007, 598; Demir 2010, 11-12.

⁶²⁵ Demir 2010, 10.

⁶²⁶ Demir 2010, 17-19.

Karşılaşılan 270 mezarda inhumasyon ve kremasyon gömünün yapıldığı, Geç Geometrik Dönem- Geç Roma Dönemi'ne tarihlendiği anlaşılmaktadır⁶²⁷.

Figür 88a: Örgü Tekne
(Demir 2010, Res. 31.)

Figür 88b: Plaka Tekne
(Demir 2010, Res. 30.)

Dromosları uzun kenarlara, klineleri ise kısa kenarlara yerleştirilmiş mezarlardan Geç Geometrik Dönem buluntuları elde edilmiştir. Dromos'u kısa kenarda inşa edilen mezarlarda tek kline bulunmaktadır. Klineler gömünün haricinde hediyeler için de kullanılmaktadır. Çoklu gömüye sahip oyuğu odalı mezarların varlığı da bilinmektedir.⁶²⁸ Yerleşimde Geç Geometrik döneme ait üzerinde şerit bant ve başı çizgisel, gözü nokta, gövdesi silüet biçimde boyalı kuş bezemesi olan kotyle ağız parçası (Fig. 89) bulunmuştur. Kuş bezemesi Bozukbağ⁶²⁹ oinochoe omuz bezemesinde ve Milas kotyle⁶³⁰ örneklerinde de görülmektedir⁶³¹.

Figür 89: Kotyle ağız parçası (Demir 2010, Şek. 1, çiz. 1)

Geç Geometrik döneme ait skyphos parçalarında üstte şerit bant, altında triglyp aralarda T ağaç meander, içleri kafes taralı alanlar ve içleri kafes taralı baklava dilimi bezemeleri görülmektedir⁶³². Benzeri bezemelere Bozukbağ'da oinochoe omuz

⁶²⁷ Demir 2010, 17-19.

⁶²⁸ Demir 2010, 19.

⁶²⁹ Boysal 1970, lev.10 res.15.

⁶³⁰ Akarca 1971, lev.8,33-lev.29,35; Özgünel 1979, 6.

⁶³¹ Demir 2010, 20

⁶³² Demir 2010, 21

detaylarında karşılaşılmaktadır. Börükçü skyphos parçasında T ağaç meanderin dikey olarak verilmesi Bozukbağ ve Rodos örneklerinden anlaşılacağı üzere meander üçgenin tepesinde olduğu düşünülmektedir (Fig. 90).

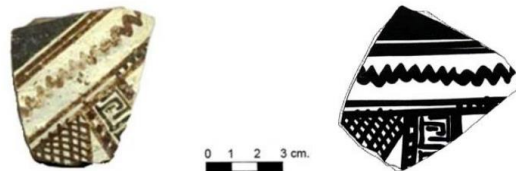
Figür 90: Skyphos parçası (Demir 2010, Şek. 2, çiz. 2)

Başka bir skyphos ağız parçasında yine üstte zikzak çizgi şerit, altında triglyp aralarda içi kafes taralı metop ve içleri kafes taralı dikey baklava dilimi bezemesi yer almaktadır (fig. 91)⁶³³. Benzer örnek Lagina ve Bozukbağ'dan da bilinmektedir⁶³⁴.

Figür 91: Skyphos ağız parçası (Demir 2010, Şek. 3, çiz. 3)

Başka bir skyphos gövde parçasında çizgi şerit bant altında zikzak çizgi şerit altında dikey çizgi meander sırası ve içleri kafes taralı üçgen bezeme vardır⁶³⁵. Zikzak çizgi ve çizgi meander Dirmil'den bilinen skyphos örneklerindeki bezemelere benzemektedir (Fig. 92)⁶³⁶.

Figür 92: Skyphos gövde parçası (Demir 2010, Şek. 4, çiz. 4)

⁶³³ Demir 2010, 21.

⁶³⁴ Boysal 1970, lev.11-12 res.16-18.

⁶³⁵ Demir 2010, 21.

⁶³⁶ Özgünel 1976, lev.16 şek.11.

Kotyle gövde parçasında görülen Linear triglyp-metop ve altalta kısa çizgi kümeleri ve çizgi şerit bezeme Euromos, Lagina, Bodrum ve Milas kotylelerinden de bilinmektedir (Fig. 93)⁶³⁷.

Figür 93: Kotyle gövde parçası (Demir 2010, Şek. 5, çiz. 5)

Başka bir skyphos ağız parçası üzerinde⁶³⁸ üstte iki çizgi şerit bant altta altılı triglyp ve içleri kafes taralı ters üçgen bezemenin görüldüğü benzer örnekler Lagina ve Bozukbağ oinochoelerinden de bilinmektedir (Fig. 84)⁶³⁹.

Figür 94: Skyphos ağız parçası (Demir 2010, Şek. 6, çiz. 6)

Bölgede sıklıkla karşılaşılan kotylelerde kap formu hafif içe dönük dudaklı, dudak altında U formlu yatay kulplu, dışbükey profilli gövdelidir. Gövde kaideye doğru daralarak dışa hafif çıkıntı yapan konik halka kaideyle son bulmaktadır. Kotyleler üzerinde ilk grupta (fig. 95a,b,c) linear triglyp-metop, alt alta kısa çizgi kümeleri ve çizgi şerit bezeme vardır. Benzer örnekler Euromos, Lagina, Bodrum ve Milas'tan bilinmektedir⁶⁴⁰.

⁶³⁷ Demir 2010, 21-22.

⁶³⁸ Demir 2010, 22.

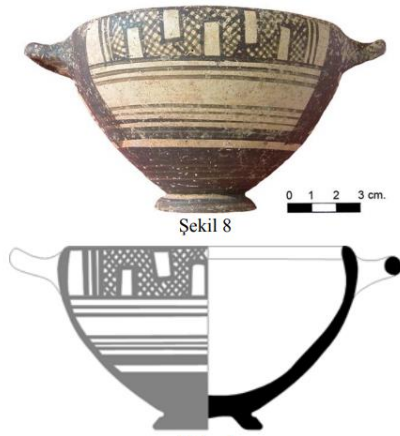
⁶³⁹ Boysal 1970, lev.11-12 res.16-18.

⁶⁴⁰ Demir 2010, 22.

Figür 95a,b,c: I. Grup Kotyleler (Demir 2010, Şek. 7, çiz. 7; şek. 9, çiz. 9; şek. 10, çiz. 10)

İkinci grupta üstte iki triglyp arasında kafes taralı kuşak ve kuşak içinde dikey dörtgenler tasvir edilmiştir. Kuşak altında üçlü çizgi bantlar yer almaktadır (fig. 96)⁶⁴¹. Üçüncü gruptaki örnek ise dikey çizgiler arasında balık kılıcı motifi ve altında yatay çizgiler ile bezenmiştir (fig. 97)⁶⁴².

Figür 96: Kotyle (Demir 2010, Şek. 8, çiz. 8)

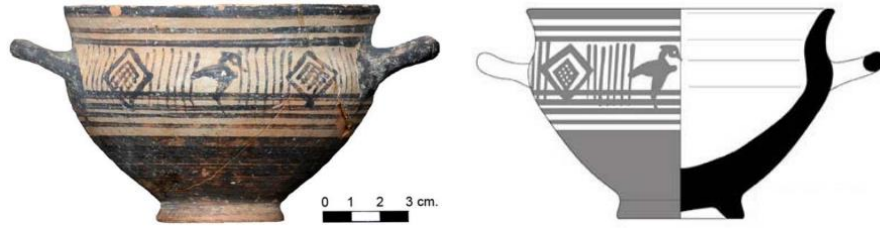
Figür 97: Kotyle (Demir 2010, Şek. 13, çiz. 13)

Örgü tekne mezarlardan birinde Geç Geometrik döneme ait sağlam bir skyphos ile karşılaşılmıştır (fig. 98). Dışa taşkın geniş ağızlı skyphosun iç bukey açıyla gövdeye geçişi sağlanmış ve gövde karından itibaren daralarak konik halka kaide ile son bulmuştur. Gövde üzerinde “U” formulu iki kulbu bulunmaktadır. Ağız kenarının içi kahverengi boya bant bezemeli, kalan kısmı ise kahverengi astarlıdır. Kulplar arasında dikey çizgilerle oluşturulan, içlerinde kafes taralı baklava dilimi ve silüet kuş motifleri bulunan metoplar ve metopların altında dört adet bant yer almaktadır. Benzer örnek Milas’tan bilinmektedir⁶⁴³.

⁶⁴¹ Demir 2010, 22.

⁶⁴² Demir 2010, 22-23.

⁶⁴³ Demir 2010, 23.

Figür 98: Skyphos (Demir 2010, Şek. 11, çiz. 11)

Karia'da sevilerek kullanılan bir diğer kap formu oinochoedir. Yine örgü tekne mezarlardan birinde Geç Geometrik Dönem yonca ağızlı, kısa silindirik boyunlu oinochoe sağlam bulunmuştur. Skyphos, ağızdan boyuna uzanan tek kulplu, boyundan omuza geçişin keskin profille olduğu, kesik oval gövdeli ve düz diplidir (Fig. 89). Devetüyü hamurlu, ağız kenarı dört sıra yivle ve siyah boya ile yapılmış bantlıdır. Gövde kırmızı, siyah yatay bantlarla bezenmiş, boyunda yatay baklava dilimli kafes süslemeleri yan yana sıralanmıştır. Omuzda beşli triglyp, kırmızı boya ile yapılmış dikey baklava dilimli kafes süslemeleri, dikey çizgiler, meander motifi gibi geometrik bezemeler yer almaktadır⁶⁴⁴.

Figür 99: Skyphos (Demir 2010, Şek. 12, çiz. 12)

Örgü tekne mezarda Geç Geometrik döneme ait küresel formlu vücutlu, iki dikey kulplu, halka kaideli krater ile karşılaşılmıştır. Kulplar arasında en solda dikey çizgiler onun sağında içleri taranmış baklava dilimi motifler daha sağda içleri farklı renklerle boyanmış uçları ortada birleşen üçgenler yer almaktadır. Orta üstte yan yana iki adet kafes taralı üçgen bezemesi hemen altında yatay şekilde meander motifi onun altında antithetik iki tavuskuşu, bu tavuskuşlarının arasında ise kafes taralı üçgen motifi yer almaktadır. En altta ise dalga motifi ve birbirine doğru yatay paralel çizgiler bulunmaktadır. Süslemeler kahverengi ve kırmızı renklerde yapılmıştır (fig. 100)⁶⁴⁵.

⁶⁴⁴ Demir 2010, 23.

⁶⁴⁵ Demir 2010, 23-24.

Figür 100: Halka kaideli krater (Demir 2010, Şek. 14, çiz. 14)

4.2.2.3. Lagina- Bozukbağ Mevkii

Muğla İli Yatağan İlçesi Bozukbağ Mevkii'nde 1969 yılında Y. Boysal başkanlığında, 2009 yılında ise A. Tırpan başkanlığında çalışmalar yapılmıştır⁶⁴⁶. Yerleşimde karşılaşılan örgü tekne mezarlar toprağa bir çukur açılarak, çukurun kenarlarına duvarlar sıralanarak tamamlanmıştır. Üst bölümünde yassı taşlar kapak olarak kullanılmış böylece dikdörtgen planlı mezarlar oluşturulmuştur (Fig. 101)⁶⁴⁷.

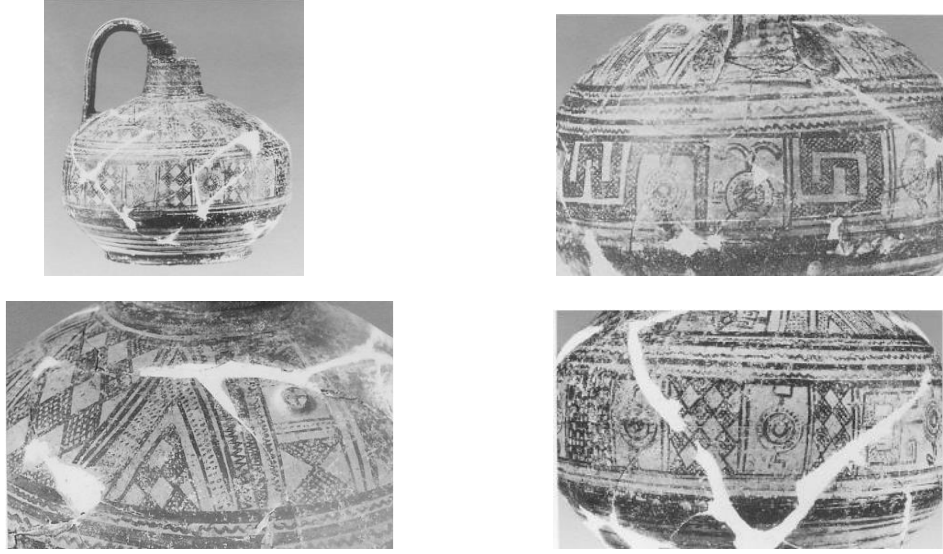
Figür 101: Bozukbağ Mevki Örgü Tekne Mezarlar (Özdemir 2009, resim 2)

Oinochoeler sıklıkla karşılaşılan biçimler arasındadır. Özellikle Lagina/Bozukbağ ve Milas'da bu biçim ile çoğunlukla karşılaşılmaktadır. Karia oinochoeleri üç kümeye ayrılmaktadır. Birinci kümede yer alan Yatağan ve Muğla'da karşılaşılan oinochoeler birbirleri ile benzerdir. İkisi de silindir gövdeli kısa kalın boyunludur. Yatağan oinochoesi halka kaideli ve Frig özelliği olarak makara kulpludur. Omuz ve karında dikdörtgen panel içinde üçgen betimlemesi ve üçgen biçiminde balıkağı bezemesi, kum saati bezemesi, köşelerinden T meander bezeği çıkan baklava motifi görülmektedir.

⁶⁴⁶ Tırpan vd. 2011, 374- 379.

⁶⁴⁷ Kara 2017, 84-87.

Ayrıca karında yerli bir buluş olan daire takımları ve Frig etkisinde meander motifi yer almaktadır (Fig. 102 a,b,c,d)⁶⁴⁸.

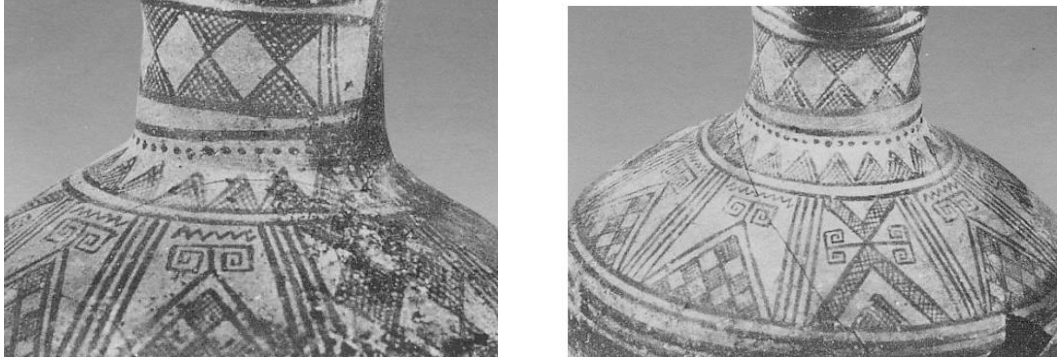
Figür 102 a,b,c,d: Bozukbağ'da Ele Geçen Oinochoe (Boysal 1969, Res. 14)

İkinci kümede yer alan Lagina Bozukbağ oinochoesinde, kısa kalın boyunlu, kaideye kadar silindir gövdeli bir biçimde devam eder. Bunun dışında birinci küme oinochoeleri ile benzetilmektedir. Boyunda içleri kafesle taranmış ters ve düz üçgen betimlemeleri, boyundan omuza geçişte üzerinde nokta bezemelerinin olduğu içleri taralı üçgen bezemeleri, omuzda ise balıkağı biçiminde üçgenin tepesinden çıkan T meander motifi ve dikdörtgen panel içinde balıkağı betimi yer almaktadır. Çaprazlara eklenen karşılıklı T meander bezemesi ise yöresel bir etkidir (Fig. 103 a,b,c)⁶⁴⁹.

⁶⁴⁸ Bezeme bütünü olgun Frig dönemi etkisi olsa da içinin kafesle taralı olması Doğu-Yunan etkisidir. Özgünel 1979, 19.

⁶⁴⁹ Özgünel 1979, 19-20.

Figür 103 a,b,c: Lagina Bozukbağ Oinochoe (Özgünel 1979, Lev. 11 a,b,c,)

Üçüncü kümede yer alan oinochoelere örnek olarak yine Lagina Bozukbağ'da karşılaşılan oinochoe örnek verilebilir. Bu örnekte kalın boyun uzamış, vücut küreselleşmiş, biçim ise konikleşmiştir. Üretimde olasılıkla Rodos'tan etkilenmiş ancak yerel üretilmiştir. Merkezi bezeme olarak kuş betimlemesinde vücudun belirlenişi ve içteki kafesin taralı verilmesi, Rodos örneklerine benzemektedir. Kuşun dört yanında kafesle taralı üçgenler bulunmaktadır (Fig. 104)⁶⁵⁰.

Figür 104: Bozukbağ'da Ele Geçen Oinochoe (Boysal 1969, Res. 15)

Bozukbağ yakınlarındaki Emirler Mevkii'nde ise çukur içerisine kuru duvar tekniğinde örgü tekne mezar yapıldığı anlaşılmıştır. Kuzey güney doğrultulu, dikdörtgen planlı, kuru duvar tekniğindeki mezarlarda Geç Geometrik Dönem'e ait 4 adet oinochoe, çanak ve çömlekler ile karşılaşılmaktadır. Oinochoelerin boyun kısmının uzun, gövdesinin ise daha küresel olması Geç Geometrik Dönem sonlarına tarihlenmesine olanak sağlamaktadır (Fig. 105)⁶⁵¹.

⁶⁵⁰ Özgünel 1979, 20.

⁶⁵¹ Boysal 1969, 63-78.

Figür 105: Emirler Mevkii Örgü Tekne Mezar (Özdemir 2009, Res. 3)

4.2.2.4. Damlıboğaz – Hydai

Muğla İli Milas İlçesi'nin 6 km. güney batısında yer alan Hydai/Kydae, Soda Dağı'nın batısında Yaşyer Ovası köyü olan Damlıboğaz'ın olduğu yerdedir. Yerleşim 1997'de A. Tırpan, 2000 yılında ise A. Diler başkanlığında kazılmıştır⁶⁵². Geometrik Dönem nekropolisinde karşılaşılan mezarlar tek odadan oluşmakla beraber kayaya oyulmuştur. Köy yerleşiminin altında kalan Geometrik ve Arkaik Dönem nekropolislerinden Geometrik ve Orientalizan seramikler elde edilmiştir⁶⁵³. Ayrıca köy içinde yazıt, mimarı parça ve mezar kapağı ile karşılaşılmıştır⁶⁵⁴. Kale Tepesi'nin doğu eteğinde kaya oyu oda mezarlar izlenmektedir. Yerleşimde oyu oda mezarlar dışında pithos mezarlar da görülmektedir. Mezarların Geç Geometrik Dönem- Klasik Dönem arasında kullanıldığı karşılaşılan buluntulardan da anlaşılmaktadır⁶⁵⁵. Geometrik Dönem'e tarihlendirilen iki tane oyu oda mezar bulunmaktadır. Bunlar Mezar 1 ve Mezar 2 olarak adlandırılmıştır. Mezar 1 olarak adlandırılan oyu oda mezara, bir kapı ile girilmektedir. 1 metrelik iki tarafında platformlar bulunan koridordan geçilerek taş plakalarla kapatılan tek odalı kareye yakın dikdörtgen mezar ile karşılaşılmaktadır (Fig. 106). Mezarın üstü iri taşlar ve kalın bir toprak harçla kapatılmıştır. Ölünün yatırıldığı yataklar 0,20 metrelik taşlar üzerine konumlandırılmıştır. Aile mezarı olduğu düşünülen ve 20 gömü yapıldığı anlaşılan mezar odasında Geç Geometrik seramik parçası, kadeh ve bronz fibula bulunmuştur⁶⁵⁶.

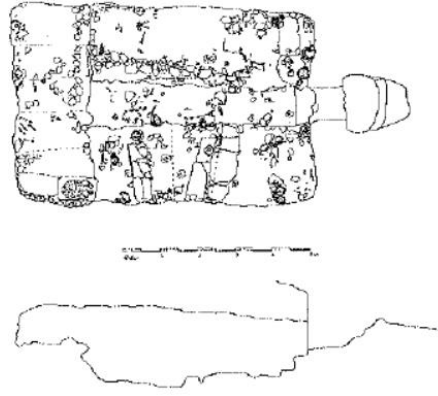
⁶⁵² Tırpan 1999, 461-462; Diler 2002, 225.

⁶⁵³ Diler 2006, 116; Özdemir 2009, 18.

⁶⁵⁴ Diler 2010, 8-9.

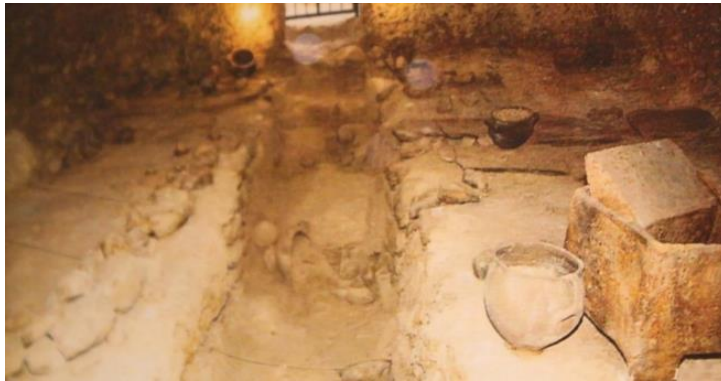
⁶⁵⁵ Kara 2017, 46-47.

⁶⁵⁶ Diler 2006, 116; Diler 2003, 225-228

Figür 106: Damlıboğaz'da yer alan Mezar 1, Plan ve Kesit (Diler 2001, Çiz. 1)

Mezar 2 olarak adlandırılan oygu oda mezara da yine bir kapı ile girilmektedir. 1 metrelik, iki tarafında platformlar bulunan koridordan geçilerek taş plakalarla kapatılan tek odalı kareye yakın dikdörtgen mezar ile karşılaşmaktadır. Doğu batı ekseninde yerleştirilen mezar odası kaçak kazı ile tahrip edilmiştir. Ölünün yatırıldığı yataklar doğrudan taşlar üzerine konumlandırılmıştır (Fig. 107a). Yine bu mezarın da aile mezarı olduğu bilinmektedir. Ayrıca burada kullanılan taşların daha sonra tekne biçimli mezarlarda kapak olarak kullanıldığı da araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir⁶⁵⁷.

Figür 107a: Mezar 2, Güney Platformu, Ostothek ve Yanda Krater (Diler 2001, Res. 4)

2 numaralı mezarda üç farklı tipte krater ile karşılaşmıştır. Karşılaşılan kraterler yüksek ayaklı destekli, küresel ve silindrsel gövdeli olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yüksek ayaklı destekli krater, dışa taşkın dudaklı geniş ağızlı küresel gövdeli ve konik yüksek ayaklıdır. Kulp yapılış ve gövdeye bağlantısı açısından farklılık göstermektedir. (Fig. 107b)

⁶⁵⁷ Diler 2010, 9-11; Kara 2017, 48-49.

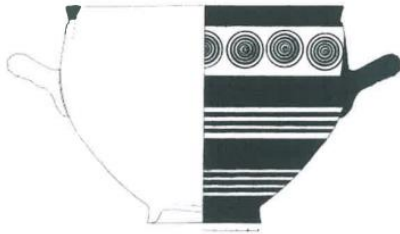

Figür 107b: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater
(Öztekin 2023, Lev. 32)

Figür 107c: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater
(Öztekin 2023, Lev. 29)

Küresel gövdeli örnek dışı taşkın dudaklı geniş ağızlı, küresel gövdeli, konik halka kaideli ve yatay U kulpludur. Kulplar arasında metoplar içinde içler taralı baklava motifi ve gövdelin alt kısımlarında yer alan rezerv ve şerit bantlarla bezenmiştir (Fig. 107c). Bu formun konsantrik daire bezemeli örnekleri de bulunmaktadır (Fig. 107d). Silindrsel gövdeli örnek ise geniş ağızlı, halka veya ayaklı konik kaideli, iki yanında boyundan gövdeye doğru birleşen şerit kulpludur. Kulplar arasında trigyp-metoplar ve bu metoplar içinde sağdan sola doğru ince kısa rezerv bantlar arasında dikey tarama bezemesi, üst üste içleri taralı baklava zinciri ve dalgaya yakın dejenere olmuş zikzak bezemezi yer almaktadır. Bezemeleri gövdenin alt kısmında rezerv bant sınırlandırmıştır (Fig. 107e).

Figür 107d: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater
(Öztekin 2023, Lev. 29)

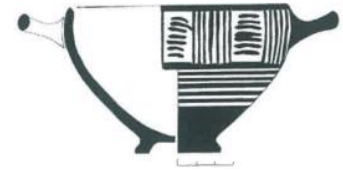
Figür 107e: Damlıboğaz Silindrsel Gövdeli Krater
(Öztekin 2023, Lev. 33)

Bölgede sıklıkla karşılaşılan form olan kotyle örneklerine Damlıboğaz'da rastlanılmıştır. Kotylenin gövdesi kaideye kadar rezerv bırakılmıştır. Bu rezerv alan beşli dikey çizgilerle metoplara ayrılmıştır. Ön yüzde sağ ve sol metoplarda içi taralı yaprak bezemesi, merkez metopta üstte silüet teknikte kuş altta iki ilmek bezemesi yer almaktadır. Arka yüzünde ise yine aynı bezeme şemasında ancak merkez metopta ilmek bezemesi yer almaktadır (Fig. 107 f). Ayrıca Beçin ile benzer bezemelere sahip kotylelerin varlığı da bilinmektedir (Fig. 107 g)

Figür 107f: Damlıboğaz kuş bezemeli Kotyle

(Öztekin 2023, Lev. 35)

Figür 107g: Damlıboğaz Kotyle

(Öztekin 2023, Lev. 35)

Kuzey nekropoliste pithos mezarlarda Geç Tunç Çağı, Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenen buluntular ile karşılaşmıştır (Fig. 108). Açığa çıkarılan seramikler, çark yapımı, devetüyünden kahverengiye değişen hamurlu, hamuru renginde veya beyaz astarlı, turuncudan siyaha değişen renklerde bezemeli, tipik Karia üretimi seramikler ile benzerlik göstermektedir. Form olarak da kapalı⁶⁵⁸ ve açık⁶⁵⁹ kaplar ile karşılaşmaktadır⁶⁶⁰.

Figür 108: Tabak, Pyksis, Yonca Ağızlı Oinokhoe Ve Skyphos İle Kotyle (Diler 2010, 11-14)

4.2.2.5. Beçin

Muğla İli Milas İlçesi'ne 5 km uzaklıkta yer alan bölgede ilk araştırmalar 18. yüzyılda A. Chadler tarafından yapılmış ardından 1965 yılında A. Akarca, 1994 yılında A. Kızıl, günümüzde ise K. Pektaş tarafından kazıları devam etmektedir⁶⁶¹. Beçin'de Geç Geometrik Dönem ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen mezarlar açığa çıkarılmıştır. 5 adet çevresi yassı taşlar ile örülmüş, içi taş döşeli, örgü tekne mezarın aile mezarı olduğu

⁶⁵⁸ Oinochoe, amphoriskos ve olpe.

⁶⁵⁹ Krater, skyphos, kotyle, kylix, tabak, meyvelik, pyksis ve fincan.

⁶⁶⁰ Diler 2010, 11-14; Türkoğlu 2008, 29-45.

⁶⁶¹ Akarca 1971, 1; Pektaş 2012, 351.

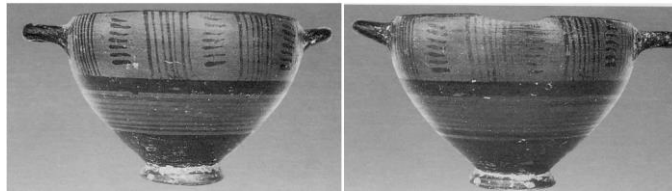
düşünülmektedir. 2 ve 3 numaralı mezarlar Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir. 1,4 ve 5 numaralı mezarlar ise daha geç döneme ait tarihlenmiştir (Fig. 109)⁶⁶².

Figür 109: Beçin'de Yer Alan Mezar 2/Altta Ve Mezar 3/Üstte (Akarca 1971, levha 4)

Beçin ve Milas mezarları birbirine mesafe olarak yakın olmakla beraber birlikte değerlendirilmektedir. Milas'da açığa çıkarılan M2 örgü tekne mezarı kuru taş duvar tekniğinde inşa edilmiş, Beçin tipi Geç Geometrik Dönem mezar olarak adlandırılmaktadır. Beçin'de örgü ve oygu tekne mezarlar olmak üzere iki gruba ayrılan mezar tipi bulunmaktadır⁶⁶³.

Nekropoliste karşılaşılan küresel gövdeli kotyleler, Rodos kuşlu kaseler etkisinde yapılmıştır. İçe doğru bastırılmış, ince profille son bulmuş dudaklı, dudak altında yer alan yatay kulplar ise halka biçimlidir. Vücut küresel görünümlü ve derindir. Kaide yarım-ince konik biçimlidir. Beçin'de karşılaşılan kotylelerde, gövde karından kaideye doğru sivrilmektedir (Fig. 110)⁶⁶⁴.

Figür 110: Beçin Küresel Gövdeli Kotyleler (Özgünel 1979, Kat. 23)

Mezar 2 ve 3 örgü tekne mezarlarında belirli bir düzen bulunmamakta, çoklu gömü sisteminin uygulandığı anlaşılmaktadır. M3'te seramikler, 4 adet fibula ve tezgah ağırlığı ele geçmiştir⁶⁶⁵. M2 kenarları yassı taşlarla örülmüş, içi taş döşeli, örgü tekne bir mezardır. Doğu-batı doğrultusunda inhumasyon gömülerin yapıldığı mezar, kısmen

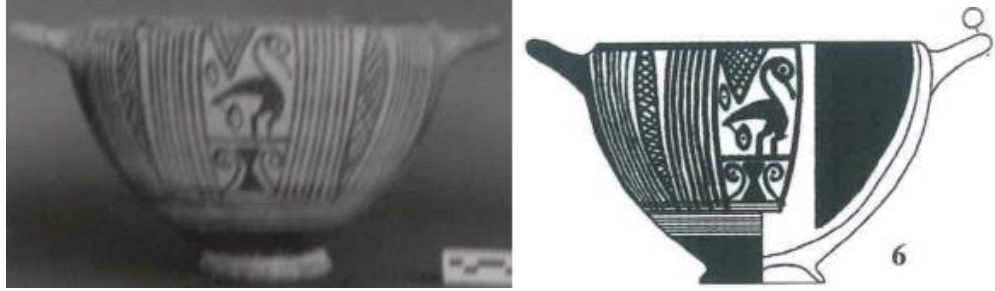
⁶⁶² Akarca 1971, 1-10, 33-40.

⁶⁶³ Arslan – Kızıl 2007, 83; Kızıl 2009, 397-461.

⁶⁶⁴ Kara 2017, 53-54.

⁶⁶⁵ Akarca 1971, 3.

kayanın oyulması ile tasarlanmıştır. Üstü, yassı kapak taşlarla kapatılmıştır. İçerisinde seramikler, ağırşaklar ve fibulalar ile karşılaşmıştır. M2’de karşılaşılan MÖ 7. yüzyıl Doğu Yunan seramiği mezarın Geç Geometrik Dönem’e tarihlendiğini göstermektedir. Mezarda karşılaşılan kuşlu kotylede metop içinde kuş dışta kalan alanda ise, içi taralı geometrik bezemeler görülmektedir (Fig. 111a,b)⁶⁶⁶.

Figür 111a: Beçin’den Kuşlu Kotyle (Kızıl 2009, Res. 5)

Figür 111 b,c: Beçin M2 – Aryballos, Tek Kulplu Testicik ve Amphoriskos (Kızıl 2009, Res. 6-7)

M2 kuzeyinde yer alan M3, kenarları taşlarla örülmüş zemini yassı mavi taşlarla döşenmiş örgü tekne mezardır. C. Özgünel’in VI. Tip olarak da adlandırdığı yonca ağzılı, ince uzun boyunlu, köşeli konikal omuzlu bikonik gövdeli, geniş halka kaideli, burmalı kulplu oinochoe formuna dair örnekle karşılaşmıştır (Fig. 112)⁶⁶⁷.

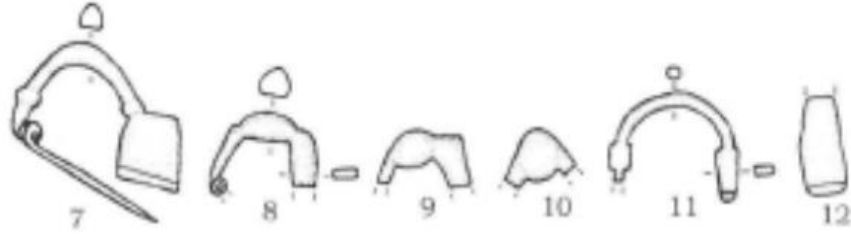

Figür 112: Beçin’den Ele Geçen Oinochoe, (Öztekin 2023, Lev. 53.)

⁶⁶⁶ Kara 2017, 53-54.

⁶⁶⁷ Özgünel 1979, 23.

Yatay bant bezemeli geniş ağız ve küresel olmayan gövdeli amphoriskos ve bronz fibulalar Sub-Geometrik Dönem özellikleri taşımaktadır Ayrıca farklı formlarda seramikler, tezgâh ağırlığı ve fibulalar ile karşılaşmıştır (Fig. 113)⁶⁶⁸.

Figür 113: Beçin'den Ele Geçen Bronz Fibulalar (Ünal – Demir 2004, Res. 10)

Diğer mezar ise oygu tekne mezardır (Fig. 114). Kaya bloğu 2 metre oyularak elde edilen çukurun üzeri dört büyük kayrak taşı ile kapatılmıştır. Mezardan 4 iskelet kalıntısı çıkarılmıştır. Çeşitli formlarda pişmiş toprak kap (Fig. 115), iki bronz halka, bronz yüzük ve bronz tel parçaları saptanmıştır⁶⁶⁹.

Figür 114: Beçin'de Yer Alan Oygu Tekne Mezar ve Buluntuları (Ünal – Demir 2004, Res. 2)

Seramiklerde dönem özelliği olarak yatay ve dikey bant bezemeleri, konsantrik daire kümeleri, içi taralı baklava motifleri, zikzak bezemeler, sarkık yarım üçgen bezemeleri vs. görülmektedir.

⁶⁶⁸ Akarca 1971, 10-15; Kızıl 2009, 397-461.

⁶⁶⁹ Polat 2009, 140; Özgünel 2006, 45.

Figür 115: Beçin Oygu Tekne Mezar Seramikleri (Ünal – Demir 2004, Res. 4-13)

4.2.2.6. Belentepe Mevkii

Muğla İli Milas İlçesi Belentepe Mevkii, Hüsamlar Köyü Mengefe Mevkii ve Bakırlı Mahallesi'nde yapılan kazı/kurtarma çalışmaları⁶⁷⁰ ile Geometrik Dönem'e tarihlenen nekropolisler ile karşılaşılmıştır. Yerleşimde 2007-2008 yılları arasında A.A. Tırpan, 2009-2011 yılları arasında N. Aytaçlar, 2011 yılından itibaren ise B. Özer ve H. Bulut başkanlığında çalışmalar yürütülmektedir. Birbirine yakın mesafelerde yer alan nekropolislerde bir bütünlük bulunmamaktadır. Muğla ili Milas İlçesi Çakıralan Köyü sınırlarında bulunan Belentepe'de iki ayrı tepe bulunmaktadır. Bunlardan kuzey tepesinin güneybatı yamaçlarında 9 adet Geometrik Dönem örgü tekne mezar ile karşılaşılmıştır. Belentepe'de Erken Tunç Çağına tarihlenen pithos mezarların varlığı yerleşimin Geometrik Dönem öncesinde de iskan gördüğünü göstermektedir. Belentepe'nin kuzey yamacının doğuya bakan eteğinde pithos mezarlar bulunmuştur. Amphora içine kremasyon gömü yapılan mezara bırakılmış demir ustura, cımbız ile bilek taşı mezar sahibinin berber olduğunu düşündürmektedir⁶⁷¹. Güney yamaçta yer alan nekropoliste farklı dönem mezarları, iç içe inşa edilmiştir. Geometrik Dönem mezarları oygu ve örgü

⁶⁷⁰Muğla İli Milas İlçesi Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Yeniköy Linyit İşletmesi dekapaj sahası içinde 2006 yılı sonlarında kömür çıkartma işlemleri sırasında Helenistik döneme ait yapı ile karşılaşılmışının ardından çalışma durdurulmuş ve Milas Müze Müdürlüğü hem burada hemde bölgedeki bir çok alanda kurtarma çalışmalarına başlamıştır. Erdoğan- Aytaçlar 2012, 357-359.

⁶⁷¹Gider 2010, 517.

tekne mezarlar, dromoslu örgü dörtgen ve oda mezarlar, son olarak da urne mezarlar olmak üzere 5 gruba ayrılmaktadır (Fig. 116)⁶⁷².

Figür 116: Belentepe Örgü Tekne ve Dromoslu Örgü Oda Mezarları (Kara 2017, Res. 69)

Oygu tekne mezarlar ana kayaya ince uzun biçimde oyulmuş mezarlar doğu-batı veya güney-kuzey doğrultulu yerleştirilmiş, duvarları plaka taşlarla örülmüş ve kapak taşı ile kapatılmıştır⁶⁷³.

Figür 117: Belentepe Geometrik Dönem Örgü Tekne Mezar (Özbey 2013, Res. 7)

Örgü tekne mezarlar iki farklı şekilde tasarlanmıştır. Birincisi toprağın dörtgen formda kazılarak, kısa ve uzun kenarların düzgün blok taşlar ile örülmesi, üzerinin ise bir ya da birkaç plaka taşı ile kapatılması ile oluşan mezarlardır (Fig. 117). İkincisi ana kayanın dörtgen formda kazılması, kısa ve uzun kenarların küçük boyutlu ve düzgün yüzeyli dörtgen plaka taşların örülmesi ile oluşmaktadır (Fig. 118). Örneklerden birinde mezar bir plaka ile ikiye bölünmüştür. Başka bir örnekte ise geniş yüzeyli dörtgen iki

⁶⁷² Kara 2017, 57-59.

⁶⁷³ Kara 2017, 59.

bloğun yan yana koyulması ile iki katlı mezar oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Üst bölümü inhumasyon gömü ve gömü hediyeleri için kullanılmakla beraber alt bölümün kullanım amacı anlaşılamamıştır⁶⁷⁴.

Figür 118: Belentepe Geometrik Dönem Örgü Tekne Mezar (Savran – Ertürk 2015, Res. 6)

Dromoslu örgü oda mezarlar ise dikdörtgen formu, duvarları düzgün kireç taşı plakalarla kaplanan, dromosun uzun kenara yerleştirildiği örnekler de kısa kenarlara kline yerleştirilen mezar tipleridir(Fig. 119)⁶⁷⁵.

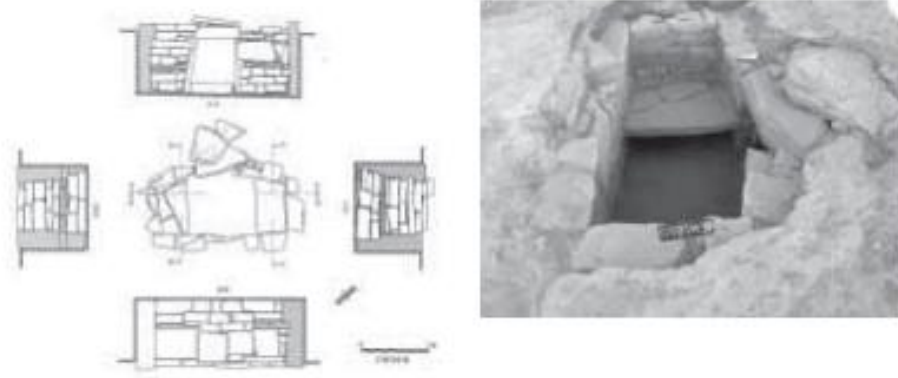
Figür 119: Dromosu uzun kenarda olan örgü oda mezar (Özbey 2013, Res. 5)

Dromosun kısa kenarda olduğu örneklerde mezar odasına geçişi sağlayan bir kapı ve tek kline yer almaktadır. Klineler kremasyon kaplarının yerleştirilmesi ve direkt gömü için kullanılmaktadır. Mezar duvarları yukarıya doğru daralmaktadır. Mezardan bronz fibulalar saptanmıştır (Fig. 120)⁶⁷⁶.

⁶⁷⁴ Kara 2017, 60.

⁶⁷⁵ Kara 2017, 61.

⁶⁷⁶ Tırpan – Sögüt 2008, 255.

Figür 120: Dromosu kısa kenarda olan Örgü Oda Mezar (Tırpan 2008, 4.)

Dromoslu örgü oda mezarlar Milas bölgesinde yer alan en büyük boyutlu mezar grubudur. Zemin seviyesinden daha aşağıya doğru sıkıştırılmış toprak kazılarak veya ana kayanın düzeltilerek inşa edilmesi ile oluşturulur. Yan duvarlar, büyük boyutlu ve geniş yüzeyli plaka taşların üst üste yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Duvarların üst seviyeye doğru daralması mezar üzerinin kolay kapanmasına olanak sağlamıştır. Yuvarlak veya dörtgen formlu inşa edilen dromoslar, mezar odasının bazen kısa, bazen de uzun tarafında konumlanmıştır (Fig. 121). Dromos ve mezar odası bir bütün olarak tasarlanmış, arasına plaka taşlarla ortak bir duvar yapılmıştır. Dromosların daha yüksekte olduğu örnekler de bilinmektedir⁶⁷⁷.

Figür 121: Belentepe Dromoslu Örgü Oda Mezarlar (Özbey 2013, Res. 6)

Yuvarlak formlu ve geniş yapılan dromoslar, mezar odasına göre daha yukarıda kalmaktadır (Fig. 122). Düzgün ve geniş yüzeyli, kenarları düzleştirilmiş dörtgen plaka taşların tüm bölümlerine yerleştirilmesi ile oluşturulan kapı, tek bir plaka taş ile kapatılmıştır. Kapı yüksekliği mezar yüksekliğinden daha azdır. Bu nedenle lentonun üzerine mezar yüksekliğine kadar plaka taşlar yerleştirilmiştir. Dromostan mezar odasına

⁶⁷⁷ Tırpan – Sögüt 2008, 255; Kara 2019, 60-61.

geçışı sağlayan kapı tek parça bir blok ile kapatılmıştır. Dörtgen planlı mezar odaları, uzun duvarlardan birinde dromostan mezar odasına girişi sağlayan kapı, diğerinde ise bir niş bulunmaktadır. Kısa kenarlarda yer alan urne kaplarının konulması için tasarlanan sekiler, iki farklı şekilde tamamlanmıştır⁶⁷⁸.

Figür 122: Belentepe Dromoslu Örgü Oda Mezarlar (Erdoğan-Aytaçlar 2012, fig. 4)

Birinci grupta sekiler yan duvardan çıkıntı yapan plaka taşlarla ya da köşelere denk gelen alanlara yapılmıştır. İkinci grupta sekiler ise kısa kenarlar üzerinde, geniş ve düzgün yüzeyli kalın bir plaka taş ile tasarlanmıştır. İki katlı seki örneklerinin olduğu da bilinmektedir. Hem kremasyon hem de inhumasyon gömülerin yapıldığı mezar odalarında taban üzerine ve sekilere inhumasyon gömüler yerleştirilmiştir. Kremasyon gömüler pişmiş toprak kaplara yapılarak, yine sekiler üzerine yerleştirilmiştir⁶⁷⁹. Güneybatı yamaçta üst üste üç mezar, nekropolisin uzun bir süre kullanıldığını göstermektedir. Zeminden en üst noktaya doğru duvarlarda görülen daralma sahte tonoz tekniği olarak da nitelendirilmektedir. Yön birliği bulunmayan örgü oda mezarlarda dromos sadece geçit görevi görmektedir. Dromosların çaplarının dar olması gömünün üst örtü bölümünden yapıldığını kanıtlamaktadır⁶⁸⁰.

Geç Geometrik Dönem'e ait 19 adet farklı tiplerde mezarlarla karşılaşmıştır. Dromos ve mezar odasından oluşan mezarlarda, dromoslar kare veya yarım yuvarlak derin ve dar tasarlanarak, kapak taşıyla kapatılmıştır. Dromostan dikdörtgen planlı mezar odasına kapı ile girilmektedir. Aile mezarı olarak kullanılan dromoslu örgü oda mezarlarda raflar ise hem gömü hem de ölü hediyealarının bırakılması için kullanılmıştır. Dromoslu örgü oda mezarlarda Hocker, yarı hocker ve dorsal pozisyonda inhumasyon gömü ve bunun yanında kremasyon gömü kullanılmıştır⁶⁸¹.

⁶⁷⁸ Kara 2017, 62.

⁶⁷⁹ Kara 2019, 63-64.

⁶⁸⁰ Kara 2017, 65-66.

⁶⁸¹ Özbey 2014, 235-253; Kara 2017, 67.

Figür 123: Geç Geometrik Dönem Seramikleri, (Tırpan 2007, 4, Res.5.)

Geometrik Dönem mezarlarına ölü hediyesi olarak, labrys, fibula, yüzük, saç tokası, bilezik, boncuklarla oluşturulmuş kolyeler ve dönemin sevilen kap formların bırakılmıştır.⁶⁸² Seramikler iki grupta incelenmektedir. Çoğunluğu oluşturan grup form ve bezeme açısından dış etkilerin baskın olduğu yerel üretim seramiklerdir. Bu seramik grupları içerisinde basit bant ve dalga çizgilerin bulunduğu bezeli, kırmızı/siyah perdahlı krater ya da dinoslar, el yapımı seramikler ve dikey kulplu amphoriskoslar yer almaktadır (Fig. 123). Diğer grubu ise daha çok iç Karia yerleşimlerinden bilinen ithal seramikler oluşturmaktadır. Kuşlu kotyleler, yatay çizgi bezemeli skyphoslar, dark ground⁶⁸³ bezemeli kraterler, amphora, amphoriskos, kotyle ve yüksek konik ayaklı, monokrom tek kulplu fincanlar yer almaktadır. Bu seramik gruplarının Milas’da veya yakın çevrede yer alan bir seramik atölyesinde üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Dışa dönük ağız kenarlı ve şişkin gövdeli formlu, kulplar arasında bantlarla sınırlanmış metop içerisinde konsantrik dairelerin bulunduğu skyphoslar, aynı atölye imalatıdır⁶⁸⁴.

Geç Geometrik – Erken Arkaik Dönem tabakalarında karşılaşılan fibulalar, Rodos fibulalarına benzemektedir. Yerleşimde mezarlardan seramik grupları ve fibulalar dışında bronz takılar, boncuklar, kama, mızrak, ok ucu ve düğmeler de elde edilmiştir (Fig. 124)⁶⁸⁵.

Figür 124: Geç Geometrik Dönem Mezar Buluntuları, (Tırpan 2007, 4, Res.5.)

⁶⁸² Savran-Ertürk 2015, 541

⁶⁸³ Bezeme şemasında rezerve bantlar ve panel içinde dalga, çizgi ya da küçük konsantrik daire setlerinden oluşan motiflerin kullanıldığı seramikler.

⁶⁸⁴ Kara 2017, 71.

⁶⁸⁵ Erdoğan-Aytaçlar 2012, 366.

Fibulalar, en az dört tip içerisinde değerlendirilmektedir⁶⁸⁶. Fibulaların Batı Anadolu çerçevesinden çok, Dodecanese ile ilişkili bir kültürel bütünlüğü olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 125). Urne olarak kullanılan krater ya da dinoslara benzeyen kaplar dışında seramiklere nadiren, fibula, yüzük gibi bronz objelere daha sık rastlanmaktadır⁶⁸⁷.

Figür 125: Belentepe Fibulalar ve Diğer Metal Buluntular (Özbey 2013, Res. 8)

4.2.2.7. Hüsamlar Köyü - Mengefe Mevkii

Muğla İli Milas İlçesi Hüsamlar Köyü sınırlarında yer alan Mengefe Mevkii'nde ilk çalışmalar 2007 yılında A.A. Tırpan başkanlığında yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında 37 adet mezar ve 2 yapı ile karşılaşmıştır (Fig. 126)⁶⁸⁸. Bunlar örgü tekne mezarlar, dromoslu örgü oda mezarlar ve anıt mezarlar olarak tanımlanmaktadır. Anıt mezarlar için nekropolislerde birer örnek bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu, anıt mezar yer altında değil görünebilir alandadır. Mezara giriş kenarlarından birinden sağlanmaktadır. Kremasyon ve inhumasyon gömü yapılmıştır (Fig. 127). Örgü tekne mezar tipindeki mezarlar ise yön birliği bulunmayan, mezarlar çukur içerisine plaka taşlarla kuru duvar tekniğinde örülmüştür. Mimari olarak benzerleri Bozukbağ, Börükçü, Beçin ve Belentepe'den de bilinmektedir⁶⁸⁹.

Figür 126: Mengefe Haritası
(Özdemir 2009, Res. 1)

Figür 127: Mengefe Mezarları
(Tırpan-Söğüt 2009, Çiz. 5)

⁶⁸⁶ Özbey 2013, 45.

⁶⁸⁷ Kara 2017, 67.

⁶⁸⁸ Tırpan-Söğüt 2010, 505-509.

⁶⁸⁹ Kara 2017, 73-74.

Dromoslu örgü oda mezarlar kuzey güney yönünde yerleştirilmiştir. Örneklerden biri kistli toprağın dikdörtgen formda kazılması ile oluşturulmuş, dikdörtgen planlı mezar odası ve “U” biçimli çukur dromoslu şeklinde tasarlanmıştır. Mezarın güney dar yüzünde U şeklinde çukur dromos ve dromostan mezar odasına geçişi sağlayan kapının varlığı tespit edilmiştir. Mezar zemini ana kayanın düzleştirilmesi, mezar duvarları ise kısmen düzleştirilmiş plaka taşların çamur harç ile birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Mezarın batı uzun duvarında ise bir niş bulunmaktadır. Mezarların duvarlarına sonradan yapılan pencereler yanında yer alan diğer mezarlara doğru açılmaktadır. Mezar duvarları yukarıya doğru içbükey daralarak sahte tonoz ile sonlanmıştır. Mezarın üzeri 4 adet plaka kireç taşı ile kapatılmıştır. (Fig. 128 a,b)⁶⁹⁰. Dromoslu mezarlarda dromos, mezarların kısa yüzüne güney tarafına, nadiren de geniş yüzüne yapılmıştır⁶⁹¹.

Figür 128a,b: Çukur dromoslu oda mezar (Tırpan 2007, 10-11, Res. 30-33.)

Mengefe dromoslu mezarlarda, inhumasyon gömü sırt üstü düz, hocker ve yarı hocker olmak üzere üç şekilde yapılmıştır. Aile mezarı olduğu anlaşılan mezarlarda dromoslar sembolik olarak kullanılmıştır. Mezarların ana kaya içine çukur açılarak yapılması ve kapak taşlarının büyük olmasından dolayı, gömünün dromosun güney ve kuzey yönündeki mezar yolu ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca kuzey güney doğrultulu örgü tekne mezarlardan biri ve 3 adet kapak taşı in-situ olarak açığa çıkarılmıştır. Plaka taşlarla kuru duvar örgü tekniğinde yapılan mezar duvarları, sarımsı renkte sıkıştırılmış toprak tabakasından oluşan mezar zemini karşılaşılan özellikler arasındadır. Kapak taşı ile doğu duvar arasında iki adet demir mızrak ucu ve bir bronz kemer ile karşılaşılmıştır. Ayrıca amphora, oinochoe, krater vb. seramik formları ve iki adet bronz fibula ile da bulunmuştur (Fig. 128c)⁶⁹².

⁶⁹⁰ Zaten birçok kez gömü yapılan mezarların yanına ikinci bir mezar ilk inşaat sırasında yapılması mantıksız geldiği için pencerelerin sonradan açılmış olması muhtemeldir. Kara 2017, 74.

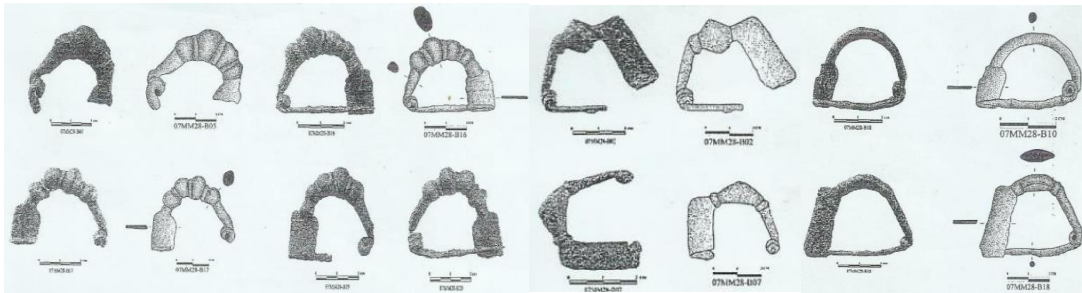
⁶⁹¹ Kara 2017, 74-78; Özdemir 2009, 458-474; Tırpan-Söğüt 2010, 505-527.

⁶⁹² Kara 2017, 80-81.

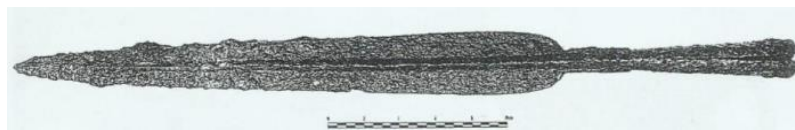

Figür 128c: Mengefe'den karşılaşılan Amphora, Oinochoe ve Krater örnekleri (Öztekin 2023, 112)

Mezar mimari özellikleri ve buluntuları ile değerlendirildiğinde Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir. Nekropolde karşılaşılan Geometrik Dönem'e tarihlenen Tip III ve Tip IV⁶⁹³ fibulaların gömülerde ele geçmesi kıyafetler ile gömü yapıldığını göstermektedir. Ayrıca bilezikler, saç spiralleri, yüzükler, mızrak ucu, demir kılıçlar, küçük kamalar ve küçük bıçaklar ile karşılaşılmıştır⁶⁹⁴. Fibulaların Khios F tipi fibulalar oldukları saptanmıştır (Fig. 129a). Yuvalı mızrak uçları(Fig. 129b), bilezikler, saç spiralleri, yüzükler (Fig. 129c) ele geçen buluntular arasındadır.

Figür 129a: Mengefe Tip III ve Tip IV Fibulaları (Ekici 2012, figür 19)

Figür 129b: Mengefe'de bulunan mızrak ucu (Ekici 2012, resim 8)

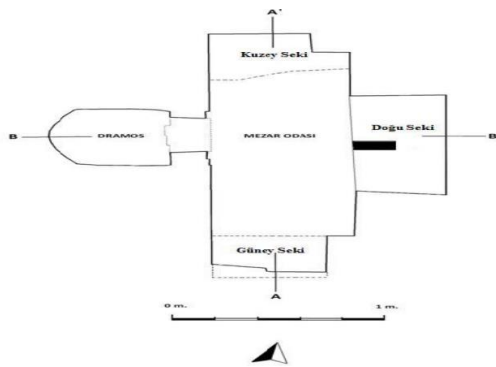
Figür 129c: Mengefe'de karşılaşılan bilezik, saç spirali ve yüzükler (Öztekin 2023, Kat. 117)

⁶⁹³ "Tıps des iles" (Adalar) olarak isimlendirilen fibulalar, Yunan ve Orientalizan fibulaları olarak da sınıflandırılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Kara 2017, 79.)

⁶⁹⁴ Yassı kesitli, ahşaba geçen sap kısmı silindirik formdadır ve uç kısmı doğru daralır. 1 tane bulunan yassı kesitli bıçak ise yoğun korozyona uğramış ve metali incelmıştır. (Kara 2017, 80.)

4.2.2.8. Hüsamlar Köyü- Bakırlı Mevkii

Muğla İli Milas İlçesi Hüsamlar Köyü Bakırlı Mevkii'nde 2007-2008 yılları arasında A.A. Tırpan, 2009-2011 yılları arasında N. Aytaçlar, 2011 yılından itibaren ise B. Özer ve H. Bulut başkanlığında çalışmalar yürütülmektedir. Yerleşimde karşılaşılan Geç Geometrik Dönem örgü oda mezarı, Belentepe mezar mimarisi ve gömü biçimi açısından benzemektedir. Bölgede urne mezarlar ve dromoslu örgü oda mezarlar olarak 2 farklı tip mezar bulunmaktadır. Bakırlı mevkiinde karşılaşılan dromoslu örgü oda mezarın batı uzun duvarının ortasında dromos, doğu duvarında niş, kısa kenarlarda ise iki katlı sekiler bulunmaktadır (Fig. 130a). Arazi eğiminden kaynaklı güneyde doğu-batı doğrultulu duvar örülerek kaymaların önlenmesi düzgün büyük taş bloklarla sağlanmıştır. Mezar zemini sıkıştırılmış toprak ve iskeletlerin denk geldiği yerlerde ise plaka taşlarla sağlanmıştır⁶⁹⁵.

Figür 120a: Hüsamlar Bakırlı Mevkii Dromoslu Örgü Oda Mezar ve Planı (Kara, 2017, Res. 82)

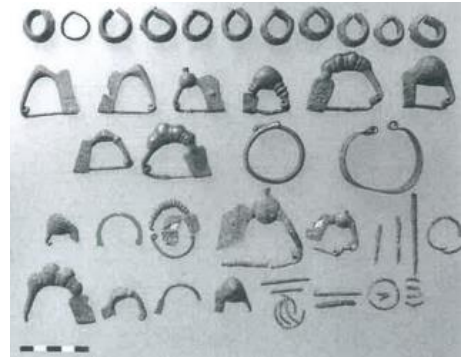
Bakırlı Mevkii'nde krater üzerinde A yüzünde rezerv alan içerisinde merkezde anthitetik duran tavuskuşu hemen arkalarında içleri taralı sarkık üçgen motifi ve sırasıya dikey linear çizgiler ardında dikey dalgalı çizgiler son olarak yeniden dikey linear çizgiler şeklinde devam etmektedir. B yüzünde sağda ve solda aynı betimlemeler yer alırken merkez metop dikey linear çizgilerle ikiye ayrılmış, sağda linear çizgiler çapraz yerleştirilmiş solda ise içte taralı baklava motifi ve bu motifi çevreleyen boş baklava motifi yer almaktadır (Fig. 130b). Nekropolde karşılaşılan küçük buluntular arasında fibulalar, iğneler ve yüzükler yer almaktadır (Fig. 130c)⁶⁹⁶.

⁶⁹⁵ Özbey 2013, 52.

⁶⁹⁶ Öztekin 2023, 563.

Figür 130b: Bakırlı Mevkii Krater,
(Öztekin 2023, Lev. 115.)

Figür 130c: Bakırlı Mevki Küçük Buluntular
(Öztekin 2023, Lev. 115.)

Geometrik Dönem'e ait çift kulplu çömlek formlu urne kabı, ana kayaya oyulmuş çukura etrafı küçük taşlarla çevrelenerek yerleştirilmiştir. Ağzı büyük bir plaka taşla kapatılmış, hediye olarak da çarkta yapılmış amphoriskos bırakılmıştır (Fig. 131)⁶⁹⁷.

Figür 131: Hüsamalar/Bakırlı Sektörü Urne Mezar (Erdoğan-Aytaçlar 2012, fig. 1)

4.2.2.9.Euromos

Muğla İli Milas İlçesi'nde yer alan Euromos'ta, ilk araştırmalar 19. Yüzyıl ilk yarısında A. Chadler ve C. Fellow tarafından yapılmış ardından 1980'lerde Ü. Serdaroğlu başkanlığında yapılan çalışmalara, şu an ise A. Kızıl başkanlığında devam edilmektedir⁶⁹⁸. 1, 2 ve 3 no.lu mezarlar Euromos'un Geç Geometrik mezar mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Tekne mezar olarak değerlendirilen mezarlar yumuşak dokulu ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Mezar duvarlarının kuru duvar tekniği veya ana kayadan faydalanarak farklı tekniklerde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. 1 no.lu

⁶⁹⁷ Kara 2017, 73.

⁶⁹⁸ Kızıl 2015, 401-421.

mezar, ana kaya oyularak kuru duvar tekniği ile örülmüş, 2 ve 3 no.lu mezarlar ise ana kaya oyularak plaka taşlarla oluşturulmuştur. Kuru duvar tekniği Çömlekçi’de MÖ 11. yüzyılda görülmüş, ardından Geç Geometrik dönem’de yaygınlaşmıştır. 1 no.lu aile mezarında gömüler inhumasyon, 3 numaralı mezar kremasyon gömü yapılmıştır(Fig. 132 a,b,c)⁶⁹⁹.

Figür 122a, b, c: Euromos sırasıyla 1, 2 ve 3 nolu mezarlar (Kızıl-Doğan 2018, Res. 3, 6, 7b)

1 no.lu mezar buluntularından pembemsi hamur renginde minyatür lekythoslar üzerinde koyu kahverengi firnis ile yapılmış bezeme yer almaktadır. Parçanın boyun kısmı korunduğu kadarıyla tamamen siyah firnislidir. Daha sonra yatay iki rezerve bant arasında yatay siyah bir bant yer alır. Omuz üzerinde ise alttan ve üstten yatay iki ince firnis bant ile sınırlandırılmış alanda birbirine bağlı yatay dört adet içi çapraz taralı baklava motif bulunmaktadır (133 a,b,c)⁷⁰⁰.

Figür 133a, b, c: Euromos Skyphos buluntuları, (Kızıl-Doğan 2018, Res. 4-6)

Pembemsi renkli hamurlu, geniş ağızlı, sığ gövdeli, halka kaideli yapılmış tabağın dudak alt kısmında iki adet ip deliği bulunmaktadır. Dış ve iç yüzde ikişer adet kırmızı firnis bant yer almaktadır. Dış yüzde dudak altında baskı tekniğiyle yapılmış, yaprak bezemesi bulunmaktadır (Fig. 134). Kırmızımsı sarı hamur renkli, iç ve dış yüzü kırmızı firnisli fincan, kaideye doğru daralan konik gövdeli, oval kesitli tek şerit kulpludur. Fincan, düz diple son bulmaktadır (Fig. 135)⁷⁰¹.

⁶⁹⁹ Kızıl ve Doğan 2018, 149-150.

⁷⁰⁰ Kızıl ve Doğan 2018, 141.

⁷⁰¹ Kızıl ve Doğan 2018, 142-143.

Figür 134: Tabak (Kızıl ve Doğan 2018, Res. 7)

Figür 135: Fincan (Kızıl ve Doğan 2018, Res. 8)

Euromos skyphosunda iç içe yapılan yaprak bezemesi Frig etkisidir. İçteki yaprak doldurularak betimlenmiştir. Konstantik daireler İonia ve Samos etkisidir(Fig. 136). Euromos Krateri yerli bir buluş ve üretimdir. Batı Anadolu'da ve diğer bölgelerde Yakın benzeri bulunmamaktadır. Hafif dışa dönük ağızlı, düz yüksek gövdeli, hafif konik kaidelidir. Metoplara bölünmüş gövde üzerinde çapraz taralı balık ağı motifleri yer almaktadır (Fig. 137)⁷⁰².

Figür 136: Skyphos (Özgünel 1979, lev. 23a)

Figür 137: Krater (Özgünel 1979, lev. 19a-b)

Diğer mezar buluntularından fibulalar bireylerin elbiseleriyle gömüldüğünü gösterebileceği gibi aynı zamanda mezar hediyesi olarak bırakıldıklarını da gösterebilmektedir. Tip olarak Mengefe, Belentepe ve Hüsamlar mezarlarından gelen benzer örnekler ile beraber bölgenin Adalar ile ilişkisini göz önüne sermektedir⁷⁰³. 3 ve 4 no.lu mezarlardan ele geçen buluntulardan form ve bezeme açısından Karia bölgesi ile uyumlu oldukları tespit edilmiştir (Fig. 138)⁷⁰⁴.

Figür 138: Mezar 1, 2 ve 3 buluntuları (Kızıl ve Doğan 2018, Res. 5a-h, Res. 6c)

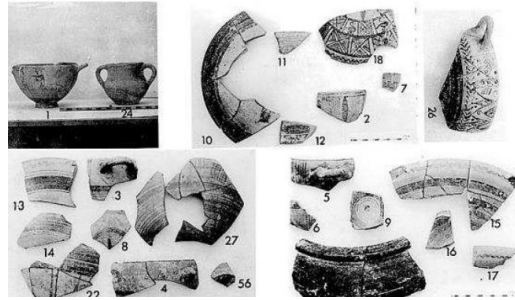
⁷⁰² Özgünel 1979, 28-29.

⁷⁰³ Kızıl ve Doğan 2018, 143-144.

⁷⁰⁴ Kızıl ve Doğan 2018, 150.

4.2.2.10. Gencik Tepe

Muğla İli Milas İlçesi Menteş köyü sınırları içerisinde yer alan Gencik Tepe’de ilk keşif ve çalışmalar 1935 yılında A.W.Perrson tarafından yapılmıştır⁷⁰⁵. Çalışmalarda pithos mezarlar ve tekne mezarlar olmak üzere 2 farklı tip mezarla karşılaşılmaktadır. Pithos mezarda inhumasyon gömü ve Geometrik Dönem seramikleri, tekne mezarda ise yine Geometrik Dönem seramikleri ve fibulalarla karşılaşılmıştır. Pithos içinde ikinci gömü için döşeme taşları ile alan yaratılmıştır. Geç Geometrik Dönem Argos pithosları ile benzeyen pithos içerisinde yerel Geç Geometrik Karia seramiği olan kuşlu kotyle saptanmıştır (Fig. 139). Yerleşimde karşılaşılan seramikler, Doğu Yunan seramiği içerisinde değerlendirilmekte ve yerel Karia seramiği olarak adlandırılmaktadır. Milas, Ören ve Beçin’den de benzer seramik örnekleri bilinmektedir⁷⁰⁶.

Figür 139: Gencik Tepe Geometrik Dönem Pithos / Kuşlu Kotyle
(Säve-Södersbergh – Hellström 1997, 99-103, figür 29)

4.2.2.11. Asarlık- Termera

Muğla ili Bodrum (Halikarnassos) İlçesi batı kıyısında, Karatoprak’ın ise güneyinde bir dağ zirvesinde konumlanmış olan Asarlık, Orta Demir Çağı verilerine bakıldığında daha önce kullanılan mezarların ikincil kullanım gördüğü anlaşılmaktadır⁷⁰⁷. İlk incelemeler 1950 yıllarında A.Bean ve Cook, 1960 yıllarında Radt tarafından yapılmıştır. 2000 yıllarında ise A. Diler tarafından bölgede araştırmalar yapılmıştır. Bununla beraber Mezar C olarak adlandırılan örgü mezarlardan biri de Geometrik Dönem’e tarihlenmektedir. Girişi güneybatıdan olan mezarda amphora parçaları saptanmıştır⁷⁰⁸. Mezar C içinde pişmiş toprak lahit parçaları, kül içeren amphora, ağız kısmına yakın geniş boya bantlı bir kase, fibulalar, altın obje veya kolye ucu, dörtgen altın

⁷⁰⁵ Person 1943, 228.

⁷⁰⁶ Kara 2017, 52; Arslan 2018, 53-59; Säve-Södersbergh-Hellström 1997, 99-103.

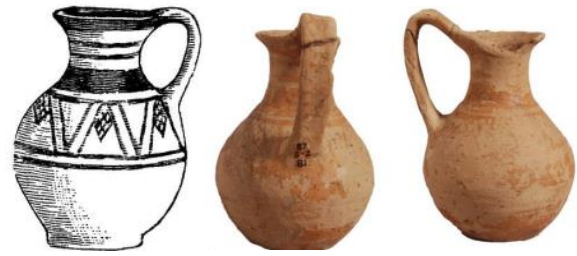
⁷⁰⁷ Boysal 1967, 10 – 14; Kara 2017, 25-26.

⁷⁰⁸ Kara 2017, 21-24.

bant, çift halkalı altın yüzük, mızrak başı ve demir silahlar ile karşılaşmıştır⁷⁰⁹. Pişmiş toprak plaka ile kaplanmış kremasyon pithoslarının, kuyu biçimli kaya mezarlarına yerleştirildiğine dair örnekler de görülmektedir. Özgünel Mezar C'den karşılaşılan Doğu Yunan Orta Geometrik seramiğini Attika etkili yerel seramik grubuna dahil etmektedir⁷¹⁰. Bölgede karşılaşılan seramikler Dodecanese Geometrik stilinden farklılık göstermektedir. Asarlık C Mezarı'nda karşılaşılan boyundan kulplu uzun konik kaideli oval vücutlu yüksek boyunlu amphora Attika kökenlidir (Fig. 140). Kulplar arasında kalan boyunun her iki yüzünde kare bir panel içerisinde meander motifi izleri görülmekte, gövde rezerve dar bantlarla çevrelenmiştir. Kulplarda yatay bant ve çapraz boyama vardır. Asarlık C Mezarı'nda karşılaşılan bir diğer seramik ise yuvarlak ağızlı oinochoedir. Oinochoe geniş düz kaideli kısa kalın boyutlu hafif dışa taşkın ağızlıdır. Dodecanese örneğine benzemektedir. Bezeme omuz panelinde rezerve bant ile sınırlandırılmış, içi taralı baklava motiflerinden oluşan bant yer almaktadır. (Fig. 141)⁷¹¹.

Figür 140: Boyundan Kulplu Amphora
(Carstens 2011, Fig. 8; Eryılmaz 2019, Kat. 3)

Figür 141: Yuvarlak ağızlı oinochoe
(Paton 1887, Fig. 5; Eryılmaz 2019, Kat. 8)

Kolye ucu Suriye etkili Rodos tipindedir. Yüzük tanımlaması zor olmakla beraber Geometrik Dönem'e tarihlenebileceği düşünülmektedir (Fig. 142). Tip 2d grubuna ait fibulalar ise olasılıkla Karia'da üretilmiştir⁷¹².

Figür 142: Altın Kolye Ucu, Altın Yüzük ve Altın Bant (Carstens 2011, figür 6a-6b-6c)

⁷⁰⁹ Kara 2017, 23-24.

⁷¹⁰ Özgünel 2006, 34-35.

⁷¹¹ Özgünel 1979, 15.

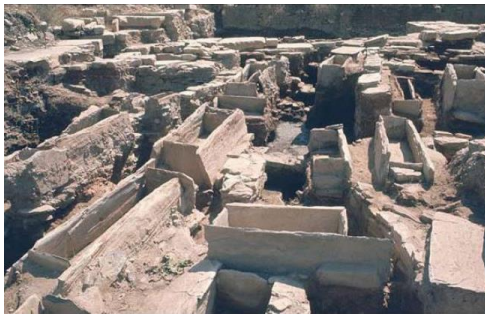
⁷¹² Caner 1983, 30.

Geometrik Dönem'e tarihlenen dromoslu oda mezar özelliği taşıyan Mezar D, içerisinde dikdörtgen şeklinde oyuklar içerisinde içi pişmiş toprak plakalarla kaplı üç mezar yer almaktadır. Mezar içlerinde ise seramik parçaları ve demir silah parçası ile karşılaşmıştır⁷¹³.

4.2.2.12. İasos

Muğla ili Milas ilçesi Kıyıkışlacık Mahallesinde yer alan İasos (Kıyıkışlacık), kıyı kenti olmakla beraber yarımada oluşturmaktadır. Antik kent, günümüzde Mandalya veya Güllük körfezinde yer almaktadır⁷¹⁴. 1960 yılında D. Levi başkanlığında başlatılan kazılar, 2014 yılında itibaren A.Y. Baldıran başkanlığında yürütülmektedir. Geç Geometrik döneme tarihlenen nekropolis Tunç Çağı tabakaları üzerine inşa edilmiş ve nekropoliste 3 farklı tipte mezar saptanmıştır (Fig. 143a,b). Bunlar tekne mezarlar, pithos mezarlar (Fig. 144a) ve örgü tekne mezarlar olarak gruplandırılmıştır⁷¹⁵.

İasos Nekropolis'inde yerel kaliteli kilden geometrik motifler ile bezenmiş çanak-çömlekler ile kaba kilden yapılmış kaplar ile karşılaşmıştır. Ayrıca bronz takılar, küçük bir demir bıçak, pişmiş toprak iğler, biberonlar ve deniz kestanesi kabukları ele geçmiştir. İasos'ta karşılaşılan Geç Geometrik Dönem seramikleri Damlıboğaz seramikleri ile benzetmekle beraber diğer yerleşimlere göre dış etkilere açıktır. Özellikle Ege adalarının etkileri net biçimde gözlemlenmektedir⁷¹⁶.

Figür 143a,b: İasos Geometrik Dönem Nekropolisi ve Tekne Mezar (Baldoni vd. 2004, Res. 68)

Çoklu gömülerde kullanılan bu mezarlardan erken dönem mezarlarının tarihlenmesinde farklı görüşler yer almaktadır. D. Levi⁷¹⁷ ve A.M. Carstens⁷¹⁸

⁷¹³ Caner 1983, 31.

⁷¹⁴ Sevin 2001, 120.

⁷¹⁵ Kara 2017, 43-44.

⁷¹⁶ Kara 2017, 45.

⁷¹⁷ Levi 1972, 470.

⁷¹⁸ Carstens 2008, 83.

Protogeometrik Dönem'e, F. Berti⁷¹⁹ ve Coldstream⁷²⁰ ise Orta ve Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir.

Figür 144a: İasos Geometrik Dönem Nekropolisi, Pithos Mezar (Levi 1972, figür 6)

Nekropolisde yerel kaliteli kilden geometrik motifler ile bezenmiş, çanak-çömlekler ile kaba kilden yapılmış kaplar ve bronz takılarla küçük bir demir bıçakla karşılaşmıştır. Ayrıca pişmiş toprak iğler, biberonlar ve deniz kestanesi kabukları kadın ve çocuk mezarlarının bazılarında ele geçmiştir. İasos'da karşılaşılan Geç Geometrik Dönem seramikleri Damlıboğaz seramikleri ile benzemekle beraber diğer yerleşimlere göre dış etkilere açıktır (Fig. 144b). Özellikle Ege adalarının etkileri net biçimde gözlemlenmektedir⁷²¹.

Figür 144b: İasos Geometrik Dönem Seramikleri Öztekin 2023, Lev. 95b

⁷¹⁹ Berti 2007, 446.

⁷²⁰ Coldstream 1968, 478.

⁷²¹ Kara 2017, 45.

4.2.1.13. Değirmenderesi

Muğla İli, Yatağan İlçesi, Yeşilbağcılar mahallesinin yaklaşık 750 m kuzeybatısında yer alan Değirmenderesi Mevkii'nde, Muğla Müzesi Başkanlığında gerçekleştirilen 2018 yılı kurtarma kazıları kapsamında nekropolis alanı tespit edilmiştir. YTEÜAŞ⁷²² açık kömür ocağı dekapaj alanında açığa çıkarılan mezar, kuzey-güney yönünde plaka tekne tipinde kuru taşduvar tekniğinde inşa edilmiştir. Plaka taşların aralarında kalan boşluklar ise daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Yekpare gri kayrak taşı kapak taşı olarak kullanılmıştır. Mezarda 4 ayrı bireye ait olduğu saptanılan kemiklerden anlaşıldığı kadarıyla kremasyon sonrası mezara defnedildikleri anlaşılmıştır (Fig. 145)⁷²³.

Figür 145: Değirmenderesi Tekne Mezar ve Buluntuları, (Bilgin vd. 2020, Res. 8)

Mezarda geç geometrik döneme tarihlenebileceği düşünülen grimsi kahverengi hamurlu tek kulplu testi⁷²⁴ ile ayaklı tabak, skyphos, aryballos ve lekythosa ait verilerle karşılaşılmıştır. Yatağan ve çevresinde karşılaşılan nekropolis buluntuları arasında yer alan gri seramikler, Geç Geometrik Dönem'den itibaren sıklıkla kullanılan seramik gruplarından⁷²⁵.

⁷²² Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Yatağan Termik Enerji Üretim A.Ş. (YTEÜAŞ) arasında imzalanan protokole bağlı olarak, Muğla Müzesi Müdürlüğü Başkanlığında, Muğla ili Yatağan ilçesi, Yeşilbağcılar mahallesi sınırlarında 2016 yılında başlayıp, Turgut Mahallesi sınırlarında devam eden, arazi taramaları ve arkeolojik kazılar.

⁷²³ Bilgin vd. 2019, 33-39.

⁷²⁴ Gri seramiğin Demir Çağı'ndaki en erken örneklerini Buckel keramik olarak adlandıran kaba, el yapımı örnekler oluşturmaktadır. Bu grup, ilk kez Ege Göçleri'yle birlikte Troia VIIB1 (MÖ 1240-1190) tabakasının tahrip olmasından sonra, VIIB2 (MÖ 1190-1100) tabakasında görülmektedir. (Kopenhagen 1997, 305-306).

⁷²⁵ Bilgin vd. 2019, 33-50.

4.2.2.14. Milas ve Çevresi'nden Ele Geçen Buluntular

Geometrik veri açısından zengin olan Milas Bölgesi ve çevresinde bölgenin ve dönemin karakteristik özelliklerini taşıyan seramikler ile karşılaşmıştır. Bunlar arasında yer alan Milas çevresi oinochoeleri küresel gövdeli geniş kaidelidir. Milas Oinochoesinde (Fig. 146a,b,c), kulpların kenarında üçgen pano içinde Frig- Kıbrıs ilişkisini gösteren ağaç betimi bulunmaktadır. Alt alta betimlenen baklava dizileri arasında zikzak betimlemeleri ise Karia buluşudur⁷²⁶.

Figür 146 a,b,c: Milas Çevresinden Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 13a-c)

Karia Geç geometrik dönemde bölgede karşılaşılan bir diğer form ise amphoriskoslardır. Attika'da, kulplar ağız ile birleşir. Dodecanese'de, kulp omuz üzerindedir. Karia'da ise kulp omuzdan çıkar ağız altında boyunda birleşmektedir. Bölgede ele geçen amphoriskoslar geniş ağızlı hafif dışa taşkın dudaklı, düz ve halka kaidelidir. Kulplar arasında alt alta yatay linear çizgi, alt alta dalga bezeği veya konsantrik daire bezemeleri ile karşılaşılmaktadır (Fig. 147 a,b,c,d,e)⁷²⁷.

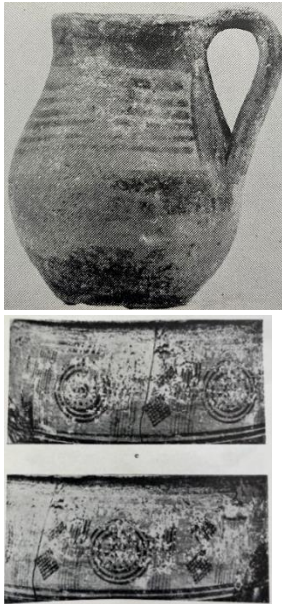
⁷²⁶ Özgünel 1979, 18-20.

⁷²⁷ Özgünel 1979, 23.

Figür 147 a,b,c,d,e: Milas amphoriskosları (Özgünel 1979, lev. 15 a-d)

Karia Geç Geometrik Çağ olpeleri, emzikli ve emziksiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bölgede çoğunlukla emziksiz örnekler ile karşılaşmaktadır. Attika taklidi kaplar, yöresel çömlek evlerinde üretilmiştir. Gövde üzerinde alt alta yatay linear çizgi ve alt alta dalga bezeği yer almaktadır (Fig. 148). Karia Bölgesi'nde karşılaşılan kraterler üçe ayrılmaktadır. Bunlar Attika etkisinde yüksek ayaklı kraterler, derin gövdeli Adalar etkisindeki kraterler ve Euromos krateri olarak ayrılmaktadır (Fig. 149)⁷²⁸.

Figür 148: Olpe (Özgünel 1979, lev. 16 c)

Figür 149: Milas Krater (Özgünel 1979, lev. 18 a-d)

İç karia skyphosları, küresel kenar profilli, halka veya konik kaideli, ağız kenarları dik ve hafifçe dışa dönük biçimlidir. Merkezinde yatay biçimde kollarının içleri düzgün

⁷²⁸ Özgünel 1979, 24.

taranmış olarak bezenmiş klasik çengel meander veya konsantrik daire motifleri yer almaktadır. (Fig. 139 a,b,c)⁷²⁹.

Figür 150 a,b,c: Milas Skyphosları (Özgünel 1979, lev. 22 a-c)

Milas'da karşılaşılan kotylenin süslemesi kuş bezemesi ve kafesle taralı baklava bezemesinin tekrarlanması ile oluşturulmuştur. Orta metopta kuş bezemesi, Rodos kuşlu kaselerinin dejenere olmuş hali olarak da savunulmaktadır (Fig. 151a, b)⁷³⁰.

Figür 151 a,b: Milas Kotyle (Özgünel 1979, lev. 25 a-b)

Karia bölgesi için yabancı bir form olan Bodrum Kylixi Rodos etkili, yöresel üretimdir. Derin vücutlu, dudağa yapışık kulplu, kalın kısa ayak saplı, dışa açılan kaidelidir. Merkezi metopta karşılıklı antitetik bezenmiş kuş betimlemeleri Attika özelliğidir. Kuşlar üzerinde yer alan kısa çizgi kümeleri, Dodecanese üzerinden Karia'ya ulaştığı düşünülen bezeme stilidir. Kuşların uzun kuyruk, boyun ve gaga stilleri yerel özellik göstermektedir. Vücudun az bölümü taranmış, gözler belirlenmiştir. Kariyalı ustaların kişisel çalışmaları ile yapılmıştır (Fig. 152)⁷³¹.

⁷²⁹ Özgünel 1979, 20-21.

⁷³⁰ Özgünel 1979, 22-23.

⁷³¹ Özgünel 1979, 21-22.

Figür 152: Bodrum Kylix (Özgünel 1979, Lev. 21 a-b)

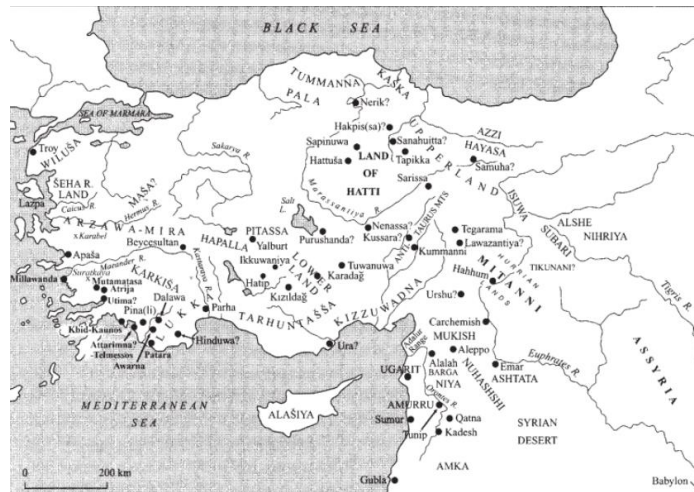
BEŞİNCİ BÖLÜM

LİKYA BÖLGESİ

5.1. Antik Kaynaklar Işığında Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Daha önce de bahsettiğimiz gibi yazılı kaynakların suskun olması ve dolayısı ile bilgilerimizin eksikliği bu bölge için de geçerlidir. Bu sebeple yine antik çağ yazarlarının Erken Demir Çağı'nda, Troia Savaşı ve sonrasında Lykia ve Lykialılar hakkında verdiği bilgiler Lykia'nın Erken ve Orta Demir Çağı'nı anlamamıza az da olsa yardımcı olmaktadır⁷³². Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi kıyıya yakın konumları ve savaşçı kişilikleri ile tanınan Lykia/Lukkalılar, Demir Çağı başlamadan hemen önce de tarih sahnesinde önemli bir yer tutmaktadırlar (Fig. 142). Bir nevi Demir Çağı'nın başlamasına da olanak sağlayan etkenler arasında yer aldığı, özellikle Mısır, Hitit ve Ugarit yazılı kaynaklarından da anlaşılmaktadır⁷³³.

MÖ 13. yüzyıl sonunda (MÖ 1207) Merneptah'ın beşinci iktidar yılında Mısır'a saldıran Deniz Kavimleri'nden biri olan Lukka'nın Libya Kralı Mariyani ile ittifak kurarak Mısır'a saldırdığı yazıtlardan anlaşılmaktadır⁷³⁴. Ayrıca II. Ramses'in beşinci saltanat yılına tarihlenen Kadeş Savaşı'nda Hitit kralı Muvatalli'nin safında yer alan askeri birliklerden biri olarak görülmektedirler⁷³⁵.

Figür 153: Anadolu ve kuzey Levant coğrafyasında Karkişa ve Lukka topraklarının dağlık güneybatı Anadolu'daki konumu, (Herda- Sauter 2009, 50, Res. 5'ten uyarlanmıştır.)

⁷³² Yüksel 2001, 25-40.

⁷³³ Ekin 2016, 501-521.

⁷³⁴ Kuhrt 2013, 6

⁷³⁵ Robbins 2001, 156

Ugarit ve Mısır kaynaklarında Deniz kavimlerinden bahsedilen belgelerde Lukka olarak Lykia'nın bahsi geçmektedir. Ugarit'te bulunan iki mektuptan anlaşıldığı üzere Hitit Kralı, son Ugarit Kralı Ammurapi'ye, Lukka'ya metal külçe göndermesini emretmektedir. Bu metal külçelerin olasılıkla paralı asker ödemesi kapsamında Lukka'ya verildiği araştırmacılar tarafından düşünülmektedir⁷³⁶. Başka bir belge olan Ugarit Kralı'nın Alaşiya kralına yazdığı mektup, bir yardım çağrısı niteliğindedir. Bu mektubunda askeri birliklerinin Hatti Ülkesi'nde, gemilerinin ise Lukka diyarında olmasından dolayı Ugarit topraklarını savunmadığını ve düşman karşısında çaresiz olduğunu bildirmektedir⁷³⁷.

Erken ve Orta Demir Çağı'na dair üzerinde fikirler şekillendirebileceğimiz veriler daha önce de bahsettiğimiz gibi sınırlıdır. Ancak Antik çağ yazarlarının yazıları, destanları ve seyahatleri sırasında aldığı notlar da bize bölgenin Demir Çağı hakkında az da olsa bilgiler vermektedir.

Homeros, İliada Destanı'nda Bellerophontes'in Lykia/Xanthos Nehri'ne sürgününden ve daha sonra Lykia kralı ile karşılaşması sonucu başına gelen zorlu görevlerinden bahseder. Bellerophontes, Lykia kralının kızıyla evlenmiş ve ondan Laomedia adında kızı olmuştur. Laomedia'dan da Lykia için önemli bir kahraman olan Sarpedon doğmuştur. Savaşta Troia'ya Lykia'nın müttefik olarak destek verdiğini, Lykialı Sarpedon'un arkasında eşi ve çocuğunu bırakarak yanına da Lykia ordusunu alarak savaşıma geldiğini bildirmektedir. Troia, ve Lykialı askerlerin omuz omuza savaştıklarından bahsetmektedir. Lykia kahramanı Sarpedon'un ölümü ve bu ölümün ordusunda yarattığı yankılar hakkında da bilgi vermektedir. Homeros ayrıca Lykialılar ve Solymoslular'ı diğer antik çağ yazarlarının aksine birbirinden farklı tutmakta, bunu da Bellerophontes'in Solymoslular ile çarpışmasına bağlamaktadır⁷³⁸.

Herodotos ise eserinde Giritli Europa'nın oğlu Sarpedon'un kardeşi Minos tarafından Milyas/Lykia'ya sürüldüğünden bahsetmektedir. Troia Savaşı'na katılırken göğüslük ve dizlik taktıklarını, kızılık ağacından yayları, dikensiz kamış okları ve mızrakları, kılıçları ve hançerleri olduğunu bildirmektedir. Troia, Lykia ve Dardanoslar'ın omuz omuza savaştıklarını bildirmektedir. Homeros'un aksine Lykialılar ve Solymler'in aynı halk olduklarından, Lykia'luların oturdukları toprakların önceden

⁷³⁶ Gander 2016, 80-89

⁷³⁷ Gander 2016, 90-99.

⁷³⁸ Homeros V, 470-493; VIII, 550-560; XII, 288-331.

Milyas olarak adlandırıldığından ve Milyaslılara Solymler denildiğinden bahsetmektedir. Sarpedon ve halkı bölgeye geldiklerinde Lykia'lıları komşuları Termiller diye adlandırıldığı için Sarpedon'un yanına sürgün gelen Atinalı Lykos'tan dolayı bu halklara Lykia'lılar denildiğini aktarmaktadır⁷³⁹.

MÖ 6. yüzyılda yaşayan Lesboslu Şair Alkaios ise Lykia'yı "*Leleg'lerin Kenti*" olarak adlandırılmıştır⁷⁴⁰. MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Atinalı tarihçi ve dil bilgisi uzmanı Apollodoros, savaşın ardından yıllar sonra Troia müttefiklerinin, Troia'yı yeniden birleştirmeye geldiğinde burada bulunan liderler arasında Sarpedon ve Glaukos'u da saymıştır⁷⁴¹.

5.2. Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Anadolu'nun güneyinde Karia, Psidia ve Pamphylia'ya komşu olan Lykia coğrafyası, daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi dağların yoğun olduğu topoğrafik olarak özellikle kuzey kısımları sorunlu bir coğrafyadır. Lykia'da yapılan yüzey araştırmaları ve kazılara göre Demir Çağı'na ait veriler çoğunlukla Batı ve Kuzey Lykia'da karşımıza çıkmaktadır. Şu ana kadar Patara dışında kıyıda özellikle Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı'na ait verilere, hem Hellenistik Dönem ve sonrası araştırmaları yoğun olduğu için hem de Erken Demir Çağı üzerine gelen tabakaların tahribatı dolayısıyla ile rastlanamamıştır. İlerleyen süreçlerde yapılacak araştırmalar ile daha çok verinin ortaya koyulacağını düşünmekteyiz.

Harita 2: Çalışma içerisinde bahsi geçen Lykia yerleşimlerinin harita üzerinde konumları

⁷³⁹ Herodotos, I, 172; IV, 89.

⁷⁴⁰ Strabon XIX, 12. 8.

⁷⁴¹ Apollodoros, III, 98-99.

Lykia'da son 30 yılda araştırmalar artmış, bölge en çok araştırılan ve hakkında veri üretilebilen yerler arasına girmiştir. İlk keşif, gezi kapsamında Makri tarafından yapılmıştır. Fransız Büyük Elçisi Kont Choiseul-Goiffier Güney Batı Lykia'nın ilk haritasını çizmiştir. Albay Laeke ve ardından bir çok araştırmacı arka arkaya bölgeye keşif gezileri yapmıştır. Lykia yazıtlarını ilk kez 1800'de V. Hammer Purgstall kopyalamıştır. 1812'de L. Mayer, Ch. R. Cockerell, F. Beaufort ve W. Gell Lykia kıyı şeridini gezmiştir. 1836'da Ch. Texier Lykia'daki anıtları çizmiş ve 1848 yılı eserinde yayınlamıştır. Ch. Fellows 1838'de Lykia sanat ve dilini keşfeden ilk kişidir. 1860-1870 yıllarına kadar araştırmalar devam etmiştir. Avursturya Bilimler Akademisi tarafından O. Benndorf önderliğindeki akademisyenler Lykia metinlerinin derlemesini yapmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında 2. Dünya Savaşı dolayısıyla araştırmalara ara verilmiştir. 1950 yılı sonrasında Fransız kazılarında başarılar kazanılmasının ardından M. Mellink 1963 yılında Elmalı Ovasında çalışmalar yapmıştır. 1965'te J. Borchhart ve arkadaşları yüzey araştırması ve kazılar yapmıştır. Ayrıca yazıt bilimci M. Wörrle ile birlikte yazıtları incelemiştir. Ardından yine dilbilimci G. Neumann Likçe üzerine çalışmalar yapmıştır. 1960'lı yıllarının sonunda H. Schäger, 1971'de C. Bayburtluoğlu ve bu tarihten sonra 1980 yılı ortalarına kadar farklı bilim insanları tarafından kazılar gerçekeştirilmiştir. 1988'den sonra F. Işık, 1989'da F. Kolb, 2009'da H. İşkan farklı kentlerde kazılar yapmıştır. A. Zimmerman Orta Lykia'da 2005 yılına kadar araştırmalara devam etmiştir. Ardından N. Çevik Doğu Lykia'da, W. Tietz Batı Lykia'da çalışmalar yapmıştır. Burada saydığımız kişiler dışında aşağıda da aktaracağımız üzere bölgede yer alan kentlerde farklı araştırmacılar tarafından yüzey araştırmaları ve kazılar yapılmıřtır⁷⁴².

5.2.1. Lykia Bölgesi Erken Demir Çağı

İklim koşulları, tarıma elverişli toprağı ve akarsu açısından zengin oluşu erken dönemlerden itibaren insanlar tarafından Lykia Bölgesi'nin tercih edilmesine olanak sağlamıştır. Her bakımdan yaşama uygun olan topraklarda hem yerli hem de göçle gelen halkların yaşamış olması kültür zenginliğini de beraberinde getirmiştir. Ticarete uygun limanları bölgenin zenginleşmesini sağlarken korsan faaliyetlerine de maruz kalmaları yerleşimleri olumsuz etkilemiştir. Geç Tunç Çağı'nın sonlanmasının ardından tüm Ege ve Akdeniz coğrafyasında olduğu gibi Lykia Bölgesi'nde de değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Özellikle bölgenin ve bölge halkının Geç Tunç Çağı'nda yaşanan göç

⁷⁴² Zimmermann 2016, 4-9.

faaliyetlerinde adının sıklıkla geçmesi, bu dönem için önemini de göstermektedir. Geç Tunç Çağı'nın ardından Erken Demir Çağı'nda bölgenin bazı yerleşimleri terkedilirken, başka halklar tarafından tercih edildiği de bilinmektedir.

Eşen Vadisi'nde yer alan Seydikemer İlçesi Anadolu yerleşim tarihi için oldukça önemlidir. Tlos, Pınara, Letoon, Sidyma, Araxa ve Oionanda gibi antik kentlerin çevrelediği ilçenin Patara, Xanthos, Telmessos ve Kadyanda gibi önemli komşuları bulunmaktadır. MÖ 1200'lerden itibaren tarihlenebilecek az sayıda Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı arasına ait seramikler ile karşılaşılımıştır⁷⁴³. Bölgenin Erken Demir Çağı'na ait tüm verilerine ne yazık ki ulaşamamak da aşağıda da aktaracağımız kadarıyla son yıllarda yapılan çalışmalar döneme dair fikir sahibi olmamıza olanak sağlamıştır. Bölgede Erken Demir Çağı aynı zamanda Protogeometrik Dönem olarak da adlandırılmaktadır. Karşılaşılan veriler aktarılırken buluntuların yoğun olduğu yerleşimlerden daha az buluntu ile karşılaştığımız yerleşimlere göre sıralama yapılmıştır.

5.2.1.1. Tlos

Muğla ili Seydikemer İlçesi Yaka Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Tlos Antik Kenti, Unesco Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almaktadır. Eşen Vadisi'nde yer alan Seydikemer İlçesi Anadolu yerleşim tarihi için oldukça önemlidir. 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyahlar tarafından keşfedilen kentte ilk kapsamlı ve bilimsel araştırmalar 1994 yılında yüzey araştırmaları şeklinde başlamıştır. 2005 yılında başlanan kazı çalışmaları, şu an hala T. Korkut başkanlığında yürütülmektedir⁷⁴⁴. Protogeometrik ve Geometrik Dönem verileri Stadyum alanı kazıları ile belgelenmiştir.

Protogeometrik Dönem'e tarihlenen seramik parçaları üzerinde geometrik bezemeler görülmektedir. Bunlar arasında sarkık dil motifi, yatay, dikey ya da çapraz bant bezemeleri, çapraz taralı üçgen motifleri, konsantrik daire bezemeleri yer almaktadır⁷⁴⁵.

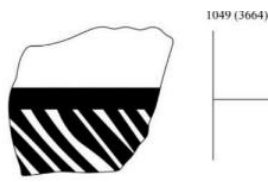
Figür 154a: Protogeometrik Dönem Seramik Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 996, Lev. 119.)

⁷⁴³ Işın vd. 2015, 153-154.

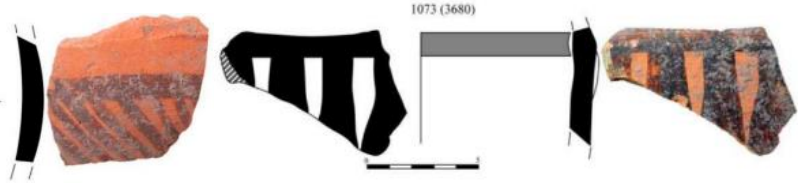
⁷⁴⁴ Korkut 2005, 92-103.

⁷⁴⁵ Sezgin 2017, 50.

Az ve ince taneli kireç ve kırmızı parçacık katkılı, ince gözenekli, orta sertlikte fırınlanmış, pembe hamurludur. Gövde parçası üzerinde, dışta boynu tamamen dolanan yatay bant ve bundan gövdeye sarkan dil motifi dizisi yer almaktadır (Fig. 154a)⁷⁴⁶. Başka bir gövde parçası da yine yoğun ve ince taneli, kireç ve az miktarda kum katkılı, çok yoğun ve ince gözenekli, sert fırınlanmış ince kırmızımsı sarı hamurludur. Seramik parçasında kalın yatay banttıan aşağı çapraz inen birbirine paralel sekiz adet ince bant izlenmektedir (Fig. 154b)⁷⁴⁷.

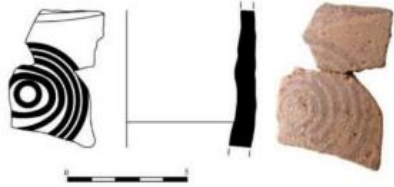

Figür 154b: Gövde Parçası
Sezgin 2017, Kat. 1049, Lev. 123.

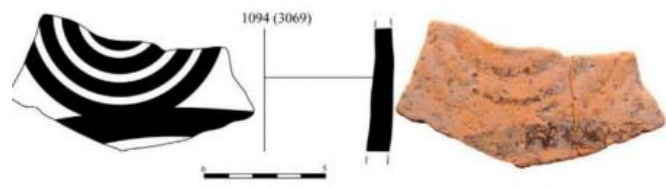

Figür 155: Gövde parçası
Sezgin 2017, Kat. 1073, Lev. 126.

Karşılaşılan bir gövde parçası, çok az miktarda ve iri taneli kireç katkılı, az ve ince taneli kumlu, ince gözenekli, sert fırınlanmış, ince pembe hamurludur. Gövde üzerinde yatay bantlar, aşağı dik inen çizgisel bezemeler ve iç kısımda bir adet yatay şerit namt bulunmaktadır (Fig. 155)⁷⁴⁸.

Figür 156: Gövde Parçası
Sezgin 2017, Kat. 1093, Lev. 127

Figür 157: Gövde Parçası
Sezgin 2017, Kat. 1094, Lev.127

Protogeometrik Dönem'den itibaren sıklıkla kullanım gören konsantrik daire kümeleri ile alanda karşılaşılması tarihlleme açısından bize yardımcı olmaktadır. Gövde parçalarından biri yoğun ve iri taneli kireç ve kırmızı parçacık katkılı, ince gözenekli, orta sertlikte fırınlanmış soluk sarı hamurludur. Dışta konsantrik daire ve boyunda yatay bant bezeme yer almaktadır (Fig. 156)⁷⁴⁹. Bir diğeri ise yoğun kiremit, seyrek kireç ve kum

⁷⁴⁶ Sezgin 2017, 67.

⁷⁴⁷ Sezgin 2017, 68-69.

⁷⁴⁸ Sezgin 2017, 68-69.

⁷⁴⁹ Sezgin 2017, 69.

katkılı, gözenekli, orta sertlikte fırınlanmış, kırmızımsı sarı hamurludur. İç içe konsantrik daire bezemeleri altında ise yatay bant bezemesi görülmektedir (Fig. 157)⁷⁵⁰.

5.2.1.2. Patara

Antalya İli Kaş ilçesinde yer alan Patara, Fethiye-Kalkan arasında Xanthos Vadisi'nin güneybatı ucunda bugünkü Gelemiş Köyü'nde yer almaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi araştırmacılar ve gezginler tarafından keşfedilen ve çalışılan yerleşimde, ilk kurtarma kazıları 1952 yılında F. J. Tritsch ve Antalya Müze müdürü A.Dönmez tarafından yapılmıştır. 1980'lerde S. Buluç yeni bir yüzey araştırması yapmış, 1988 yılında ise F. Işık kazılara başlamıştır. 2009 yılından itibaren ise H. İşkan başkanlığında kazılar sürdürülmektedir. Akropolün doğusunda 1992-1993 Tepecik Nekropolü kazılarında karşılaşılan seramik parçaları, ana kayada ezilmiş kırmızı toprakta saptanmıştır. Tepecik nekropolü en alt tabakasında ele geçen malzemeler MÖ 10. Yüzyıla kadar gitmektedir. Parçalar genellikle kapalı kaplara aittir. Protogeometrik Dönem örneklerinde Attika ve diğer atölyelerin izleri ile Dodecannese etkili dil kümeleri sıklıkla görülmektedir. En alt katmanda Protogeometrik seramik miktarı, üst katmanlara göre artmıştır⁷⁵¹.

Nekropolde karşılaşılan Protogeometrik kapların hemen hepsinin kapalı kaplar olduğu omuz parçalarından anlaşılmaktadır. Boyundan omuza geçiş bölgelerinde siyah bantlar veya siyah boya izleri görülmektedir. Omuz kısımlarında eş merkezli daireler ve sarkık dil motifleri yer almaktadır⁷⁵². İlk seramik parçası muhtemelen bir oinochoe'nin omzuna ait olmakla beraber üzerinde düzensiz boşluklu sarkık dil kümeleri yer almaktadır (Fig. 158). G. Bass'a göre bu bezeme Miken etkilidir⁷⁵³. Bu bezemeye Kerameikos ve Karia-Dirmil Geç Protogeometrik oinochoeleri üzerinde karşılaşılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi C. Özgünel'e göre Attika'dan ziyade Dodecannese etkisi ile Anadolu'ya gelmiştir⁷⁵⁴. Parçalar küçük olduğu için biçimsel karşılaştırmalar yapmak imkansızdır. Ancak büyük olasılıkla amphora veya oinochoelere aittir⁷⁵⁵.

⁷⁵⁰ Sezgin 2017, 69.

⁷⁵¹ Işık 1994, 1-11; Işık 1996, 159-185.

⁷⁵² Kahya 2002, 38.

⁷⁵³ Bass 1973, 360.

⁷⁵⁴ Özgünel 1979, 8.

⁷⁵⁵ Kahya 2002, 38-39.

Figür 158: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 1.)

Figür 159: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 2.)

Oinochoe veya amphoraya ait olduğu düşünülen omuz parçası üzerinde, siyah bir bant boyundan başlayarak, hafifçe kavis yaparak daire şeklinde sonlanmaktadır. Bu siyah kavisli bant üzerinde sarkık dil motifleri yer almaktadır (Fig. 159)⁷⁵⁶. Bu sarkık dil motiflerine benzer örnekler, Kerameikos mezarında amphora üzerinde rastlanılmıştır. Protogeometrik Dönem'den Geometrik Dönem'e geçiş dönemine tarihlendirilmektedir⁷⁵⁷.

Figür 160: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 4.)

Figür 161: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 5.)

Yine oinochoeye ait olduğu düşünülen başka bir omuz parçasında damla şeklinde sarkık dil motifi izlenmektedir (Fig. 160)⁷⁵⁸. Başka bir vazo parçası üzerinde kısa, uçları sivri, düzensiz sarkık dil motifleri ve konsantrik daireler betimlenmiştir (Fig. 161). Dodecanese etkili bu seramik parçası, Protogeometrik Dönem ile Geometrik Dönem arası geçiş aşamasına tarihlenmektedir. Bu örnekler dışında Protogeometrik Dönem'e ait olduğu düşünülen ancak kesin olmayan parçalar da ele geçmiştir. Eş merkezli dairelerle süslenmiş parçalar için kesin bir tarih belirlemek mümkün olmasa da geçiş safhasına ait olabileceği düşünülmektedir⁷⁵⁹.

⁷⁵⁶ Kübler 1943, 13.

⁷⁵⁷ Desborough 1952, 26; Kahya 2002, 39.

⁷⁵⁸ Kahya 2002, 39.

⁷⁵⁹ Kahya 2002, 39.

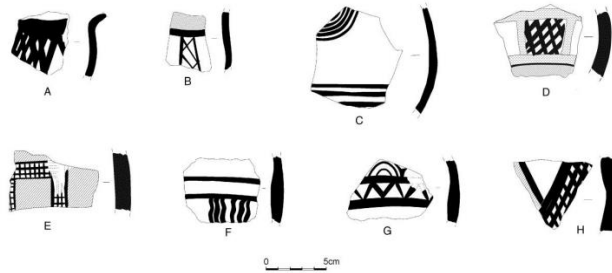

Figür 162: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 6.) Figür 163: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 7.)

Kapalı bir kabın gövde parçası olduğu düşünülen örnekte, yan yana betimlenmiş konsantrik daireler yer almaktadır. A. Desborough tarafından Protogeometrik Dönem'in geç evresine tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Fig. 162). Karşılaşılan başka bir seramik parçası (Fig. 163) ise skyphosa ait dudak parçasıdır⁷⁶⁰.

5.2.1.3. Çaltılar

Muğla ili, Seydikemer İlçesi 56 km. kuzeydoğusunda Çaltılar mahallesine bitişik bir konumdaki Çaltılar Höyük'ün doğusunda Küçüklu Çayı⁷⁶¹, 300 m kuzeyinde Kırkpınar su kaynağı yer almaktadır. Ksanthos Nehri'nin üst kısımlarında yer alan höyüğün yakınlarında Oinoanda ve Balboura yerleşimleri yer almaktadır⁷⁶². N. Momigliano başkanlığında Çaltılar'da 2008–2012 arasında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş⁷⁶³ olup 2020 yılından itibaren ise A. Aykurt başkanlığında kazı çalışmaları yapılmaktadır⁷⁶⁴.

Figür 164 a-h: Erken Demir Çağı Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Fig. 22-24.)

⁷⁶⁰ Geniş bir bandın altında tek bir bant bulunan örnekler. (Desborough 1952, 80-81.)

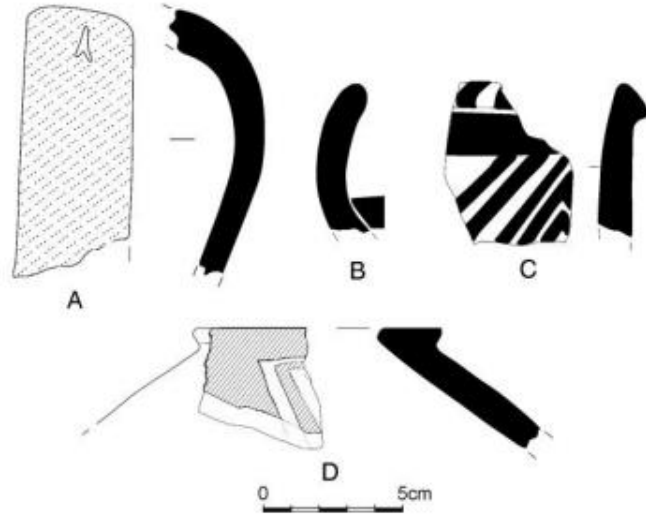
⁷⁶¹ Çaltılar'ın 2,5 km. güneybatısında Karaçulha Çayı ile birleşerek Seki Ovası'na girerek ve Eşen Çayı'nı oluşturmaktadır.

⁷⁶² Mellink 1995; Bryce 2005,35.

⁷⁶³ Momigliano 2013; Momigliano vd. 2011

⁷⁶⁴ Aykurt vd. 2023, 313; Aykurt vd.2024, 338- 340.

N. Momigliano Erken Demir Çağı'na ait MÖ 10. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında tarihlenen malzemeler ile yerleşimde karşılaşmıştır. Hamur rengi sarımsı kırmızıdan kırmızımsı kahverengiye doğru değişmektedir. Basit mat siyah bant bezemeleri, çapraz taralı kafes motifleri, sarkık konsantrik daire kümeleri, üçgenler, yarım daireler, çapraz çizgili üçgenler gibi geometrik öğeler içermektedir (Fig. 164 a-h, 165 a-d)⁷⁶⁵.

Figür 165 a-d: Erken Demir Çağı Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Fig. 24.)

5.2.1.4. Uylupınar

Burdur ili Gölhisar İlçesi'nin 18 km. güneydoğusunda yer alan Uylupınar Gölü'nün kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bölgede ilk kazılar, Uylupınar yerleşmesi nekropol alanında 1973- 1974 yıllarında dönemin Burdur Müze Müdürü K. Dörtlük tarafından gerçekleştirilmiştir. 2012-2022 yılları arasında ise F.E. Dökü başkanlığında kazılmıştır⁷⁶⁶.

Uylupınar'da karşılaşılan konsantrik daire kümelerinin olduğu örnekler genellikle gövde parçalarından oluşmaktadır. Hamur rengi kırmızı, kırmızımsı sarı renginde olan seramikler, kırmızı astarlı ve geometrik bezemelidir. Konsantrik daire kümelerine Erken Protogeometrik Dönem'den itibaren seramikler üzerinde rastlamaktayız. Geç Protogeometrik Dönem'den itibaren ise metoplar ile ayrılmış konsantrik daire kümeleri seramikler üzerinde karşımıza çıkmaktadır (Fig. 155a-g). Uylupınar'da karşılaşılan Black

⁷⁶⁵ Momigliano 2011, 85-87.

⁷⁶⁶ Dökü- Baytak 2013, 73-74.

on Red tekniğinde yapılmış, konsantrik daire kümelerinin Lidya üretimi veya taklidi olduğu düşünülmektedir⁷⁶⁷.

Figür 166 a-g: Seramik parçaları,
(Dörtlük 1977, Res. 18-19; Çomak 2022, Lev 5.30-5.33; Lev. 6.37-6.42.)

5.2.1.5. Arykanda

Antalya İli Finike İlçesi, Arif Köyü sınırları içerisinde yer alan Arykanda Antik Kenti'nde kazılar 1971 yılında C. Bayburtluoğlu tarafından başlatılmıştır⁷⁶⁸. 2011 yılından itibaren ise V. M. Tekinalp tarafından kazılmaya devam edilmektedir. 2007 yılı kazı ve onarım çalışmaları sırasında hamamın ana mekânlarındaki molozları boşaltılmış ve bu sırada Geç Protogeometrik (?) seramik parçası ele geçmiştir (Fig. 167)⁷⁶⁹.

Figür 167: Erken Demir Çağı Seramik Parçası (Arık- Bilici 2007, Res. 3.)

5.2.1.6. Eceler

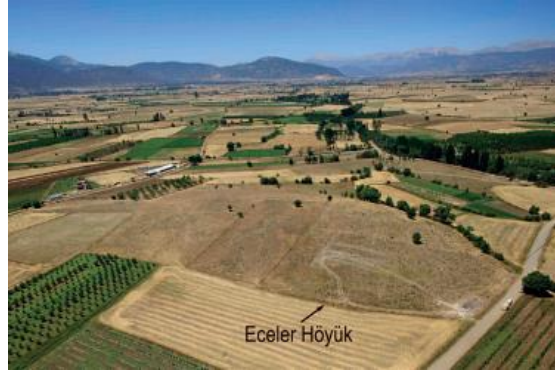
Antalya İli Seydikemer İlçesinde yer alan Seki yerleşiminin yanında, Oinoanda kentinin yakınında yer alan Eceler Hüyük'te Demir Çağlarına ait izler ile karşılaşmıştır. 2005 yılında B.Aksoy ve O. Köse tarafından yapılan sınırlı yüzey araştırmalarının ardından, 2012 yılında ise N. Momigliano başkanlığında çalışmalar yapılmıştır. Yerleşim

⁷⁶⁷ Çomak 2022, 39.

⁷⁶⁸ Bayburtluoğlu 1976, 12.

⁷⁶⁹ Bayburtluoğlu 2007, 6-9.

kalıntıları ile höyüğün güney, doğu ve güneydoğusundaki tarlalarda belirgin izlenirken kuzey ve kuzeybatısında buluntular oldukça azdır (Fig. 168)⁷⁷⁰.

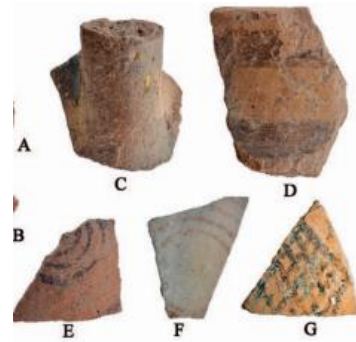

Figür 168: Eceler Höyük (Momigliano 2012, Res. 1.)

Güneybatı Anadolu yerel seramiğine dair benzer veriler sunan yerleşimde ayrıca ithal seramik parçaları ile de karşılaşmıştır. Yerel seramik parçaları arasında Protogeometrik Dönem'den itibaren seramikler üzerinde görülen konsantrik daire kümeleri, yatay şerit bant bezemeleri ve kafes motifleri yer almaktadır. Yerleşimde şu ana kadar Protogeometrik Dönem seramiklerine ait küçük seramik parçaları saptanabilmiştir (Fig.169). Geometrik Dönem'e ait seramikler ile yerleşimde daha fazla karşılaşmıştır. Bunlar konsantrik daire kümeli, yatay şerit bant bezemeli ve kafes motiflidir (Fig. 170)⁷⁷¹

Figür 169: Protogeometrik Dönem Seramiği
(Momigliano 2012, Res. 8)

Figür 170: Geometrik Dönem Seramiği
(Momigliano 2012, Res. 8)

5.2.2. Lykia Bölgesi Orta Demir Çağı

Erken Demir Çağı göçlerle gelen halkların siyasi kimliklerini oturtması ile son bulduğunu ve böylece Orta Demir Çağı'nın başladığını daha önceki bölümlerde de belirtmiştik.

⁷⁷⁰ Momigliano 2012, 178.

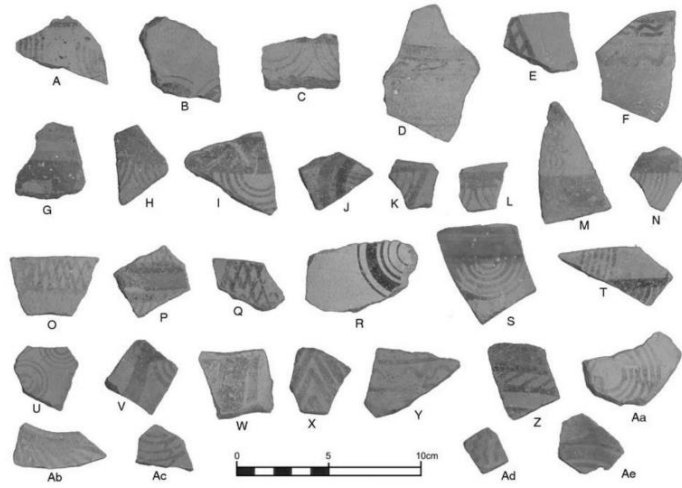
⁷⁷¹ Momigliano 2012, 182-184.

Bölgeye gelen halkların veya daha önce bu bölgede yaşayan halkların bu tarihlerden itibaren yerleşik yaşaması, bölgesel kültürlerin şekillenmesine de olanak sağlamıştır. Erken Demir Çağı'na göre daha fazla veriye ulaştığımız bölgede özellikle Kuzey Lykia ön plana çıkmaktadır. Dönem çağdaşları Karia, Lydia, Phrygia, Atina ve Dodecannese ile ilişkileri maddi kültür öğelerine yansımıştır. Geometrik bezemelerin seramik sanatında daha düzenli ve daha çok görülmesi ve döneme adını vermesi şaşırıcı değildir. Geometrik Dönem olarak da adlandırılan bu dönem kendi içerisinde Erken Geometrik Dönem, Orta Geometrik Dönem ve Geç Geometrik Dönem olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bu başlık altında verilerin yetersiz oluşundan kaynaklı bu sınıflandırma yapılmayacaktır. Lykia Bölgesi Orta Demir Çağ- Geometrik Dönem izleri taşıyan yerleşimler aşağıda verilerin en yoğun olduğu yerleşimden, en az olduğu yerleşimlere doğru sıralanmıştır.

5.2.2.1. Çaltılar

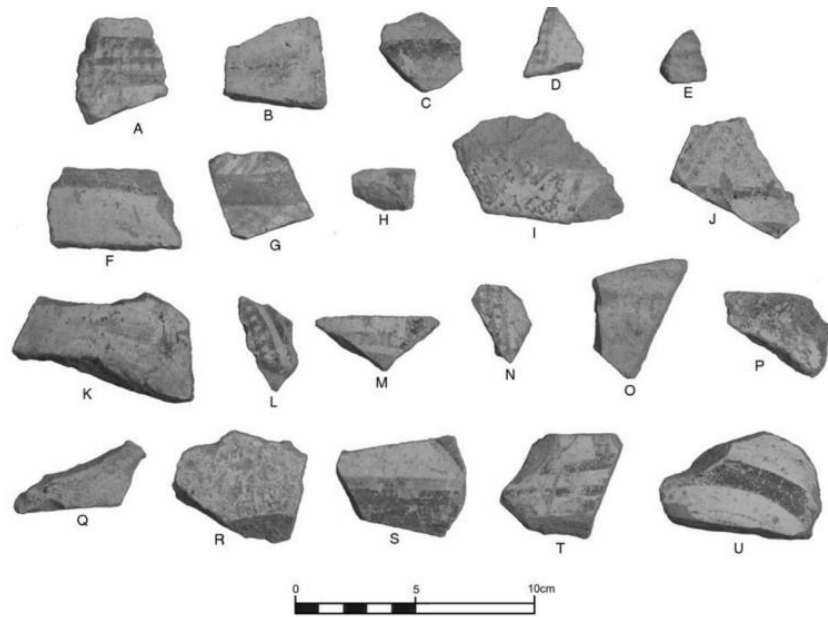
Çaltılar'da Protogeometrik Dönem'i takip eden Geometrik Dönem'de yani Orta Demir Çağı'nda da veriler bize bölge ve dönem hakkında bilgiler vermektedir. MÖ 9-7. yüzyıl arasına tarihlenen seramikler incelendiğinde hamur renginde önceki dönem takip edilmektedir. Açık ve kapalı kap formları üzerinde, çoğunlukla mat siyah ara sıra kırmızı ve mor renklerde geometrik motifler yer almaktadır. Bant şeritler, üçgenler ve konsantrik daire kümeleri en sık kullanılan bezemeler arasındadır. Şerit bant bezemelerin görüldüğü örneklerde, farklı kırmızı dolgulu bantlar da görülmektedir. İç içe konsantrik yarım daireler, zemin çizgisinin üzerinde veya altında yer almaktadır. Dikey dalgalı ve yatay dalgalı çizgi motifleri, çapraz taralı üçgenler, eş merkezli köşeli çift ayraçlar ve gamalı haçlar görülen diğer bezemeler arasındadır (Fig. 171)⁷⁷².

⁷⁷² Momigliano 2011, 85-89.

Figür 171: Orta Demir Çağı Yerel Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Res. 29.)

Sarımsı-kırmızı hamurlu kalın beyaz astarlı seramiklerin iç kısımda hamur rengine benzer kahverengimsi astar bulunmaktadır. Bezeme olarak çapraz bant bezemeleri, çapraz çizgili üçgenler, şerit bantlar, dalgalı çizgiler, konsantrik daireler ve yarım daireler seramikler üzerinde görülmektedir (Fig. 172)⁷⁷³.

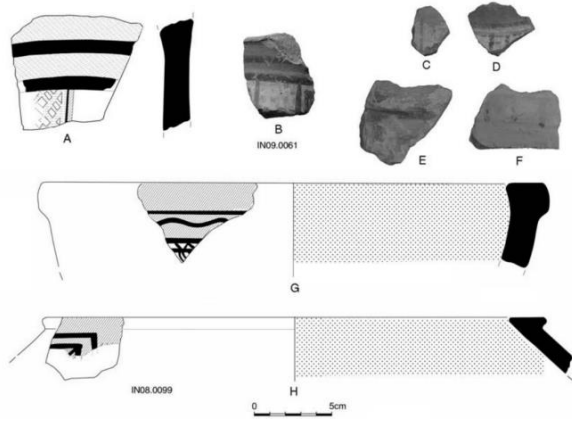

Figür 172: Orta Demir Çağı İthal Batı Anadolu Kalın Beyaz Astarlı Mallar, (Momigliano 2011, Res. 32.)

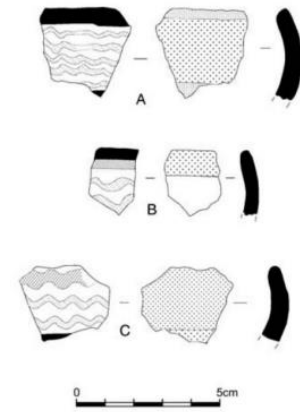
Beyaz ve siyah eklenmiş kalın kırmızı astarlı örneklerde hamur sarımsı kırmızıdan kahverengiye kadar değişen tonlardadır (Fig. 173 a-h). Kalın pembe astarlı grup ise MÖ 9. yüzyıl sonları ile 7. Yüzyıl başına kadar devam etmektedir (Fig. 174 a,b,c)⁷⁷⁴.

⁷⁷³ Momigliano 2011, 89-92.

⁷⁷⁴ Momigliano 2011, 92.

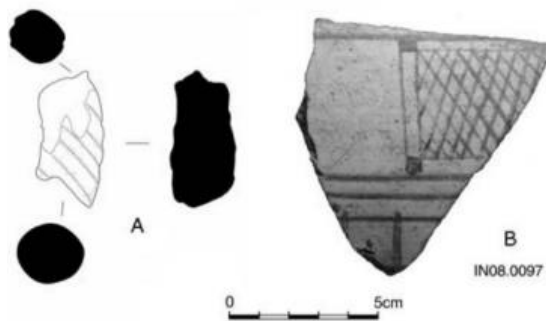

Figür 173 a-h: Orta Demir Çağı İthal Kalın kırmızı astarlı
(Momigliano 2011, Res. 33.)

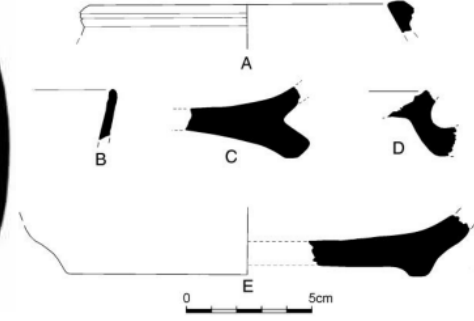

Figür 174 a,b,c: Orta Demir Çağı İthal Kalın Pembe Astarlı,
(Momigliano 2011, Res. 34.)

İçte ve dışta farklı genişliklerde siyah bant şeritlerin dalgalı bir çizgiyle birleştirildiği seramik parçası, Gordion'dan bir örnekle benzemektedir. Frig örneği olarak sarımsı-kırmızı hamurlu kalın krem renkli astarlı, çapraz taralı panelli, alt kısımda ise dikey şerit bantların bulunduğu motifler içermektedir (Fig. 175). Kuzeybatı Anadolu'dan bilinen gri malların, buradan ithal edilmiş veya Frig etkisi ile bölgeye girmiş olması akla gelmektedir (Fig. 176)⁷⁷⁵.

Figür 175: İthal Frig seramikleri
(Momigliano 2011, Res. 36.)

Figür 176: İthal Gri mallar
(Momigliano 2011, Res. 37.)

T. Homar'ın Lykia araştırmaları sırasında yaptığı çalışmada bölgede karşılaşılan seramikleri MÖ 9. yüzyıl- 6. yüzyıl arasına tarihlendiğini bildirmektedir. Protogeometrik-Geometrik Dönem özellikleri gösteren seramikler bezeme stillerinden anlaşılmaktadır (Fig. 177)⁷⁷⁶.

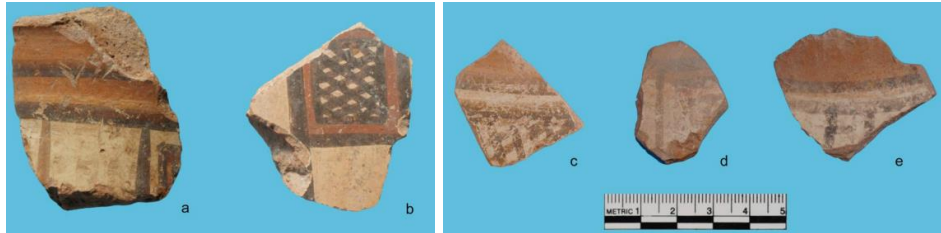
⁷⁷⁵ Gri mallar, 10. yüzyıldan Helenistik döneme kadar Gordion'da baskın seramik grubudur. (Henrickson 2005; Momigliano 2011, 92-93.)

⁷⁷⁶ Hodos 2013, 82-89.

Figür 177: Protogeometrik- Geometrik Dönem Seramikler, (Hodos 2013, Fig. 19.)

Güneybatı Anadolu Seramiği olarak da bilinen, MÖ 8- 7. yüzyıl Batı Anadolu benzeri seramikler ile de karşılaşılmıştır. Astar renkleri kalın beyaz, kalın pembe, beyaz ve siyah eklenmiş kırmızı astar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu durum dolayısı ile ya Çaltılar'a seramik ihraç edildiğini ya da Çaltılar sakinlerinin Batı ve Güneybatı Anadolu'dan seramik ithal ettiğini göstermektedir (Fig.178)⁷⁷⁷.

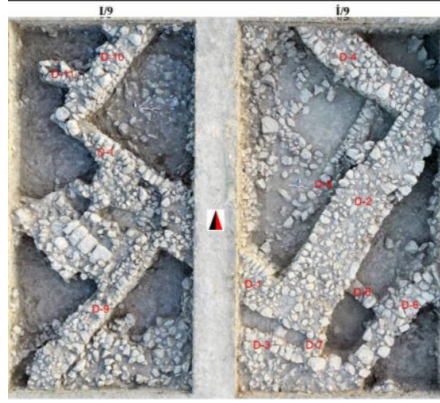
Figür 178: İthal Seramikler, (Hodos 2013, fig. 22.)

2021 yılında İ/9 alanında Arkaik Dönem'e ait 1. mimari tabakayı oluşturan kalıntıların olmadığı kısımlarda yapılan derinleşmelerde alttan 2. mimari tabakaya ait kalıntılar belirmesiyle alanda çalışmalara son verilmiştir⁷⁷⁸. 2022 yılında kompleks olduğu düşünülen yapının batı ve doğu kısmının açılması, ayrıca bu alanda derinleşilerek 2. mimari tabakaya ait kalıntıların ortaya çıkartılması planlanmıştır (Figür 179)⁷⁷⁹.

⁷⁷⁷ Hodos 2013, 82-89.

⁷⁷⁸ Aykurt vd. 2022, 313-315.

⁷⁷⁹ Aykurt vd. 2023, 338- 340.

Figür 179: İ/9 Alanı Aykurt vd.2023, Res. 10

Höyük kuzeydoğu eteğinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, orta boyutta toplama taşlardan döşem olduğu düşünülen kalıntılar ile karşılaşılmıştır. Bu alanda Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Demir Çağ seramikleri ile karşılaşılmıştır. Yerleşimde karşılaşılan seramikler arasında, farklı ağız yapılarında çanak ve çömlekler, “s” profilli fincanlar ve yonca ağızlı testi parçası yer almaktadır. Höyüğün kuzeydoğu tepesinde İ9 alanında yoğun miktarda Demir Çağ seramiği ile karşılaşılmıştır. Kuzeydoğu–güneybatı doğrultulu uzanan iki evreli yapının doğu kısmı, batı kısmı ve güneydoğusundaki duvarlar açığa çıkarılmıştır. Duvarların kavis yapan bölümlerinin ise depremden kaynaklı bu hale geldiği anlaşılmıştır. Basit mimari yapısından kaynaklı bu alanın bir çiftliğe ait olduğu düşünülmektedir. Yapı içerisinde bronz ok ucu, pişmiş toprak çift boynuzlu nesne, sapan tanesi, çakmaktaşı dilgi, kemik bız ve öğütme taşı ile karşılaşılmıştır⁷⁸⁰. Alanda karşılaşılan seramikler arasında black on red ware⁷⁸¹, bikrom seramik, streaked ware⁷⁸², marbling ware⁷⁸³, black on buff ware⁷⁸⁴, gri seramik ve devetüyü tonlarında seramikler yer almaktadır.

Black on Red grubundaki seramiklerde mat kırmızı hamur veya mat kırmızı kendinden astar üzerine mat siyah renk boya ile yatay bantlar, konsantrik daireler, sarkık konsantrik askıda çengel/kancalar ve sarkık konsantrik yarım dairelerin bulunduğu bezemeler yapılmıştır⁷⁸⁵. Doğu Akdeniz ve Ege’de sıklıkla karşımıza çıkan bu grup

⁷⁸⁰ Aykurt vd. 2022, 314.

⁷⁸¹ Mat kırmızı üzerine mat siyah boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 121.)

⁷⁸² Çizgili seramik–damarlı boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 122–123; 2007, 49.)

⁷⁸³ Mermer taklidi seramik–ebrulu seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Akraba–Demir 2002, 128; Gürtekin-Demir 2002, 128.)

⁷⁸⁴ Devetüyü üzerine siyah boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Mellaart 1955, 119-120, 123.)

⁷⁸⁵ Gürtekin-Demir 2011, 363; Aykurt vd. 2022, 315.

seramikler Anadolu'da ilk örnekleri Sardes'te MÖ 9. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır⁷⁸⁶. Geometrik bezeme ve linear motifli örnekleri bulunan seramikler olarak alt gruplara ayrılmaktadır. Geometrik bezemeli seramiklerin erken evre seramikleri olarak MÖ 7. yüzyıla, linear motifli olan seramiklerin ise geç evre seramikleri olarak MÖ 6. yüzyıla tarihlendirildiği bildirilmektedir. Ancak bu yerleşimdeki seramiklerde perdah görülmemektedir. Bezemeler içinde yer alan sarkık konsantrik çengel/kancalar ilk kez MÖ 9. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'da, MÖ 8. yüzyıl ortalarında Kilikya ve Ege Adaları'nda Sardes'de ise MÖ 7. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Yani yerleşimde MÖ 7-6. yüzyılda Black on Red seramikler yerel olarak üretilmiş, Kıbrıs ve Lidya bikrom örnekleri bezemelerinden etkilenmişlerdir⁷⁸⁷.

A. Aykurt'un aktardığı kadarıyla bikrom seramikler beyaz bikrom (White Bichrome)⁷⁸⁸ ve kırmızı bikrom (Red Bichrome)⁷⁸⁹ olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk gruptaki seramikler parlak, kalın kremi beyaz astar üzerine kırmızıdan siyaha değişen boya bezemeli tasarlanmışlardır. Kafes, çapraz taralı baklava, içi taralı üçgen, zikzak, yatay bant ve çizgiler sıklıkla kullanılan bezemeler arasındadır. Bu grup seramikler yerleşimde daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci grupta ise mat kırmızı–pembemsi kırmızı astarlı, kırmızıdan kahverengiye değişen tonlarında bezemeli olarak tasarlanmışlardır. İlk grupta olduğu gibi kafes, askıda çengel, kanca, dalgalı hatlar, yatay bant ve çizgiler sıklıkla kullanılan bezemeler arasındadır⁷⁹⁰.

5.2.2.2. Tlos

Yerleşimde yapılan kazı çalışmaları hakkında önceki başlıklarda yer vermiştik. Orta Demir Çağı'nda da yerleşimde önemli buluntular ile karşılaşmıştır. 2005 yılından beri kazılan Stadyum alanında karşılaşılan erken dönemlere ait veriler yerleşimin Tunç Çağları'na kadar verilere sahip olduğunu göstermektedir⁷⁹¹. Erken ve Orta Demir Çağı verileri Stadyum sondajlarından gelmektedir (Fig. 180a).

⁷⁸⁶ Parlak kırmızı zemin bir astar üzerine mat siyah boya bezemelidir. Bazı örneklerde kapların astarlanmadığı ve direkt hamur üzerine boya bezemenin yapıldığı, zeminin çoğunlukla perdahlandığı görülmektedir. (Aykurt vd. 2022, 315.)

⁷⁸⁷ Gürtekin 1998, 295; Aykurt vd. 2022, 315.

⁷⁸⁸ Beyaz bikrom seramik ile karşılaşılan merkezler için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 121; Çakan 2018, 46; Aykurt vd. 2022, 316.)

⁷⁸⁹ Kırmızı bikrom seramik ile karşılaşılan merkezler için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 121; Aykurt vd. 2022, 316.)

⁷⁹⁰ Gürtekin-Demir 2002, 121; Gürtekin 1998, 119–123, 293; Aykurt vd. 2022, 316.

⁷⁹¹ Korkut 2010, 1-16.

Figür 180a: Demir Çağı Buluntusu Veren Sondajlar, (Sezgin 2017, Res.3)

Genellikle seramik parçaları şeklinde karşılaşılan buluntular yerleşim Orta Demir Çağı hakkında bilgi vermektedir.

Figür 180b: Amphora ağız parçası, (Sezgin 2017, Kat. 771. Lev. 96.)

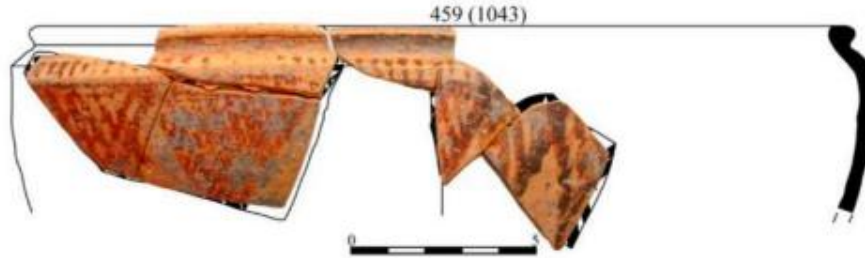
Dışa açılan yuvarlatılmış ve kalınlaştırılmış ağızlı amphora parçası az miktarda ve orta büyüklükte kireç katkılı, ince gözenekli, orta sertlikte fırınlanmış ince açık kırmızı hamurludur. Dudak altından gövdeye doğru inen iki adet yatay kalın bant görülmektedir (Fig. 180b)⁷⁹².

Figür 181: Omurgalı Kase, (Sezgin 2017, Kat. 527 Lev. 67.)

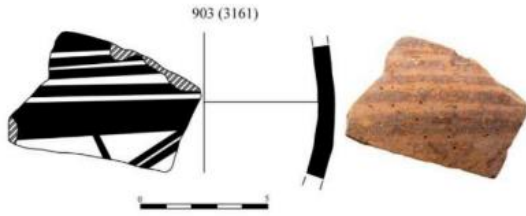
⁷⁹² Sezgin 2017, 63.

Geometrik Dönem erken safhalarına tarihlenen, kalınlaştırılarak yuvarlatılmış ağızlı, omurgalı kase orta yoğunlukta kum katkılı, gözeneksiz, sert fırınlanmış, ince kırmızımsı sarı hamurludur. Ağız kenarında siyah bant ve bu bant bezemenin altında hafif eğik dikey bant bezeme yer almaktadır (Fig. 181)⁷⁹³.

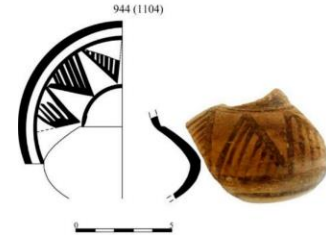

Figür 182: Omurgalı Kase, (Sezgin 2017, Kat. 459 Lev. 59.)

Dışa kalınlaştırılmış ağızlı, omurgalı kaseye ait parçalara göre seramik, az kireç ve kırmızı parçacık katkılı, orta sertlikte pişirilmiş, iç yüzeyde patlamış kireçten kaynaklı gözeneklerin bulunduğu, kırmızı sarı hamurludur. Dışında dudağı içten dışa doğru çevreleyen koyu kahverengi bir bant, bu banttan aşağı doğru sarkan damla şeklinde sarkık dil motifleri ve gövde üzerinde ise içleri çapraz taralı üçgen dizileri görülmektedir (Fig. 182)⁷⁹⁴.

Figür 183: Gövde Parçası,
(Sezgin 2017, Kat. 903. Lev. 112)

Figür 184: Gövde Parçası,
(Sezgin 2017, Kat. 944, Lev. 115.)

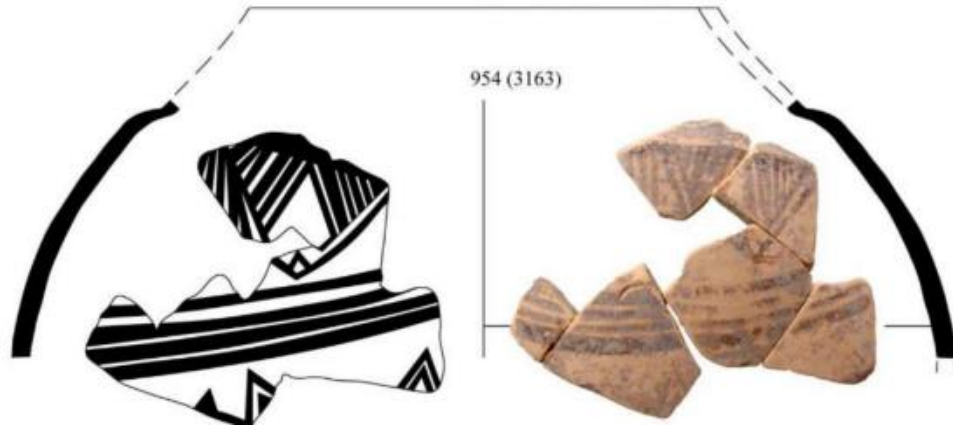
Geometrik Dönem'in ilerleyen safhalarına tarihlenen bir seramik gövde parçasının çok az miktarda kireç katkılı, iri gözenekli, sert fırınlanmış, ince soluk kahverengi hamurlu olduğu anlaşılmaktadır. Üstte ve altta kalın yatay bantların ve ortada ise daha ince yatay bantların olduğu bezeme stili yer almaktadır (Fig. 183)⁷⁹⁵. Başka bir seramik parçası ise katkısız, sert fırınlanmış, ince ve temiz grimsi kahverengi hamurludur. Dış yüzey gri parlak astarlı ve boyun ve gövde arasındaki bantların ortasında sıralı, içleri

⁷⁹³ Sezgin 2017, 55-56.

⁷⁹⁴ Sezgin 2017, 54-55.

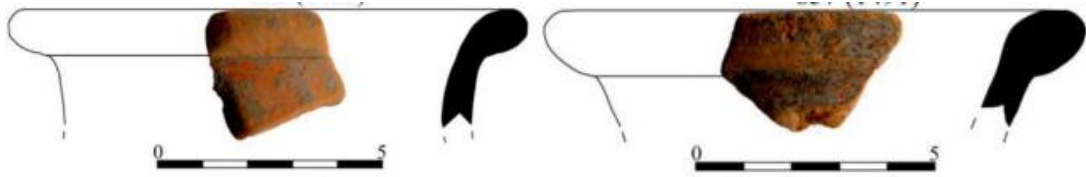
⁷⁹⁵ Sezgin 2017, 66.

taranmış, üçgen dizileriyle bezenmiştir. İçi taralı üçgen bezemeli gövde parçaları MÖ 11-8. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Fig. 184)⁷⁹⁶.

Figür 185: Amphora Gövde Parçaları (Sezgin 2017, Kat. 954 Lev. 115)

Katkısız, ince gözenekli, orta sertlikte fırınlanmış temiz, soluk sarı hamurlu gövde parçalarının üzerinde yine Geometrik Dönem özelliği olarak içi taralı üçgen bezeme karşımıza çıkmaktadır (Fig. 185)⁷⁹⁷.

Figür 186: Amphora ağız parçası
(Sezgin 2017, Kat. 856. Lev. 106)

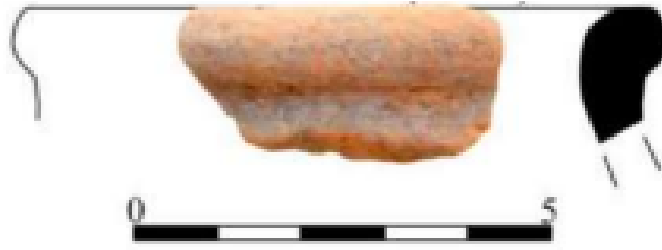
Figür187: Amphora ağız parçası
(Sezgin 2017, Kat. 857. Lev. 106.)

Geometrik Dönem'in sonlarına ait seramik parçaları stadyumda karşılaşılan buluntular arasındadır. Amphora'ya ait ağız parçası, az kireç katkılı, orta sertlikte fırınlanmış, az gözenekli, ince elenmiş temiz, kırmızımsı sarı hamurludur. İçbükey boyunlu, dışa kavis yapmış ağızlı, yuvarlatılmış ve kalınlaştırılmış dudaklı, kapalı formludur (Fig. 186). Kırmızımsı sarı hamurlu, kırmızımsı kahverengi astarlı amphora ağız parçasından anlaşıldığı kadarıyla, içbükey boyunlu, yuvarlatılmış ve kalınlaştırılmış dudaklıdır (Fig. 187)⁷⁹⁸.

⁷⁹⁶ Sezgin 2017, 66.

⁷⁹⁷ Sezgin 2017, 67.

⁷⁹⁸ Sezgin 2017, 65.

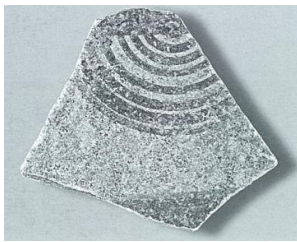

Figür 188: Amphora Ağız Parçası, (Sezgin 2017, 861. Lev. 107.)

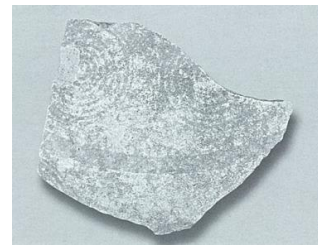
Son örneğimizde yine kırmızımsı sarı hamurlu, dış yüzey ve dudak üstü astarlı, dışı çukurluğu ve kalınlaştırılmış ağız kısmı ile karakterizedir. Geometrik Dönem'in sonlarına doğru tarihlenen seramiğin MÖ 8-7. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir (Fig. 188)⁷⁹⁹.

5.2.2.3. Patara

Patara Tepecik Nekropolü Protogeometrik Dönem verilerinin bulunduğu tabakanın üzerinde Orta Demir Çağı tabakası olarak tanımlanan Geometrik Dönem tabakası ve verileri ile karşılaşılmıştır. Karşılaşılan buluntular genellikle seramik parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁰⁰. Açık bir kabın gövde parçası olan örneğin krater olduğu düşünülmektedir. Üzerinde konsantrik dairelerden oluşan betimleme yer almaktadır. Bu konsantrik dairelerin yanında benzer dairelerin olma olasılığı yüksektir. Bu bezeme geleneğini Attika çömlekçileri, Erken Geometrik dönemde kullanmamışlardır⁸⁰¹. Bu sebeple bu parçada görülen daire motifi Attika atölyesinde değil diğer atölyelerde aranmalıdır. Thessalo-Dodecanese stili⁸⁰² olarak bilinen bu dekorasyon, Patara'da sadece bir örnekte görülmektedir. Olasılıkla Ionia'dan gelmiştir (Fig. 189)⁸⁰³.

Figür 189: Gövde Parçası, (Kahya 2002, Fig. 8.)

Figür 190: Gövde Parçası, (Kahya 2002, Fig. 9.)

⁷⁹⁹ Sezgin 2017, 65.

⁸⁰⁰ Kahya 2002, 35-36.

⁸⁰¹ Coldstream 1968, 150; Kahya 2002, 40.

⁸⁰² Özgünel 1979, 68; Kahya 2002, 41.

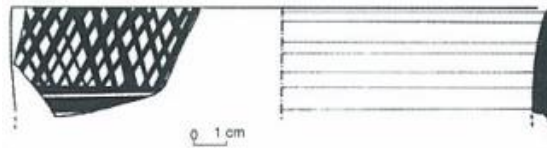
⁸⁰³ Kahya 2002, 42.

Karından kulplu amphoraya ait bir gövde parçasında konsantrik daire kümeleri, yatay dar bir bant bezemesi, yer almaktadır (Fig. 190). Bezemeden anlaşıldığı kadarıyla yan yana veya alt alta konsantrik daire bezemeleri seramik gövdesinde yer almaktadır. Omuz ve gövde de görülen konsantrik daire kümeleri, MÖ 9. yüzyıl Syros amphorasıyla benzerdir⁸⁰⁴.

Figür 191a-b: Amphora Gövde ve Kulp Parçası, (Kahya 2002, Fig. 10-11.)

Karından kulplu, küresel gövdeli amphoraya ait olduğu anlaşılan gövde ve kulp parçası ile karşılaşılmıştır. Kulpların yanında konsantrik daire kümeleri, kulp altında ise iki siyah bant bezemesi yer almaktadır⁸⁰⁵. Form açısından benzeri Protogeometrik Dirmil karından kulplu amphoraları ile karşılaştırılabilir (Fig. 191 a-b)⁸⁰⁶. Dolayısıyla, bu vazunun bölgedeki örneklere yakın bir zamanda yapılmış olduğu ileri sürülebilir. Girit Protogeometrik kronolojisine göre, bu parçanın 9. yüzyılın ikinci çeyreğinde üretilmiş olması mümkündür ve daha erken örneklerin motifleri arasındaki benzerlikler, 9. yüzyılın ilk yarısında bir tarihi desteklemektedir⁸⁰⁷.

Figür 192: Skyphos Dudak Parçası, (Kahya 2002, Fig. 12.)

Geometrik dönemin sonraki safhasına ait dikey profilli bir skyphos dudak parçası (Fig. 192) ile karşılaşılmıştır. Paralel çizgilerle sınırlanmış çapraz taranmış kafes motifi, iç kısımda ise üç paralel çizgi yer almaktadır. Bu bezeme, Demir Çağı Lykia'sında yaygındır. J. N. Coldstream bezemenin gelişimini üç safhaya ayırmış, B grubu içine giren

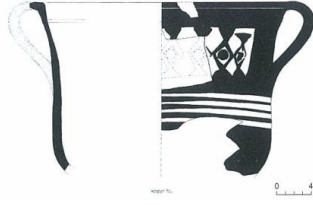
⁸⁰⁴ Desborough 1952, 80-81.

⁸⁰⁵ Kahya 2002, 43.

⁸⁰⁶ Levi 1973, 91-93.

⁸⁰⁷ Desborough 1952, 80-81; Kahya 2002, 44.

bu parça için MÖ 725-690 yani Geç Geometrik II Dönemi verilmiştir⁸⁰⁸. Boardman⁸⁰⁹ da aynı görüşü desteklemektedir. Ayrıca bu dudak parçası Geç Geometrik dönemde Karia etkilerinden uzaklaşıldığını göstermektedir⁸¹⁰.

Figür 193: Krater Parçası, (Kahya 2002, Fig. 13) Figür 194: Krater Parçası, (Kahya 2002, Fig. 14.)

Yerleşimde karşılaşılan yüksek ayaklı krater a ait seramik parçalarından anlaşıldığı kadarıyla (Fig. 193), bu form Olgun Geometrik seramik repertuarından alınmıştır⁸¹¹. MÖ 8. yüzyılın başlarında Attika etkisi önceki döneme göre artmıştır. Dışa doğru genişleyen profilli, yüksek ayaklı krater formunun benzeri ile başka bir merkezde karşılaşılmamıştır⁸¹². Genel olarak form bakımından Karia-Euromos krateri ile benzemektedir⁸¹³. A yüzünde süsleme, kulplar arasına bir pano halinde yerleştirilmiş ve aynı motif tekrarlanmıştır. Kulplar arasındaki ayrılmış alanda dış konturlar çizilmiş, iç kısmında noktalı eşkenar dörtgen motifi ile bezenmiştir. Yatay boyalı üçgen zincirler bu motifleri altta ve üstte sınırlandırır. B yüzünde (Fig. 194), triglyph-metop süsleme yer almaktadır⁸¹⁴.

Patara-Tepecik Akropolü kazıları sonucunda belirlenen en erken tarih ise MÖ 7. yüzyıldır. Burada karşılaşılan yapı kompleksinin A ve B odaları yerleşim tarihlenmesine olanak sağlamıştır (Fig. 195a). Geç Geometrik- Arkaik Dönemler arasında tarihlenen A ve B odalarında Geç Geometrik çanak çömlek parçaları ile karşılaşılmıştır. Karşılaşılan seramikler üzerinde, konsantrik daireler, dalgalı çizgi bezemeler saptanmıştır. Karşılaşılan seramik grupları hamur rengi açısından ikiye ayrılmaktadır. İlk grupta hamur rengi turuncudan pembemsi kahverengiye değişmekte, ikinci grupta ise yeşilimsi-sarı gri tonlarında değişmektedir (Fig. 195b). Süslemeler Geç Protogeometrik veya Erken

⁸⁰⁸ Coldstream 1968, 22.

⁸⁰⁹ Boardman 1979, 62- 66.

⁸¹⁰ Kahya 2002, 46.

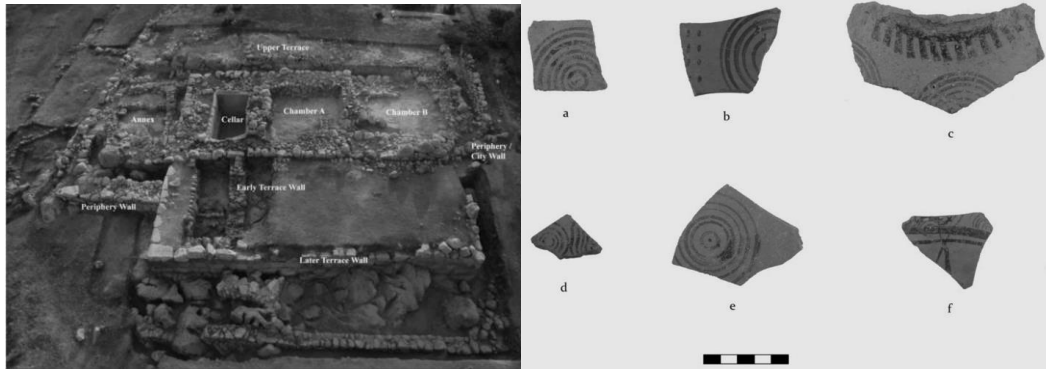
⁸¹¹ Coldstream 1968, 22.

⁸¹² Özgünel 1976, 24.

⁸¹³ Kahya 2002, 46.

⁸¹⁴ Özgünel 1976, 28-48; Coldstream 1968, 22; Kahya 2002, 46.

Geometrik dönemi işaret etse de devam eden dönemde de kullanım görmesinden kaynaklı yeni kazılarla tarihi kesinleşecektir⁸¹⁵.

Figür 195a: Akropol A ve B Odaları
(Işın 2010, Fig.5)

Figür 195b: Seramik Parçaları,
(Işın 2010, Fig.6)

5.2.2.4. Uylupınar

Orta Demir Çağı'nda yerleşimde açık ve kapalı kapların gövde ve kulp parçaları üzerinde çizgi ve çapraz bezemeler ile karşılaşmaktadır. Bazı örneklerde çizgiler çapraz olarak tasarlanmıştır. Benzer örneklere Çaltılar Höyük Erken Demir Çağı seramik örneklerinde de rastlanmaktadır. Orta Demir Çağı'nda yapılan çizgi bezemeler kulp parçaları ve gövde parçaları örneği üzerinde görülmektedir. Bichrome teknikte üretilmiş bant bezemeli seramik parçaları ile de karşılaşmıştır (Fig. 196)⁸¹⁶.

Figür 196: Çizgi Bezemeli seramik parçaları, (Çomak 2022, Lev. 16.89-16.95; 17.98.)

Yerleşimdeki seramikler üzerinde baklava dilimi bezemesi de görülmektedir. Geç Geometrik Dönem Karia seramiklerinde içi taralı baklava dilimleri karşımıza çıkmaktadır. Orta Geometrik Dönem sonlarında çapraz taralı baklava dilimleri karakteristik bezemedir (Fig. 197)⁸¹⁷.

⁸¹⁵ Kahya 2002, 39; Dündar 2015,212.

⁸¹⁶ Çomak 2022, 40.

⁸¹⁷ Çomak 2022, 40.

Figür 197: İçi taralı baklava motifli seramik parçası, (Çomak 2022, Lev. 18.104)

Diğer bir bezeme motifi ise zikzak bezemedir. Özellikle kapların gövde ve boyun bölümlerinde bu bezeme stili ile karşılaşılacaktır. Bir gövde, ağız ve boyun parçası üzerinde zikzak bezeme ile karşılaşmıştır. Seramik parçalarında iki yatay bant arasında zikzak bezeme yer almaktadır (Fig. 198a)⁸¹⁸.

Figür 198a: Seramik parçası
Çomak 2022, Lev. 18.106.

Figür 198b: Seramik parçası
Çomak 2022, Lev. 18.108

Figür 198c: Seramik parçası
Çomak 2022, Lev. 18.109

Kalın cidarlı, basit profilli ikinci örneğin, Oinochoe parçası olduğu düşünülmektedir. Ağız kenarı kısmen korunmuş, ağızdan boyuna geçişte bant, boyun üzerinde yatay iki bant arasında eğik çizgilerle taralı zikzak bezeme yer almaktadır (198b). Üçüncü örnek hafif dışbükey gövde parçasıdır. Gövdenin dış yüzeyinde iki yatay bant ortasında, içi firnisli zikzak bezemesi kenarında dikey ve yatay çizgiler ile sınırlandırılmış çizgiler yer almaktadır (198c). Frig üretimi veya taklidi olduğu düşünülen, MÖ 8. yüzyılın ortasından MÖ 6. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılan seramik Bikrom tekniğinde yapılmıştır⁸¹⁹.

Bölgede ayrıca MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar uzanan nekropolis açığa çıkartılmıştır. Corsten 2012 yılında 50 kadar tümülüsü, F. Dökü ise, 2012-2015 yılı arasında nekropolis geleneğini incelemiştir⁸²⁰. Köy yakınlarında ve nekropolislerde yapılan araştırmalar sırasında en erken seramik grubu arasında Geometrik Dönem geleneğini devam ettiren Sub-Geometrik Dönem seramikleri ile karşılaşmıştır⁸²¹.

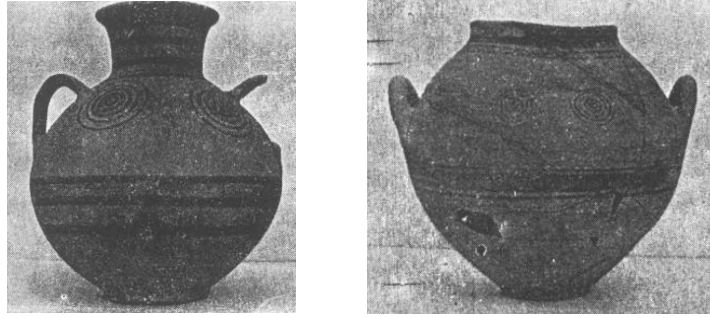
⁸¹⁸ Çomak 2022, 41; Dörtlük 1977, 14.

⁸¹⁹ Dörtlük 1977, 14; Çomak 2022, 42.

⁸²⁰ Dökü-Baytak 2015, 208-217.

⁸²¹ Kaşka 2013, 286.

Dikdörtgen planlı, büyük ve kaba taşlardan harçsız, kuzey-güney doğrultulu inşa edilen taş örgü sandık mezarlar ile Topraktepe batı ve güney yamaçlarında karşılaşmıştır. Ayrıca tümülüs ve taş yığma tümülüsler de bulunmaktadır. Ayrıca köy yakınlarında, Kazanpınar, Tokat, Taşdibi, Çanakçı, Gözlüce, Pazaryeri, Köyyeri ve Güllük Mevkii'nde ana kayaya oyulmuş, dikdörtgen ya da kare bir mezar odasına sahip, üzeri yığma moloz taştan oluşan, taş yığma tümülüsler de bilinmektedir⁸²². K. Dörtlük, konsantrik daire kümelerinin olduğu seramikleri MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu konsantrik daire kümeleri açık ve kapalı kaplar üzerine pergel kullanılarak çizilmiştir (Fig. 199)⁸²³.

Figür 199: Çift Kulplu çömlekler, (Dörtlük 1977, Fig. 17-18.)

Ayrıca geometrik dönemin bilinen içi kafes şeklinde taralı baklava dizileri, şerit bant bezemeleri, içi taralı kum saati bezemeleri, içi taralı üçgen bezemeleri, zikzak motifleri ve şerit bant bezemeleri yer almaktadır (Fig. 200)⁸²⁴.

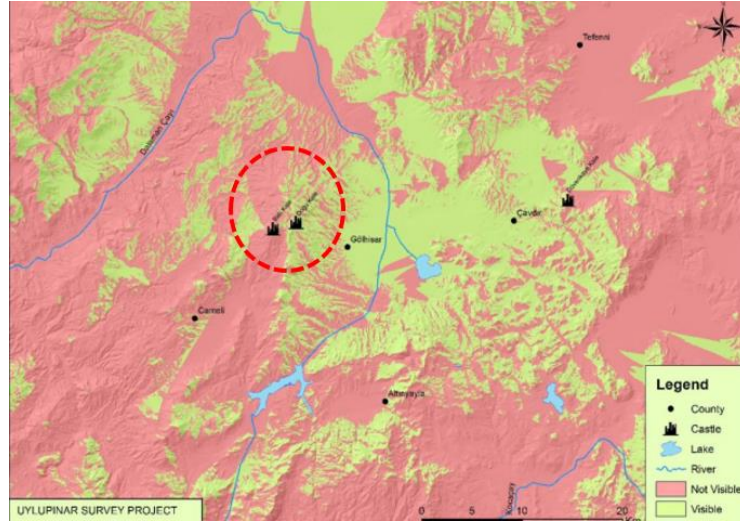
Figür 200: Geometrik bezemeli seramikler (Kaşka 2012, Fig. 1,2,3,7.)

Uylupınar 2015-2016 yüzey araştırmaları sırasında, Tefenni Karamusa Höyük'ün doğusunda bir adet ve Kibyra'nın batısında Kocayayla'da doğu ve batı yönde moloz taşlarla kuru duvar tekniğinde yapılmış iki adet gözetleme/haberleşme kalesi tespit edilmiştir (Fig. 201).

⁸²² Baytak 2014, 63.

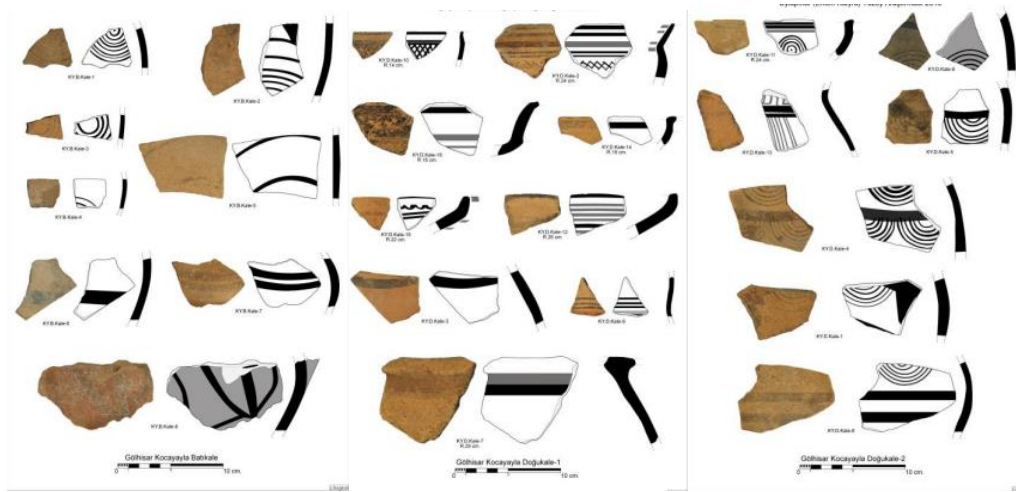
⁸²³ Dörtlük 1977, 14; Çomak 2022, 39.

⁸²⁴ Dörtlük 1977, 14

Figür 201: Kalelerin Görünürlük Analizi, (Dökü-Baytak 2017b, Fig. 27.)

Bu kalelerden elde edilen Demir Çağ Seramikleri, Uylupınar Yerleşimi seramikleri ile neredeyse aynıdır. Şerit bant, rezerv bant, konsantrik daireler, kafes motifi, zikzak motifi ve dalga motifleri seramikler üzerinde görülen bezemeler arasında yer almaktadır (Fig. 202)⁸²⁵.

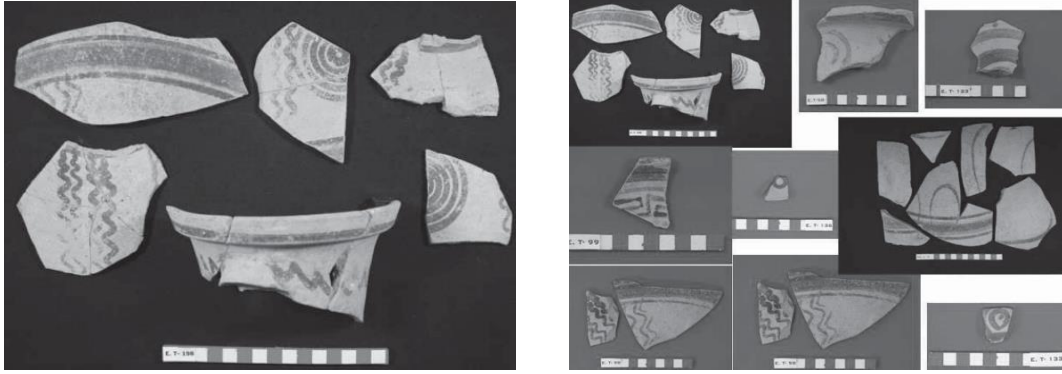
Figür 202: Kocayayla Doğukale ve Batıkale Demir Çağ Seramik Çizimleri, (Dökü-Baytak, 2017b, Fig. 18b-c, 21b.)

5.2.2.5. Rhodiapolis

Antalya ili Kumluca ilçesi 2,5 km kuzeyinde tepe üzerinde yer alan Rhodiapolis kentinde 2006 yılında N. Çevik, İ. Kızılgut ve S. Bulut tarafından, 2009 yılından itibaren ise İsa Kızılgut başkanlığında kazı çalışmaları devam etmektedir. 2007 yılı kazılarında palaestranın Bizans katmanı altında Geometrik Dönem/MÖ 8. yüzyıl seramik parçaları

⁸²⁵ Dökü- Baytak 2017a, 233-239.

ile karşılaşmıştır. İç içe konsantrik daireler, dalga motifleri, bant bezemeler görülen motifler arasındadır (Fig. 203a,b)⁸²⁶.

Figür 203a,b: Geometrik Dönem Seramikleri, (Çevik vd. 2007, Res. 8-9.)

5.2.2.6. Hacimusalar Höyük

Kuzey Lykia'da yer alan Elmalı Havzası'nın en büyük höyük yerleşimi olan Hacimusalar Höyük'te Geometrik Dönem sonu, Geç Demir Çağı başına ait seramiklerle karşılaşmıştır. 1994 yılının itibaren İ. Özgen, 2022 yılından itibaren ise B. Arıkan başkanlığında kazılar devam etmektedir. Höyükte MÖ 7. yüzyılda yeniden yerleşim görüldüğünün de bir nevi kanıtı durumundadır. Yerleşimde Attik, Korinth, İonia kaseleri ve Yaban Keçisi üslubuna dahil seramiklerin görülmesi, ticari ve sosyal ilişkileri de göstermektedir. Höyüğün kuzey ve güney kenarlarında ele geçen yerel geometrik bikrom seramikler ve çeşitli kaplar ile karşılaşmıştır. Erken ve Orta Demir Çağı Güneybatı Anadolu seramik geleneğini gösteren şerit bant bezemeli, dalga çizgi bezemeli, kafes motifli ve yarım, konsantrik daire bezemeli örnekler saptanmıştır (Fig.192 a,b,c)⁸²⁷.

Figür 204 a-c: Hacimusalar Geometrik Dönem Seramikleri, (Özgen-Baughan 2016, Fig. 9 a-g.)

⁸²⁶ Çevik vd. 2007, 302-303.

⁸²⁷ Dörtlük 1998, 22-23; Özgen-Baughan 2016,318-324.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Karia ve Lykia Bölgelerinde Erken ve Orta Demir Çağı başlıklı” bu yüksek lisans tez çalışmasının ana amacı, fazla araştırılmamış olan Güneybatı Anadolu’yu, eski araştırmalar ve yeni arkeolojik veriler ışığında Erken ve Orta Demir Çağı kapsamında değerlendirmek ve tanımlamaktır. Büyük Menderes Havzası’nın güneyi ile Antalya Körfezi’nin batısı arasında kalan bölge çalışmanın coğrafi kapsamını oluşturmaktadır. Anadolu’nun güneybatısını oluşturan bu bölge akarsu vadileri ve verimli ovalar açısından zengindir. Bu ovaların kavşak görevini görmesi ile kıyı ve iç bölge yerleşimlerinin bağlantısı sağlanmıştır⁸²⁸. Kıyı ve iç bölgelerin bağlantısının kolay sağlanması kültürel etkileşimi güçlendirmiştir. Dolayısıyla ilk çağlardan itibaren yerleşim için tercih edilen bu bölgelerde Geç Tunç Çağı’nın ardından Demir Çağları’nda da kültürel çeşitliliğe rastlanılmıştır. Karia ve Lykia Bölgeleri’nde geçmiş yıllarda ve şu an sürdürülen kısa ve uzun süreli yüzey araştırmaları ile kazı çalışmalarına dair veriler çalışmanın materyallerini oluşturmaktadır. Ayrıca farklı yollardan müzelere kazandırılan buluntuların incelenmesi değerlendirmelere katkı sağlamıştır. Bununla beraber bu yerleşimler ile komşu bölgelerde karşılaşılan benzer ve farklı kültür öğelerinin karşılaştırılarak aktarılması konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Antik Çağ’da Muğla ve Aydın illerini kapsayan bölgeyi kuzeyde Büyük Menderes Vadisi, Messogis ve Karanlık Dağı, doğuda Salbakos, Kadmos ve Bozdağ, güneyde Indos (Dalaman), batıda ise Ege Denizi çevrelemektedir. Doğu ve güneydoğusunda, Frigya ve Lykia kuzeyinde ise Lydia ve Ionia ile komşuluk ilişkileri kuran bölge, çoğunlukla komşu bölgeleri ile kültürel alışverişlerde bulunmuştur⁸²⁹. Özellikle siyasi olaylar dolayısı ile sıklıkla bağlı olduğu bölgesi değişen sınır kentlerinde, sınırında kaldığı bölgelere dair kültürel veriler oldukça yüksektir. Kökenlerine dair farklı görüşler bulunan Kariyalılar’ın adalardan göçlerle bu bölgeye geldikleri en çok bilinenler arasındadır. Hakkında bilinen kesin verilerden biri Troia’nın müttefiki oldukları ve zaman zaman paralı askerlik yaptıklarıdır. Batı Anadolu kronolojisinde Protogeometrik ve Geometrik Dönem olarak da bilinen zaman diliminde Karia Bölgesi’nde önemli verilere rastlanılmıştır. Çoğunluğu Karia’nın kıyıya yakın alanlarında konumlanan Erken Demir Çağı yerleşimleri arasında

⁸²⁸ Karia bölgesi Ovaları arasında Maiandros, Çine, Mylasa Ovası ve Tabai Ovası

⁸²⁹ Sevin 2001, 105.

Asarlık, Dirmil, Pedasa, Çömlekçiköy, Aphrodisias, Çine-Tepecik ve Kalekiyığı Tepesi-Madnasa yer almaktadır (Har. 3).

Harita 3: Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı Yerleşimleri Dağılımı

Karia Bölgesi Erken Demir Çağı

Karia Bölgesi Erken Demir Çağı'na ait veriler çoğunlukla Bodrum Yarımadası'ndan bilinmektedir. Ayrıca İç Karia'da Çömlekçiköy ve Yukarı Menderes Havzası'nda yer alan Aphrodisias Pekmeztepe Höyüğü'nden de Erken Demir Çağı buluntuları ile karşılaşmıştır.

Yerleşim Mimarisi: Bölgede mimari verilere dair bilgiler çoğunlukla nekropolislerden gelmekle beraber Yukarı Menderes Havzasında Aphrodisias Akropolisinde yerleşim mimarisine dair verilerle karşılaşmıştır. İki evreli gelişim gösteren A5 yapı katının I. Evresi Demir Çağı verileri içermektedir. Yapı tabanında kırmızımsı-sarı renkte yanık izleri olan iki oda ve kare planlı, taş ve kerpiçten yapılmış içerisinde bol miktarda kül olan ocak tespit edilmiştir.

Ölü Gömme Gelenekleri: Asarlık nekropolisinde 7 farklı tipte mezar ile karşılaşılmasının yanı sıra Protogeometrik Dönem'e dair veriler, Paton A Tümülüsü ve O Mezarı'ndan bilinmektedir. Yerleşim genelinde kyklopik taş örgü sistemi kullanılmıştır. Mezar odalarının duvarlarında iri andezit bloklar, taş dolguda ise küçük boyutlu taşlar tercih edilmiştir. Kremasyon çukurları ise taş plakaların yan yana yerleştirilmesi ile oluşturulmuş ve yuvarlak kapak taşlarıyla kapatılmıştır. Dirmil'de kaya külesinin kısmen oyularak, tepesinin sahte tonoz tekniğinde inşa edildiği tümülüs örneği bulunmaktadır.

Pedasa’da Sivriçam Tepe ve çevresinde platform, pithos, urne, tekne, örgü oda mezarlar ve tümülüsler ile karşılaşmıştır. Pedasa Geç Protogeometrik-Geometrik Dönem tümülüsleri incelendiğinde mezar odalarının kare ya da kareye yakın dikdörtgen şeklinde, dar ve alçak dromoslu, içerisinde hem inhumasyon hemde kremasyon gömülerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Mezarların iç duvarları ise küçük moloz taşlarla örülmüştür.

Çömlekçiköy’de urne mezarlar, farklı kalınlık ve boyutlarda örgü tekne mezarlar ve örgü yuvarlak mezarlar ile karşılaşmıştır. TKİ dekupaj çalışmaları sırasında gerçekleşen kurtarma kazıları, Keramos kentinin gerisindeki kırsal alanda Erken Demir Çağı verileri saptanmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Mezar 342 ve 351’in Erken Demir Çağı başlarında Çömlekçiköy nekropolisinin ilk mezarları olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca mezar 341’de görülen niş sistemi de olasılıkla bölgenin en erken örneğidir. Kalekiyığı/Madnasa’da karşılaşılan platform mezarların çoğunluğunu Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen veya yuvarlak planlı örgü tekne mezarlar oluşturmaktadır. Bölge özelliği olarak iri andezit blokların kullanıldığı mezarlar oluşturmaktadır (Tab. 5).

Bölgede Erken Demir Çağı/Protogeometrik Dönem’e dair mimari veriler çoğunlukla nekropolislerden elde edilmiştir. Farklı mezar tiplerinin görüldüğü bölgede ilerleyen süreçlerde yapılacak kazı ve yüzey araştırmaları ile konut mimarisine ilişkin verilerin saptanması ihtimaller dahilindedir.

	Tümülüs	Platform	Tekne	Pithos	Urne	Örgü Oda Mezar		Oygu Oda Mezar	Yuvarlak Mezarlar	Anıt Mezarlar
						Dromoslu	Dromossuz			
Asarlık/ Termera	x	x	x	x	x	x	x		x	
Dirmil	x									
Kalekiyığı/Madnasa		x	x	x	x	x	x	x		
Pedasa	x	x	x	x	x	x	x			
Çömlekçiköy			x		x	x	x		x	
Pedasa			x	x		x	x			
İasos/Kiyıkışlacık			x	x		x	x			
Damlıboğaz/ Hydai				x				x		
Gencik Tepe			x	x						
Beçin			x	x						
Belentepe				x	x	x				
Mengefe			x			x				x
Lagina/ Bozukbağ			x							
Börükcü	x	x	x	x	x	x	x	x		

Tablo 5: Erken ve Orta Demir Çağı Karia Bölgesi’nde karşılaşılan mezar tipleri.

Seramik: Erken Demir Çağı seramik buluntularına dair veriler çoğunlukla Bodrum Yarımadası’ndan sağlanmıştır. Asarlık, Dirmil ve Pedasa gibi kıyı yerleşimleri dışında iç bölgede Çömlekçiköy ve Aphrodisias yerleşmelerinde de bu döneme ait veriler

ile karşılaşılmıştır. Asarlık Protogeometrik Dönem'e dair veriler Paton A Tümülüsü ve O Mezarı'ndan bilinmektedir. Bu mezarlardan ele geçen seramikler üzerinde yatay bant bezeme ve yarım konsantrik daireler yer almaktadır. Dirmil'de Asarlık Paton A mezarı ile benzeyen tümülüs içerisinde karından kulplu amphoralar, krater, skyphos ve oinochoelerle karşılaşılmıştır. Dikey nokta sıralarıyla Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan'da karşılaşılmaması bezemenin kökeni hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Yarım daire kümeleri, baklava zinciri, uzun çubuk veya dilcik kümeleri ve kafes bezemeler Attika etkisidir. Ortasında St. George haçı bulunan tam çemberler, merkezinde kum saati betimlenen çemberler, kum saati bezemesi ve omuzda çizilmiş üçgenler ise Dodecanese etkisidir. Pedasa Protogeometrik seramik verileri arasında ağız kenarında yatay bant bezemeleri ve bu bezemeler arasında nokta sıralarının, ortasında ise haç bulunan konsantrik daire kümelerinin olduğu bezemeler ile karşılaşılmaktadır. Dejenere olmuş bant bezeme, sarkık üçgen sırası, firnis ve rezerv bant bezemesi ise Geç Hellas IIIC Geç dönem özelliğidir.

	Asarlık	Dirmil	Pedasa	Çömləkçiköy	Aphrodisias
Şerit Bant	x	x	x	x	x
Rezerv Bant	x				
Spiral Bezeme					x
Çapraz Bant Bezeme	x				x
Dalga Bezeme					x
Konsantrik Daire Kümeleri			x		x
Yarım Konsantrik Daire Kümeleri	x	x			
Dikey Nokta Sırası		x			
Baklava Zinciri		x			x
Uzun Çubuk/ Dilcik Kümeleri		x			
İçinde Kum Saati Bulunan Çemberler		x			
İçinde Haç Bulunan Çemberler		x	x		
Sarkık Üçgen Sıraları	x			x	
Üçgen sıraları				x	
Zikzak	x				

Tablo 6: Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Seramikleri Üzerinde Görülen Bezeme Türleri

Bugüne kadar ele geçen Karia Bölgesi Erken Demir Çağı seramikleri çoğunlukla kapalı kap formları ve nadiren açık kap formlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında boyundan kulplu amphora, karından kulplu amphora, amphoriskos, üzengi kulplu testi, krater, skyphos, oinochoe ve minyatür sürahi yer almaktadır. Yerleşimlerde seramiklerin bezeme (Tab.6) ve form repertuarı (Tab. 7) bölge içinde etkileşimi göstermekte ve yerleşimlerin kültür bölgesini anlamamıza olanak sağlamaktadır.

	Asarlık	Dirmil	Pedasa	Çömlekçiköy
Boyundan Kulplu Amphora	x	x	x	x
Karından Kulplu amphora	x	x	x	x
Amphoriskos	x			x
Üzengi Kulplu Testi	x			
Skyphos	x	x	x	
Oinochoe	x	x		
Minyatür Sürahi	x			x
Askos	x			
Krater	x			
Tek ve Çift Kulplu Kaseler	x			

Tablo 7: Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları

Küçük Buluntular: Erken Demir Çağı küçük buluntuları ile tüm yerleşimlerde karşılaşılsa da Asarlık, Pedasa ve Çömlekçiköy yerleşimlerinden bilinmektedir. Mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan küçük buluntular, olasılıkla gömülen kişilerin günlük hayatta kullandıkları objelerdir. Sıklıkla karşılaşılan Tip II fibulalar dışında iğne, bız, kılıç/kama, yüzük ve küpeler yer almaktadır (Tab. 8).

	Asarlık	Pedasa	Çömlekçiköy
Fibula	x	x	x
İğne		x	
Bız		x	
Kılıç/Kama			x
Yüzük			x
Küpe			x

Tablo 8: Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Küçük Buluntuları

Karia Bölgesi Orta Demir Çağı

Orta Demir Çağı ile beraber Karia Bölgesi'nde kıyı bölgelerinin yanı sıra iç bölgede de yoğun yerleşim izlerine rastlanmıştır. Erken Demir Çağı'nda göçle gelen halkın ve yerli halkın kendilerine uygun gördükleri alanlarda yerleşik düzene geçmesi, bu alanlardan elde edilebilecek verilerin de artmasına olanak sağlamıştır. Komşuları ve deniz aşırı devletlerle ilişkileri artıran Karia Bölgesi'nde, yaşanan kültür alışverişi maddi kültür öğelerine de yansımıştır. Orta Demir Çağı verileri ile karşılan yerleşimler arasında Dirmil, Börükçü, Lagina- Bozukbağ, Damlıboğaz-Hydai, Belentepe Mevkii, Hüsamlar Köyü Mengefe Mevkii ve Bakırlı Mevkii, Euromos, Gencik Tepe, Asarlık-Termera, İassos-Kıyıkışlacık yer almaktadır.

Mimari ve Ölü Gömme Gelenekleri: Bu dönemde hem sivil hem de mezar mimarisinde önceki döneme göre daha fazla veri bulunmaktadır. Özellikle Börükçü,

mezar mimarisi dışında bilgiler sunması açısından önemlidir. Birbirine bitişik ikili üçlü gruplar halinde konumlanan yapılar, iki odalı, avlulu ve dörtgen planlı tasarlanmışlardır. Kalıntılar plan ve duvar işçiliği bakımından Geç Geometrik dönem özellikleri göstermektedir. Ayrıca yerleşimde karşılaşılan armudi formu seramik fırını yerel üretimin kanıtı niteliğindedir. Yerleşimin mezar mimarisine bakıldığında ise tekne, pithos, urne, dromoslu örgü dörtgen mezarlar ve oygu oda mezarlar görülmektedir. Dromoslu oda mezarlarda dromosun yerleşim alanına göre tekli ya da çoklu yapılan klinelerin mezarın kısa ya da uzun kenarına konumlandırıldığı bilinmektedir. Klinelere gömü veya mezar hediyeleri bırakılmıştır. Börükçü yakınlarında yer alan Lagina'da ve Emirler Mevkii'nde ise kuru taş duvar tekniğinde örgü tekne mezar ile karşılaşılması birbirine yakın yerleşim alanlarının iletişim içerisinde olduğunu göstermektedir. Damlıboğaz'da karşılaşılan en yoğun mezar grubu kayaya oyularak tamamlanan oygu oda mezarlardır. İki tarafında platformlar bulunan dromoslu, tek odalı, kareye yakın dikdörtgen planlı tasarlanan mezarların üzeri ise taş plakalar ile kapatılmıştır. Çoklu gömülere dair veriler bu mezarların aile mezarı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Beçin'de yine kuru taş duvar tekniğinde yapılmış örgü veya oygu tekne aile mezarlarına rastlanılmaktadır. Birbirine yakın alanlarda bulunan Belentepe Mevkii, Mengefe Mevkii ve Bakırlı Mahallesi'nde örgü tekne, oda mezar ve urne mezarlar ile karşılaşılmıştır. Belentepe'de, geniş yüzeyli dörtgen iki bloğun yan yana koyularak oluşturduğu iki katlı mezar örneği ise üniktir. Üst bölüm gömü ve gömü hediyeleri için kullanılırken alt bölümün işlevi saptanamamıştır.

Milas bölgesinde büyük boyutlarda tasarlanan mezar grubu örgü oda mezarlardır. Mezarların zemini ana kaya düzleştirilerek, duvarları ise plaka taşlar üst üste yerleştirilerek oluşturulmuştur. Mezar odası ile bir bütün olarak tasarlanan, yuvarlak veya dörtgen formu inşa edilen dromoslar, mezar odasının kısa veya uzun tarafında konumlanmıştır. Dromoslar bazen mezar odasına göre daha yüksekte veya alçakta inşa edilmiştir. Mezarların kısa duvarlarında görülen seki uygulamaları urne kaplarının konulması için tek ya da iki katlı tasarlanmıştır. Bazı mezarlarda sekilere inhumasyon gömüler yerleştirilmiştir. Mezarların üst örtüsü ise sahte tonoz tekniğiyle tamamlanmıştır. Mengefe örneklerinde duvarlarda niş ve sonradan oluşturulmuş pencerelere dair izler bulunmaktadır. Ancak sonradan oluşturulmuş pencerenin ne amaçla yapıldığı kesin değildir. Euromos'ta ana kaya oyularak kuru duvar tekniğinde inşa edilmiş tekne mezar ile karşılaşılmıştır.

Seramik: Açığa çıkarılan seramikler genellikle çark yapımı, devetüyünden kahverengiye değişen hamur renginde beyaz astarlı, turuncudan siyaha değişen renklerde bezemelidir. Dirmil’de karşılaşılan, boyundan kulplu amphora Attika Olgun Geometrik Dönem amphoralarına benzemektedir. Yerleşimde karşılaşılan oinochoelerde form ve atölye açısından farklılıkların gözlemlenmektedir. 3 farklı tipte oinochoe saptanmıştır. Yerleşimde karşılaşılan konik gövdeli oinochoe ise bu tarihte coğrafya için üniktir. Yine kraterler de form ve atölye açısından Attika etkili, Dodecanese etkili derin gövdeli ve olasılıkla yerli buluş olan düz yüksek gövdeli olarak üç gruba ayrılmaktadır. Dirmil’de karşılaşılan örnekler Attika etkili oinochoelerin olduğu gruba girmektedir. Yerleşimde bir diğer ünik eser kantharostur. Bezeme ve form olarak Attika etkileri gösteren kantharosun kulpları üzerinde yer alan plastik yılan betimlemesi Rodos etkisinin göstergesidir. Bölgede krater formu açısından yerli buluşa dair şu ana kadar ele geçen tek veri Euromos yerleşiminden gelmektedir. Dışa dönük ağzı, yüksek düz gövdesi ve konik kaidesi, diğer kraterlerden farklı olarak yerli buluş olduğunu göstermektedir. Börükçü’de çoğunluğu seramik parçalarından elde edilen verilere göre karşılaşılan seramikler form ve bezeme açısından yakınında yer alan Lagina/Bozukbağ ile benzemektedir.

Karia oinochoeleri üç tipe ayrılmaktadır. Birinci tipte yer alan oinochoeler küresel gövdeli ve kısa kalın boyunludur. İkinci tipteki oinochoelerde ise boyun kısa kalın, karın kenar profili ise kaideye kadar silindirik bir biçimde devam eder. Yatağanda karşılaşılan halka kaideli oinochoede görülen makara kulp Frig özelliğidir. Üçüncü tipe dahil olan oinochoelerde kalın boyun uzamış, vücut konikleşmiştir. Üretimde olasılıkla Rodos’tan etkilenmiş olsa da yerel atölyede üretilmiştir. Bugüne kadar ele geçen Karia Bölgesi Orta Demir Çağı seramikleri incelendiğinde açık ve kapalı kap formları ile karşılaşılmıştır. Bunlar arasında sık karşılaşılan formlar arasında boyundan kulplu amphora, amphoriskos, krater, skyphos, kotyle, oinochoe yer almaktadır. Ayrıca nadiren de olsa tek kulplu testicik, tek kulplu fincan, tabak, lekythos, aryballos ve dinos gibi formlarla karşılaşılmıştır. Yerleşimlerde seramiklerin form (Tab.9) ve bezeme repertuarı (Tab. 10) bölge içinde etkileşimi göstermekte ve buradaki alt kültür bölgelerini anlamamıza olanak sağlamaktadır.

	Dirmil	Börükü	Lagina	Hydai/Damlıboğaz	Beçin	Belentepe	Bakırlı	Mengefe	Euromos	Gencik Tepe	Asarlık	İasos
Boyundan Kulplu Amphora	x					x	x	x			x	
Oinochoe	x	x	x	x	x			x			x	x
Skyphos	x	x			x	x	x		x			x
Kantharos	x											
Kotyle		x	x	x	x	x			x	x		
Amphoriskos					x	x		x		x		x
Tek Kulplu Testicik					x			x				x
Aryballos					x							
Krater	x			x		x	x	x	x			x
Dinos						x		x				
Tek Kulplu fincan						x	x		x			x
Lekythos							x		x			
Tabak				x					x			

Tablo 9: Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları

Dirmil’de karşılaşılan seramik buluntular diğer yerleşimlere göre bezeme ve işçilik açısından daha gelişmiştir. Yerleşimde karşılaşılan amphoralar boyun ve omuz metoplarında yer alan bezemeler dolayısıyla Attika Olgun Geometrik Dönem amphoralarına benzemektedir. Boyun ve omuz alanında yer alan bezemeler Attika ve Dodecanese etkilidir. Bezeme repertuarı geniş olan seramiklerde meander motifinin hemen her formu yer almaktadır. Üçgenlerin tepelerinde yer alan kısa üçlü çizgiler de nadir rastlanan bezemeler arasındadır. Dirmil oinochoesinde metop içerisinde içi taralı baklava motiflerinin sınırlandırıcı bezeme olarak kullanılması, bu sınırlandırıcı bezemelerin ortasında konsantrik daire bezemesi içinde rozet ve meander bezemesinin kullanılması bölge için yeni özellikler arasındadır. Ayrıca bu bezemenin altında yer alan birbirini izleyen geyik motifleri ilerleyen safhalarda Attika atölyesinin geliştirerek severek kullanacağı bezeme repertuarı arasına girecektir. Kulpları plastik yılan bezemeli kantharosta dudak kenarında yer alan silüet teknikteki kuş bezemesi Dodecanese etkisiyken meanderin kırık işlenmesi Attika etkisidir. Bölgede karşılaşılan kotyleler bezeme açısından üç gruba ayrılmaktadır. Linear triglyp-metop, alt alta kısa çizgi kümeleri ve çizgi şerit bezeme vardır. İkinci grupta üstte iki triglyp arasında kafes taralı kuşak, kuşak içinde dikey dörtgenler, kuşak altında ise üçlü çizgi bantlar yer almaktadır. Son grupta ise dikey çizgiler arasında balık kılıcı, altında yatay çizgiler yer almaktadır. Bir diğer form olan skyphos üzerindeki Attika etkili kırık meander ve Rodos etkili yatay kum saati bezemesi ile Batı Anadolu’dan sağlam kalan tek örnek olma özelliği taşımaktadır.

Asarlık’ta karşılaşılan amphoralar Attika etkili yerel seramik grubundadır. Yerleşimde karşılaşılan seramikler Dodecanese Geometrik stilinden farklılık

göstermektedir. Bölgede Karia bölgesi için yabancı bir form olan Rodos etkili yöresel üretim Bodrum kyllixi ile karşılaşmıştır. Merkezi metoptaki antitetik kuş betimlemeleri Attika özelliğidir. Kuşlar üzerinde yer alan kısa çizgi kümeleri, Dodecanese üzerinden Karia'ya ulaştığı düşünülen bezeme stildir. Kuşların uzun kuyruk, boyun ve gaga stilleri yerel özellik göstermektedir. Vücudun az bölümü taranmış, gözler belirlenmiştir. Bu üslup Kariyalı ustaların ürünü olarak kabul edilmelidir.

Börükçü yerleşimin bezeme repertuarına baktığımızda ağaç tepesinde yer aldığı düşünülen T meander Rodos ve Bozukbağ etkilidir. Birbirine yakın konumda olan Lagina/Bozukbağ ile bezeme repertuarı neredeyse aynıdır. Börükçü'de halka kaideli krater üzerinde antitetik iki tavuskuşu başka bir Rodos etkisidir. Lagina'da birinci küme içerisinde yer alan oinochoede, omuz ve karında dikdörtgen panel içinde yer alan geometrik bezemelerin dışında, karında yerli buluş olan daire takımları ve Frig etkisinde meander motifleri yer almaktadır. İkinci kümede yer alan oinochoe bezemeleri arasında yer alan çaprazlara eklenen karşılıklı T meander bezemesi ise yöresel bir etkidir. Börükçü kotyleleri hafif içe dönük dudaklı, u formulu yatay kulplu, dışbükey profilli gövdeli, konik halka kaidelidir. Kotylelerden biri üzerinde başı çizgisel gözü nokta gövdesi silüet teknikte yapılmış kuş bezemesi Bozukbağ ve Milas örneklerine benzemektedir. Börükçü'nün güneybatısında yer alan Beçin'de karşılaşılan küresel gövdeli kotyleler, Rodos kuşlu kaseler etkisinde yapılmıştır. İçe doğru bastırılmış, ince profille son bulmuş dudaklı, dudak altında yer alan yatay kulplar ise halka biçimlidir. Milas'ın kuzeyinde yer alan Euromos skyphosunda iç içe yapılan yaprak bezemesi Frig etkisidir. İçteki yaprak doldurularak betimlenmiştir. Milas çevresinden ele geçen oinochoede, kulpların kenarında üçgen pano içinde Frig- Kıbrıs ilişkisini gösteren ağaç betimi ve Karia buluşu olan alt alta arasında zikzak betimlemeleri olan baklava dizileri yer almaktadır. İç karia skyphosları, küresel kenar profilli, halka veya konik kaideli, ağız kenarları dik ve hafifçe dışa dönük biçimlidir. Merkezinde yatay biçimde kollarının içleri düzgün taranmış olarak bezenmiş klasik çengel meander veya konsantrik daire motifleri yer almaktadır.

	Dirmil	Börükçü	Lagina	Hydai/Damlıboğaz	Beçin	Belentepe	Bakırlı	Euromos	Gencik Tepe	Asarlık	İasos
Balık ağı	x		x					X			
Mazgal Meander	x										
T-Ağaç Meander	x	x	x								
Çengel Meander	x										
Kısa Uçlu Çizgi Kümeleri	x	x									
İçeri Taralı Üçgen	x	x	x								
İçeri Taralı Ters Üçgen		x			x		x				
Üçgenler	x		x							x	
Rozet	x										
Meander	x	x									
İç Taralı Baklava Dizisi	x	x	x	x	x	x		x		x	
Geyik Figürü	x										
Kırk/Çözük Meander	x										
Yatay Kum Saati	x										
Zikzak	x	x		x	x		x	x			x
Şerit Bant		x	x	x	x	x	x	x	x		x
Rezerv Bant			x	x	x		x				
Linear Triglyp-metop		x	x					x			
Çizgi Meander		x									
Dikey Dikdörtgen		x									
Balık Kılçığı		x									
Antitetik Tavuskuşu		x				x					
Dalga Motifi		x				x					
Kum Saati			x								x
Kuş Bezemesi		x		x	x	x		x	x		
Konsantrik Daire				x	x	x		x			
Yaprak				x	x			x			
İlmek				x	x						

Tablo 10: Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı

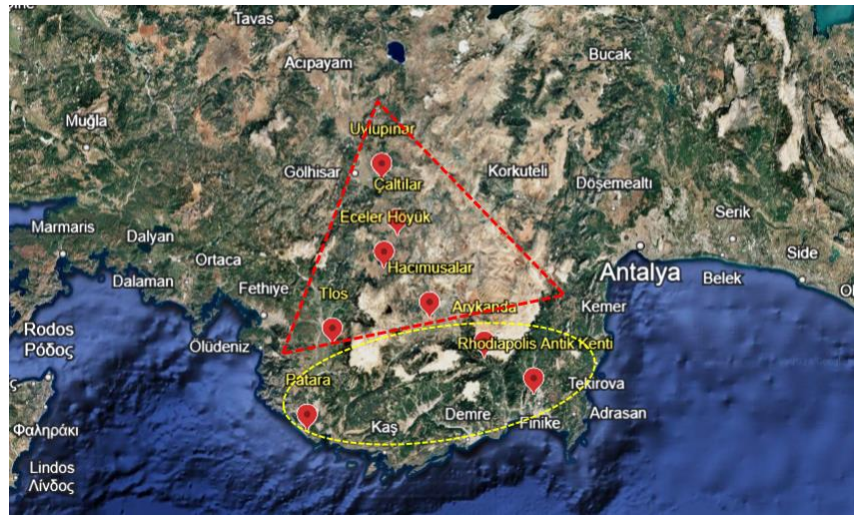
Küçük Buluntular: Karşılaşılan buluntulara göre Orta Demir Çağı'nda bölgede küçük buluntular Milas çevresinde yoğunlaşmıştır. Mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan küçük buluntular, olasılıkla gömülen kişilerin günlük hayatta kullandıkları objelerdir. Hemen her yerleşimde karşılaşılan fibulalar dışında en fazla ele geçen objeler arasında yüzükler, saç spiralleri ve iğneler yer almaktadır (Tab. 11)

	Euromos	Belentepe	Mengefe	Bakırlı	İasos	Asarlık	Pedasa
Ağırşak	x		x				
Demir Bıçak		x	x				
Mızrak Ucu		x					
Kemer/ Kemer tokası			x				
Saç Spirali		x	x				x
Altın Bant						x	
Yüzük		x	x	x		x	
Bilezik		x	x				
Küpe		x		x			
Kolye/Kolye Ucu	x					x	
Fibula	x	x	x	x	x		x
İğne		x		x			x
Boncuk		x					

Tablo 11: Karia Bölgesi Orta Demir Çağı Küçük Buluntular

Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı

Antik Çağ'da Anadolu'nun güneybatısında bugün Teke Yarımadası olarak bilinen bölgede yer alan Likya'nın doğu sınırını Pamphylia yani Antalya Körfezi, batı sınırını Karia, kuzey sınırını Frigya, güney sınırını ise Akdeniz oluşturmaktadır. Siyasi durumlara göre değişikliğe uğrayan sınırlarda yer alan kentler sınır görevi yaptığı bölgelere dair verileri bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin doğudaki sınır kentini oluşturan Phalesis bazen Likya bazen de Pamphylia'ya dahil olmuş, kuzey sınırında yer alan Milyas bölgesinin de önceleri Frigya daha sonra ise Lykia'ya bağlandığı bilinmektedir. Büyük oranda Batı Toroslar içerisinde yer alan Lykia Bölgesi, vadiler ve ovalar aracılığıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile bağlantı kurmaktadır⁸³⁰. Kökenlerine dair farklı görüşler bulunan Lykialılar'ın Sarpedon soyundan geldiği en fazla kabul edilen görüştür. MÖ 13.yüzyıldan itibaren isimleri kaynaklarda geçen Lykialılar, Kadeş Savaşı'nda Hititler'in müttefiki olarak anılırken daha sonra deniz kavimleri arasında adları geçmektedir. Batı Anadolu kronolojisinde Protogeometrik ve Geometrik Dönem olarak da bilinen zaman diliminde Lykia Bölgesi'nde önemli verilere rastlanmıştır. Çoğunluğu Lykia'nın kuzey kısımlarında yer alan Erken ve Orta Demir Çağı yerleşimleri arasında Tlos, Patara, Çaltılar, Eceler, Ulupınar, Arykanda, Hacimusalar, Rhodiapolis yer almaktadır.(Har. 4)

Harita 4: Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı Yerleşimleri Dağılımı

⁸³⁰ Telmessos (Fethiye), Ksanthos (Kınık), Myra (Derme), Phoinikos (Fenike) ve Seki Ovaları.

Lykia Bölgesi Erken Demir Çağı

Lykia Bölgesi Erken Demir Çağı/Protogeometrik Dönem verileri çoğunlukla Seydikemer İlçesi ve kuzeyinden gelmekle beraber Ksanthos Vadisi ve Elmalı Ovası'ndan da az da olsa verilere ulaşılmaktadır.

Mimari ve Ölü Gömme Gelenekleri: Bölge'nin Erken Demir Çağı mimarisine dair veriler ne yazık ki yok denecek kadar azdır. Tlos'ta Erken Demir Çağı verileri stadyum kazıları sondajlarında karşılaşılmış. Bu sondaj çalışmaları sırasında taş temeller açığa çıkarılmıştır. Patara Akropolü'nde kiler olduğu düşünülen kare planlı iki mekanın doğusunda yapılan sondaj çalışmaları sırasında erken bir teras duvarı bulunmuştur. Bu alanın güneyinde iki odalı bir mekan, güney doğusunda yine terasa duvarına ait kalıntılar ile karşılaşılmıştır. Çaltılar Höyük'te şu ana kadar yapılmış çalışmalar incelendiğinde Erken Demir Çağı'na ait olduğu düşünülen veriler ile karşılaşılmamıştır. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar bu konunun netlik kazanmasına olanak sağlayacaktır.

Seramik: Yerleşimlerde seramikler, genel olarak açık pembeden kırmızıya değişen hamurlu, astarlı veya astarsız örnekler olarak değişmektedir. Tüm yerleşimlerde seramiklerin hamur, kil ve astar bakımından yeterli incelenememesinden kaynaklı bilgilerimiz eksiktir. Dönem seramiğine dair veriler seramik parçalarından edilmektedir. Bu sebeple bölge içerisinde ve bölgeler arasında formların benzerlik ve farklılıkları hakkında yorum yapılamamaktadır. Çoğunluğu gövde parçası olarak ele geçen buluntular nadiren kap formuna dair bilgiler vermektedir. Sadece Tlos ve Patara'da amphora ya da oinochoeye ait olabileceği düşünülen ağız ve boyun parçaları dışında yerleşimlerde ele geçen tüm seramik parçalar seramik gövdelerine aittir (Tab. 12).

Bezeme repertuarına bakıldığında ise geometrik motiflerin en sık görüldüğü yerleşim Çaltılar'dır. Patara'da parçalar üzerinde karşılaşılan düzensiz boşluklu sarkık dil kümeleri G. Bass'a göre Miken etkilidir⁸³¹. Karia-Dirmil Geç Protogeometrik oinochoeleri üzerinde de benzer bezemelerle karşılaşılmaktadır. C. Özgünel'e göre bu bezeme Dodecanese etkisi ile Anadolu'ya gelmiştir⁸³².

⁸³¹ Bass 1973, 360.

⁸³² Özgünel 1979, 8.

	Çaltılar	Tlos	Patara	Uylupınar	Eceler	Arykanda
Konsantrik Daire		x	x	x	x	
Şerit Bant Bezeme	x	x	x	x	x	x
İçleri Taralı Baktava Dizisi	x					
Zikzak	x					
Dalga	x					
Sarkık Dil Motifi		x	x			
Çapraz Bant Bezemesi	x	x				
Kafes Motifi	x				x	

Tablo 12: Erken Demir Çağı/ Proto geometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı

Küçük Buluntular: Lykia Bölgesi'nde şu ana kadar yapılmış yüzey araştırmaları ve kazıları neticesinde Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen küçük buluntulara rastlanamamıştır. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar ile Erken Demir Çağı'na katkı sunacak verilerin açığa çıkabileceğini düşünmekteyiz.

Lykia Bölgesi Orta Demir Çağı

Mimari ve Ölü Gömme Gelenekleri: Lykia kıyı bölgesinde yer alan Patara Tepecik Akropolü'nde Geç Geometrik-Arkaik Dönemler arasına tarihlenen A ve B odası kalıntılarında anlaşıldığına göre taş temelli yapılmışlardır. Tlos yerleşiminde ise daha önce de bahsettiğimiz gibi Orta Demir Çağı verileri Stadyum sondajlarından gelmektedir. Kuzeye doğru ilerlediğimizde Çaltılar Höyük'te İ/9 alanında 2021 yılında bir yapının doğu kısmı, duvar kalıntıları ve güneyinde yer alan Ğ/16 alanında taş döşeli bir yol ile karşılaşmıştır. Yapının bir çiftliğe ait olduğu düşünülmüştür. 2022 yılı kazılarında ise aynı yapının batı kısmında çalışmalar yapılmıştır. Bu evrede gerçekleşen deprem sonucu hasar gören batı duvarına destek amaçlı küçük duvar yapıldığı ve tabanın taşlarla doldurularak yükseltildiği anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak da giriş iptal edilip yeni seviyede yeniden giriş kapısı açılmıştır. Uylupınar ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında, Tefenni Karamusa Höyük'ün doğusunda bir adet ve Kibyra'nın batısında Kocayayla'da doğu ve batı yönde moloz taşlarla kuru duvar tekniğinde yapılmış iki adet gözetleme/haberleşme kalesi tespit edilmiştir. Erken Kibyra yerleşimi olarak da bilinen Uylupınar'da dikdörtgen planlı, büyük ve kaba taşlardan harçsız, kuzey-güney doğrultulu inşa edilen taş örgü tekne mezarlar ve taş tümülüsler ile karşılaşmıştır. Ayrıca Uylupınar yakınlarında yer alan yerleşimlerde ana kayaya oyulmuş, dikdörtgen ya da kare bir mezar odasına sahip, üzeri yığma moloz taştan oluşan, taş yığma tümülüsler de bilinmektedir.

Seramik: Orta Demir Çağı ile beraber bölgede yerel seramiklerin yanı sıra ithal seramikler ile de karşılaşmıştır. Özellikle Çaltılar Höyük'te astar renkleri farklılıklar gösteren ithal boya bezemeli seramikler ile karşılaşmaktadır. İthal Frig seramiği, Kıbrıs Tipi Kilikia seramiği ve Kuzeybatı yerel seramiği olan gri mallar bölgenin ticari ilişkileri hakkına bilgi vermektedir. Yerleşimde ayrıca black on red ware⁸³³, bikrom seramik, streaked ware⁸³⁴, marbling ware⁸³⁵, black on buff ware⁸³⁶, seramiklerin varlığı da söz konusudur. Bu durum Çaltılar'a farklı bölgelerden seramik ithal edildiğini göstermektedir. Tlos'ta Orta Demir Çağı'na ait seramik verileri genellikle parçalar halinde elimize ulaştığı için form ve bezemelerine dair tüm bilgileri edinmemekteyiz. Karşılaşılan seramik parçalarına göre seramik yoğunluğunu omurgalı kase ve amphoralar oluşturmaktadır. Patara'da da seramik gövdelerine ait parçaların yoğunlukta olması tüm formların tespitini zorlaştırmaktadır. Ancak yerleşimde skyphos ve kraterlere ait parçalar bu kap formlarının anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Uylupınar'da ise kulp parçaları, içbükey gövde parçaları ve omuz-boyun parçaları yerleşimde oinochoe olarak tanımlanabilecek seramiklerin yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Yerleşimde karşılaşılan çift kulplu çömlekler, Lykia Bölgesi'nde ele geçen tam kap formları olma özelliğini taşımaktadır. Hacımusalar Höyük'te Attik, Korinth, İonia kaseleri ve Yaban Keçisi üslubuna dahil seramiklerin görülmesi, ticari ve sosyal ilişkilerin başka bir kanıtı niteliğindedir (Tab. 13).

	Tlos	Patara	Uylupınar	Rhodiapolis
Amphora	x	x	x	x
Omurgalı Kase	x			
Krater		x		
Skyphos		x	x	
Pithos		x		
Oinochoe			x	

Tablo 13: Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları

Bezeme repertuarına bakıldığında çoğunlukla mat siyah ara sıra kırmızı ve mor renkler ile yapılmış geometrik bezemeli seramiklerle karşılaşmaktadır (Tab. 14). Çaltılar Höyük'te ithal seramiklerde artış bu dönemle beraber bölgeler arası ticaret ve

⁸³³ Mat kırmızı üzerine mat siyah boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 121)

⁸³⁴ Çizgili seramik-damarlı boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Demir 2002, 122-123; 2007, 49.)

⁸³⁵ Mermer taklidi seramik-eburu seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Gürtekin-Akraba-Demir 2002, 128; Gürtekin-Demir 2002, 128.)

⁸³⁶ Devetüyü üzerine siyah boya bezemeli seramikler. Detaylı bilgi için bkz. (Mellaart 1955, 119-120, 123.)

kültür alışverişinin geliştiğini göstermektedir. Kalın beyaz, pembe ve kırmızı astarlı ithal seramikler üzerinde karşılaşılan geometrik motifler yörede önceki dönemden beri izlenmektedir. Yerleşimde karşılaşılan Black on Red grubundaki seramiklerde sarkık konsantrik çengel/kancalar ilk kez MÖ 9. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'ta, MÖ 8. yüzyıl ortalarında Kilikya ve Ege Adaları'nda MÖ 7. yüzyıldan itibaren ise Sardes'te karşımıza çıkmaktadır. Sarkık çengel/kanca motifi bu seramik grubunun MÖ 7. yüzyılda kullanıldığını göstermektedir. MÖ 10. yüzyılda Kıbrıs'ta, MÖ 8. yüzyıldan itibaren Gordion'da ve Sardes'te karşılaşılan bikrom seramik örnekleri ile Çaltılar'da MÖ 7. yüzyıldan itibaren karşılaşılmaktadır.

	Çaltılar	Tlos	Patara	Uyupınar	Rhodiapolis	Hacimusalar
Şerit Bant	x	x	x	x	x	x
Rezerv Bant	x		x			
Dalga Bezeme	x		x		x	x
Çapraz Bezeme				x		
Kafes Motifi	x	x	x	x		x
Sarkık Dil Motifi		x	x			
Baklava Bezemesi			x			
Konsantrik Yarım Daire Dizileri	x			x		x
Konsantrik Daire Dizileri	x		x	x	x	x
Zikzak	x			x	x	x
Triglyp-metop			x	x		
İçi Kafes Taralı Baklava Motifi				x		
İçi Taralı Üçgen Bezemesi		x		x		
İçi Taralı Kum Saati Bezemesi				x		

Tablo 14: Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı

Küçük Buluntular: Lykia Orta Demir Çağı küçük buluntularına dair en iyi veriler Çaltılar Höyük'ten gelmektedir. Höyükte Orta Demir Çağı'na tarihlenen buluntular arasında bronz okucu, sapan tanesi, çakmaktaşı dilgi, kemik bız ve öğütme taşı yer almaktadır.

Bölgeler Arası Karşılaştırma

Karia: Erken Demir Çağı'nda Karia Bölgesi yerleşimlerinden ve nekropollerinden anlaşıldığı üzere, yerleşimde devamlılık ve bölgeler arası ilişkiler mevcuttur. Hem mimari hem de seramik buluntularda karşılaşılan GH IIIC ve Sub-Miken etkiler, bu alanlarda Tunç Çağı sonundan itibaren yerleşimlerin bulunduğunu göstermektedir. Yerli halk veya göçle gelen halkların önceleri birkaç aile bireyi şeklinde yerleştikleri alanların güvenliğinden emin olmaları ile beraber diğer aile bireylerinin de

bölgeye geldiği özellikle mezarlık alanlarındaki birbiri ardına tarihlenen aile mezarlarından anlaşılmaktadır. Bu sebeple Attika ve Dodacanese etkili bezeme ve seramik repertuarının da yerleşimlerde gelişim görmesi şaşırtıcı değildir.

Mimari yapılaşmalarına bakıldığında da Batı Anadolu'da taş temelli, kerpiç duvarlı, çatı, dikme ve kapılarda ahşap ve bitkisel malzemeli birbirine bitişik tasarlanmış yapılar ön plana çıkmaktadır. Batı Anadolu'da megaron, apsidal ve oval yapıları planlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Megaron ve apsidal planlı yapılar kült yada idari amaçlı kullanımın yanında konut olarak da kullanılmıştır. İç Anadolu ve Orta Karadeniz hem verilerin daha sağlam kalmasından hem de bölgenin daha fazla çalışılmış olmasından kaynaklı yoğun veriler sunmaktadır⁸³⁷. Genel olarak bakıldığında taş temelli ya da taş temelsiz, kerpiç duvarlı, tek/çok odalı, tek/çift katlı, kare/dikdörtgen planlı yapılar ile karşılaşılmaktadır.

Bölgeler arası ilişkilere bakıldığında hem seramikte form ve bezeme açısından hem de mimari inşa teknikleri açısından en benzer örnekler Batı Anadolu Protogeometrik Dönem verilerinde izlenmektedir. Yarım ve tam konsantrik daire kümeleri, yatay ve dalgalı bant bezemeleri iki bölgede de hemen hemen her kap formu üzerinde karşılaştığımız bezemeler arasında yer almaktadır. Bunlar dışında şu ana kadar elimize geçen Karia seramiğinde görülmeyen bezemelerle Batı Anadolu Bölgesi'nde karşılaşılmıştır. İki bölgede de karşılaşılan Sub-Miken etkili seramikler Anadolu'nun batı kıyısının erken dönemlerden beri adalar ve Kıta Yunanistan ile etkileşimini göstermektedir. Kıyı bölgelerden iç kısımlara doğru ilerlediğimizde İç Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgeleri Erken Demir Çağı verileri Karia ile benzerlikler taşımaktadır. Yerleşimlerde karşılaşılan seramiklere baktığımızda yatay bant, dalga bezeme, uzun çubuk/dilcik kümeleri, sarkık üçgen sıraları gözlemlenmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu bu geometrik bezemelerin Kızılırmak kavsinin hem batısında hem doğusunda sıklıkla kullanım görmüş olmasıdır. Yani Karia ve Batı Anadolu ile bezeme repertuarında bir kültür alışverişi yapıldığına dair kesin bir veri bulunmamaktadır (Tab. 15).

⁸³⁷ Detaylı bilgi için bkz. II. Bölüm.

Bölgeler Arası Bezeme Repertuarı	Karia	Lykia	Batı Anadolu	Güney Anadolu	İç Anadolu/Orta Karadeniz
Yatay Bant	x	x	x	x	x
Spiral Bezeme	x				
Çapraz Bant Bezeme	x	x			
Dalga Bezeme	x		x		x
Konsantrik Daire	x	x	x	x	
Yarım Konsantrik Daire	x		x	x	
Dikey Nokta Sırası	x				
Dikey Çizgiler			x	x	
İçleri Taralı Baklava Zinciri	x				
Sarkık Dil Motifi/ Uzun Çubuk	x	x			x
İçinde Kum Saati Bulunan Çemberler	x				
İçinde St. George Bulunan Çemberler	x				
Sarkık Üçgen Sıraları	x				x
İçli Noktalı Sarkık Üçgenler					x
Üçgen Sıraları	x	x		x	
Dörtgen				x	
Zikzak Bezeme		x	x		
İlmek Bezeme			x		
Merdiven Bezeme			x		
Çözük/Kırık Meander			x		
Meander			x		
İçli Taralı Kelebek Bezeme					x
Kafes motifi	x	x		x	x
Kelebek Motifi				x	
Balık Kılıcı				x	

Tablo 15: Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Bölgeler Arası Bezeme Repertuarı Karşılaştırması

Orta Demir Çağı'nda Karia Bölgesi yerleşimlerinden ve nekropollerinden anlaşıldığı üzere, yerleşimde devamlılık ve bölgeler arası ilişkiler mevcuttur. Bölgede yerleşik yaşamaya başlayan halklar bu dönemle beraber sadece batıdaki komşuları değil doğudaki komşuları ile de iletişimini güçlendirmiştir. Yine de seramik gelişimine en büyük etkinin Attika ve Dodacanese'den geldiği bezeme ve form çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. Mimari ise önceki dönemle neredeyse aynıdır. Bölgelerde taş temelli ya da taş temelsiz, kerpiç duvarlı, tek/çok odalı, tek/çift katlı, kare/dikdörtgen planlı yapılar ile karşılaşmaktadır. Bölgeler arası ilişkilere bakıldığında hem seramikte form ve bezeme açısından hem de mimari inşa teknikleri açısından en benzer örnekler çoğunlukla Karia ve Batı Anadolu'dan bilinmekle beraber İç Anadolu/Orta Karadeniz etkileşimleri de söz konusudur. Şerit bant, rezerv bant, dalga bezeme, çapraz bezeme önceki dönemden beri kullanılan bezemeler arasında yer almaktadır. Bu dönemde meander motiflerinin repertuara girmesi ile birlikte Karia ve komşu bölgeleri de bu meander motifi farklı varyasyonlarda kullanmaya başlamışlardır. İki bölgede de karşılaşılan Attika, Dodecanese etkili seramikler Anadolu'nun batı kıyısının bu dönemde de adalar ve Kıta

Yunanistan ile etkileşimini göstermektedir. Bölgede karşılaşılan yatay bant, dalga bezeme, uzun çubuk/dilcik kümeleri, sarkık üçgen sıraları, zikzak vs. İç Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgeleri seramiğinde de karşılaşılmaktadır. Bu geometrik bezemeler her iki bölge de erken dönemlerden beri kullanım görmüş bu sebeple tam olarak köken hakkında kesin kaniya varılmamıştır. Ancak bezemelerin yapılarında ufak tefek farklılıklar bir kültür alışverişi yapıldığının göstergesi olabilir (Tab. 16).

	Karia	Lykia	Batı Anadolu	Güney Anadolu	İç Anadolu/ Orta Karadeniz
Yatay Bant	x	x	x	x	x
Rezerv Bant	x	x	x		x
Dalga Bezeme	x	x	x		x
Çapraz Bezeme	x	x	x	x	x
Kafes Motifi	x	x		x	x
Sarkık Dil Motifi	x	x			
Baklava Bezemesi	x	x			
Konsantrik Yarım Daire Dizileri	x	x	x	x	
Konsantrik Daire Dizileri	x	x	x	x	
Zikzak	x	x	x		x
Triglyp-metop	x	x	x		
İçi Kafes Tarah Baklava Motifi	x	x	x		x
İçi Tarah Üçgen Bezemesi	x	x	x		x
İçi Tarah Ters Üçgen	x		x		
İçi Tarah Kum Saati Bezemesi		x	x	x	
Gamah Haç Motifi		x	x		
Askıda Çengel/ Kanca		x			
Mazgal Meander	x		x		
Meander	x			x	
T-Ağaç Meander	x		x	x	
Çengel Meander	x				
Kırık-Çözük Meander	x				
Kısa Üçlü Çizgi Kümeleri	x				
Üçgen	x		x		x
Rozet	x				
Kum Saati	x		x	x	
Yatay Kum Saati	x			x	
Kuş Bezemesi	x		x	x	x
Antithetik Tavnaklı	x				
İlmek	x			x	
Bahk Kılıçığı	x				
Yaprak	x				
Kelebek Motifi			x		x

Tablo 16: Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Bölgeler Arası Bezeme Repertuarı Karşılaştırması

Lykia: Erken Demir Çağı'nda mimariye dair şu ana kadar ele geçen bir veri bulunmadığı için karşılaştırma yapılamamıştır. A. Coldstream'a göre Likya'da İonya

atölyesiyle benzerlikler olmakla beraber tamamen İon etkisi olduğu söylenemez⁸³⁸. İonya'da süslemede çoğunlukla Protogeometrik özellikler ve meander bir arada kullanılsa da Lykia'da görülmemektedir. Seramik zeminleri açık renklidir. Attika etkisinden çok Dodecanese, Güney Anadolu, Kıbrıs ve İç Anadolu etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Paralel çizgilerle sınırlanmış çapraz taranmış kafes motifi Demir Çağı Lykia'sında yaygındır (Tab. 15)⁸³⁹.

Orta Demir Çağı'nda ise mimariye dair veriler yine kısıtlıdır. Çaltılar'da çiftlik evi olabileceği düşünülen yapı ve Kibyra yakınlarında yer alan haberleşme kulelerine bakıldığında taş temel ve moloz taşın kullanıldığı yapılar görülmektedir. Batı Anadolu ve İç Anadolu Bölgesi'nde de benzer yapı tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Mezar mimarisine dair verilere bakıldığında örgü tekne, oygu tekne, tümülüs ve taş yığma tümülüslerde kullanılan kuru taş duvar tekniği özellikle Karia Bölgesi ile oldukça benzerdir.

A.Coldstream'a göre Batı Anadolu'da metopal süsleme Geç Geometrik dönemden itibaren görülmektedir. Geometrik Dönem'in sonuna yaklaştıkça yabancı ve yerel etkilerden uzaklaşma yaşanmıştır⁸⁴⁰. Dönem için Attika'da popüler hale gelen meander motifinin yokluğu ve hala açık zemin kullanımı, Attika etkisinin bölgede azaldığını, Dodecanese etkisinin ise varlığını hala sürdürdüğünü göstermektedir⁸⁴¹. Uylupınar'da seramik parçası üzerinde görülen yatay iki bant arasında eğik çizgilerle taralı zikzak bezeme ile başka bir seramik parçası üzerinde görülen iki yatay bant ortasında, içi firnisli zikzak bezemesi kenarında dikey ve yatay çizgiler ile sınırlandırılmış çizgiler bu seramiklerin Frig üretimi veya taklidi olduğu düşündürmektedir⁸⁴². W. Cummer, bu bölgede yapılan araştırmalarda karşılaşılan eserlerin az da olsa Frig etkisi altında yapılmış olabileceğini öne sürmektedir (Tab. 16)⁸⁴³.

Bununla beraber komşu bölge Pamphylia ve Kilikia seramikleri ile benzerliği oldukça dikkat çekicidir⁸⁴⁴. Çaltılar Orta Demir Çağı tabakasında karşılaşılan Güneybatı

⁸³⁸ Kahya 2002, 44; Coldstream 1968, 22.

⁸³⁹ Coldstream 1968, 22; Boardman 1979, 62- 66.

⁸⁴⁰ Özgünel 1976, 28-48; Coldstream 1968, 22; Kahya 2002, 46.

⁸⁴¹ Kahya 2002, 46.

⁸⁴² Dörtlük 1977, 14; Çomak 2022, 42.

⁸⁴³ Cummer 1970, 29-55.

⁸⁴⁴ MÖ 11. Yüzyıl ve sonrasına tarihlenen seramiklerle Kıbrıs'ın mat siyah, beyaz astarlı ve siyah astarlı kapları ile benzerdir.

Anadolu Seramiği olarak da bilinen, MÖ 8- 7. yüzyıl ait astar renkleri kalın beyaz, kalın pembe, beyaz ve siyah eklenmiş kırmızı astarlı seramikler ile karşılaşmıştır. Bu durum Çaltılar'a Batı ve Güneybatı Anadolu'dan seramik ithal ettiğini göstermektedir. Özellikle Gözlükule, Yumuktepe, Nagidos, Kellenderis gibi yerleşimlerde karşılaşılan Kıbrıs etkili seramikler ile benzerliği, bu seramiklerin göç veya ticaret dolayısı ile⁸⁴⁵ bölgeye geldiğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak yukarıdaki değerlendirmeleri özetlemek gerekirse Karia Bölgesi'nde Erken Demir Çağı'na Bodrum Yarımadası'nın ışık tutmasının ardından Orta Demir Çağı'nda bu bölgeye ek olarak Milas ve Yatağan İlçeleri çevresinden dönemin mimari, ölü gömme ve seramik verileri elde edilmiştir. Bu durum Erken Demir Çağı'ndan itibaren bölgenin aktif kullanıldığını göstermektedir. Lykia Bölgesi'nde ise Karia Bölgesi kadar veriler ile karşılaşılmasa da burada da Erken Demir Çağı'ndan itibaren iskan görüldüğü özellikle Seydikemer İlçesi ve çevresiyle beraber Lykia'nın kuzey dağlık kesimlerinden anlaşılmaktadır. Orta Demir Çağı'nda bu bölge ile beraber Elmalı Ovası ve Ksanthos Vadisi'nde karşılaşılan seramik buluntular ile az da olsa mimari elemanlar bize Erken Demir Çağı'ndan itibaren bölgede sınırlı da olsa yerleşim devamlılığını kanıtlar niteliktedir.

İki bölgede de, Erken Demir Çağı/Protogeometrik Dönem buluntuları oldukça azdır. Erken Demir Çağı/Protogeometrik Dönem Seramiği, İç Anadolu'da karşılaşılan Alishar IV ve Gri Frig Seramiği ile benzerliğinden dolayı "*Demir Çağ Seramiği*", Doğu Akdeniz coğrafyası yayılımından kaynaklı "*Akdeniz Seramiği*" ve kronolojik ve köken bakımından problemler olduğu için "*Dark Age Pottery*" olarak adlandırılmaktadır. İlişkiler ve köken konusunun aydınlatılamamasının en önemli nedenlerinden biri kil analizlerinin olmamasıdır. T. Kahya, Patara'da seramikleri incelerken Lykia "*Karanlık Çağ*" seramiğinin Attika etkisinden uzak ve Dodecanese, İonia ve Karia etkisi altında geliştiğini⁸⁴⁶; C. Özgünel Protogeometrik Dönem-Geometrik Dönem seramiğinin Attika ve Dodecanese etkisi altında geliştiğini⁸⁴⁷, N. Arslan ise Lykia seramikleri ile Kilikia ve

⁸⁴⁵ Göçlerin Kilikia kolonizasyonuna etkileri konusunda ise farklı görüşler yer almaktadır. Bunlardan ilki Tarsus'ta karşılaşılan Grek seramikleri ticari ilişkilerle ithal edilmiş olabilir. İkincisi ise Rhodos halkının bölgeyi sık sık ziyareti ile bu seramikler bölgeye gelmiş olabilir (Coldstream 1968,386; Arslan 2010,85-87). Gjerstad'a göre ise Kıbrıs-Kilikia seramik ilişkisi Suriye'deki Teukros sülalesi ile alakalıdır. Teukroslar'ın bir grubu Kıbrıs-Salamis'e göç ederken bir grubu ise Kilikia'ya göç etmiş olabilir (Gjerstad 1948, 429-430; Arslan 2010,87-88).

⁸⁴⁶ Kahya vd. 2002, 35.

⁸⁴⁷ Özgünel 1979, 88.

Kıbrıs ile benzerliğine dikkat çekmektedir.⁸⁴⁸. Erken Demir Çağı'nda hem Karia hem de Lykia bölgelerinde arkeolojik verilerin azalsa da kesintiye uğramamış olması, Tunç Çağı kültürleri ile Demir Çağı geleneği arasında bir geçiş evresi olduğunu söylemeyi olanaklı hale getirmektedir. Bu dönemde önceki dönemlerde olduğu gibi hem yakın mesafe hem de uzak mesafe ticari ve kültürel alışverişin devam ettiği anlaşılmaktadır. Orta Demir Çağı'nda göçlerin son bulmasının ardından yerleşik hayata geçen ve daha önce bölgede yaşayan halklarla bir arada kaynaşması sonucunda ekonomide ve kültürde gözle görünür değişiklikler yaşanmıştır. Karia ve Lykia Bölgelerinde bu değişim hem mimari hem de seramik verilerinde net bir şekilde izlenmektedir. Özellikle gelecek yıllarda yapılacak kapsamlı çalışmalar sayesinde mimari/seramik verilerine dair daha fazla bilgiye ulaşacağımızı düşünmekle beraber bahsi geçen dönemde özellikle seramikler üzerinde görülen bezeme repertuarı bize bölge içinde ve bölgeler arasında sirkülasyonun olduğunu göstermektedir.

⁸⁴⁸ Arslan 2010, 10-110.

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

Fig: Figür

GH: Geç Hellas

Har: Harita

Haz: Hazırlayan

Km: Kilometre

Km²: Kilometrekare

Lev: Levha

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

No: Numara

Res: Resim

Tab: Tablo

TKİ: Türkiye Kömür İşletmeciliği

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Apollodoros Apollodoros, *Bibliotheka*, Çev. N. Nirven, İstanbul, 2017.
- Arrianos Flavius Arrianoa, *Aleksandrou Anabasis*, Çev. F. Akderin, 2005.
- Diodoros Sicilyalı Diodoros, *Bibliotheke Historike*, Çev. P. Harding, *Cambridge University Press*, 1, 2021.
- Herodotos Herodotos, *Historia*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2019.
- Hesiodos Hesiodos, *Theogonia*, Çev. S. Eyüboğlu-A. Erhat, İstanbul, 2019.
- Homeros Homeros, *İlyada*, Çev. Azra Erhat – A. Kadir, İstanbul, 2014.
- Ksenophon Ksenophon, *Anabasis On Binler'in Dönüşü*, Çev. A. Çokona, İstanbul, 2019.
- Livius Titus Livius, *Ab Urbe Condita I-III*, Çev. S. Şenbark-U. Yılmaz, İstanbul, 1997-2011.
- Plutarkhos Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, Çev. F. Akderin, İstanbul, 2006.
- Strabon Strabon, *Geographika*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 2009.
- Thukydides Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, Çev. F. Akderin, İstanbul, 2023.

MODERN KAYNAKLAR

- Adiego 2007 I. J. Adiego, *The Carian Language*, Leiden, 2007.
- Akarca 1971 A. Akarca, "Beçin Altındaki Eski Çağ Mezarlığı", *Belleten* 35, 1971, 1-40
- Akarca 1987 A. Akarca, *Şehir ve Savunma*, Ankara, 1987.
- Akarca- Akarca 1954 A.Akarca- T.Akarca, *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul, 1954.
- Akkayan 1979 T. Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul, 1979.
- Aklan 2022 İ. Aklan, *Ovaören Demir Çağı Mimarisinin Orta Anadolu Demir Çağı Mimari Gelenekleri İçinde Yeri ve Önemi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2022, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- Akmaz 2019 G. Akmaz, Hint, “Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 59/2, 2019, 825-843
- Akşit 1967 O. Akşit, *Likya Tarihi*, İstanbul 1967.
- Aktüre 2003 S. Aktüre, *Anadolu’da Demir Çağı Kentleri*, İstanbul, 2003.
- Akurgal 1955a E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara, 1955.
- Akurgal 1993 E. Akurgal, *Eski Çağ’da Ege ve İzmir*, 1993.
- Akurgal 1995b E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995.
- Akurgal 1997 E. Akurgal, *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1997.
- Akurgal 1998 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akurgal 2000 E. Akurgal, *Alt-Smyrna*, İzmir, 2000.
- Akurgal 2007 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 2007.
- Akurgal 2008 E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, İstanbul, 2008.
- Akurgal vd. 2002 M. Akurgal-M. Kerschner-H. Mommsen- W.D. Niemeier, “Töpferzentren der Ostägäis, Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleinasien”, *ErgHÖJh* 3, 2002, 147-150.
- Alanyalı 2024 F. S. Alanyalı, “Side’nin Erken Dönemleri”, *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia*, 2014, 424-441.
- Alparslan 2009 M. Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, İstanbul, 2009.
- Arslan – Kızıl 2007 N. Arslan - A. Kızıl, “A Late Geometric Carian Grave From Beçin”, *Anatolia Antiqua* XV, 2007, 83-93.
- Arslan 2010 N. Arslan, *Kilikya Demir Çağı Seramiği, İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler*, İstanbul, 2010.
- Arslan 2018 A. Arslan, *Mylasa’da Yerel Tanrılar ve Kutsal Alanlar*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın, 2018, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Aslan 2002 C.C. Aslan, “Ilion Before Alexander: Protogeometric, Geometric and Archaic Pottery From D9”, *Studia Troica* 12, 2002, 82-157.
- Avishur-Heltzer 2003 Y. Avishur, M. Heltzer, “Carians as Skilled Masons in Israel and Mercenaries in Judah in the Early I Millennium B.C.E.” *Kadmos* 42, 87-90.

- Aydingün 2014 H. Aydingün, *Uygar Dünyanın İlk Yıkılışı M.Ö. 1200*, İstanbul, 2014.
- Aydingün-Aydingün 2013 Ş. Aydingün - H. Aydingün, "Erken Demirçağ'da İstanbul Boğazı Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat* 142, 2013, 65-78.
- Aykurt vd. 2022 A. Aykurt-K. Büyükelsoy-U. Oğuzhanoglu, Çaltılar Höyük 2021 Yılı Kazıları, Kazı Sonuçları Toplantısı 42/1, 314-332.
- Aykurt vd. 2023 A. Aykurt-K. Büyükelsoy-U. Oğuzhanoglu, "Çaltılar Höyük 2022 Yılı Kazıları", Kazı Sonuçları Toplantısı 43/4, 333-351.
- Aytaçlar 2001 N. Aytaçlar, "1999 Klazomenai Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 22/2, 2001, 27-38.
- Aytaçlar 2004 N. Aytaçlar, "The Iron Age at Klazomenai" Ed. A. Moustaka-E. Skarlatidou-M.C. Tzannes- Y.E. Ersoy, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium held at the Arcaeological Museum of Abdera*, 2004, 17-42.
- Bakır 2007 T. Bakır, "Kale Köy (Elazığ) kazıları Demir Çağ buluntuları" Ed. B. Can, M. Işıkli, *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2007, 1-8.
- Bakır vd. 2001 G. Bakır, Y. Ersoy, İ. Fazlıoğlu, N. Aytaçlar, H. Cevizoğlu, B. Hürmüzlü, Y. Sezgin, "1999 Klazomenai Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 22/2, Ankara, 2001, 27-38.
- Bakır vd. 2002 G. Bakır, Y. Ersoy, İ. Fazlıoğlu, N. Aytaçlar, B. Hürmüzlü, F. Özbay, Y. Sezgin, G. Özbilen, "2000 Klazomenai Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23/1, Ankara, 2002, 41-54.
- Bakır vd. 2003 G. Bakır, Y. Ersoy, İ. Fazlıoğlu, F. Özbay, B. Özer, M. Zeren, "2001 Yılı Klazomenai Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24/1, Ankara, 2003, 205-218.
- Bakır vd. 2004 G. Bakır, Y. Ersoy, M. Zeren, F. Özbay, B. Hürmüzlü, "2002 Yılı Klazomenai Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25/2, Ankara, 2004, 101-110.
- Balamir 2010 Ö. Balamir, *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Baldoni vd. 2004 D. Baldoni-C.Franco-M.Manara,B.Paolo-F.Berti, *Carian Iasos*, 2004, 31-107.
- Barber 1992 E.J.W. Barber, *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, 1991.
- Bass 1973 G. F. Bass, Mycenaean Tomb in Halikarnassus, *Amerikan Arkeoloji Dergisi*, 67, 1973, 257-369.
- Bayburtluoğlu 1976 C. Bayburtluoğlu, “Eskiyapar ‘Phryg ağı’”, *VIII. TrkTKB I*, 1976, 293-303.
- Bayburtluoğlu 2007 C. Bayburtluoğlu, “2007 Arykanda Kazısı”, *Anmed* 6, 2008, 6-9.
- Baytak 2014 İ. Baytak, *Kabalis (Kibyrtis) Bölgesi Tarihi Coğrafyası ve ağlar Boyu Yerleşim Modelleri Urbanizasyon*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi bilim Dalı, Konya, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Beckmann 1996 G. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, 1996.
- Belli 2000 O. Belli, ”Eskiçağ Dünyası’nın En Büyük Madenci Krallığı: Urartu”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 2000, 371-382.
- Belli- Konyar 2003 O. Belli - E. Konyar, *Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken Demir ağı Kale ve Nekropelleri*, İstanbul, 2003.
- Benter 2011 M. Benter, “Hydas: Bozburun Yarımadası’nda Müstahkem Bir Yerleşim Yeri”, *Bulleten* 271, 2011, 659-672.
- Bernbeck- Costello 2011 R. Bernbeck, S. Costello, Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik – Demir ağ Köyü’nde sondaj alışmaları. Der. N. Tuna - O.Doonan, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi (2002) Yılı alışmaları 2*, Ankara, 2011, 653-685.
- Berti 2007 F. Berti, “La necropoli “geometrica” dell’agora di Iasos”, Ed. J. Cobet-V. Von Graeve-W.D. Niemeier-K. Zimmermann, *Frhes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Paionion-Symposion*, 2007, 437–446.
- Bilgi 1991 . Bilgi, “Kşkerbaba Höyük Demir ağı çanak-mleği”, Ed. A.ilingiroğlu, D.H. French, *Anatolian Iron Ages, The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium*, 1991, 11-28.
- Bilgi 2000 . Bilgi, “Kşkerbaba kazıları”, Ed. O. Belli, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, 133-139.

- Bilgin 2010 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2009 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32/3, 2010, 405-423.
- Bilgin 2011 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33/3, 2011, 147-172.
- Bilgin 2012 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2011 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34/2, 2012, 405-423.
- Bilgin 2013 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35/2, 2013, 343-356.
- Bilgin 2014 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2013 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36/3, 2014, 695-717.
- Bilgin 2015 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2014 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37/2, 2015, 383-406.
- Bilgin 2017 M. Bilgin, “Keramik”, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39/3, 2017, 301-326.
- Bilgin vd. 2020 M. Bilgin, “Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon Seramikleri Üzerine Ön Değerlendirmeler”, Ed. M. Taşkıran, *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillynon ve Çevresi*, İstanbul, 2020, 33-90.
- Bittel 1937 K. Bittel, The Post Hittite-Phrygians Period, The Alishar Höyük Seasons of 1930-32 Part II, *The University of Chicago Press*, 1937.
- Bittel 1983 K. Bittel, “Die archäologische Situation in Kleinasien um 1200 v. Chr. Und während der nachfolgenden vier Jahrhunderte”, Ed. S. Deger-Jalkotzy, Griechenland, *die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages"*, Viyana, 1983, 25- 47.
- Blegen vd. 1953 C. W. Blegen-J. L. Caskey-M. Rawson, *Troy III: The Sixth Settlement*, Princeton, 1953
- Boardman 1965 J. Boardman, “Tarsus, Al Mina and Greek Chronology” *Journal History Studies*, 85, 1965, 5-15.
- Boardman 1979 J. Boardman- M. Price, “Lefkandi The Iron Age, The Settlement, The Cemeteries”, *British School of Archaeology at Athens 11*, 1979.

- Boysal 1967 Y. Boysal, “Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, *Anatolia XI*, Ankara, 1967.
- Boysal 1970 Y. Boysal, “Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu”, *Anatolia XII*, 1969, Ankara, 63-78.
- Boysal 1971 Y. Boysal, “Batı Anadolu’da Son Araştırmalar-Ahhiyava Sorunu”, *Anatolia XV*, Ankara, 1971.
- Bozkurttan 2015 R. Bozkurttan, *Geç Tunç Çağı Sonrası İonia Yerleşim Mimarisi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Diyarbakır, 2015, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Brixhe 2007 C. Brixhe “Frigler ve Frig Dili”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Ed. H. Sivas -T. T. Sivas, 2007, 149- 160.
- Bryce 2003 T. R. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Çev. M. Günay, Ankara, 2003.
- Bryce 2005 T. R. Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, 2005.
- Bülbül 2009 C. Bülbül, “Eski Anadolu Tarihinde Frigler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 2009, 79-94.
- Büyükkolancı 1997 M. Büyükkolancı, “Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) 1996 Yılı Kazıları”, *Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 1997.
- Caner 1983 E. Caner, “Fibeln in Anatolien”, *Prähistorische Bronzefunde XIV* 8, 1983.
- Cardarelli 2010 A. Cardarelli, “Terramare kültürünün çöküşü ve yeni ekonomik ve İtalya’da Tunç Çağı’ndaki sosyal sistemler”, *Scienze dell’Antichità*, 2010, 449–520.
- Carpenter 1966 R. Carpenter, *Discontinuity of Greek Civilization*, Cambridge University Press, New York, 1966, 5-90.
- Carruba 1977 O. Carruba, “Commentario alia trilingue licio-greco-aramaica di Xanthos” *Studi Mycenei ed Egeo-Anatolici* 18, 1977, 273-315.
- Carstens 2008 A.M. Carstens, “Tombs Of The Halikarnassos Peninsula – The Late Bronze And Early Iron Age”, Ed. P. Pedersen, *Halicarnassian Studies V*, 2008, 52-119.
- Carstens 2011 A.M. Carstens, “Early Tombs in The Halikarnassian Region: Reflections on Cultural Mixture”, *Anatolia Antiqua* 19, 2011, 483-493.
- Catling 1961 H.W. Catling, “New Bronze Sword from Cyprus”, *Antiquity*, 35/138, 115-122

- Catling 1998 R.W.V. Catling, “The Typology of the Protogeometric and Subprotogeometric Pottery from Troia and its Aegean Context” *Studia Troica* 8, 1998, 151-187.
- Ceylan 2019 A. Ceylan, “[Urartu’da kaya işaretli kalelerden Çadırkaya Kalesi](#)”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, 2019, 28-54.
- Champollion 1836 J. F. Champollion, *Grammaire Égyptienne*, Paris, 1836.
- Coldstream 1968 J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology*, 1968, 268.
- Coldstream 1968 J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery, A Survey on ten Local Styles and their Chronology*, 1968
- Coldstream 1985 J. N. Coldstream, “The Geometric and Archaic periods” Ed. V.Karageorghis, *Archaeology in Cyprus*, 1985, 47–59.
- Coşkun 1996 Y. Coşkun, “Bir Hitit Kralı ve Mektubu”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 2, 1996, 1-10.
- Cresciol-Laneri 2011 L. Crescioli, N. Laneri, “Downsizing a ceremonial center A brief overview of the Late Bronze Age period at Hirbemerdon Tepe”, *Anatolica*, 37, 2011, 115-146.
- Cummer 1970 W. Cummer, “Phrygian Roof Tiles in the Burdur Museum”. *Anatolia XIII*, 1970, 29-55.
- Cura 2014 A. Cura, Geç Tunç Çağı’ndan Erken Demir Çağı’na Geçiş Sürecinde Ege, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Denizli, 2024. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Çakan 2018 M.S. Çakan, *Hastane Höyüğü Kazılarında Ele Geçen Lydia Seramikleri Işığında MÖ 8-6. Yüzyıllar Arasında Thyateira Antik Kenti* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın, 2018, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çapar 1985 Ö. Çapar, “Ahhiyava Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, 21, Ankara, 1985.
- Çapar 1987 Ö. Çapar, “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, 31, Sayı 1-2, 43-73.
- Çevik vd. 2007 N. Çevik-İ. Kızılgut-S. Bulut, Rhodiapolis 2007 Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30/4, 2007, 297-316.
- Çevik vd. 2009 N. Çevik-İ. Kızılgut-S. Bulut, “Rhodiapolis 2007 Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/4, 2009, 297-339.

- Çığır 2003 D. Çığır, “Antik Kaynaklarda Lykia ve Lykialılar”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2003, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çınar 2022 B. Çınar, “Antik Çağ’da Dört Ordu Sınıfı: Savaş Arabaları, Piyadeler, Süvariler ve Savaş Filleri”, *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi International Journal of Ancient History* 4/2, 2022, 417 – 448.
- Çilingiroğlu 1983 A. Çilingiroğlu, “Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi* 2/2, 1983, 28-44.
- Çilingiroğlu 1987 A. Çilingiroğlu, “Anatolian Iron Ages 1”, *The Proceedings of the First Anatolian Iron Age Colloquium*, İzmir, 1987, 24-27.
- Çilingiroğlu 1990 A. Çilingiroğlu, “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1988,” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 11/1, 1990, 240-250.
- Çilingiroğlu 1993 A. Çilingiroğlu, “Van-Dilkaya Höyüğü kazıları kapanış”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 14/1, 469-491.
- Çilingiroğlu 1997 A. Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997.
- Çomak 2022 D. Çomak, *Uylupınar Yüzey Araştırması Demir Çağ Seramikleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya, 2022, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demir 2010 G. Demir, *Börükçü Geometrik Dönem Yerleşimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Konya, 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demir 2015 T. Demir, “Arkeolojik Veriler Işığında Geç Tunç – Erken Demir Çağı Geçiş Sürecinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Değişim”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, 2015, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Demircan 2019 M. Demircan, “İklim, İklim Değişikliği ve Su İlişkisi”, *Küresel İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, 2019, 1-33.
- Demircioğlu 1993 H. Demircioğlu, *Roma Tarihi I*, İstanbul, 1993.
- Desborough1952 V.R.d’A.Desborough, *Protogeometric Pottery*, 1952.

- Diler 2002 A. Diler, “Damlıboğaz/Hydai Araştırmaları 2000”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19/1, 2002, 225-237.
- Diler 2003 A. Diler, “Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Mylasa/Damlıboğaz ve Çevresi Yüzeysel Araştırması – 2002”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21/2, 2003, 225-229.
- Diler 2005 A. Diler, “Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz ve Kedrai (Sedir Adası) Yüzeysel Araştırması – 2003”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22/2, 2005, 137-147.
- Diler 2006 A. Diler, “Pedasa Geç Geometrik Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı”, Ed. Takaoğlu, *Anadolu Arkeolojisine Katkıları. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 2006, 109-131.
- Diler 2010 A. Diler, “Pedasa 2008/2009”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32/4, 2010, 8-14.
- Diler vd. 2008 A. Diler-Ş. Türkoğlu- U. Çörtük-Ş. Gümüş, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Pedasa, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis), Mylasa Sarıçay Ovası – Damlıboğaz (Hydai) – Pilav Tepe, Kendrai (Sedir Adası) Mobolla Kalesi Yüzeysel Araştırması – 2006- 2007”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26/3, 2008, 125-143.
- Diler vd. 2012 A. Diler- Ş. Gümüş- N.S. Eryılmaz, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos), Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedrai) Yüzeysel Araştırmaları 2011” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30/1, 2012, 255-271.
- Diler vd. 2013 A. Diler - Ş. Gümüş - N.S. Eryılmaz, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos), Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedrai) Yüzeysel Araştırmaları 2012” *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 31/2, 2013, 419-436.
- Diler vd. 2014 A. Diler - Ş. Gümüş - M. Çur, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos), Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedrai) Yüzeysel Araştırmaları 2013” *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 32/2, 2014, 423-447.
- Diler-Gümüş 2015 A. Diler - Ş. Gümüş, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos), Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Pilavtepe, Sedir Adası (Kedrai) Yüzeysel Araştırmaları 2014”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 33/1, 2015, 147-171.

- Dinçol-Dinçol 2006 A. Dinçol - B. Dinçol, "İki Farklı Dünya'nın Buluştuğu Noktada Bir Anadolu İmparatorluğu: Batı ve Doğu Arasındaki Arabulucu Hititler", Ed. Ü. Yalçın-C. Pulak-R. Slotta, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, 2006, 213-221.
- Doğanay 2010 O. Doğanay, "Isauria Bölgesi Ölü Gömme Âdetlerine Genel Bir Bakış", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 32/133, 1-57.
- Dökü- Baytak 2017b F.E. Dökü - İ. Baytak, "Kabalis Bölgesi Demir Çağ Yerleşim Tipleri ve Gözetleme Haberleşme Kaleleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2017, 223-242.
- Dökü-Baytak 2013 F.E. Dökü-İ. Baytak, "Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi 2012 Yüzey Araştırmaları". Ed. B, Hürmüzlü-M, Fırat-A, Gerçek, 1. *Pisidia Araştırmaları Sempozyum Bildiri Kitabı*, Isparta, 2012, 71-89.
- Dökü-Baytak 2015 F.E. Dökü-İ. Baytak "Kabalis Bölgesi Uylupınar Yerleşimi ve Nekropolleri". Ed. Ş. Kazan Nas, I. *Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı I*, Burdur, 2015, 208-217.
- Dökü-Baytak 2017a F.E. Dökü - İ. Baytak, "Uylupınar Yerleşmesi (Erken Kibyra) ve Çevresi Yüzey Araştırması 2016", *Anmed* 14, 2017, 261-268.
- Dönmez 1994 Ş. Dönmez, *Orta Anadolu Geç Demir Çağı Boya Bezekli ÇanakÇömleği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Dönmez 2010 Ş. Dönmez, "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları* 19, 2010, 137- 196.
- Dönmez 2011 Ş. Dönmez, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Ladik-Köyiçi Tepesi", *Anadolu Araştırmaları*, 18/1, 2011, 65-109.
- Dönmez- Abazoğlu 2019 Ş. Dönmez, F. Abazoğlu, "Hitit Sonrası Kuzey-Orta Anadolu: Oluz Höyük'te Karanlık Çağ ile İlgili Yeni Bulgular", Ed. A. Süel, *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri I*, Çorum, 2019, 237-260.
- Dönmez-Yurtsever 2015 Ş. Dönmez, A. Yurtsever, "Oluz Höyük A Multicultural Settlement in Pontic Cappadocia", Ed. F. Özdem, *Amasya Maid of Mountains*, İstanbul, 2015, 51-71.
- Dönmez-Yurtsever 2016 Ş. Dönmez-A. Yurtsever, Oluz Höyük Kazı ve Araştırmalarına Dair Değerlendirmeler, *Colloquium Anatolicum* 15, 141-151.

- Dörtlük 1977 K. Dörtlük, “1975 Uylupınar Kazı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 24/2, 9-15.
- Dörtlük 1988 K. Dörtlük, “Elmalı Bayındır Tümülüsleri Kurtarma Kazısı”, Kazı Sonuçları Toplantısı, 10/1, 1988, 171-174.
- Drews 2014 R. Drews, *Tunç Çağının Sonu: Askeri Değişim ve Antik Akdeniz’de Çöküş*, Çev. T. Ersoy-G. Ergin, İstanbul, 2014.
- Dupont 1986 P. Dupont, *Naturwissenschaftliche Bestimmung der archaischen Keramik Milets*.
- Durukan 2007 M Durukan, “Seramikler Işığında Nagidos”, Ed. S. Durugönül, Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos, İstanbul, 2007, 228-241.
- Dündar 2015 E. Dündar, “[Patara Seramikleri: Araştırmalar, Üretimler ve Ticaret. Geçmiş Çalışmalar - Gelecek Projeksiyonları](#)”, Ed. H. İşkan-F. Işık, *Kumdan Şehre. Patara Kazılarının 25 Yılı, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Antalya, 2013.
- Eder 2003 B. Eder, “Patterns of Contact and Communication Between the Regions South and North of the Corinthian Gulf in LH III C”, Ed. N. Kyparissi - A. M. Papkonstantinou, *2nd International Interdisciplinary Colloquium The Periphery of the Mycenaean World* 26-30, 2003, 37-54.
- Eder 2006 B. Eder, “Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri”, Ed. Ü. Yalçın-C. Pulak-R. Slotta, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, 2006, 277-284.
- Eder 2009 B. Eder, “The Late Bronze Age/Early Iron Age Transition in Western Greece : Submycenaean Studies”, Ed. S. Deger-Jalkotzy-A.E. Bächle, *LH III C chronology and synchronisms III : LH III C Late and the transition to the early iron age*, 2007, 133-149.
- Ekici 2012 M. Ekici, “Karia Bölgesi Mengefe Mevkiinden Bir Mezar”, Ed. B. Söğüt, *Stratonikeiadan Laginaya: Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, 2012, 241-249.
- Ekici-Tuncel 2005 S. Ekici - G. Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum*, 5, 2005, 9-22.
- Ekin 2016 Ç. Ekin, “Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçleri’ne Katılan Kavimler” *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, Konya, 2017, 501-521.
- Erdem 2002 A. Ü. Erdem, *Geç Tunç Çağ’da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

- Erdem 2009 A. Ü. Erdem, “Van Gölü Havzası’nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, 2009, 299-307.
- Erdem-Konyar 2011 A.Ü. Erdem-E. Konyar, “Urartu Çanak Çömleği-Urartu Çömlekçiliği”. Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu: Doğu’da Değişim/Doğu’da Dönüşüm Anadolu uygarlıkları serisi*, 2011, 268-85.
- Erdoğan 2015 S. Erdoğan, *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli - Bingöl Bölgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Erdoğan-Aytaçlar 2012 A. Erdoğan - M.N. Aytaçlar, “Milas TKİ Kazıları”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 2012, 357-367.
- Erhat 2019 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2019.
- Erim 1970 K. T. Erim, “The Ninth Campaign of the Excavations at Aphrodisias in Caria 1969”, *TAD* 18, No. 2, Ankara, 1970, 87-111
- Erim 1972 K. T. Erim, “Aphrodisias in Caria Results of the 1970 Campaign”, *TAD* 19/1, Ankara, 1972, 55-86.
- Eroğlu 2014 E. Eroğlu, “Ege Göçleri ve M.Ö I. Binde Anadolu”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014.
- Ersoy 2004 Y. E. Ersoy, “Klazomenai: 900-500 B.C. History and Settlement Evidence”, Ed. Moustaka vd. *Klazomenai, Teos and Abdera Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera*, 2004, 43-76.
- Er-Söğüt 2005 Y. Er-B Söğüt, “Dağlık Kilikya’da Olba-Diocaesarea Nekropollerindeki Kaya Mezarları”, *Türk Arkeoloji Ve Etnografya Dergisi* 5, 2005, 97-110.
- Eryılmaz 2019 N.S. Eryılmaz, *Termera Nekropolisi Seramik Buluntuları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Muğla, 2019. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Escbach 2003 N. Escbach, “Die archaische Keramik” Ed. H. Abbasoğlu-W. Martini, *Die Akropolis von Perge, Survey und Sondagen 1994-1997, Band 1, Mainz am Rhein*, 2003, 87-103.

- Fisher 1996 S.M. Fisher, "Troian "G2/3 Ware" Revisted", *Studia Troica* 6, 1996, 120-132.
- Friedrich 2000 J. Friedrich, *Kayıp Yazılar ve Diller*, İstanbul, 2000.
- Gander 2016 M. Gander, "Antik Yakınoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trmilli", Ed. H. İşkan-E. Dünder, *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, 2016, 80-99.
- Gargstang 1939 J. Gargstang, Explorations in Cilicia, The Neilson Expedition: Preliminary Report, *Annal of Archaeology and Anthropology Liverpool* 25, 12-23.
- Garstang 1953 J. Garstang, *Prehistoric Mersin; Yumüuk Tepe in Southern Turkey*, Oxford, 1953.
- Gates 1999 M.H.Gates, "Kinet Höyük in Eastern Cilicia: A case Study for Acculturation in Ancient Harbors" Ed. S. Durugönül-M. Durukan, *Uluslar arası Kilikya Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, 1999, 303-312.
- Gates 2001 M.H.Gates "1999 Archaeological Excavations at Kinet Höyük" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22/1, 2001, 203-223.
- Gates 2001 C. Gates, "Orientalizing and Archaic East Greek Pottrey Types form Kinet Höyük (Cilicia)", Ed. A. Erkanal-Öktü vd., *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, İstanbul, 2001, 368-372.
- Gates 2005 M.H. Gates, "2003 Season at Kinet Höyük" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26/1, 2005, 163-175
- Gates 2009 M.H. Gates, "2007 Season at Kinet Höyük" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/2, 2009, 351-368.
- Gavaz 2008 Ö.S.Gavaz, Hitit İmparatorluk Devri Krallıklarından I. Şuppilulima Döneminde Anadolu, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Aralık, 2008 21-39.
- Genz 2000 H. Genz, "Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattusa" *Tüba AR* 3, 35-54.
- Genz 2004 H. Genz, "Büyükkaya: I. Die Keramik der Eisenzeit", *Deutsches Achaologisches Institut*, 2004.
- Genz 2007 H. Genz, "Kızılırmak Bölgesi'nde Demir Çağı", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Ed. H. Sivas-T.T.Sivas, İstanbul, 2007, 127-140.

- Gezgin 1988 İ, Gezgin, *Klazomenai Protogeometrik Dönem Seramiği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1988, (Yayınlanmamış Lisans Tezi).
- Gjerstad 1934 E. Gjerstad, *Cilician Studies*, 1934, 155-203.
- Gjerstad 1948 E. Gjerstad, "The Swedish Cyprus Expedition vol. IV part 2; The Cypro-Geometric", *Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, 1948.
- Gjerstad 1948 E. Gjerstad, *The Swedish Cyprus Expedition vol. IV part 2: The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, Stockholm, 1948.
- Goldman 1937 H. Goldman, "Excavations at Tarsus 1936", *American Journal of Archaeology*, 41/2, 1937, 262-286.
- Goldman 1956 H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus vol. II; From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton, 1956.
- Goldman 1963 H. Goldman, "The Site in the Iron Age, Ed. H. Goldman, Excavations at Gözlü Kule The Iron Age", *Tarsus III*, 1-17.
- Goldman vd. 1963 H. Goldman, G.M.A. Hanfmann, E. Porada, *Excavations at Gözlükule Tarsus vol. III; The Iron Age*, Ed. H. Goldman, Princeton, 1963.
- Görmüş 2010 A. Görmüş, New Approaches for Interpretation of Eastern Anatolian Early Iron Age Pits Semi-Subterranean Cooking Facilities from Salat Tepe, *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East 3*, 2010, 365-374.
- Greaves 2003 A.M. Greaves, *Miletos Bir Tarih*, Çev. H. Ç: Öztürk, İstanbul, 2003.
- Gündüz 2019 R. Gündüz, "Gökhöyük Bağları Höyüğünden Erken Demir Çağı Seramiği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 42, 219-238.
- Günel 2006 S. Günel, "Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 27/ 1, 2006, 19-28.
- Günel 2014 S. Günel, "MÖ 2. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları", Ed. N.Ç.Karaaslan - A.Aykurt - N.K.Bostancı - Y.H. Erbil, *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine Bir Bakış Hacettepe Üniversitesi Yayını*, Ankara, 2014, 243-256.
- Günel 2015 S. Günel, "Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia", Ed. N.C.

- Stampolidis - Ç.Maner - K. Kopanias, *NOSTOI. Indigeneous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age- Early Iron Age*, 2015, 607-626.
- Güneri 2002 S. Güneri, “1987 Erzurum-Sos Höyük kazıları ve 1985-1997 yılları arasında Erzurum çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar ışığında, Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya arasındaki kültürel ilişkiler”, *Olba* 5, 2002, 1-58.
- Güngördü 2006 E. Güngördü, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Ankara, 2006.
- Gür 2012 B. Gür, “*Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar Deniz Kavimleri*”, İstanbul, 2012.
- Gürtekin 1998 R.G. Gürtekin, *Lydia Seramiğindeki Yabancı Etkiler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü, İzmir, 1998, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Gürtekin-Demir 2002 R.G. Gürtekin-Demir, “Lydian Painted Pottery at Daskyleion” *Anatolian Studies* 52, 2002, 11–143.
- Hampe 1960 R. Hampe, *Ein frühhittischer Grabfund*, Mainz, 1960.
- Hanfmann 1963 G.M.A. Hanfmann, The Iron Age Pottery of Tarsus, Ed. H. Goldman, Excavations at Gözlü Kule The Iron Age, Tarsus III, 18-332.
- Hawkins 1982 J. D. Hawkins, “Kummuh”, *Reallexicon der Assyriologie*, 1982, 338-339.
- Hawkins 2015 J. D. Hawkins, “The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)”, Ed. N.C.Stampolidis - Ç. Maner ve K. Kopanias, *Nostoi Indigenous Culture, Migration and Integration*, İstanbul, 2015, 15-36.
- Heinhold vd. 1979 S.Heinhold-Krahmer-I.Hoffmann-A.Kammenhuber-G. Mauer, “Probleme der Textdatierung in der Hethitologie”, *THeth* 9, Heidelberg 1979.
- Heinhold-Krahmer 1980 S.Heinhold – K.Krahmer “Karkisa” *Reallexikon für Assyriologie*, 1980, 446-447.
- Henrickson 1994 R. C. Henrickson, “Continuity and discontinuity in the ceramic tradition of Gordion during the Iron Age” Ed. A. Çilingiroğlu - D. French, *In Anatolian Iron Ages* 3, 1994, 95-129.
- Henrickson 2005 R.C. Henrickson, “Frygian Gordion'da yerel çömlekçi zanaatı” Ed. L. Kealhofer, *The Archeology of Midas and the Phrygians: Son Work at Gordion*, Philadelphia, 2005, 124–36

- Henrickson-Voigt 1998 R.C.Henrickson - M.M. Voigt, “The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from the Yassihöyük Stratigraphic Sequence”, Ed. N.Tuna - Z.Aktüre - M.Lynch, *Thracians and Phrygians Problems of parallelism: proceedings of an International Symposium on the Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia*, Ankara, 1998, 79-107.
- Herda 2013 A. Herda, “Greek (and Our) Views on the Karians” Ed. A. Mouton - I. Rutherford - I. Yakubovich, *Luwian Identities: Culture, Language, and Religion between Anatolia and the Aegean Culture and History of the Ancient Near East*, 64, 2013, 421-506.
- Herda 2020 A. Herda, “Karia Halkının ve Karkışa-Karia Ülkesinin Erken Dönemlerdeki Kökenleri”, Ed. O.C. Henry – Ayşe B. Henry, *Kariahılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, 2020, 14-27.
- Herda- Sauter 2009 A. Herda-E Sauter, “Karerinnen und Karer in Milet: Zu einem spätklassischen Schlüsselchen mit karischem Grafijito aus Milet”, *Archäologischer Anzeiger* 2009, 51–112.
- Hodos 2013 T. Hodos, “Likya Dağlık Bölgesi”, *Aktüel Arkeoloji* 34, 2013, 82-89.
- Hommel 1960 P. Hommel, Der Abschnitt östlich des Athenatempels, *IstMitt* 9/10, 31-62.
- Höckmann 2013 O. Höckmann, “Ships in pre-Classical Asia Minor” Ed. R.B. Koehl, *The Quest for Excellence. Studies presented to Guenther Kopcke in Celebration of His 75 th Birthday*, 2013, 353-366.
- Hürmüzlü 2003 B. Hürmüzlü, *Akpınar Nekropolisi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2003, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Imparati 1992 F. Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev. E. Özbayoğlu, Ankara, 1992.
- Işık 1994 F. Fahri, “Pttara, Im Land vom Hethitischen Lukka und Homerischen Lykia”, *Lykia Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi I, Akdeniz Üniversitesi Likya Araştırma Merkezi ve Arkeoloji Bölümü Süreli Yayını*, Antalya, 1994, 1-11
- Işık 1996 F. Işık, “Patara 1994”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 17/2, 1994, 159-184.
- Işın 2010 G. Işın, “Patara'daki Tepecik akropolünde bulunan yapı kompleks”, *Anatolian Studies* 60, 2010, 93–104

- Işın vd. 2015 G. Işın-T. Takaoğlu- K. Sezgin-T. Yücel, "Tlos Seramikleri", Ed. T. Korkut, *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, Ankara, 2015, 148-212.
- Jackson-Postgate 2011 M.P.C. Jackson-N. Postgate, "Kilise Tepe 2009 Yılı Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32/3, 2011, 424-447.
- Joukowsky 1986 M. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias: an account of the excavations and artifact studies* 3,1986.
- Jung 2006 R. Jung, "Myken Saray Merkezleri ve Devlet Sistemi", Ed. Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, 2006, 267-277.
- Jung-Mehofer 2008 R. Jung - M. Mehofer, "A sword of Naue II type from Ugarit and the Historical Significance of Italian type Weaponry in the Eastern Mediterranean", *Aegean Archaeology*, 8, 2008, 111-136.
- Kahya 2002 K.T. Kahya, "Patara Dark Age Pottery", *Adalya* 5, 2002, 35-57.
- Kale 1999 H. Kale, "Anadolu'nun Kayıp Medeniyetleri / Wiluša-2", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 61, 1999, 70-73.
- Kara 2017 S. T. Kara, *Erken Demir Çağ Karia Bölgesi Nekropolisleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir, 2017, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kara 2019 S. Kara, *Ovaören-Yassıhöyük Demir Çağı Hayvan Figürlü Seramikleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Karg 2001 N. Karg, "Gre Dimse 1999: İlk Sonuçlar", Der. N. Tuna-J.Öztürk - J. Velibeyoğlu, *İlsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 2001, 643-693.
- Kaşka 2013 M. Kaşka, "Uylupınar Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Arkaik Dönem Seramikler". Ed. B. Hürmüzlü-M. Fırat-A. Gerçek, *Pisidia Sempozyumu 2012- Pisidia Araştırmaları I*, 2012, 285-293.
- Kaya 2019 Y. Kaya, *İç Kuzeybatı Anadolu Bölgesi Demir Çağı Seramik Gelenekleri*, Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Programı, Bilecik, 2019. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Kaytmaz 2019 V. Kaytmaz, *Ege Dünyası Erken Demir Çağ Mimarisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Samsun, 2019. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kepçe 2024 S. Ç. Kepçe, “Hellenistik Dönem Öncesi Pamphylia Çanak Çömlek Repertuarı ve Bölgesel Bağlantılar”, *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia*, 2014, 182-191.
- Kızıl 2002 A. Kızıl, *Uygurlukların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, Milas 2002.
- Kızıl 2009 A. Kızıl, “1990-2005 Yılları Arasında Mylasa’da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”, *Die Karer Und Die Anderen*, 2009, 397-461.
- Kızıl 2015 A. Kızıl, Euromos 2015 Yılı Çalışmaları, Kazı Sonuçları Toplantıları, 38-1, 497-520.
- Kızıl 2020 S. Kızıl, Frig Geometrik Bezemeli Seramik Kültürünün Kökeni Üzerine Düşünceler, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın, 2020. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kızıl-Doğan 2018 A. Kızıl- T. Doğan, Euromos Güney Nekropolis’te Ortaya Çıkarılan Geometrik ve Arkaik Dönem Mezarları, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 23, 2018, 137-155.
- Kilian 1980 K. Killian, “Zum Ende der mykenischen Epoche in der Argolis”, *Jarbuch des RömischGermanischen Zentralmuseums Mainz*. 27, 166-195
- Konyar 2004 E. Konyar, *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Konyar 2009 E. Konyar, Kahramanmaraş 2009 Yılı Yüzey Araştırması, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2009, 136-142.
- Konyar 2011 E. Konyar, “Urartu’da Mezar Tipleri ve Gömü Âdetleri”. Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu Doğu’da Değişim*, 2011, 206-231.
- Kopaniyas 2011 K. Kopaniyas, *The Mushki/Phrygian problem from the Near Eastern point of view*, İstanbul, 2011, 1-14.
- Koppenhöfer 1997 A.M. Koppenhöfer-M.E. Baur-S.P. Stock-H.Y. Choo-B. Chinnasri-H.K. Kaya, *Survival of entomopathogenic*

- nematodes within host cadavers in dry soil. Applied Soil Ecology, 6/3, 1997, 231-240*
- Korkmaz 2013 Z. Korkmaz, Kilikya Demir Çağı Yerleşimleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Eskişehir, 2013. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Korkut 2010 T. Korkut, “Akdağlar'ın Yamacında Bir Lykia Kenti Tlos”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 20/9, 2011, 92-103.
- Koşay 1938 H. Z. Koşay, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı*, Ankara, 1938.
- Kozak-Okumuş 2004 M. Kozak-F. Okumuş, *Muğla İli Turizm Envanteri*, Muğla 2004.
- Kozbe 2013 G. Kozbe, “Diyarbakır/Kavuşan Höyük 2005-2008 Yılı Kazıları”, *İlusu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*, Ankara, 2013, 331-376.
- Kökten 1943 İ.K. Kökten, “Kars Tarihöncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Bulleten*, 7, 1943, 601-613.
- Kökten 1945 İ.K. Kökten, “Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”, *Bulleten*, 3, 1945, 464-486.
- Köroğlu 1994 K. Köroğlu, *Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/ Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Köroğlu 1998 K. Köroğlu, “Üçtepe I Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır / Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası”, *Bulleten* 66, 1998, 165-168.
- Köroğlu 2002 K. Köroğlu, Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi, *Anadolu Araştırmaları* 16, 2002, 449- 475.
- Köse 2017 V. Köse, “Nehirler, Kıyılar, Limanlar, Kentler”, *Anadolu/Anatolica* 43, 2017, 179-210.
- Köse vd. 2024 V. Köse-M. Bilgin-E.Şehit- İ. Kopçuk, “Aspendosluların Şanlı Kenti”, *Bereketli Ovada Halkların Ahengi Pamphylia*, 2014, 402-412.
- Kuhrt 2013 A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu I*, Çev. D. Şendil, İstanbul, 2013.
- Kulakoğlu 2012a F. Kulakoğlu, “Elbistan Karahöyük 1947”, Ed. O.Bingöl-A. Öztan- H.Taşkıran, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji*

- Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011). Anadolu/Anatolia Ek Dizi - Supplements, III/2, Ankara, 2012, 111-114.*
- Kulakoğlu 2012b F. Kulakoğlu, “Şaraga Höyük (1999-2003)”. Ed. O. Bingöl - A. Öztan-H. Taşkıran, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), Anadolu/Anatolia Ek Dizi - Supplements III/2, Ankara, 2012, 261-270.*
- Kuniholm vd. 2011 P.I. Kuniholm-W.M. Newton, “Dendrochronology at Gordion”, *The New Chronology of Iron Age Gordion*, 79, 2011, 123.
- Kübler 1943 K. Kübler, Neufunde aus der Nekropole des 11. Und 10. Jahrhunderts, *Kerameikos IV*, 1943.
- Laneri 2013 N. Laneri, “Hirbemerdon Tepe /Diyarbakır Kutsal Geyikler”, *Arkeoatlas*, 8, 2013, 98-99.
- Lehmann 2006 G.A. Lehmann, “Deniz Kavimlerinin Ortaya Çıkması – MÖ 14.- 12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki İstilacı Güçler”, Ed. Ü. Yalçın-C. Pulak-R. Slotta, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, İstanbul, 2006, 285-291.
- Levi 1972 D. Levi, “İasos Le Campagne Di Scavo 1969-1970”, *Annuario Della Scuola Archeologica Di Atene XLVII-XLVIII*, 1972, 462-491.
- Levi 1973 D. Levi, “La Campagne de Fouilles 1971 a Iasos”, *TürkAD XX/2*, 1973, 91-95.
- Lobel 1955 E.D. Lobel, *Poetarum Lesbiorum Fragmenta*, Oxford, 1955.
- Mansel 1971 A. M. Mansel, “1971 Perge Kazısı”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 34, 1971, 143–153.
- Mansel 1999 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1999.
- Marchese 1976 R. T. Marchese, “Report of West Acropolis Excavations at Aphrodisias”, *American Journal of Archaeology* 80, 1976, 393-413.
- Marksteiner vd. 2007 T. Marksteiner-S. Lemaitre-B. Yener-Marksteiner, “Keramik aus der Sondage 5 in der Weststadt von Limyra”, *Jahreshefte des Österreichischen Archao-logischen Institutes* 76, 2007, 236-276.

- Martini-Eschbach 2017 W. Martini-N. Eschbach, Die Akropolis von Perge, Die Ergebnisse der Grabungen 1998-2004 und 2008, *Akmed*, İstanbul 2017.
- Maspero 1881 G. Maspero, “Notes Sur Quelques Points de Grammaire et d'Histoire”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde* 19, 1881, 116-131.
- Matsumura 2005 K. Matsumura, *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien; aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük*, Berlin Hür Üniversitesi, Berlin, 2005, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Melchert 2003 H. C. Melchert, *The Luwians*, Boston, 2003.
- Mellart 1955 J. Mellaart, “Iron Age Pottery from Southern Anatolia” *Bulleten XIX/74*, 1955, 115–136.
- Mellink 1995 M.J. Mellink, “Homer, Lycia, and Lukka” Ed. S.P. Morris, J.B. Carter, *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 1995, 33–42.
- Memiş 2017 E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa, 2017.
- Memiş- Bülbül 2014 E. Memiş-C. Bülbül, *Eskiçağ'da Göçler*, İstanbul, 2014.
- Molloy 2010 B. Molloy, “Swords and Swordsmanship In the Aegean Bronze Age”, Ed. N.J. Norman vd, *American Journal of Archaeology* 114, Boston, 3, 2010, 403-428.
- Momigliano 2012 N. Momigliano, “Bronze Age Carian Iasos: Structures and Finds from the Area of the Roman Agora (C. 3000 -1500 BC)”, Ed. G. Bretschneider *Missione Archeologica Italiana Di Iasos IV*, Roma, 2012.
- Momigliano 2013 N. Momigliano, “Çaltılar Arkeolojik Projesi 2012/Çaltılar Archaeological Project” *ANMED 11*, 2013, 178–184.
- Momigliano vd. 2011 N. Momigliano-A. Greaves-T. Hodos-B. Aksoy-A. Brown-M. Kibaroglu-T. Carter, “Settlement History and Material Culture in Southwest Turkey: Report on the 2008– 2010 Survey at Çaltılar Höyük Northern Lycia” *Anatolian Studies* 61, 61–121.
- Mommsen 2001 H. Mommsen-D. Hertel-P.A. Mountjoy, “Neutron Activation Analysis of the Pottery from Troy in the Berlin Schliemann Collection”, *AA Heft* 2, 2001, 196-200.
- Momsen 2011 H. Momsen-P. Mountjoy-A. Özyar, “Provenance Determination of Mycenaean III C Vessels from the 1934-1939”, *Excavations at Tarsus-Gözlükule by Neutron Activation Analysis Archaeometry* 53/5, 2011, 900–915.

- Mountjoy 1999 P.A. Mountjoy, *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, 1999.
- Mountjoy 2005 P. A. Mountjoy, "Mycenaean Connections on the Near East in LH IIIC: Ships and Sea Peoples.", Ed. R. Laffineur-E. Greco, *Aegaeum 25: Emporia, Aegeans in the Central and Easter, Proceedings of the 10th International Aegean Conference*, Atina, 2005, 423-428.
- Mountjoy 2018 P.A. Mountjoy, "Decorated Pottery in Cyprus and Philistia in the 12th Century BC: Cypriot IIIC and Philistine IIIC, *Austrian Academy of Sciences*, Vienna, 2018.
- Müller 1999 U. Müller, "Die eisenzeitliche stratigraphie von Lidar Höyük", *Anatolian Iron Ages 4, Anatolian Studies* 49, Ankara, 1999, 12-131.
- Müller 2005 U. Müller, "Norşun Tepe and Lidar Höyük Two examples for cultural change during the Early Iron Age", Ed. A. Çilingiroğlu-G Darbyshire, *Anatolian Iron Ages 5 Colloquium*, Ankara, 2005, 107-114.
- Novák 2009 M.Novak-E.Kozal-C. Kummel-A.Ahrens-I. Laube, "2006-2007 Yıllarında Sirkeli Höyük'te (Adana-Ceyhan) Yapılan Türk-Alman Kazıları" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/ 3, 2009, 297-311.
- Novák 2010 M.Novak-E. Kozal, "Sirkeli Höyük'te 2008 Yılı Çalışmaları" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31/3, 2010, 477-490.
- Omura 1994 S. Omura, "1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 14/I, 1994, 271-292.
- Omura 1999 S. Omura, "1996 Yılı Kaman - Kalehöyük Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 19/I, 1996, 311-322.
- Oreshko 2019 R. Oreshko, "Geography at the Western Fringes: Gar(a)giša/Gargiya and the Lands of the Late Bronze Age Caria" Ed. O. Henry-K. Konuk, *Karia Arkhaia La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide*, 14-16, 2013, 139-189.
- Ökse 1999 A.T. Ökse, "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçag Yerleşim Tarihi", *Belleten LXII*, 234, 299-390, 1999.
- Ökse 2015 A.T. Ökse, Diyarbakır Kentinin En Esk, Yerleşimi: İlıkale'deki Amida Höyük, *OLBA* 23, 2015, 59-110.
- Ökse- Görmüş 2009 T. Ökse-A. Görmüş, "Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the

- Upper Tigris Region”, Ed. H. Öniz-S. Fazlullin, *Symposium on Mediterranean Archaeology*, Oxford, 2009, 165-172.
- Öner-Akbulut 2015 E. Öner, H. Akbulut, “Paleocoğrafik–Jeoarkeolojik Bulgular Işığında Patara Apollon Tapınağının Yerinin Tartışılması: Patara Apollon Tapınağı Kısık Boğazında Mıydı”, *Ege Coğrafya Dergisi* 24, 2015, 69-105.
- Öner-Kayan 2006 E. Öner, İ. Kayan, “İzmir Körfezi Kıyılarında Alüvyon Birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı Kıyılarının Şekillendirilmesi”, *Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir, 2006, 8 – 22.
- Öner-Kayan 2015 E. Öner-İ. Kayan, “Sedimentolojik ve paleontolojik verilerle Gediz delta ovasında (İzmir) alüvyal jeomorfoloji araştırmaları”, *Ege Coğrafya Dergisi* 24, 2015, 1-27.
- Özaydın 1999 T. Özaydın, Yumuktepe Demir Çağı Çanak Çömleği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Özbey 2013 A.S. Özbey, “TKİ-GELİ-YLİ Kurtarma Kazıları 2011-2012 Yılı Çalışmaları”, 22. *Müze Çalışmaları Ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2013, 37-67
- Özbey 2014 A.S. Özbey, “YEAŞ-YLİ Kurtarma Kazıları 2013 Yılı Çalışmaları”, 23. *Müze Çalışmaları Ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2014, 235-253.
- Özdemir 2007 H. F. Özdemir, “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, 2007, 501-518.
- Özdemir 2009 M.T. Özdemir, *Mengefe Mevkii’ndeki Dromoslu Mezarlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Konya, 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özdemir 2012 T. Özdemir, “Milas-Mengefe’den Geç Geomerik Bir Mezar”, Ed. B. Söğüt, *Stratonikeia’dan Lagina’ya Ahmet Adil Turpan Armağanı*, İstanbul, 2012, 458-474.
- Özdoğan 2012 M. Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, İstanbul, 2012
- Özer 2007 Y. Özer, *Karia Coğrafyası ve Tarihi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla, 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özer 2018 B. Özer, “Pedasa’dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar”, *Tüba-Ar* 22, 35-55.

- Özer 2019 B. Özer, “Erken Demir Çağı’nda Karia’da Mezar Mimarisi ve Ölü Gömme Gelenekleri: Keramos Kırsalı, Hüsamlar Nekropolisi’nden MÖ 12. Yüzyılın İlk Sakinlerine Ait Dikdörtgen Planlı Oda Mezarlar”, *OLBA*, 27, 2019, 133-168.
- Özer vd. 2008 B. Özer-A. Diler-Ö.D. Çakmaklı, “Pedasa 2007”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/3, 2008, 267-285.
- Özer-Özer 2017 B. Özer-Ö.Ş. Özer, “Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers”, *Colloquium Anatolicum*, 16, 2017, 139-162.
- Özfirat 2002 A. Özfirat, “Khabur Ware from Hakkari”, *Ancient Near Eastern Studies*, 39, 2002, 141- 151.
- Özfirat 2006 A. Özfirat, *Üçtepeliler II Tunç Çağları (Kazı ve Yüzeysel Araştırması Işığında)*, İstanbul, 2006.
- Özfirat 2010 A. Özfirat, “Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırması 2008”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27/2, 2010, 223-238.
- Özfirat 2013 A. Özfirat, “Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı 2011”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34/2, 2013, 119-126.
- Özgen vd. 1997 E. Özgen, “Vorläufiger bericht über die ausgrabungen auf dem Oylum Höyük”, *Istanbul Mitteilungen* 47, İstanbul, 1997, 39-90.
- Özgen vd. 2011 E. Özgen-A. Engin-B. Uysal-H.K. Ensert-F. Ay Şafak-A. Bozkurt, “Oylum Höyük 2009”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32/2, 2011, 56-69.
- Özgen vd. 2013 E. Özgen-A. Engin-B. Uysal-H.K. Ensert-F. Ay Şafak-A. Bozkurt, “Oylum Höyük 2011”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34/1, 2013, 323-334.
- Özgen-Baughan 2016 İ. Özgen-E. Baughan, “Hacımusalar Höyük/ Choma Erken tunç Devri’nden Bizans Dönemi’ne Kuzey Likya’da Bölgesel Bir Merkez”, *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, 2016,318-335.
- Özgüç 1953 T. Özgüç, “1950 yılı Kültepe (Karahöyük) Hafriyatı 1950”, *Belleten*, 17/ 66, 1953, 251–268.
- Özgüç 1971 T. Özgüç, *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, Ankara, 1971.
- Özgüç 1978 T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978.

- Özgüç 1982 T. Özgüç, *Maşat Höyük II Boğazköy'ün Kuzey Doğusunda Bir Hitit Merkezi*, Ankara, 1982.
- Özgüç 2009 N. Özgüç, *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 yıllık Döneminden Kesitler*, Ankara, 2009.
- Özgünel 1979 C. Özgünel, "Bayraklı Geometrik Seramiğinin Doğuşu ve Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1979, 487-500.
- Özgünel 2006 C. Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul, 2006.
- Özkan 1993 S. Özkan, "Kummuh/Kumaha", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 1/8, İzmir, 1993, 65-80.
- Özkan 2007 S. Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22, İzmir, 2007, 77-116.
- Özkaya 1995 V. Özkaya, *İÖ Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği: Doğu-Batı Siyasal ve Kültürel İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Özsait 2003 M. Özsait, "Göller Bölgesi (Antik Pisidia) Yüzeysel Araştırmaları", *Anmed*, 2003.
- Öztekin 2023 İ.E. Öztekin, *Kuzeybatı Karia Bölgesi Geometrik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Eskişehir, 2023, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Özyar 2005 A. Özyar, *Introduction Fields Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*, Ed. A. Özyar 2005, 1-8.
- Özyar 2011 A. Özyar, "Writing on the Wall: Reviewing Sculpture and Inscription on the Gates of the Iron Age Citadel of Azatiwataya (Karatepe-Aslantaş)" Ed. S. Redford-A.Sagona, *Cities and Citadels Ancient Near Eastern Studies Supplement Series*, Leuven, 2011, 115-137.
- Özyar vd. 2009 A.Özyar-G.Danışman-E.Kuruçayırılı-E.Ünlü, "Tarsus-Gözlükule 2007 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/2, 2009, 47-61.
- Parker- Creekmore 2002 B.J.Parker-A.Creekmore, "The Upper Tigris archaeological research project: A final report from the 1999 field season", *Anatolian Studies*, 52, 19-74.

- Parker vd. 2002 B.J. Parker-A. Creekmore-E. Moseman-R. Sasaki, “Yukarı Dicle arkeolojik araştırma projesi (UTARP) Kenan Tepe 2000 yılı çalışmaları raporu”, Ed. N. Tuna-J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 2002, 613-643.
- Parker vd. 2004 B.J. Parker-A. Creekmore-L.S. Dodd-C. Meegan-P. Cobb, “Yukarı Dicle arkeolojik araştırma projesi (UTARP): Kenan Tepe’nin kültürel tarihi’nin ön sentezi”, Ed. N. Tuna- F. Greenhalgh- J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi (2001) Yılı Çalışmaları*, Ankara, 2004, 547-602.
- Paton 1887 W.R. Paton, “Excavation in Caria”, *The Journal of Hellenic Studies* 8, 1887, 64-82.
- Pektaş 2012 K. Pektaş, “Beçin Kalesi 2012 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35/3, 313-328.
- Polat 2009 Y. Polat, “The Findings From A Late Geometric Period Grave Uncovered At Beçin”, *Anatolia Antiqua* XVII, 2009, 133-150.
- Postgate 1997 N. J. Postgate, “Kilise Tepe 1995 A Summary of The Princibal Results, Kazı Sonuçları Toplantısı, 18/1, 1997, 441-457.
- Postgate 1998 N. J. Postgate, “Between the Plateau and the Sea: Kilise Tepe 1994-1997”, Ed. R. Matthews, *Ancient Anatolia; Fifty Year’s Work by the British Intitute of Archaeology at Ankara*, 1998, 127-141.
- Postgate 2007 N. Postgate, *Excavations at Kilise Tepe 1994-98; From Bronze Age to Byzantine in western Cilicia vol 1-2*, Ed. D. Thomas, Exeter, 2007.
- Ramage vd. 2021 A. Ramage-N.H. Ramage-R.G. Gürtekin, “Ordinary Lydians at Home, The Lydian Trenches of the House of Bronzes and Pactolus Cliff at Sardis”, *Archaeological Exploration of Sardis I*, 8, London, 2021.
- Ramsay 1923 W.M. Ramsay, “Geography and History in a PhyrgoPisidian Glen”, *The Geographical Journal* 61, 1923, 279-296.
- Recke 2003 M.Recke, “die Klassische und Hellenistische Keramik unter Einschlun derattisch schwarzfigüren Keramik”, Ed. H. Abbasoğlu-W. Martini, *Die Akropolis von Perge*:

- Survey und Sondagen 1994-1997, Band 1, Mainz am Rhein, 2003, 101-121.
- Recke 2011 M.Recke, "Pamphylien zwischen Ost und West. Die Ausgrabungen von Perge als Fallbeispiel", Ed. H. Matthaus vd, *Der Orient und die Anfänge Europas Kulturelle Beziehungen von der Späten Bronzezeit bis zur Frühen Eisenzeit*, Philippika 30, Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 167-176.
- Roaf- Schachner 2005 M. Roaf-A. Schachner, "The Bronze Age to Iron Age transition in the upper Tigris region: new information from Ziyaret Tepe and Giricano", Ed. A. Çilingiroğlu-G Darbyshire, *Anatolian Iron Ages 5 Colloquium*, 2005, 115-123.
- Robbins 2001 M. Robbins, *Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israel, Egypt and the Peoples of the Sea*, New York, 2001.
- Rouge 1867 E. De Rouge, *Chrestomathie égyptienne, ou Choix de textes égyptiens transcrits, traduits et accompagnés d'un commentaire perpétuel et précédés d'un abrégé grammatical*, Paris, 1867.
- Salmeri 2003 G. Salmeri-A.L.D'agata, "Cilicia Survey 2001", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20/1, 2003, 207- 213
- Salvini 2006 M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006.
- Saraçoğlu 1989 H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul, 1989.
- Säve-Hellström 1997 T. Säve-Södersbergh-P. Hellström, "Excavation at Gencik Tepe 1938", *ActaArch* 68, 1997, 75-107.
- Savran 2017 G. Savran, "Muğla İli, Milas İlçesi YKEÜTAŞ Kurtarma Kazıları 2016 Yılı Çalışmaları", *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 26, Ankara, 2017, 104-118.
- Savran-Ertürk 2015 G. Savran-M. Ertürk, "Muğla İli, Milas İlçesi Kamu Yatırım Alanlarında Gerçekleştirilen Kurtarma Kazıları", *Müze Kurtarma Kazıları ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, 24, Ankara, 2015, 537-555.
- Schaeffer 1948 C.F.A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, London, 1948.
- Seeher 1998 J. Seeher, "Boğazköy-Hattuşa 1997 Yılı Çalışmaları" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20/1, 1998, 433-444.
- Seeher 1999 J. Seeher, "Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21/1, 1999, 299-308.

- Seeher 2006 J. Seeher, *Hattuša Rehberi "Hitit Başkentinde Bir Gün"*, Ege Yayınları, İstanbul, 2006.
- Seeher 2018 J. Seeher, "Büyükkaya II: Bauwerke und Befunde der Grabungskampagnen 1952-1955 und 1993-1998", *Bogazköy-Hattuša*, 27, Berlin, 2018, 159- 165.
- Sertok-Kulakoğlu 2002 K. Sertok-F. Kulakoğlu, "Şaraga Höyük 2000", Ed. N. Tuna- J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 2002, 351-381.
- Sevin 1982 V. Sevin, "Frygler", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* 2, 1982, 247-274.
- Sevin 1988 V. Sevin, "1988 Yılı Diyarbakır Üçtepe Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 11/1, 103-124.
- Sevin 1991 V. Sevin, "The Early Iron Age in the Elazığ region and the Problem of the Mushkians", *Anatolian Studies* 41, 1991, 87-97.
- Sevin 1995 V. Sevin, *İmikuşağı I (6.-I. yapı Katları)*, Ankara, 1995.
- Sevin 1996 V. Sevin, "Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ çanak çömlekleri", *Anadolu Araştırmaları 14 Prof.Dr. Afif Erzen'e Armağan*, 1996, 439-467.
- Sevin 1998 V. Sevin, *Tarihsel Coğrafya, Güzel Atlar Ülkesi*, İstanbul, 1998, 44-61.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, Ankara, 2001
- Sevin 2003 V. Sevin 2003. "Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar", *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003.
- Sevin 2005 V. Sevin, "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi. Kökeni Aranılan Bir Devlet: Urartu", *Belleten LXVIII/ 68/252*, 2005, 355–386
- Sevin vd. 1997 V. Sevin, I. Caneva, K. Köroğlu, 1995 Yılı Mersin/ Yumuktepe Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 18/1, Ankara, 1997, 23-43.
- Sevin-Caneva 1996 V. Sevin, I. Caneva, 1994 Yılı Mersin/ Yumuktepe Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 17/1, 1996, 71-81
- Sevin-Kavaklı 1996 V. Sevin ve E. Kavaklı, "Van/Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü", *Belleten* 60/227, 1996, 1–20.

- Sevin-Özfirat 2000 V. Sevin-A. Özfirat, “Van-Karagündüz kazıları”, Ed. O. Belli, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2000, 168-174.
- Sezgin 2017 K. Sezgin, Tlos Antik Kenti Stadyum Alanı Seramikleri, akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya, 2017, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Simon 2015 Z. Simon, “Against the Identification of Karkışa with Carians” Ed. N.C. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias *Nostoi: Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early Iron Ages*, Istanbul, 2015, 791- 810.7
- Singer 2000 I. Singer, “New Evidence on the End of the Hittite Empire”, Ed. E.D. Oren, *The Sea People and Their World: A Reassessment University Museum symposium Series 11*, Pennsylvania, 2000, 21-33.
- Singer 2006 I. Singer, “Ships Bound for Lukka: A New Interpretation of the Companion Letters” *Altorientalische Forschungen 33*, 2006, 242-262.
- Singer 2013 I. Singer, “Old Country’ Ethnonyms in New Countries of the Sea Peoples Diaspora” Ed. R.B. Koehl, *The Quest for Excellence. Studies Presented to Guenter Kopcke in Celebration of His 75th Birthday*, 2013, 321-333.
- Sivas 1999 T. T. Sivas, *Eskişehir-Afyonkaralüsar-Kütahya Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtlar*, Eskişehir, 1999.
- Starke 1990 F. Starke, Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens, *Studien zu den Boğazköy-Texten 31*, 1990.
- Sullivan 1990 D. G. Sullivan, “The Discovery of Santorini Minoan Tephra in Western Turkey”, *Nature 333*, 552-554.
- Summers 1993 G. D. Summers, *Tille Höyük 4, The Late Bronze Age and the Iron Age Transition*. Ankara, 1993.
- Summers 2013 G.D. Summers, “Some implications of revised C14 and dendrochronological dating for the Late Bronze Levels at Tille Höyük on the Euphrates”, Ed. K.S. Yener, *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia*, 2013, 311-328.
- Şahoğlu vd. 2012 V. Şahoğlu- Ü.Ç. Büyükelusoy-Y.H. Erbil- H.Erkanal- İ. Tuğcu. “2012 Yılı Çeşme Bağlararası Kazıları”. *Anadolu 40*, 2014.

- Şensoy vd. 2008 S. Şensoy- M. Demircan- Y. Ulupınar- İ. Balta, “Türkiye İklimi”, Ankara, 2008, 1-17.
- Şenyurt 2006 S.Y. Şenyurt, “Büyükardıç Doğu Anadolu’da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi”, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları*, Ankara, 2006.
- Şenyurt vd. 2019 S.Y. Şenyurt-A. Akçay-S. Kara, “Alişar-4 Seramik Geleneği İçerisinde Ovaören Demir Çağı Geyik Figürlü Seramikleri”, *Selevcia IX*, 2019, 205-245.
- Tekin 2004 H. Tekin, “Hakemi Use 2001 yılı kazısı ilk sonuçları”, Ed. N. Tuna-F. Greenhalgh-J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi (2001) Yılı Çalışmaları*, Ankara, 2004, 425-462.
- Tekin 2007 H. Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2005 yılı kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28/1, 2007, 357-374.
- Tekin 2010 H. Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 yılı kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31/2, 2010, 35-50.
- Thomatos 2006 M. Thomatos, “The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle”, *British Archaeological Reports International Series 1498*, Oxford, 2006, 234-241.
- Tırpan 1987 A.A. Tırpan, “Myndos ve Theangela”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 5, Ankara, 1987, 168.
- Tırpan 2007 A. Tırpan, “Geç Geometrik Dönemden İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe”, *İDOL: Arkeologlar Derneği Dergisi*, 2007-2008, 9/10, 35-36.
- Tırpan 2008 A.A. Tırpan, “Lagina-Börükçü 2006 Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29/3, Ankara, 2008, 387-410.
- Tırpan vd. 2011 A.A.Tırpan-A.Büyüközer-Z.Gider, “Lagina 2011 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34/3, 2013, 59-74.
- Tırpan-Söğüt 2005 A.A. Tırpan-B. Söğüt, “Lagina”, *Lagina Araştırmaları I*, Muğla, 2005.
- Tırpan-Söğüt 2007 A.A. Tırpan-B. Söğüt, “Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29/3, 2007, 387-410.

- Tırpan-Söğüt 2008 A.A. Tırpan-B. Söğüt, “Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/4, 2008, 243-267.
- Tırpan-Söğüt 2010 A.A. Tırpan-B. Söğüt, “Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31/3, 2010, 505-527.
- Trevisanato 2007 S. I. Trevisanato, “The 'Hittite plague', an epidemic of tularemia and the first record of biological warfare”, *Medical Hypotheses* 69, Canada, 2007, 1371-1374.
- Tulunay 2010 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2009 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32/3, 2010, 405-423.
- Tulunay 2011 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33/3, 2011, 147-172.
- Tulunay 2012 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2011 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34/2, 2012, 405-423.
- Tulunay 2013 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35/2, 2013, 343-356.
- Tulunay 2014 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2013 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36/3, 2014, 695-717.
- Tulunay 2015 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2014 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37/2, 2015, 383-406.
- Tulunay 2017 E. T. Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39/3, 2017, 301-326.
- Türkeş vd. 2009 M.Türkeş,-A.S. Akgündüz-Z.Demirörs, “Palmer Kuraklık İndisi'ne Göre İç Anadolu Bölgesi' nin Konya Bölümü'ndeki Kurak Dönemler ve Kuraklık Şiddeti, Drought periods and severity over the Konya Sub-region of the Central Anatolia Region according to the Palmer Drought Index”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7/2, 2009, 129-144.
- Türkoğlu 2008 S. Türkoğlu, *Damlıboğaz II No'lu Mezarın Seramik Buluntuları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Muğla, 2008, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Umar 1999 B. Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, Ankara, 1999.
- Uzunçarşılı 1998 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1998.
- Ünal 1977 A. Ünal, "M.Ö. II Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", *Bellekten XLI*, 1977, 423-472.
- Ünal 2003 A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul, 2003.
- Ünal 2007 A. Ünal, *Anadolu'nun En Eski Yemekleri: Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü*, İstanbul, 2007.
- Ünal-Demir 2004 R.H.Ünal, A.Demir "Beçin 2001 Kazısı", *Sanat Tarihi Dergisi*, XII/2, İzmir, 139-176.
- Üngör-Özgül 2016 İ. Üngör-O. Özgül, "Gaziantep/İslahiye Leçe Bölgesi Oygu Tekne Mezarları", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi* 3, 2016, 73-88.
- Vardar-Öner 2016 S. Vardar, E. Öner, "Batı ve Güneybatı Anadolu'nun Paleocoğrafya ve Jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) Küllerinin Önemi", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 14, 15- 37 2016.
- Varinlioğlu 1993 E. Varinlioğlu, "Pedasa", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 10, Ankara, 1993.
- Voigt-Henrickson 2000 M. M. Voigt-R. C. Henrickson, "Formation of the Phrygian State: The Early Iron Age at Gordion", *Anatolian Studies* 50, Ankara, 2000, 37-54.
- Wachsmann 1998 S. Wachsmann, *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*, Texas, 1998.
- Wachsmann 2000 S. Wachsmann, "To the Sea of the Philistines", Ed. E. D. Oren, *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, *University Museum Monograph* 108, 2000, 103-143.
- Woudhuizen 2006 F. C. Woudhuizen, *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Erasmus University, Rotterdam, 2006. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Yakar 2007 J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi (Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı)*, Çev. S.H. Riegel, İstanbul, 2007.
- Yasur-Landau 2010 A. Yasur-Landau, *The Philistines and Aegean Migration at the end of the Bronze Age*, Cambridge, 2010.
- Yıldırım 1996 R. Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir, 1996.

- Yıldırım 2022 N. Yıldırım, “Çivi Yazılı Kayıtlardan Antik Yunan Kaynaklarına Efsaneleşen Anadolu Kralı Adı Mita/Midas”, *Bellekten*, 86/306, 2022, 469–498.
- Yılmaz 2007 M. Yılmaz, “Necropolies and Funerary Monuments in Pisidia During the Roman Period”, *Adalya* 10, 2007, 157-204.
- Yılmaz 2015 A. M. Yılmaz, “Iron Age Pottery, *Archaeologische Forschungen an Oymağaç Höyük/Nerik 2011-2015*”, *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft zu Berlin*, 2015, 68-14.
- Yiğitbaşıoğlu 2003 H. Yiğitbaşıoğlu, “Santorini Volkanı ve Minoan Püskürmesinin Türkiye’deki İzleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003, 69-74.
- Yon 1992 M. Yon, “The end of the Kingdom of Ugarit. The Crisis years”, Ed. W.A. Ward-M.S. Joukowsky, *In The 12th Century B.C. from beyond the Danube to the tigris*, Iowa, 1992, 111-122.
- Yüksel 2001 A.Yüksel, *Antik Kaynaklarda Karia Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2001 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zeyrek 2007 T.H. Zeyrek, “Besni Nekropollerinden Kaya Mezarları”, Haz. M. Alparslan-M. D. Alparslan-H. Peker, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan Kitabı*, İstanbul, 2007, 807-828.
- Zimmermann 2016 A. Zimmerman, “Likya Uygarlığı’nın Keşfi”, Ed. H. İşkan-E. Dündar, *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, 4-9.
- Zoroğlu 1992 L. Zoroğlu, “Kelenderis 1990 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 13/1, Ankara, 1992, 241-254.
- Zoroğlu 1993 L. Zoroğlu, “Kelenderis 1991 Yılı Kazısı” *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14/2, Ankara, 1993, 165-180.
- Zoroğlu 1994 L. Zoroğlu, “Cilicia Tracheia in The Iron Age: The Khilakku Problem”, *Anatolian Iron Ages 3 The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium*, Ed. A.Çilingiroğlu-D. H. French, Van, 1994, 301-309.
- Zoroğlu 1995 L. Zoroğlu, Kelenderis 1992 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*,15/2, 1995, 189-211.
- Zoroğlu 2012 L. Zoroğlu, 2010 Yılı Kelenderis Kazı ve Onarım Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31/4, 2012, 93-109.

Zunal 2014

O. Zunal, *Klaros Protogeometrik ve Geometrik Dönem Seramiği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İzmir, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

İNTERNET KAYNAKLARI

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC),

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100208bm_41.pdf

E.T 01.11.2024 17:17

<https://www.gordondoherty.co.uk/writeblog/the-sherden> E.T. 17.10.2024 12:35

<https://peripluscd.wordpress.com/tag/akrotiri/> E.T. 18.11.2024 12:31

<https://images.app.goo.gl/7z4TfbmLt6k5eMJJa7> E.T. 20.10.2024 14:57

<https://destinasyonkapadokya.com/blog/anadolu-bozkirinin-can-suyu-kizilirmak/> E.T.

21.10.2024 16:40

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Likya> ET. 10.10.2024, 12:54

http://www.tayproject.org/downloads/Karia_MA.pdf E.T. 10.10.2024 12:34

TABLOLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Robert J. Braidwood 1946 yılında kurduğu sistem (Özdoğan 2012, 35) (Sayfa 5)
- Tablo 2:** Kıta Yunanistan - Batı Anadolu ve Anadolu Kronolojisi'nin Karşılaştırılması (Sayfa 6)
- Tablo 3:** Deniz halkları ve günümüzde bilinen adları (Sayfa 24)
- Tablo 4:** Erken Demir Çağı Kronolojisi (Sayfa 34)
- Tablo 5:** Erken ve Orta Demir Çağı Karia Bölgesi'nde karşılaşılan mezar tipleri. (Sayfa 209)
- Tablo 6:** Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Seramikleri Üzerinde Görülen Bezeme Türleri (Sayfa 210)
- Tablo 7:** Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları (Sayfa 211)
- Tablo 8:** Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Küçük Buluntuları (Sayfa 211)
- Tablo 9:** Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları (Sayfa 214)
- Tablo 10:** Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı (Sayfa 216)
- Tablo 11:** Karia Bölgesi Orta Demir Çağı Küçük Buluntular (Sayfa 216)
- Tablo 12:** Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı (Sayfa 219)
- Tablo 13:** Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Yerleşimlerde Görülen Seramik Formları (Sayfa 220)
- Tablo 14:** Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Seramiklerinde Görülen Bezeme Repertuarı (Sayfa 211)
- Tablo 15:** Erken Demir Çağı/ Protogeometrik Dönem Bölgeler Arası Bezeme Repertuarı Karşılaştırması (Sayfa 213)
- Tablo 16:** Orta Demir Çağı/ Geometrik Dönem Bölgeler Arası Bezeme Repertuarı Karşılaştırması (Sayfa 224)

FIGÜRLER LİSTESİ

- Figür 1: Savaş Arabaları Arasındaki Mücadelede Kargı Kullanımı. (Çınar 2022, 445, Res.3).
- Figür 2: Akdeniz’de Kazılarda Ortaya Çıkmış “Neue II” Tipindeki Kesici Kılıçlar, (Catling 1961, Res. 5.)
- Figür 3: Sherden Paralı Askeri <https://www.gordondoherty.co.uk/writeblog/the-sherden-7>
- Figür 4a: III. Ramses Döneminde Mısır’a Denizden Saldıran Halklar, (Wachsmann 2000, 106.)
- Figür 4b: III. Ramses Döneminde Mısır’a Karadan Saldıran Halklar, (Wachsmann 2000, 107.)
- Figür 5: Balkanlardan ve Akdeniz’in Batısından Gelen Olası Göç Hareketleri, <https://peripluscd.wordpress.com/tag/akrotiri/> E.T. 09.11.2024 12:31
- Figür 6: Balkan Kaba Mallarının Yayılım Alanları, Troia, Düş ve Gerçek 2001, 51; Res. 50
- Figür 7: Muşki ve Balkan Halklarının Geç Tunç Çağı Sonunda Olası Göç Hareketleri
- Figür 8a: Deniz Kavimlerinin Kullandıkları Gemiler, (Wachsmann 2000, 106.)
- Figür 8b: Bademgediği Tepe’de Krater Üzerinde Betimlenen Savaşçılar, Yasur-Landau 2010, Fig. 12
- Figür 9: Terramare Kültürüne ait Arkeolojik Materyaller <https://images.app.goo.gl/7z4TfbmLt6k5eMJJa7> E.T. 20.10.2024 14:57
- Figür 10: Troia Protogeometrik Dönem İthal seramik, I. Grup (Catling 1998, Fig. 1.)
- Figür 11a,b,c: Troia Protogeometrik Dönem İthal seramik II, III ve IV. Grup, (Catling 1998, Fig. 2-4.)
- Figür 11d: MÖ 1130 ile 1050 arasında (Troia VIIB2) kalenin çevresine sık evler (Brandau 2015, 108.)
- Figür 12a: Bayraklı I. Evre Oinochoe, (Zunal 2008, lev. 10.)
- Figür 12b: MÖ 10. yüzyıla tarihlenen oval eve ait rekonstrüksiyon önerisi. (Akurgal 1997, Şek. 8c’den tekrar çizilmiştir)
- Figür 13a: I Nolu Apsis 1. Ve 2. Evre, (Sezgin 2001, Res. 5.)
- Figür 13 b,c,d: I Nolu Apsis İlk Evre Seramikleri, (Ersoy 2004, Fig 3-5.)
- Figür14a: Artemision Seramik parçaları (Kerschner-Akurgal 2002, 17.)
- Figür 14b: Ayasuluk Seramik parçaları (Büyükkolancı 1997, Resim 9-10.)
- Figür 15a: Yarım Daire ve Dikdörtgen Planlı Altarlar (Zunal 2014, 327.)

Figür 15 b,c,d: Klaros Apollon Kutsal Alanı Proto geometrik Seramikler, (Zunal 2014, Lev. 14, 17, 70.)

Figür 16a,b,c,d: Miletos Athena Tapınağı Çevresi Proto geometrik Seramikler (Hommel 1960, Res. 53, 1-4)

Figür 17a: G.F. Swift, tarafından bir araya getirilen C sondajından Miken ve Lidya Proto geometrik çanak çömlek parçaları (Ramage vd. 2021, Fig. 3.11-3.12.)

Figür 17b: C sondajı Erken Demir Çağı Kırmızı üzerine siyah bezeme geleneğinde krater parçası (Ramage vd. 2021, Fig. 4.3)

Figür 17c: A Sondajından, Sub-Miken, Lidya Geometrik seramik parçaları ve bir adet ithal Yunan çanak çömlek parçası, (Ramage vd. 2021, Fig. 3.24)

Figür 17 d,e: Baklava motifli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı seramikleri (Bilgin vd. 2020, 79, Çiz.1-2)

Figür 18a: Bant Bezemeli Kulp Örnekleri, (Bilgin vd. 2020, Çiz. 21)

Figür 18b: Dalga Bezemeli Kulp Örnekleri, (Bilgin vd. 2020, Çiz. 17)

Figür 19a: Hileli Kap Perge Akropolisi (Martini & Eschbach 2017, 168a)

Figür 19b: Sub-Miken GHIIC Seramik Parçası Perge Akropolisi (Martini & Eschbach 2017, 426a)

Figür 20: Kıbrıs Geometrik Seramiği Perge Üretimi Taklidi (Martini & Eschbach 2017, 426a)

Figür 21: Kinet Höyük Erken Demir Çağı Seramikleri, (Gates 2001, 498, Şek. 7)

Figür 22: Kilise Tepe Erken Demir Çağı Seramikleri, (Arslan 2010, Lev.2-4)

Figür 23: Sirkeli Höyük Erken Demir Çağı Seramikleri, (Novak vd. 2009, Res. 1)

Figür 24a,b: Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı IId 1-3 Mimari Evre Kalıntıları ve Seramik Örnekleri (Matsumura 2005 312, Lev. 76a-82b)

Figür 25: Kültepe Demir Çağı Mimarisine Ait Kalıntılar (Şahin 2012, 235, Lev. 94.)

Figür 26: Alişar 4cM Tabakası Kent Planı, (Şahin 2012, 214, Lev. 73.)

Figür 27: Pazarlı Planı, (Şahin 2012, 150, Lev. 9.)

Figür 28a,b: Oluz Höyük Boya Bezekli Seramik Örnekleri 7A Mimari Yapı Evresi Karanlık Çağ (Dönmez-Yurtsever 2016, 145 Fig. 9-10)

Figür 29a: Orta Plato (Şahin 2012, 166, Lev. 25.)

Figür 29b: Alt Plato (Şahin 2012, 167, Lev. 26.)

Figür 29 c,d: Boğazköy Erken Demir Çağı seramik parçaları, (Genz 2000, 53; 2007, 132.)

Figür 30: Ladik-Köyüçü IVCM Tabakası Seramikleri, (Dönmez 2011, 98, Res. 19.)

- Figür 31: Troia G 2/3 Seramikleri, (Fisher 1996, Fig 4.)
- Figür 32: Klazomenai Geometrik Skyhos, (Ersoy 2004, Fig 4-5.)
- Figür 33a,b: Klazomenai Kotyleler (Hürmüzlü 2003, Fig. 8,47,55,57.)
- Figür 34a,b,c: Geç Geometrik Dönem Seramik Parçaları (Özgünel 1973: 285,a-b-c)
- Figür 35a,b,c: Athena Tapınağı Geometrik Dönem Seramikleri (Hommel 1960, 57: 1-4)
- Figür 36a: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2013, 714, Res. 4.)
- Figür 36b: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2010, 168, Res. 4.)
- Figür 37: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2013, 354, Res. 3.)
- Figür 38: Karamattepe Geometrik Seramiği, (Bilgin 2014, 404, Res. 5.)
- Figür 39: Ballicaoluk Geometrik Seramiği, (Bilgin 2016, 323, Res. 323.)
- Figür 40a,b: Konsantrik Daire Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 3-4)
- Figür 41a: Bant Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 5)
- Figür 41b: "X" Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri (Bilgin vd. 2020, Çiz. 7)
- Figür 42a: Çapraz Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri (Bilgin vd. 2020, 9)
- Figür 42b: Dalga Bezemeli Pamphylia Bölgesi Beyaz Boyalı Seramikleri (Bilgin vd. 2020, 10)
- Figür 43: Konsantrik Daire Bezemeli Gövde Parçası (Aspendos Kazı Projesi Arşivi)
- Figür 44: Geometrik Bezekli Dinos Ağız Kenarı, Side Kazı Arşivi
- Figür 45: Yumuktepe Orta Demir Çağı Seramikleri, (Özaydın 1999, Lev. 24-25,27)
- Figür 46: Kellenderis Orta Demir Çağı Seramik Parçası (Arslan 2010, Lev. 16)
- Figür 47: Tarsus Gözlükule Orta Demir Çağı Seramik Parçası (Arslan 2010, Lev. 15)
- Figür 48: Alişar 4bM tabakasına Ait Sitadel Planı, (Kızıl 2020, Lev. 73.)
- Figür 49: Kızılırmak Kavsi <https://destinasyonkapadokya.com/blog/anadolu-bozkirinin-can-suyu-kizilirmak/> E.T. 21.10.2024 16:40
- Figür 50: Doğu Frig Stili, (Kızıl 2020,113, Lev. 5a)
- Figür 51: Batı Frig Stili, (Kızıl 2020, 131, Lev. 23.)
- Figür 52: Karia Bölgesi ve Yerleşimleri, Karia Bölgesi Haritası (O. Henry)

Figür 53: Lykia Bölgesi ve Yerleşimleri Haritası <https://tr.wikipedia.org/wiki/Likya> ET. 10.10.2024, 12:54

Figür 54: Anadolu ve Kuzey Levant Coğrafyasında Karkışa ve Lukka Topraklarının Dağlık Güneybatı Anadolu'daki Konumu, (Herda 2009, 50 res. 5'ten uyarlanmıştır.)

Figür 55: Analatos Krateri, MÖ 690-680'lere Tarihlenen, Protoattik Krater (Hampe 1960, lev. 13)

Figür 56: Asarlık – Termera Haritası (Diler – Gümüş – Eryılmaz 2012, harita 2)

Figür 57: Asarlık'ta Yer Alan Paton A Tümülüsü ve Protogeometrik Amphora (Carstens 2011, Res. 4; Eryılmaz 2019, Kat. 20)

Figür 58: Termera Platform Mezar 1 Planı (Diler vd. 2013, Çiz. 1)

Figür 59a-b: Asarlık Mezar O Buluntuları, Üzengi Kulplu Kap ve Askos (Carstens 2008, 79; Eryılmaz 2019, Kat. 10)

Figür 60a: Asarlık yuvarlak mezardan Amphoriskos (Mountjoy 2018, Fig.477; Eryılmaz 2019, Kat. 19)

Figür 60b: Asarlık yuvarlak mezardan Skyphos (Desborough 1952, Res.10;Eryılmaz 2019, Kat. 17)

Figür 60c: Asarlık yuvarlak mezardan Askos (Eryılmaz 2019,Kat. 25)

Figür 60d: Asarlık yuvarlak mezardan üç ayaklı kap(Eryılmaz 2019,Kat. 26)

Figür 60e: Asarlık fibulalar, (Eryılmaz 2019,Lev. 15/1a; Öztekin 2023, Kat 70b)

Figür 61a: Dirmil Tümülüsü, (Carstens 2008, 80.)

Figür 61b: Dirmil Tümülüsü Mezar Kesiti, (Özdemir 2009, Çiz. 1.)

Figür 62a,b: Geç Protogeometrik Karından Kulplu Amphoraları (Özgünel 1979, lev. 1b-c)

Figür 63a: Geç Protogeometrik Yonca Ağızlı Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 1d)

Figür 63b: Geç Protogeometrik Boynu Kırık Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 2a)

Figür 64: Geç Protogeometrik Dirmil Krateri (Özgünel 1979, lev. 2b-b1)

Figür 65: Geç Protogeometrik Dirmil Konik Ayaklı Skyphos (Özgünel 1979, lev. 2c-d)

Figür 66a,b: Pedasa Sivriçam Protogeometrik Tümülüsü ve Planı (Diler 2006, 112)

Figür 67a: Pedasa Protogeometrik Tümülüs, Buluntular (Diler 2006, Res. 6)

Figür 67b: Pedasa Tümülüs 1 Amphora (Diler 2006, Res. 6)

Figür 68: Pedasa Güneydoğu Nekropolisi 2 No'lu Tümülüs (Özer vd. 2008, resim 11)

Figür 69: Pedasa Batı Nekropolisi 1 No'lu Gömü (Özer vd. 2008, Res. 12)

Figür 70: Batı Nekropolisi 2 No'lu Gömü (Özer vd. 2008, Res. 13)

Figür 71a: Batı Nekropolisi 5 No'lu Gömü (Özer vd.2008, Res. 14)

- Figür 72b: Pedasa küçük buluntular, (Öztekin 2023, Lev. 86,88)
- Figür 73: Çömlekçi Örgü Tekne Mezarlar (Boysal 1967, levha 12, resim 15-16)
- Figür 74: Çömlekçi Örgü Tekne Mezarlar (Boysal 1967, levha 12, resim 17- 19a)
- Figür 75: Pedesa Mezar 342, (Özer 2019, Fig. 2.)
- Figür 76: Pedesa Mezar 351, (Özer 2019, Fig. 3.)
- Figür 77a,b: Mezar 342 Plan ve Kesit, (Özer 2019, Fig. 4,5.)
- Figür 78: Mezar 342 Amphoriskos, (Özer 2019, Fig. 9)
- Figür 79: Mezar 342 Sürahi, (Özer 2019, Fig. 9)
- Figür 80a,b: Mezar 342 Kılıç/Kama Kabza Bölümü, (Özer 2019, Fig. 9)
- Figür 81a,b: Mezar 351 Plan ve Kesit, (Özer 2019, Fig. 5-7)
- Figür 82a,b: Mezar 351, Niş ve Amphoriskos, (Özer 2019, Fig. 8-10)
- Figür 83: Mezar 351 Küçük Buluntular, (Özer 2019, Fig. 9)
- Figür 84: Pekmeztepe Höyük Açmalar Plan, (Joukowsky 1986, 49)
- Figür 85: Akropolis Tepesi A5 I-II no.lu Yapı Katı Plan, (Joukowsky 1986, 153; Fig. 179)
- Figür 86: Aprodiasias Miken İmitasyonu Boyalı Keramikler, (Marchese 1976, Fig. 5-6)
- Figür 87a: Çine Tepecik Höyük I Nolu Yapı (Günel 2015, 632; Fig.6)
- Figür 87b: Çine Tepecik Höyük I Nolu Yapı (Günel 2015, 635; Fig.12)
- Figür 88: Çine-Tepecik GH IIIC Dönemi Miken Keramikleri, (Günel 2015, 63; Fig. 13-18)
- Figür 89: Madnasa- Kalekiyığı Tepesi Platform Mezar (Diler – Gümüş – Çur 2014, resim 2)
- Figür 80a,b: Dirmil Boyundan Kulplu Amphora, (Özgünel 1979, lev. 1b)
- Figür 81a,b,c: Dirmil Küresel Gövdeli Oinochoe, (Özgünel 1979, lev. 2)
- Figür 82: Dirmil Küçük Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 3c)
- Figür 83a,b: Dirmil Krateri, (Özgünel 1979, lev. 17)
- Figür 84a,b,c,d: Dirmil Kantharos, (Özgünel 1979, lev. 20a-d)
- Figür 85: Dirmil Skyphos, (Özgünel 1979, lev 17d)
- Figür 86a,b: Börükçü Yerleşim Modeli ve Mekanlardaki Buluntu Dağılımı (Demir 2010, Plan 2)
- Figür 87a: Kare Planlı Mekan, (Demir 2010, Res. 14)
- Figür 87b: Armudi Formlu Seramik Fırını, (Demir 2010, Res. 5)
- Figür 88a: Örgü Tekne (Demir 2010, Res. 31.)

- Figür 88b: Plaka Tekne (Demir 2010, Res. 30.)
- Figür 89: Kotyle Ağız Parçası (Demir 2010, Şek. 1, çiz. 1)
- Figür 90: Skyphos Parçası (Demir 2010, Şek. 2, çiz. 2)
- Figür 91: Skyphos Ağız Parçası (Demir 2010, Şek. 3, çiz. 3)
- Figür 92: Skyphos Gövde Parçası (Demir 2010, Şek. 4, çiz. 4)
- Figür 93: Kotyle Gövde Parçası (Demir 2010, Şek. 5, çiz. 5)
- Figür 94: Skyphos Ağız Parçası (Demir 2010, Şek. 6, çiz. 6)
- Figür 95a,b,c: I. Grup Kotyleler (Demir 2010, Şek. 7, çiz. 7; şek. 9, çiz. 9; şek. 10, çiz. 10)
- Figür 96: Kotyle (Demir 2010, Şek. 8, çiz. 8)
- Figür 97: Kotyle (Demir 2010, Şek. 13, çiz. 13)
- Figür 98: Skyphos (Demir 2010, Şek. 11, çiz. 11)
- Figür 99: Skyphos (Demir 2010, Şek. 12, çiz. 12)
- Figür 100: Halka Kaideli Krater (Demir 2010, Şek. 14, çiz. 14)
- Figür 101: Bozukbağ Mevki Dörtgen Mezarlar (Özdemir 2009, resim 2)
- Figür 102 a,b,c,d: Bozukbağ'da Ele Geçen Oinokhoe (Boysal 1969, resim 14)
- Figür 103 a,b,c: Lagina Bozukbağ Oinochoe (Özgünel 1979, Lev. 11, Res. a,b,c,)
- Figür 104: Bozukbağ'da Ele Geçen Oinokhoe (Boysal 1969, resim 15)
- Figür 105: Emirler Mevkii Örgü Dörtgen Mezar (Özdemir 2009, resim 3)
- Figür 106: Damlıboğaz'da Yer Alan Mezar 1, Plan ve Kesit (Diler 2001, Çiz. 1)
- Figür 107a: Mezar 2, Güney Platformu, Ostothek ve Yanda Krater (Diler 2001, Res. 4)
- Figür 107b: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater (Öztekin 2023, Lev. 32)
- Figür 107c: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater (Öztekin 2023, Lev. 29)
- Figür 107d: Damlıboğaz Küresel Gövdeli Krater (Öztekin 2023, Lev. 29)
- Figür 107e: Damlıboğaz Silindirsiz Gövdeli Krater (Öztekin 2023, Lev. 33)
- Figür 107f: Damlıboğaz kuş bezemeli Kotyle (Öztekin 2023, Lev. 35)
- Figür 107g: Damlıboğaz Kotyle (Öztekin 2023, Lev. 35)
- Figür 108: Tabak, Pyksis, Yonca Ağızlı Oinokhoe Ve Skyphos İle Kotyle (Diler 2010, 11-14)
- Figür 109: Beçin'de Yer Alan Mezar 2/Altta Ve Mezar 3/Üstte (Akarca 1971, levha 4)
- Figür 110: Beçin Küresel Gövdeli Kotyleler (Özgünel 1979, Kat. 23)
- Figür 111a: Beçin'den Kuşlu Kotyle (Kızıl 2009, Res. 5)

Figür 111 b,c: Beçin M2 – Aryballos, Tek Kulplu Testicik ve Amphoriskos (Kızıl 2009, Res. 6-7)

Figür 112: Beçin'den Ele Geçen Oinochoe, (Öztekin 2023, Lev. 53.)

Figür 113: Beçin'den Ele Geçen Bronz Fibulalar (Ünal – Demir 2004, Res. 10)

Figür 114: Beçin'de Yer Alan Oygu Dörtgen Mezar ve Buluntuları (Ünal – Demir 2004, Res. 2)

Figür 115: Beçin Oygu Dörtgen Mezar Seramikleri (Ünal – Demir 2004, Res. 4-13)

Figür 116: Belentepe Örgü Dörtgen ve Dromoslu Örgü Oda Mezarları (Kara 2017, Res. 69)

Figür 117: Belentepe Geometrik Dönem Örgü Dörtgen Mezar (Özbey 2013, Res. 7)

Figür 118: Belentepe Geometrik Dönem Örgü Dörtgen Mezar (Savran – Ertürk 2015, Res. 6)

Figür 119: Dromosu Uzun Kenarda Olan Örgü Oda Mezar (Özbey 2013, Res. 5)

Figür 120: Dromosu Kısa Kenarda Olan Örgü Oda Mezar (Tırpan 2008, 4.)

Figür 121: Belentepe Dromoslu Örgü Oda Mezarlar (Özbey 2013, Res. 6)

Figür 122: Belentepe Dromoslu Örgü Oda Mezarlar (Erdoğan-Aytaçlar 2012, fig. 4)

Figür 123: Geç Geometrik Dönem seramikleri, (Tırpan 2007, 4, Res.5.)

Figür 124: Geç Geometrik Dönem Mezar Buluntuları, (Tırpan 2007, 4, Res.5.)

Figür 125: Belentepe Fibulalar ve Diğer Metal Buluntular (Özbey 2013, Res. 8)

Figür 126: Mengefe Haritası (Özdemir 2009, Res. 1)

Figür 127: Mengefe Mezarları (Tırpan – Söğüt 2009, çizim 5)

Figür 128a,b: Çukur Dromoslu Oda Mezar (Tırpan 2007, 10-11, Res. 30-33.)

Figür 128c: Mengefe'den karşılaşılan Amphora, Oinochoe ve Krater örnekleri (Öztekin 2023, 112)

Figür 129a: Mengefe Tip III ve Tip IV Fibulaları (Ekici 2012, figür 19)

Figür 129b: Mengefe'de Bulunan Mızrak Ucu (Ekici 2012, resim 8)

Figür 129c: Mengefe'de karşılaşılan bilezil, saç spirali ve yüzükler (Öztekin 2023, Kat. 117)

Figür 130a: Hüsamlar Bakırlı Mevkii Dromoslu Örgü Oda Mezar ve Planı (Kara, 2017, Res. 82)

Figür 130b: Bakırlı Mevkii Krater, (Öztekin 2023, Lev. 115.)

Figür 130c: Bakırlı Mevki Küçük Buluntular (Öztekin 2023, Lev. 115.)

- Figür 131: Hüsamlar/Bakırlı Sektörü Urne Mezar (Erdoğan-Aytaçlar 2012, fig. 1)
- Figür 132a, b, c: Euromos Sırasıyla 1, 2 ve 3 Nolu Mezarlar (Kızıl-Doğan 2018, Res. 3, 6, 7b)
- Figür 133a, b, c: Euromos Skyphos Buluntuları, (Kızıl-Doğan 2018, Res. 4-6)
- Figür 134: Tabak (Kızıl ve Doğan 2018, Res. 7)
- Figür 135: Fincan (Kızıl ve Doğan 2018, Res. 7)
- Figür 136: Skyphos (Özgünel 1979, lev. 23a)
- Figür 137: Krater (Özgünel 1979, lev. 19a-b)
- Figür 138: Mezar 1, 2 ve 3 Buluntuları (Kolye, Kızıl ve Doğan 2018, Res. 5a-h, Res. 6c)
- Figür 139: Gencik Tepe Geometrik Dönem Pithos / Kuşlu Kotyle (Säve-Södersbergh-Hellström 1997, 99-103, figür 29)
- Figür 140: Boyundan Kulplu Amphora, (Carstens 2011, figür 8;Eryılmaz 2019,Kat. 3)
- Figür 141: Yuvarlak Ağızlı Oinochoe, (Paton 1887, figür 5;Eryılmaz 2019, Kat.8)
- Figür 142: Altın Kolye Ucu, Altın Yüzük ve Altın Bant (Carstens 2011, figür 6a-6b-6c)
- Figür 143a,b: İasos Geometrik Dönem Nekropolisi (Baldoni vd. 2004, Res. 68)
- Figür 144a: İasos Geometrik Dönem Nekropolisi, Pithos Mezar (Levi 1972, figür 6)
- Figür 144b: İasos Geometrik Dönem Seramikleri (Öztekin 2023, Lev. 95b)
- Figür 145: Değirmenderesi Tekne Mezar ve Buluntuları, (Bilgin vd. 2020, Res. 8)
- Figür 146a,b,c: Milas Çevresinden Oinochoe (Özgünel 1979, lev. 13a-c)
- Figür 147a,b,c,d,e: Milas Amphoriskosları (Özgünel 1979, lev. 15 a-d)
- Figür 148: Olpe (Özgünel 1979, lev. 16 c)
- Figür 149: Milas Krater (Özgünel 1979, lev. 18 a-d)
- Figür 150 a,b,c: Milas Skyphosları (Özgünel 1979, lev. 22 a-c)
- Figür 151 a,b: Milas Kotyle (Özgünel 1979, lev. 25 a-b)
- Figür 152: Bodrum Kylix (Özgünel 1979, Lev. 21 a-b)
- Figür 153: Anadolu ve kuzey Levant coğrafyasında Karkışa ve Lukka topraklarının dağlık Güneybatı Anadolu'daki konumu, (Herda 2009, 50, Res. 5'ten uyarlanmıştır.)
- Figür 154a: Protogeometrik Dönem Seramik Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 996, Lev. 119.)
- Figür 154b: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 1049, Lev. 123.)
- Figür 155: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 1073, Lev. 126.)

- Figür 156: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 1093, Lev. 127.)
- Figür 157: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 1094, Lev.127.)
- Figür 158: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 1.)
- Figür 159: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 2.)
- Figür 160: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 4.)
- Figür 161: Seramik Parçası (Kahya 2002, Fig. 5.)
- Figür 162: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 6.)
- Figür 163: Seramik Parçası, (Kahya 2002, Fig. 7.)
- Figür 164 a-h : Erken Demir Çağı Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Fig. 22.)
- Figür 165 a-d: Erken Demir Çağı Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Fig. 24.)
- Figür 166 a-g: Seramik Parçaları, (Dörtlük 1977, Res. 18-19; Çomak 2022, Lev 5.30-5.33; Lev. 6.37-6.42.)
- Figür 167: Erken Demir Çağı Seramik Parçası (Arık- Bilici 2007, Res. 3.)
- Figür 168: Eceler Harita ve Höyük (Momigliano 2012, Res. 1-3)
- Figür 169: Protogeometrik Dönem Seramiği, (Momigliano 2012, Res. 8.)
- Figür 170: Geometrik Dönem Seramiği, (Momigliano 2012, Res. 8.)
- Figür 171: Orta Demir Çağı Yerel Seramik Parçaları, (Momigliano 2011, Res. 29.)
- Figür 172: Orta Demir Çağı İthal Batı Anadolu kalın beyaz astarlı mallar, (Momigliano 2011, Res. 132.)
- Figür 173 a-h: Orta Demir Çağı İthal Kalın Kırmızı Astarlı (Momigliano 2011, Res. 32.)
- Figür 174 a,b,c: Orta Demir Çağı İthal kalın pembe astarlı, (Momigliano 2011, Res. 34.)
- Figür 175: İthal Frig seramikleri (Momigliano 2011, Res. 36.)
- Figür 176: İthal Gri mallar (Momigliano 2011, Res. 37.)
- Figür 177: Protogeometrik- Geometrik Dönem Seramikler, (Hodos 2013, Fig. 19.)
- Figür 178: İthal Seramikler, (Hodos 2013, fig. 22.)
- Figür 179: İ/9 alanı (Aykurt vd.2023, Res. 10.)
- Figür 180a: Demir Çağı Buluntusu Veren Sondajlar, (Sezgin 2017, Res.3)
- Figür 180b: Amphora ağız parçası, (Sezgin 2017, Kat. 771. Lev. 96.)

- Figür 181: Omurgalı Kase, (Sezgin 2017, Kat. 527 Lev. 67.)
- Figür 182: Omurgalı Kase, Sezgin 2017, Kat. 459 Lev. 59.
- Figür 183: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 903. Lev. 112)
- Figür 184: Gövde Parçası, (Sezgin 2017, Kat. 944, Lev. 115.)
- Figür 185: Amphora Gövde Parçaları (Sezgin 2017, Kat. 954 Lev. 115)
- Figür 186: Amphora Ağız Parçası (Sezgin 2017, Kat. 856. Lev. 106)
- Figür 187 Amphora Ağız parçası (Sezgin 2017, Kat. 857. Lev. 106.)
- Figür 188: Amphora Ağız Parçası, (Sezgin 2017, 861. Lev. 107.)
- Figür 189: Gövde Parçası, (Kahya 2002, Fig. 8.)
- Figür 190: Gövde Parçası, (Kahya 2002, Fig. 9.)
- Figür 191a-b: Amphora Gövde ve Kulp Parçası, (Kahya 2002, Fig. 10-11.)
- Figür 192: Skyphos Dudak Parçası, (Kahya 2002, Fig. 12.)
- Figür 193: Krater Parçası, (Kahya 2002, Fig. 13)
- Figür 194: Krater Parçası , (Kahya 2002, Fig. 14.)
- Figür 195a: Akropol A ve B Odaları, (Işın 2010, Fig.5)
- Figür 195b: Geç Geometrik Dönem Seramik Parçaları, (Işın 2010, Fig.6)
- Figür 196: Çizgi Bezemeli Seramik Parçaları, (Çomak 2022, Lev. 16.89-16.95; 17.98.)
- Figür 197: İçi Taralı Baklava Motifli Seramik Parçası, (Çomak 2022, Lev. 18.104)
- Figür 198a: Seramik Parçası (Çomak 2022, Lev. 18.106.)
- Figür 198b: Seramik Parçası (Çomak 2022, Lev. 18.108.)
- Figür 198c: Seramik Parçası (Çomak 2022, Lev. 18.109.)
- Figür 199: Çift Kulplu Çömlekler, (Dörtlük 1977, Fig. 17-18.)
- Figür 200: Geometrik Bezemeli Seramikler (Kaşka 2012, Fig. 1,2,3,7.)
- Figür 201: Kalelerin Görünürlük Analizi, (Dökü-Baytak 2017, Fig. 27.)
- Figür 202: Kocayayla Doğukale ve Batıkale Demir Çağ Seramik Çizimleri, (Dökü-Baytak, 2017b, Fig. 18b-c, 21b.)
- Figür 203a,b: Geometrik Dönem Seramikleri, (Çevik vd. 2007, Res. 8-9.)
- Figür 204a-c: Hacimusalar Geometrik Dönem Seramikleri (Özgen-Baughan 2016, Fig. 9 a-g.)

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Çalışma içerisinde bahsi geçen Karia yerleşimlerinin harita üzerinde konumları (Sayfa 113)

Harita 2: Çalışma içerisinde bahsi geçen Lykia yerleşimlerinin harita üzerinde konumları (Sayfa 180)

Harita 3: Karia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı Yereşimleri Dağılımı (Sayfa 208)

Harita 4: Lykia Bölgesi Erken ve Orta Demir Çağı Yerleşimleri Dağılımı (Sayfa 217)